

ΕΛΕΝΗΣ Δ. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ
Πτυχιούχου της φιλολογίας

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΝ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«L'eau est toujours semblable à
l'eau, mais elle a un tout autre
goût lorsqu'elle est puisée à
source que lorsqu'on la puise
dans une cruche» DESCARTES

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1939

Μα' βουρά' ιδιοκτησία
...
...
...
...

ΕΛΕΝΗΣ Δ. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ
Παυλοπούλου της φιλοσοφίας

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΝ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«L'eau est toujours semblable à l'eau, mais elle a un tout autre goût lorsqu'elle est puisée à source que lorsqu'on la puise dans une cruche» DESCARTES

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1939

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Δ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

120705

120705

ΤΩΙ ΣΕΒΑΣΤΩΙ ΜΟΙ ΘΕΙΩΙ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΙ ΠΟΥΛΙΤΣΑΙ

ΣΥΜΒΟΥΛΩΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

ΑΝΘ' ΩΝ ΕΥ ΕΠΑΘΟΝ

Ε. Δ. Β.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐν φροντιστηριακῇ ἐργασίᾳ ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ μελετήσω κείμενα περιηγητῶν ἐπισκεφθέντων τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης διηκρίβωσα, ὅτι ἄλλων μὲν τούτων, ἀν καὶ κατὰ πολὺ σημαντικῶν, δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε ἡ δέουσα ἐπιστημονικὴ χρῆσις, περὶ ἄλλων δέ, ἐπίσης ἀξιολόγων πηγῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὑφίσταται πλήρης ἀγνοία. Ὅθεν ἤχθη εἰς τὴν ἀπόφασιν, ἵνα ἐρευνήσω ἐπισταμένως τὰ σπουδαιότερα διὰ τὴν Ἑλλάδα ἔργα τῶν περιηγητῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ καθορίσω τὴν ἀκριβῆ θέσιν, ἣν δέον νὰ λάβωσι ταῦτα ὡς μοναδικὰ¹ πηγαὶ τῆς σκοτεινοτέρας τῶν ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν κειμένων τούτων ἦλθεν εἰς φῶς ἡ ἀνὰ χειρὸς πραγματεία, σκοποῦσα νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ πρῶτον μέρος τὰς διαφόρους φάσεις, ἃς διέγραψεν ὁ περιηγητικὸς κύκλος, καὶ τὰ αἴτια, ἅτινα ὄθησαν τοὺς περιηγητὰς πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς τότε τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, εἰς τὸ δεύτερον δὲ μέρος νὰ περιλάβῃ σύντομον κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν μελετηθέντων περιηγητικῶν κειμένων μετὰ τινων βιογραφικῶν στοιχείων τῶν συγγραφέων, τουτέστι τὰς πηγὰς ἐξ ὧν ἕκαστος ἤντησε, τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ, τὴν παιδείαν, ἀξιοπιστίαν, τὸ προκαλέσαν τὴν περιήγησιν ἐλατήριο καὶ τὰ συναισθήματα, ἃφ' ὧν ἕκαστος κατείχετο ἐπισκεπτόμενος τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ παρούσα πραγματεία δὲν θέλει ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν πρὸ τοῦ 1453 περιηγητικὴν περὶ Ἑλλάδος γραμματείαν, ἀλλὰ μετὰ τὴν μετὰ ταῦτα, καὶ εἰδικῶς μετὰ τὴν γαλλικὴν, καὶ τοῦτο διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

α) Οἱ Γάλλοι περιηγηταὶ εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι καὶ οἱ πολυπληθέστεροι τῶν λοιπῶν Εὐρωπαϊῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Γαλλίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς προίμως συναφθείσης γαλλοτουρκικῆς συμμαχίας καὶ

β) Οἱ Γάλλοι περιηγηταὶ εἶναι οἱ πλουσιώτεροι εἰς τὴν παροχὴν πληροφοριῶν περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

¹ Τὰς ἀπείρους καὶ ἀξιολόγους εἰδήσεις, τὰς ὁποίας παρέχουν περὶ τῆς καθόλου καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, περὶ ἧς στεροῦμεθα πληροφοριῶν ἐξ ἄλλων πηγῶν, θὰ χρησιμοποιήσω εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς παρούσης μελέτης μου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Philippe de Voisins, Voyage à Jerusalem (1490).
Pauli Iovii episcopi Nucerni, Turcicarum rerum commentarius ad Carolum V. Imperatorem Augustum ex Italico Latino factus Francisco Nigro Bassiante interprete. Παρίσι 1538.
- Antoine Geuffroy, Briefve description de la court du Grand Turc et ung sommaire du règne des Othomans avec un abregé de leurs folles superstitions, ensemble d'origine de cinq empires yssus de la secte de Mehemet. Paris 1546.
- Jacques Gassot, Le discours du Voyage de Venise à Constantinople 1550.
- Pierre Belon, Les observations des plusieurs singularités et choses memorables, trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays étrangers, redigées en trois livres. Paris 1553.
- De Nicolay Nicolas, Les navigations, pérégrinations et voyages, faits en la Turquie. Anvers 1577.
- Martinus Crusius, Turco—græciæ. (βιβλ. 8) Basileæ 1598.
- De Beauveau, Relation journalière du Voyage du Levant. Toul 1608.
- Henri Castela, Le saint voyage de Hierusalem et Mont-Sinay fait en l'an du grand Jubilé 1600. "Εκδ. β' Paris 1612.
- Louis Des-Hayes Courmesvin, Voyage de Levant fait par le commandement du roi en 1621. "Εκδ. β' Paris 1629.
- De Brèves, Relation des voyages tant en Crèce, Terre-Sainte et Egypte, qu'aux Royaumes de Tunis et Alger. Paris 1628.
- Λέοντος Ἀλλατίου, Σύμμικτα. 1653.
- Du Sieur du Loir, Les Voyages contenus en plusieurs lettres écrites du Levant avec la relation du siège de Babylone fait en 1639, Paris 1654.
- De la Boullaye-Le-Goux, Les voyages et observations. Paris 1657.
- Blondel (François), Relation d'un Voyage de Berlin à Constantinople (1658) extr. du Bull. de Géogr. Historique No 1, 1899. Paris 1900.
- Thevenot le Cadet, Relation d'un Voyage fait au Levant. Paris 1664.
- De Quiclet, Les Voyages à Constantinople υπό P.M.L. Paris 1664.
- De Monconys, Journal des Voyages, où les sçavants trouveront un nombre infini de nouveautez. "Εκδ. υπό τοῦ Hiergues. Τόμ. 3, Λυών 1665.

- Thevenot de Jean, Relation d'un Voyage fait au Levant, dans laquelle il est curieusement traité des Estats sujets au Grand Seigneur... Paris 1665.
- Pouillet, Nouvelles relations du Levant. Paris 1668.
- Collier, Journal du Voyage. Paris 1672.
- Ant. Galland, Journal pendant son séjour à Constantinople (1672—1673). Έκδ. Schefer. Paris 1881.
- Babin, Relation de l'état présent d'Athènes. Lyon 1674.
- La Guilletière. Athènes ancienne et nouvelle. Paris 1675.
- La Guilletière, (ψευδώνυμον τοῦ C. Cuillet) Lacédémone ancienne et nouvelle. Paris 1676.
- Jacob Spon et George Wheler, Voyage d'Italie de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676. Lyon 1678.
- Jacob Spon, Lettres écrites sur une dissertation d'un voyage de Grèce. Paris 1679.
- Grelot. Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople. Paris 1681.
- De la Croix, Mémoires contenant diverses Relations très curieuses de l'Empire Othoman. Paris 1684.
- Coronelli, Description géographique et historique de la Morée. Paris 1686.
- Guillet de la Guilletière, Lettres écrites sur une dissertation d'un Toyaë de Grèce publiée par Mr. Spon. Paris 1689.
- J. Spon, Réponse à la critique publiée, par M. Guillet sur le Voyage de Grèce de Jacob Spon. Paris 1693.
- Coronelli, Courte description du royaume de la Morée. Anvers 1690.
- Mirabal, Voyage d'Italie et de la Grèce avec une dissertation sur la bizarrerie des opinions des hommes. Paris 1698.
- Du Mont, Voyages en France, en Italie, en Allemagne, à Malte et en Turquie. Haye 1694.
- De Sæwulf, Relation des Voyages à Jerusalem et en Terre-Sainte, pendant les années 1102 et 1103 σχολιασθὲν ὑπὸ Francisque Michel d'Avezac, extrait ἐκ τῆς Récueil de Voyages et de Mémoires ἐκδιδομένη ὑπὸ τῆς Société de Geographie.
- Bertrandon de la Broquière, (1432—1433) Voyage d'Outremer, abrégé et mis en style moderne par Legrand d'Aussy dans les Mémoires de l'institut, sciences morales et politiques T. V. Paris an XII, σελ. 422.
- D. O. Dapper, Description exacte des îles de l'Archipel. Amsterdam 1703.
- Paul Lucas, Voyage fait par ordre du Roy dans la Macedoine et l'Afrique. Paris 1712.
- I. B. Tavernier, les six Voyages en Turquie, en Perse et aux Indes. Paris 1712 (Rouen 1724).

- Corneille le Brun, Voyage au Levant, c'est à dire dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les îles de Chio, Rhodes, Chypre. Paris 1714.
- Pitton de Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant. Paris 1717 (β' έκδοσις).
- De Pellegrin, Relation du Voyage dans le Royaume de la Morée. Marseille 1722.
- De la Motraye, Voyage en Europe, Asie et Afrique. Τόμ. 2. Haye 1727.
- D'Arvieux, Mémoires (1653) έκδ. Labat 6 τόμοι. Paris 1735.
- Pietro della Vallé, Voyages dans la Turquie, l'Égypte, la Palestine, la Perse, les Indes Orientales et autres lieux (1615) Τόμ. 8. Rouen 1745.
- M. l'abbé de Foy, Lettres du baron de Busbec, Paris 1748.
- De Mably, Observations sur les Grecs. Genève 1749.
- D'Anville, Les cotes de la Grèce et de l'Archipel. Paris 1757.
- De Riedesel, Voyages en Sicile dans la grande Grèce et au Levant. Amsterdam 1773.
- Frederic Hasselquist, Voyages dans le Levant dans les années 1749—1752. Paris 1769.
- Bellin, Description géographique du golfe de Venise et de la Morée. Paris 1771.
- Delaporte, Le Voyageur Français ou la connaissance de l'ancien et du nouveaux monde. Έκδ. δ' Paris 1772.
- Tott (le baron de), Mémoires sur les Turcs et les Tartares. τόμ. 2. Amsterdam 1775.
- Choiseul Gouffier, Voyage pittoresque de la Grèce 1776. Paris 1779—1783, β' έκδ. 1842.
- M. Guys, Voyage littéraire de la Grèce, ou lettres sur les Grecs anciens et modernes, avec un parallèle de leurs mœurs. Paris 1783.
- Mouradjea d'Ohsson, Tableau général de l'empire. Τόμ. 7, Paris 1788.
- J. de Potocki, Voyage en Turquie et en Égypte, fait en l'année 1784. Varsovie 1788.
- Sestini Dominique, Voyage dans la Grèce asiatique, à la peninsule et à Nicée. Paris 1789.
- Δανιήλ Φιλιππίδου (ιερομονάχου) και Γρηγορίου Κωνσταντᾶ (ιεροδιακόνου) τῶν Δημητριάων, Γεωγραφία Νεωτερικὴ, Βιέννη 1791.
- M. Savary, Lettres sur la Grèce pour servir de suite celles sur l'Égypte. Paris 1798.
- André-Grasset Saint-Sauveur, Voyage historique littéraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant venitiennes du Levant. Τόμ. 3, Paris 1799—1800.
- Cassar Louis François, Voyage pittoresque de la Syrie, de la Phénecie, de la Palestine et de Basse Égypte 1799.

- G. A. Olivier, le voyage dans l'empire Othoman, l'Egypte et la Perse.
- Félix de Beaujour, Tableau du commerce de la Grèce, formé d'après une année moyenne de l'an 1787—1797. Τόμ. 2, Paris 1799.
- Febvre (Michel), Théâtre de la Turquie.
- Τοῦ αὐτοῦ, État présent de la Turquie.
- G. Finlay, Griechenland im Mittelalter.
- Baudelot de Dairval, C. C. Voyage du Sr. P. Lucas au Levant par ordre de Louis XIV. Τόμ. 2. Haye 1705.
- Ἀνωνύμου, Voyage fait par ordre du Roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique Amsterdam 1714.
- Turpetin (F.M.), Voyage de Jérusalem (1715). Ἐκδ. Couret. Orléans. 1889.
- Ladoire (Marcel), Vicaire de Terre Sainte. Voyage fait à la Terre Sainte en l'Année 1719. Paris 1720.
- Nouveau Voyage de Grèce, d'Egypte, de Palestine, d'Italie, de Suisse... Haye 1724.
- Mirone, de, Mémoires et aventures secrètes et curieuses d'un Voyage du Levant. Liege 1731.
- Tollot le Sieur, Nouveau voyage fait au Levant ès années 1731 et 1732. Paris 1742.
- Dimo et Nicolo Stephanopoli, Voyage en Grèce Τόμ. 2, Paris 1799.
- Sonnini, Voyage en Grèce et en Turquie. Τόμ. 2, Paris 1801.
- Xavier Scrofani, Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795. Paris-Strasburg 1801.
- Bourlet de Vauxcelles, Lettres sur Constantinople de M. L'abbé Sevin. Paris 1802.
- Ἀδ. Κοραῆ, Mémoires sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce. Paris 1803. (Μετάφρασις ὑπὸ Ἀναστ. Κωνσταντινίδου, Ἀθήναι 1853).
- Pouqueville, Voyage en Morée à Constantinople en Albanie 1798—1801. Τόμ. 3 Paris 1805.
- J. L. S. Bartholdy, Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804, Τόμ. 2, Paris 1807.
- Μελετίου, Γεωγραφία παλαιά καὶ νέα. Ἐνετία 1723, ἔκδ. β' 1807.
- Chardin, Voyages en Perse et autres lieux de l'Orient. Paris 1811.
- Andréossy, Voyage Pittoresque 1813.
- Ἀδ. Κοραῆ, Τὰ εἰς διαφόρους συγγραφεῖς προλεγόμενα. 1815.
- Δωροθέου τῆς Μονεμβασίας, Βιβλίον ἱστορικόν. Ἐνετία 1815.
- Barthelemy, Περιήγησις τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος μεταφρ. Χρυσοβέργη—Κουροπαλάτου. Τόμ. 7, Βιέννη 1819.
- A. L. Castellan, Lettres sur la Morée, l'Hellespont et Constantinople. Paris 1820. (β' ἔκδ.).

- Firmin Didot, Notes d'un Voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817. Paris 1821.
- Huques Thomas Smart, Voyage à Janina en Albanie. Τόμ. 2, Paris 1821.
- Bacheville, Voyage des frères en Europe et en Asie. Paris 1822 (β' ἔκδ.).
- Christian Müller, Voyage en Grèce et dans les îles Ioniennes. Paris 1822 (β' ἔκδ.).
- W. de Lefebvre, Relation de divers faits de la guerre des Grecs. Marseille 1822.
- G. B. Depping, La Grèce ou description topographique de la Livadie, de la Morée et de l'Archipel. Paris 1823.
- Ἐνωνύμου, Petits Voyages Français—Grèce 1823—1900.
- Voutier, Mémoires sur la guerre actuelle des Grecs. Paris 1823.
- M. Raybaud, Mémoires sur la Grèce. Τόμ. 2, Paris 1824.
- E. L., Vues de la Grèce moderne lithographiées par A. Joly, accompagnées d'un texte descriptif. Paris 1824.
- Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne. Τόμ. 2, Paris 1824—1825.
- I. S. Duféy, Resumé de l'histoire de la régénération de la Grèce jusqu'en 1825. Paris 1825.
- Dufrénoy (Mme) Beautés de l'histoire de la Grèce modérée. Paris 1825.
- Raffenel, Histoire complète des événements de la Grèce. Τόμ. 3. Paris 1825 (β' ἔκδ.).
- Edm. Blaquières, Histoire de la Révolution actuelle de la Grèce. Paris et Leipzig 1825.
- Mms Julie Delafaye Bréhier. Le petit voyage en Grèce ou lettres du jeune Evariste et de sa famille. Paris 1825.
- Mme Louise Sw. Belloc, Bonaparte et les Grecs, suivi d'un tableau de la Grèce en 1825 par le comte Pechio. Paris 1826.
- J. Cohen, Tableau de la Grèce en 1825 ou récit des Voyages de M. Emerson et Pecchio. Paris 1826.
- H. Lauvergne, Souvenirs de la Grèce Paris 1826.
- Andreossy, Constantinople et le Bosphore de Thrace pendant les années 1812, 1813 et 1814, et pendant l'année 1826. Paris 1826.
- Pouqueville, Voyage de la Grèce. Paris 1827 (β' ἔκδ.).
- Charles Deval, Deux années à Constantinople et en Morée (1825—1826) ou Esquisses historiques. Paris 1827.
- Eugène de Villeneuve, Journal fait en Grèce pendant les années 1825—1826. Bruxelles 1827.
- C.... D.; Deux années à Constantinople et en Morée (1825—1826). Paris 1827.
- Jourdain, Mémoires historiques et militaires sur les événements de la Grèce. Τόμ. 2, Paris 1828.
- Pierre Lebrun, Voyage en Grèce, poème. Paris 1828.

- William Gell, Itinéraire de Morée ou description des routes de cette péninsule. Paris 1828.
- R. Walsh, Voyage en Turquie et à Constantinople, μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τῶν H. Vilmain καὶ E. Rives. Paris 1828.
- Andréossy, Constantinople et le Bosphore de Thrace pendant les années 1812, 1813 et 1814 et pendant l'année 1826. Paris 1828.
- Félix de Beaujour, Le Voyage militaire dans l'empire Othoman. Τόμ. 2, Paris 1829.
- V. Fontanier, Voyages en Orient (1821—1829). Paris 1829.
- A. Senty Armand Carrel, Resumés historiques, Grèce ancienne et Grèce moderne. Paris 1829 (β' ἔκδ.).
- J. S. Mangeart, Souvenirs de la Morée recueillis pendant le séjour des Français dans le Peloponnèse. Paris 1830.
- Νηφάκου, Ἱστορία τῆς Μάνης ὅλης, ἡθῶν, χωρίων καὶ ἰντροάδων αὐτῆς διὰ στίχων πολιτικῶν. Ἐκδ. Maurer ἐν τῷ γ' τόμῳ τοῦ «Das Griechische Volk». Heidelberg 1835.
- Edgard Quinet, de la Grèce moderne et de ses rapports avec l'antiquité. Paris 1830.
- Gaullier d'Arc, fragments d'un Voyage en Italie, en Grèce et en Asie pendant les années 1829—1830. Paris 1831.
- Κωνσταντίνου Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Βιέννη 1831.
- Péthachia, Tour du monde, ou Voyages du rabbin Péthachia dans le 12ème siècle, ἔκδ. Carmoly. Paris 1831.
- M. A. Duhaume, Les souvenirs de la Morée, pour servir à l'histoire de l'expédition française. Paris 1833.
- M. Boblaye, Recherches géographiques sur les ruines de la Morée. (expédition scientifique). Paris 1833.
- Urguhart (David), La Turquie et ses ressources. Τόμ. 2, Paris 1836.
- Chateaubriand, L'itinéraire de Paris à Jerusalem (1806) Paris 1836 (μετάφρ. ὑπὸ Ἐμμ. Ροΐδου.) Ἀθήναι 1860.
- Chateaubriand, Les Martyres. Τόμ. 3. Bruxelles 1837.
- Bory de Saint-Vincent, Relation du voyage de la commission scientifique en Morée, dans la Peloponnèse et dans les Cyclades et Attique. Paris 1836—1838.
- Marcellus, Souvenirs de l'Orient. Τόμ. 2, Paris 1839, Bruxelles 1840.
- Ferd. Aldenhoven, Itinéraire descriptif de l'Attique et du Peloponnèse. Ἀθήναι 1841.
- I. A. Buchon, La Grèce continentale et la Morée, Voyage séjour et études historiques en 1840 et 1841. Paris 1843.
- Pouqueville, Histoire de la Grèce. Bruxelles 1843.
- Clon Stephanos, La Grèce. (Extrait du Dictionnaire Encyclopédique des sciences Médicales). Paris 1844.
- J. de Marliès, Tableau de la Grèce ancienne et moderne. Tourin 1845.
- Χμετιόβσκη Πέτροβιτς, Αυτόγραφον χειρόγραφον, ἐν «Παρνασσῶ» Η' 239—249.

- Ranker-Kalligā, Περί τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετοκρατίας, ἐν «Πανδώρα» IB' 553 καὶ IG' 7.
- Lalanne (Ludovic), Des pèlerinages en terre Sainte avant les Croisades. Paris 1845.
- Raoul de Malherbe, L'Orient, histoire, politique, religion, mœurs. (1718—1845), Τόμ. 2, Paris 1846.
- Vilmain, Ὁ Λάσκαρις ἢ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα. Μετάφρ. Παρμενίδου, Ἀθήναι 1847.
- Carmoly (E), Itinéraires de la terre Sainte (ἀπὸ τοῦ ιγ'—ιζ' αἰῶνος). Μετάφρ. ἐκ τοῦ ἔβραικοῦ, Βρυξέλλαι 1847.
- Ant. Latour, Voyage à Tunis, en Egypte, en Turquie et en Grèce. Paris 1847.
- Joseph d'Estournel, Le journal d'un voyage en Orient. Paris 1844 et 1848.
- N. Κατραμῆ, Φιλολογικά ἀνάλεκτα. Ἐν Ζακύνθῳ 1850.
- Carmoly (E), Notice historique sur Benjamin de Tudèle. Bruxelles 1852.
- Vivien de Saint-Martin, Description historique et géographique de l'Asie Mineure. Τόμ. 2, Paris 1852.
- Lelewel Joachim, Géographie du moyen âge. Βρυξέλλαι 1852.
- Σπ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀουδίνον 1853.
- Laborde de, Athènes aux XVe, XVIe et XVIIe siècles. Τόμ. 2, Paris 1854.
- Ed. About, La Grèce contemporaine. Paris 1854.
- Ζαλλώνη, Φαναριῶται. Ἀθήναι 1855.
- M. Βιλμένου, Ἱστορικὸν δοκίμιον τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Ἀθήναι 1856.
- Thevet (F. André), d'Angoulesme, Cosmographie du Levant. Lyon 1556.
- Reinaud, De l'état de la littérature chez les populations chrétiennes arabes de la Syrie. Paris 1856.
- Appert, Voyage en Grèce. Ἀθήναι 1856.
- Chopin et Ubbicini, Provinces Danubiennes et Roumaines. (Univers) Paris 1856.
- Anatole Dunoyer, Lettres d'un Voyageur en Grèce. Ἀθήναι 1858.
- K. Hopf, Veneto-Byzantinischen Analekten, σελ. 378 ἐν Sitzungsberichte der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften XXXII, Band, III. Heftjahrg. 1859 November.
- Ἀνωσύμου. Quelques faits Historiques Concernans la Province de Maina a Dater du 1769. Ἀθήναι 1859.
- Chéron de Villiers, L'Orient Grec en 1860. Paris 1860.
- Adolphe Joanne et Emile Isambert, Itinéraire de l'Orient. Paris 1861.
- A. Grenier, La Grèce en 1863. Paris 1863.
- Albert Dupuis, Études sur l'ambassade d'Auger de Bousbecques en Turquie. Paris 1863.
- Lucien Davesiès de Pontès, Notes sur la Grèce. Paris 1864.

- Vemenitz, Le Magne et les Magnotes. (Revue de deux mondes, τόμ. 56) 1865.
- Miklosich-Müller, Acta et Diplomata. Vindobonæ 1865.
- Παπαδοπούλου, Χρονογραφία περί της καταγωγής τῶν ἐν τῇ Μάνῃ Στεφανοπούλων. Ἀθήναι 1865.
- Μαρίνου Βρεττοῦ, Ἀπόπειρα ἀναστατώσεως τῆς Μάνης κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα. Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον, ἔτος 1866, σ. 197-203.
- Σωκρ. Κουγέα, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν καὶ Τοπογραφίαν τῆς Βορειοδυτικῆς Μάνης. Ἐν «Ἑλληνικοῖς» τ' 261—324.
- Ἄδαμ. Ἄδαμαντίου, Χρονικὰ τοῦ Μορέως, ἐν «Δελτίῳ» Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας (Δ. Ι. Ε. Ε.), τ' 453—670.
- Mme Agenor de Gasparin, Journal d'un Voyage au Levant. Τόμ. 2, ἔκδ. β', Paris 1866.
- K. Hopf, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit. Ἐγκυκλ. Ersch-Gruber (ἔκδ. Hermann Brockhaus) τ. 86 (1868).
- Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἀθήναι 1868.
- > > Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς. Ἀθήναι 1869.
- Brunet de Presle, Grèce moderne ἐν Univers Pitt. Europe (1869).
- Pouqueville, La Grèce, (Univers). Paris 1869.
- Theodore du Moncel, de Venise à Constantinople à travers la Grèce.
- Ricaut, Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman. Μετάφρ. Briot, Amsterdam 1670.
- A. K. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789). Ἐκδοσις Γερμανοῦ Ἀφθονίδου ἐν Κων/πόλει 1870.
- Μενδ. Βαρθόλδη, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, μετάφρ. Ἀγγέλου Βλάχου. Ἀθήναι 1873.
- Charles Hopf, Chroniques Gréco-romanes. Berlin 1873.
- > > Γρατιανὸς Ζώρξης, αὐθέντης Λευκάδος Μετάφρ. Ἰωάν-Ρωμανοῦ. Ἐν Κερκύρῃ 1870.
- Hammer, Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μετάφρ. Κροκιδά. Τόμ. 6, Ἀθήναι 1874.
- F. Villard, Lettres sur l'Attique 1875.
- Ἀναστ. Γούδα, Βίοι παράλληλοι Ἀθήναι 1876.
- Jurien de la Gravière, La Station du Levant. Paris 1876.
- Alfred Gillieron, Grèce et Turquie. Paris 1877.
- Theoph. Gautier, L'Orient. Paris 1877.
- Moraitinis, La Grèce qu'elle est. Paris 1877.
- Estournelles de Constant, La vie de Province en Grèce. Paris 1878.
- Κ. Ν. Σάθα, Κρητικὸν θέατρον. Βενετία 1878.
- Emile Isambert, Itinéraire de l'Orient. Paris 1881.
- Μάνθου Ἰωάννου, Ἡ σκλαβία τοῦ Μορέως (Bibliothèque grecque vulgaire ὑπὸ Em. Legrand, τόμος γ', Paris 1881.
- Νικολ. Μοσχοβάκη, Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἐν Ἀθήναις 1882.

- Philippe de Voisins, (Seigneur de Montaut) Voyage à Jerusalem. (1490) ὑπὸ Ph. Tamizey de Larroque. Paris 1883.
- Stephanos Clon, La Grèce au point de vue naturel, ethnologique, anthropologique, démographique et medical. (Extr. Dictionnaire Encyclopédique des Sciences Médicales). Paris 1884.
- Wilhelm Heyd, Histoire du Commerce du Levant au moyen-âge. Τόμ. 2, Λιψία 1885.
- W. Eton, Tableau historique, politique et moderne de l'Empire Ottoman. Μετάφρ. C. Lefevre, τόμ. 2.
- Ἄγνη Σμίθ, Βλέμματα ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς τοιογραφίας. Λιψία 1885.
- Ἄλ. Καράλη, Περιηγηταί. Ἐν τῷ περιοδ. «Ἐβδομάς» (1886), σελ. 375, 387, 403, 417, 430, 441, 452, 465.
- Σπ. Λάμπρου, Οἱ δύο λησμονηθέντες, «Ἐστία», 1887, σελ. 133-137 καὶ 150.
- Jean Chesneau, Les voyages de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le roy en Levant (1546). Ἐκδ. ὑπὸ τοῦ Ch. Schefer (ἐν ἡ' τόμῳ Recueil de Voyages) Paris 1887.
- Δημ. Καμπούρογλου, Τουρκοκρατία, Τόμ. 2, Ἀθήναι 1889.
- > > Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων. Τόμ. β', Ἀθήναι 1889.
- D. Bikélas, Le Philhellenisme en France. Paris 1891.
- Δ'. Ἀλεξανδράκου, Ἱστορία τῆς Μανης. Ἀθήναι 1892.
- Louis de Rochechouart (évêque de Saintes) Journal de Voyage 1461, ὑπὸ Camille Couderc. Paris 1893.
- Σπ. Λάμπρου, Τὰ ὄπλα τοῦ Δοξαπατριῆ. «Ἡμερολόγιον «Ν. Ἑλλάς», 1894, σελ. 188-195.
- Γ. Κωνσταντινίδου, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν. Ἀθήναι 1894.
- Νικολ. Πολίτου, Οἱ Ζυγῶται τῆς Πελοποννήσου. Ἐν «Λαογραφικοῖς Συμμείκοις» Α' 134—141.
- De Bollmann, Remarques de la Grèce.
- Lamartine, Voyage en Orient, souvenirs, impressions, pensées et paysages. Paris 1896
- André Leval, Voyages en Levant. Βουδαπέστη 1897.
- Eng. Lovinesco, Les Voyageurs Français en Grèce au XIX siècle. Paris 1900.
- Vandal Albert, Les Voyages du marquis de Nointel (1670—1680). Ἐκδ. β'. Paris 1900.
- Φ. Χρυσανθοπούλου ἠ Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀθήναι 1900.
- Θ. Ν. Φίλαδελφέως, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800. Τόμοι 2, Ἀθήναι 1902.
- S. Ribaud, Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Ἰσλάμ. Ἀθήναι 1902.
- Παντελῆ Κοντογιάννη, Οἱ Ἕλληνες. Ἀθήναι 1903.

- Σπ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. 6, Ἀθήναι 1904.
- Julien, Itinéraire de Paris à Jerusalem par—, domestique de Chateaubriand, ἔκδ. ὑπὸ τοῦ Edouard Champion. Paris 1904.
- Alfred Stern, Der Züricherische Hilfsverein für die Griechen 1821—1828 ἐν Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Zürich 1904.
- Σπ. Λάμπρου, Ὁ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα εἰς τὴν Τοσκάνην ἐξοικισμὸς τῶν Μανιατῶν. «Ν. Ἑλλάς» τόμ. Β' σελ. 396, Ἀθήναι 1905.
- Louis Bertrand, La Grèce du Soleil et des Paysages. Paris 1908.
- O. Tafrahi, Thessalonique au XIV Siècle. Paris 1913.
- H. Lefeuve Meaule, La Grèce Économique et Financière. Paris 1916.
- Σπ. Λάμπρου, Τὸ ἱατρικὸν σημειωματάριον Μανιάτου χειροῦργου. «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. ΙΑ' σελ. 51-78, Ἀθήναι 1917.
- Κ. Ἀμάντου, Τοσκωνία, Sclavonia. «Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκη» σελ. 130-134, Ἀθήναι 1921.
- Στεφ. Ν. Δραγοῦμη, Χρονικῶν Μορέως — τοπωνυμικά — τοπογραφικά — ἱστορικά. Ἀθήναι 1921.
- N. Jorga, Relations entre l'Orient et l'Occident. Paris 1923.
- Ἰ. Κ. Κορδάτου, Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἀθήναι 1924.
- R. P. Robert de Dreux, Voyage en Turquie en Grèce (1665—1669). Paris 1925.
- Emile Malakis, French Travellers in Greece. Φιλαδέλφεια 1925.
- Henri Bordeaux, Voyageurs d'Orient. Paris 1926.
- Jean Ebersolt, Orient et Occident. Recherches sur les influences Byzantines et Orientales en France Pendant les Croisades. Paris et Bruxelles 1929.
- N. Jorga, Les Voyageurs Français dans l'Orient Européen, Paris 1931.
- Τάκη Πιπινέλη, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Paris 1927.
- Ἀπ. Δασκαλάκη, Τὰ αἷτια καὶ οἱ παράγοντες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Παρίσι 1927.
- Χρυσάνθου Τραπεζοῦντος, ἔκδ. τῆς Relation d'un Voyage en Orient par Julien David (1604-1612). «Ἀρχεῖον τοῦ Πόντου» τόμ. Γ', 1934 σελ. 86-158.
- Δημοσθ. Δανιηλίδη, Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία. Ἀθήναι 1934.
- Τρύφ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Τόμ. 2, Ἀθήναι 1936.
- Ἀχ. Κύρου, Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Δομίνικος Θεοτοκόπουλος Ἀθήναι 1938.
- Δ. Πετρακάκου, Κοινοβουλευτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. Α' 1935.
- Δ. Βικέλα, Ἡ Ἑλλάς πρὸ τοῦ 1821. («Παρνασσός» Η' 99 ἑ.).
- Μάμουκα Ἀνδρ., Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, 1839—52.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὅπως ἐν θυελλώδει σκοτεινῇ ὥρᾳ ὁ ὁδοιπόρος προσπαθεῖ νὰ φωτισθῇ ἀπὸ τὴν στιγμιαίαν λάμπριν τῆς ἀστραπῆς, ἵνα διαβῇ ἀποκρημνον ἔδαφος, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ ἱστορικὸς διατρέχων σκοτεινὰς ἐποχὰς τῶν λαῶν ζητεῖ νὰ προσανατόλισθῇ ἀπὸ τὴν ἀνταύγειαν φωτεινοῦ τινος σημείου. Τοιοῦτο φωτεινὸν σημεῖον δύναται νὰ εἶναι εὐτελές τι χειρόγραφον, ἀφελές συναξάριον ἁγίου, ἰδιωτικὸν κατάστιχον πιστώσεων πρακτικοῦ ἱατροῦ¹ ἢ ἰδιωτικὴ τις ἐπιστολὴ τὸ περιεχόμενον τούτων διαφωτίζει πολὺ περισσότερον τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, διότι δύναται κατὰ τύχην νὰ περιλαμβάνῃ στοιχεῖα κατὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα τὰς μεταγενεστέρας ἐποχὰς, ἀλλὰ τὰ ὅποια ὁ σύγχρονος ἱστορικὸς ἀπέρριψεν ὡς ἀνάξια μνείας.

Ὁ αὐτοσχέδιος γεωγραφικὸς χάρτης Ἄραβος λογίου² ἢ Ἰσραη-

¹ Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμων τόμ. 14ος σελ. 51—78, ἔνθα δημοσιεύεται κατάστιχον τοῦ Παπαδάκη, Μανιάτου ἱατροῦ.

² Θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ὑποχρέωσις τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει τὸ Κοράνιον εἰς τοὺς πιστοὺς, ὅπως ἀπαξ τοῦλάχιστον τοῦ βίου των ἐπισκεφθῶσι τὴν ἱερὰν πόλιν τῆς Ἀραβίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἰδρύσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς γεωγραφίας ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων. Σημαντικὸς ὑπολογίζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἀράβων γεωγράφων καὶ ταξιδιωτῶν ἀπὸ τοῦ ιβ' μέχρι τοῦ ιδ' αἰῶνος, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ περίφημοι Masoudi καὶ Ibn-Haukal ὀλίγον πρὸ τῶν σταυροφοριῶν καὶ οἱ Edrisi, Ibn-al-Ouardi σύγχρονοι τῶν σταυροφοριῶν. Τούτων ὅμως τὰ γεωγραφικὰ ἔργα ἐβράδυναν νὰ μεταδοθῶσι εἰς τὴν Εὐρώπην λόγῳ τοῦ ἀπροσίτου τῆς ἀραβικῆς γλώσσης καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ἐν ἰσχύϊ ὁ Πτολεμαῖος. Βλ. Vivien—de Saint Martin, L'Asie Mineure I σελ. 45, 58 καὶ Favrot, Mahomet, les sciences chez les Arabes (1866) σελ. 31, οἱ Ἄραβες προώδευσαν πολὺ εἰς τὴν γεωγραφίαν καὶ Reinaud, De l'état de la littérature chez les populations chrétiennes arabes de la Syrie (1856) σελ. 6, ἡ ἔφεσις πρὸς περιήγησιν κατέλαβε τοὺς Ἄραβας τὸν ι' αἰῶνα, ἀφοῦ εἶχε κατασταλῆ ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ. Tabula itineraria edrisiana (1154) ἔκδ. Lelewel, Geographie du moyen-âge III, IV. Ἐνθα ἀναγράφονται τὰ

λίτου¹ περιηγητοῦ, εἰς τὰ περιθώρια τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται ἀφελῶς ἀναγεγραμμένα σημειώσεις περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων, εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων τῶν χωρῶν, εἶναι κατὰ πολὺ πολυτιμότερος τοῦ χάρτου, ὃν ἐξεπόνησε Βυζαντινὸς λόγιος ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του κατ' αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιότερων γεωγραφικῶν κειμένων². Οἱ ἱκετευτικοὶ στίχοι ταπεινοῦ καὶ εὐσεβοῦς μοναχοῦ, ἐν οἷς οὗτος διεκτραγωδεῖ τὰ ἐν τῇ μονῇ παθήματα του, προσλαμβάνουν πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ ἐρευνητοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν, μεγαλυτέραν ἀξίαν ἢ αἱ ἐπίσημοι ἐκθέσεις τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς³.

ὄνόματα τῶν πόλεων καὶ χωρῶν, καθὼς προεφέροντο ὑπὸ τῶν συγχρόνων. Ὁ χάρτης τοῦ Edrisi εἶναι διαφωτιστικώτερος εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς παλαιᾶς ἐκείνης χριστιανικῆς τοπογραφίας Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδοκπλεύστου (6ος αἰὼν) καὶ τοῦ Συνεκδήμου τοῦ Ἱεροκλέους. Διὸ καὶ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Jaubert (1836) καὶ τοῦ Jomard (1850) ὡς φιλολογικὸν μνημεῖον.

¹ Ὁ Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης καὶ ὁ Réthachia ἐκ τῆς Ρατισβόννης ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἑλλάδα, Μ. Ἀσίαν, καὶ ὅλην τὴν Ἀνατολὴν διὰ στατιστικῶν θερησκευτικῶν λόγων, ἤτοι διὰ τὴν καταγραφὴν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐκ τῶν δύο τούτων ὁ πρῶτος καταχωρεῖ ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ τὰ τοπωνύμια, ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ, καταγράφει δὲ καὶ πλῆθος παρατηρήσεων περιέργων, ὅσον καὶ χρησίμων, τὰς ὁποίας ματαίως θὰ ἀνεζήτει τις ἀλλαχοῦ, ὡς λ. χ. σημειώσεις μεγάλης σημασίας ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας βλ. παρὰ Lelewel (j), ὅστις ἐσχολίασε τὸν Βενιαμίν, ἐν Examen géographique des Voyages. βλ. Carmoly Notice historique sur Benjamin de Tudèle (Βρυξέλλαι 1852) καὶ Réthachia, Tour du monde en voyages du rabbin Réthachia (Παρίσιος 1831).

² Ἐνταῦθα θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἐνῶ ἡ τοπωνυμολογία τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας μετεβάλλετο κατὰ περιοχὰς ἔνεκα τῶν ἐκάστοτε κατακτήσεων, οἱ Βυζαντινοὶ γεωγράφοι εἰς τὰς γεωγραφικὰς των συγγραφὰς ἐξηκολούθουν νὰ χρησιμοποιῶσι τὴν προϋπάρχουσαν. Ἐκ πάντων τῶν Ἀράβων γεωγράφων τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Aboul-féda, τοῦ ὁποίου ἡ γεωγραφία ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν διὰ τὴν γεωγραφικὴν ἐκμάθησιν τῆς Ἀνατολῆς. Δυνάμεθα δὲ νὰ συγκρίνωμεν τοῦτον πρὸς τὸν Πτολεμαῖον. Ἐκτὸς τῶν Ἀράβων γεωγράφων μεγάλην ἀξίαν ἔχουν καὶ οἱ Ἰσραηλίται, ὡς ὁ Βενιαμίν.

³ Βλ. Ἀδ. Κοραῆς, ἐν τοῖς Ἀτάκτοις (τομ. Α') δύο ποιήματα τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου. Μαυροφρύδης, Ἐκλογή σελ. 17—72. E. Miller, Mélanges de philologie et d'épigraphie (1876) σελ. 129—171. E. Legrand, Bibl. grec. vulg. I, σελ. 38—124. βλ. ἐπίσης Μάνθου Ἰωάννου, Ἡ σκλαβία τοῦ Μωρέως (Legrand. Bibl. grec. vulg. III 1881).

Ἀνάλογον σημασίαν διὰ τὸν ἱστοριοδίφην κέκηνται τὰ κείμενα τῶν ξένων περιηγητῶν, τῶν ἐπισκεφθέντων τὰς Ἑλληνικὰς χώρας εἰς τὰς διαφόρους αὐτῶν ἐποχάς, ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν συγχρόνων χρονικογράφων παραλλήλους παρεχομένας περιγραφὰς, καθ' ὅσον ὁ χρονικογράφος ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν διὰ τοῦ συγχρονισμοῦ σύνδεσιν τῶν γεγονότων δὲν ἐκτιμᾷ τὰ γεγονότα κατ' ἐσωτερικὴν συνάφειαν.

Ι Ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

Ἀληθῶς αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Μεσαίωνος οὐδέποτε ἔπαυσαν προκαλοῦσαι τὸ διαφέρον τῶν ξένων περιηγητῶν, τοῦτο μὲν ἀμέσως λόγω τοῦ ἐνδόξου αὐτῶν παρελθόντος, τοῦτο δὲ ἐμμέσως ἕνεκα τῆς γειτονίας πρὸς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἰδρύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τῷ 333 μ. Χ. ὁ de Bordeaux κατευθυνόμενος πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ ἐγκατασπείρει ἐντὸς τῶν σελίδων τοῦ Ὀδοιπορικοῦ του¹, εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ Βυζαντίου λίαν σημαντικᾶς.

Τοῦτον μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου ἠκολούθησε πλῆθος προσκυνητῶν, νεοφωτίστων Εὐρωπαίων, τοὺς ὁποίους θὰ ἠδυνάμεθα προσφυῶς ν² ἀποκαλέσωμεν εἰρηνικοὺς σταυροφόρους βαίνοντας ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἥτις δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρόδρομος τοῦ προσκυνητικοῦ ρεύματος³.

Παραλλήλως πρὸς τούτους διασχίζουσι τὰς χῶρας τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας Ἀραβες μεταβαίνοντες ἐπίσης ὡς προσκυνῆται εἰς τὴν

¹ Bordeaux de, Itinéraire à Jerusalem ἐν Michaud, Histoire des Croisades τόμ. I βλ. καὶ Walkenār, Notice bibliographique, critique et géographique sur l'itinéraire de Bordeaux à Jerusalem 333 μ.Χ. Paris 1813.

² Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊνοῦ ἀναφαίνεται ὁ πρῶτος προσκυνητῆς ὁ ἅγιος Ἀντωνῖνος ὁ Ἰταλός, ὅστις μετὰ τινος συμπατριώτου του ἐπεσκέφθη τὴν Ἱερουσαλήμ. Ὁ δεύτερος δὲ κατέλιπε γραπτῶς τὰ περὶ τοῦ ταξιδίου του βλ. Lalanne, Pel. σελ. 4. Τοιοῦτος εἶναι καὶ ὁ προσκυνητῆς de Saewulf (1100), ὅστις περιηγηθεὶς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, μετέβη εἰς τὴν Παλαιστίνην, καταλιπὼν τοῦ ταξιδίου του γραπτὴν ἐκθεσιν περιέχουσαν καὶ περὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν τὰς ἐντυπώσεις του δι' ὧν διήλθε. Τὴν 25 Ἰουλίου 1100 εὗρίσκειτο πρὸ τῆς Κερκύρας, ἣν καὶ ἀποκαλεῖ Curphos, κατὰ τὴν 1ην Αὐγούστου πρὸ τῆς Κεφαλληνίας Carhalania, ἣν καὶ μνημονεύει ὡς τόπον τοῦ θανάτου Ρογήρου τοῦ Γυϊσκάρδου. Μετὰ ταῦτα φθάνει εἰς τὴν Πάτραν, ἣν ὀνομάζει νῆσον ὠραίαν, καὶ εἰς τὴν Κόρινθον, Θήβας, Stives, (εἶναι ἄξιον ἀπορίας πῶς τότε (1100) αἱ Ἀθηναὶ δὲν τὸν προσέλαβον καθόλου, ὥστε οὔτε ἀναφέρονται ὑπ' αὐτοῦ), διέσχισε τὰς Κυκλάδας, Ἄνδρον (Andrian) Τήνον, Σύρον (Suram) Μύκονον (Miconiam), Νάξον (Naxia), Ἄμοργόν (Omargon) καὶ ἐφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Διαπράττει ἀσφαλῶς πλείστα γεωγραφικὰ λάθη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐποχὴν καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἄπλοῦν καλόγηρον, πρέπει νὰ μὴ εἰμεθα ἀπαιτητικοί.

Εἰκ. 1. Θερμοτάτη ὑποδοχὴ προσκυνητοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ
(Theven. Voy. II 574)

Μέκκαν και Ἰουδαῖοι λόγιοι τινῶν ἐκ τῶν ὁποίων σημειωτέον τὰ ἔργα πλεονεκτοῦν ποιοτικῶς τῶν ἔργων τῶν Εὐρωπαίων.

Σημαντικὸς σταθμὸς διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας περιηγητικῆς ταύτης κινήσεως ὑπῆρξε κατὰ πρῶτον τὸ ἔτος 1204¹, ὅποτε ἡ Κωνσταντινούπολις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Φράγκων σταυροφόρων τῆς δ' σταυροφορίας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρατηρεῖται ἀληθῆς εἰσροὴ προσκυνητῶν, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἰδρύσεως πολυαρίθμων φραγκικῶν κοινοτήτων εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις ἐμπορικὰς ἢ μὴ τὰς κειμένας ἐπὶ τῆς διαδρομῆς αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι φυσικῶ τῷ λόγῳ παρείχον εἰς τοὺς εὐσεβεῖς ταξιδιωτὰς πλείστας ἀνέσεις καὶ εὐκολίας².

Ἄλλος σημαντικὸς σταθμὸς διὰ τὴν περιηγητικὴν κίνησιν ὑπῆρξε τὸ ἔτος 1453, καθ' ὃ ὡς γνωστόν, ἐπῆλθεν ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀπέβη ἐπ' ὀλίγον χρόνον δυσμενὲς διὰ τὴν τοῦ λοιποῦ κάθοδον τῶν Εὐρωπαίων εἰς τοὺς τουρκοκρατούμενους Ἑλληνικοὺς τόπους. Βραδύτερον ὅμως αὕτη ἐπανελήφθη, ἀφ' ἑνὸς μὲν πλουσιωτέρα ποσοτικῶς ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ποιοτικῶς ἀνωτέρα.

Πρέπει τέλος νὰ προστεθῶσι τρία κοσμοϊστορικὰ γεγονότα, καθωρισμένα, ὡς χρονικὰ σημεῖα, καθ' ἃ ἀναφαίνεται ἰδιαίτερα συρροὴ περιηγητῶν. Τὸ πρῶτον τούτων εἶναι ἡ Ἀναγέννησις, ἣτις μεταστρέφει τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν σκέψιν ἀπὸ τοῦ ἐπικινδύνου ὄγκου τῆς κραταιᾶς Ὀθωμ. Αὐτοκρατορίας πρὸς τὴν λιτὴν σεμνότητα τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος. Τὸ δεύτερον εἶναι οἱ Ναπολεόντειοι πόλεμοι, ὅποτε σχεδιάζεται ὑπὸ τοῦ Κορσικανοῦ στρατηλάτου ἡ λύσις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ ἡ σύγχρονος ἀπελευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δὲ τρίτον εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις τῆς ὁποίας αἱ φλόγες ἔφθασαν μέχρι τῶν εὐρωπαϊκῶν πρωτευουσῶν· ἐκεῖ ἐμπνέουν εἰς μὲν τοὺς μεγαλυτέρους τῶν τῶν τότε ποιητῶν διθυραμβικὰς ᾠδὰς καὶ ὕμνους εἰς δὲ τὰς ἐνθουσιώ-

¹ Βλ. Voyages faits en Terre-Sainte par Therman en 1217, ἔκδ. Jules de Saint-Genois (Académie Royale de Belgique extrait du tome XXV des Mémoires) καὶ ἄλλους.

² Βλ. Heyd (W.) Hist. du Comm. du Levant I σελ. 180, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐγκατεστάθησαν εἰς τοὺς πύργους τῆς Συρίας ἰππῶται φράγκοι ἤρχισε μεγάλη ἐμπορικὴ κίνησις μεταξὺ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς καὶ παραλλήλως μία ἐξαιρετικὴ κίνησις ταξιδιωτῶν· κληρικοὶ καὶ ἰππῶται, προσκυνηταὶ καὶ ἔμποροι, τυχοδιώκται καὶ βιομήχανοι παρουσιάζοντο καθημερινῶς πολυαρίθμοι.

Εἰκ. 2. Γάλλος περιηγητὴς μετὰ περιβολῆς Ἀνατολίτου
(Theven. Voy. I 1)

δεις ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν τῆς πραγματικῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὰ μεγάλα κοινωνικά γεγονότα ὁμοιάζουν πρὸς ἰσχυροὺς μαγνήτας, οἱ ὅποιοι ἔλκουν ἀκαταμαχῆτως. Οὕτω πως καὶ τὸ ἀνθρώπινον πλῆθος ἔλκεται πρὸς τὴν ἐστίαν τῶν μεγάλων κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, ὅπου ὁ προσερχόμενος ἐλπίζει νὰ κορέσῃ τὴν δίψαν τῆς ψυχῆς.

II ΑΙ ΠΗΓΑΙ

Σημαντικώτεροι πηγαὶ γνώσεως περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως καθίστανται διὰ τὸν ἱστορικὸν ἐρευνητὴν τὰ κείμενα τῶν ξένων περιηγητῶν ἀπὸ τοῦ 1453 καὶ ἔξης· θὰ ἔπρεπε δὲ νὰ χαρακτηρισθῶσι καὶ ὡς μοναδικαί, ἐὰν ἔλειπον αἱ ἐκθέσεις καὶ αἱ ἀναφοραὶ τῶν προβλεπτῶν τῆς Ἑνετίας, αἱ ὁποῖαι ὅμως ὡς εὐνόητον ἀναφέρονται μόνον εἰς τὰς ἐνετοκρατουμένας περιοχάς¹. Ἐμμεσοὶ πηγαὶ δύνανται ἤδη παραλλήλως νὰ θεωρηθῶσι καὶ τὰ ἱστορικά ἔργα τῶν Ἑυρωπαίων λογίων, τὰ ἀναφερόμενα μὲν κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκίας, περιέχοντα ὅμως καὶ πλοῦτον παρατηρήσεων διὰ τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος².

¹ Τὰς ἐκθέσεις ταύτας ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰππόλυτος Noiret. Ἐσχάτως ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Σπ. Μ. Θεοτόκη τὰ θεσπίσματα τῆς ἐνετικῆς γερουσίας τῆς περιόδου (1281—1385). Relazioni al senato veneto ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Albéri διὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ὑπὸ τῶν Barozzi καὶ Berchet διὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα ἀπαιτητικοὶ καθ' ὅσον οἱ συγγραφεῖς, Βάβυλοι, τῶν ἐκθέσεων τούτων, γράφουν διὰ τὴν κυβέρνησιν, τῆς ὁποίας εἶναι διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι, δὲν γνωρίζουν οὗτοι τὴν κοινωνίαν τῶν Τούρκων, τὸν βίον τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, εὐλόγως δὲ τῶν ὑποδούλων, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνωτέραν ὑπαλληλικὴν τάξιν, τῶν βεζύρηδων, πασσάδων, τῆς ὁποίας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μετεῖχον οἱ ἑξωμόται, Ἕλληνες καὶ Σλάβοι (ὄχι Βούλγαροι, ἀλλὰ Σέρβοι) πρβλ. Jorga, Voy. Fr. σελ. 22. Τὰς ἐκθέσεις ταύτας χρησιμοποιοῖ ὁ πολὺς Hammer διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

² Βλ. Ricaut, Histoire de l'état présent de l'empire Ottoman. Fevre, Théâtre de la Turquie—τοῦ ἰδίου État présent de la Turquie. de la Croix, Mémoires contenant diverses relations très curieuses de l'empire Ottoman 1684. καὶ Geuffroy, Briefve Description, ἔνθα πλείστα λίαν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, τοῦ κατὰ τὸ 1526 καὶ ἐπὶ Σουλεϊμάν πολέμου τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Οὔγγρων, τοῦ μεγάλου Ἰβραήμ κ.λ.π.

Μικροτέρας σημασίας εἶναι δι' ἡμᾶς αἱ περιηγητικαὶ ἀφηγήσεις, οἱ συγγραφεῖς τῶν ὁποίων κατὰ μέγα μέρος ἀπέβλεπον εἰς τὴν καταγραφὴν λεπτομερειῶν ἰδίᾳ περὶ τῶν Τούρκων, καὶ ὀλιγώτερον περὶ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μειώσωσι τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν οἱ Ἑυρωπαῖοι εἶχον περὶ τῆς ἰσχύος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μωάμεθ¹ καὶ ἔφεξης.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν πηγῶν κατατάσσονται ἀκολουθῶς αἱ μονογραφίαι τῶν Ὀθωμανῶν ἱστορικῶν. Αὗται μικρὸν λόγον ποιοῦνται περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καθ' ὅσον τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν εὐλόγως στρέφεται πρὸς τὰς ὑποθέσεις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Οἰκοθεν δὲ νοεῖται ὅτι ἡ πρόθεσις αὐτῶν δὲν εἶναι ἀμέτοχος τῆς καὶ ἀνὰ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀνάγκας, πρωτοστατούσης εἰς τοῦτο τῆς βυζαντινῆς, ἀπαντῶσης κολακείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα, οὕτως, ὥστε τινὰ ἐκ τούτων στερούμενα τοῦ ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος, νὰ καθίστανται μᾶλλον ἐγκώμια καὶ ὕμνοι τῶν ἀνδραγαθῶν τῶν Σουλτάνων². Ἀντιστοίχως κατέχουσαν πολλὰς λεπτομερεῖς καὶ πολυτίμους μονογραφίας περὶ τῶν σπουδαιότερων συμβάντων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὀφειλομένας εἰς αὐτόπια καὶ ἀνωτάτους ὑπαλλήλους μετασχόντας αὐτῶν³. Τὴν τοιαύτην ἄλλως τε περὶ τῆς ἱστορίας ἀντίληψιν παρέ-

¹ Βλ. Bertrand de la Broquière (1432) Voyage d'Outremer ἔκδ. Legrand σελ. 610 κ. ἔξ. ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν Τούρκων. Jacques Gassot, Le discours du voyage de Venise à Constantinople (1550) καὶ De la Croix, Mémoires contenant diverses Relations.

² Καὶ μέχρις ἐσχάτων οἱ ἱστοριογράφοι ἠσχολοῦντο μὲ τὰς προσωπικὰς πράξεις τῶν βασιλέων καὶ τῶν πρωτοστατουσῶν φυσιογνωμιῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀφιέρωσις τοῦ Μιχαὴλ Γλυκὸ πρὸς τὸν Κύριον Δούκαν βοϊβόνδαν ἀθρόντην Οὐγγροβλαχίας· «ἀφιερῶνω τῇ Μεγαλοπρεπεῖ τούτου τοῦ ἱστορικῶν βιβλίου· μικρὸν μὲν εἰς τὴν ποσότητα, μέγα δὲ εἰς τὴν ποιότητα, ἐπειδὴ δὲν περιέχει ἔργα ἰδιῶν καὶ χυδαίων ἀνθρώπων, ἀλλὰ Καισάρων πράξεις, πολέμους βασιλέων, καὶ κοινῶς πάσας τὰς τε ἐκκλησιαστικὰς καὶ πολιτικὰς ἱστορίας...» (βλ. Δωροθέου Μητροπολίτου Μονεμβασίας, βιβλίον ἱστορικῶν ἔκδ. Τζιγαρό).

³ Οἱ Ὀθωμανοὶ ἱστορικοὶ μιμοῦνται τὰ περσικὰ πρότυπα, οἱ δ' ἔξ αὐτῶν παλαιότεροι ἔγραφον περσικῶς. Τὴν μητρικὴν γλῶσσαν ἐχρησιμοποίησαν βραδύτερον. Ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου τινὲς Ὀθωμανοὶ ἱστορικοὶ παρήγαγον ἐξαιρετικὰς πραγματείας. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἔρχεται ὁ Δερβίσης Achmad Aschik-paschasâde ἐπὶ Βαγιαζήτ I. Ἀπὸ τοῦ 15' αἰῶνος ἡ Πύλη διώρισε καὶ ἱστοριογράφον τῆς Αὐτοκρατορίας βλ. E. Brockelmann, der Islam von seinen Anfängen bis zur Gegenwart ἐν Ullsteins Weltgeschichte τόμ. «Orient» σελ. 264.

λαβόν ἐκ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, οἱ ὅποιοι, ἐνδιατρίβουν εἰς ἀπλῆν ἀναγραφὴν ὅτε μὲν τῶν πολεμικῶν ἔργων ὅτε δὲ τῶν ἀρπαγῶν τοῦ θρόνου, ἢ συνθέτουν ἐγκώμια πρὸς τοὺς βασιλεῖς, ἵνα ἀποσπάσῃ παρ' αὐτῶν πρακτικὴν τινα ἐκδήλωσιν εὐνοίας.

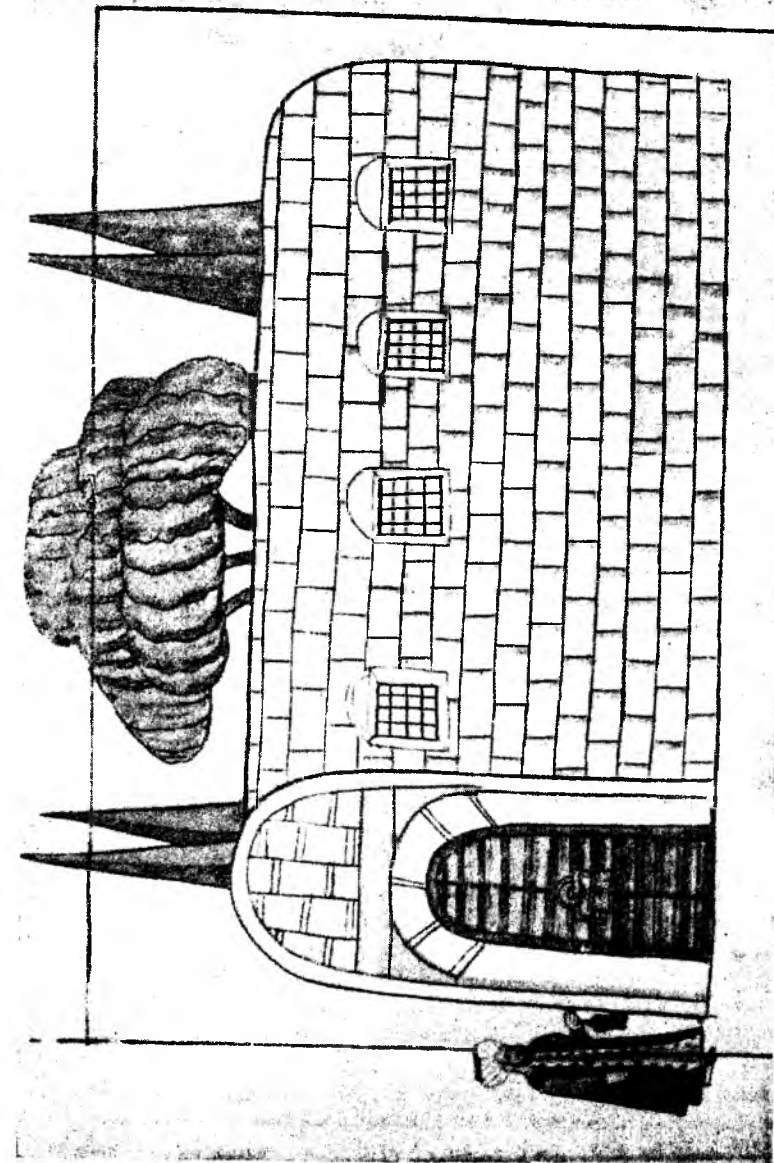
Τελευταῖοι, ὡς μὴ ὄφελεν, ἔρχονται εἰς τὰς περὶ τῆς ὑποδουλωθείσης Ἑλλάδος πληροφορίας οἱ Ἕλληνες. Οἱ βυζαντινοὶ λεγόμενοι λόγιοι, συναποκομίζοντες ἄπειρα χειρόγραφα, κλασσικὰ καὶ μὴ, πολὺ πρὸ τῆς ἀλώσεως εἶχον σπεύσει νὰ καταφύγῃ εἰς ἀσφαλεστέρους τόπους ἀνὰ τὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλὰ καὶ συνεχίζοντες τὸ ἔργον αὐτῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ οὐδέποτε ἐθεώρησαν ὅτι ἦτο ἄξιον τοῦ κόπου νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν συμπατριωτῶν των, ξένοι δὲ τινες σοφοί, ἐν οἷς ὁ μέγας Κρούσιος, μετὰ πολλῆς δυσκολίας κατώρθωνον ν' ἀποσπάσῃ παρ' αὐτῶν στοιχεῖά τινα, δι' ὧν ἐγράφησαν τὰ πρῶτα εὐρωπαϊκὰ περὶ τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος ἔργα.

III ΤΑ ΕΛΑΤΗΡΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΩΝ

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ

Περιηγητὰς, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἶδον ἀπὸ τῶν πρώτων αἰῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι. Οὗτοι ὠθοῦντο ὑπὸ ἐλατηρίων ἄλλοτε ἄλλων ἀναλόγως τῆς ἐκάστοτε τάσεως τῆς ἐποχῆς. Κατ' ἀρχὰς ἡ ἐπικρατεστέρα τάσις ὑπῆρξεν ἡ θρησκευτικὴ, ἀνεπτύχθη δὲ αὕτη ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σταυροφοριῶν, ὁπότε ἀθρόα στίφη διέσχισαν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν προκαλέσαντα καὶ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1204 κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τινὲς τούτων κατέγραψαν τὰς ἐκ τοῦ ταξιδίου των ἐντυπώσεις, ἐπεκτεινόμενοι ἀναλόγως τῆς μορφώσεώς των, ἐκτὸς τῶν καθαρῶς θρησκευτικῆς¹ ἢ ἰδιωτικῆς φύσεως λεπτομερειῶν εἰς σημαντικὰς καὶ ποικίλου ἄλλου περιεχομένου παρατηρήσεις.

¹ Βλ. De l'igoumene russe Daniel, Pelerinage en Terre Sainte, (1113—1115) ἐκδ. Abraham de Naroff (1864), ἐνθα ἀποκλειστικῶς γίνεται λόγος περὶ τῶν σεπτῶν λειψάνων καὶ τῶν τάφων τῶν ἁγίων («ὁ Ἅγιος Εὐθύμιος ὁ νέος ἐτάφη ἐδῶ, ἐκεῖ ὁ ἅγιος Γεώργιος, κτλ.») πρβλ Beauvau (1604) Rel. Iournalièr esελ. 3, 4, 107 κ. ἐξ. καὶ Saenulf (de) Rel. des voy. à Jerusa-

Εἰκ. 3. Τουρκοὺς ξενῶν καραβανίων (Taschner, Alt-Stamb. εἰκ. 1)

Αἱ περιγραφαὶ τῶν προσκυνητῶν τούτων ὡς καὶ τὰ ταξιδιωτικὰ ἡμερολόγια ἀπόκεινται ἐν χειρογράφοις καὶ ἔχουν γραφῇ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν¹. Εἶναι βεβαίως περιττὸν νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα διαπνέει πνεῦμα ἄκρου φανατισμοῦ κατὰ τῶν αἰρετικῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπὲρ τῶν Μωαμεθανῶν. Αἱ ἐντυπώσεις τῶν προσκυνητῶν περὶ τῶν Μωαμεθανῶν εἶναι καλαὶ καὶ ἀναγνωρίζουν εἰς αὐτοὺς πολλὰ προτερήματα. Ἀληθῶς, λόγῳ τοῦ σχίσματος, τὸ μῖσος κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, ὁμοδόξων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν αὐτῶν, εἶχε καταστή τὸσον βαθύ, ὥστε τὰ ἔναντι τῶν ἀπίστων Μωαμεθανῶν αἰσθήματα εἶχον προσλάβει σχεδὸν μορφὴν παθολογικῆς συμπαθείας. Ἐν τοῖς ἡμερολογίοις τῶν προσκυνητῶν σφύζονται ἐκδηλὰ τὰ δείγματα τῆς τοιαύτης ἀντιπαθείας τῶν φράγκων πρὸς τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνα². Δι' οὗτο ἡ ἱστοριοδίφης πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς προκαταλήψεις τοῦ γράφοντος καὶ μετ' ἐπιφυλάξεων ἐξετάσῃ συκοφαντικὰς ἐνίοτε ἀνακριθείας.

Τὰς διαθέσεις ταύτας τῶν ξένων παρώξυνον καὶ οἱ Βυζαντινοὶ διὰ τῆς ἐχθρικῆς τῶν³ στάσεως ἀπέναντι τῶν φράγκων, εἰς τοὺς ὁποίους

lem et en terre-sainte ἐκδ. Francisque—Michel et d'Avezac (Paris 1839) ἐν Recueil de Voyages et de Mémoires, Société de Géogr. σελ. 834, «ἐπειτα δὲ ἤλθομεν πρὸς τὴν ἐξαιρετον νῆσον Πάτρας, εἰς τὴν πόλιν τῆς ὁποίας εἰσήλθομεν, ὅπως προσκυνήσωμεν τὸν Ἀπόστολον Ἀνδρέαν (sic) causa grandi beatum Andream apostolum»... καὶ Rochechouart, Voy. σελ. 68 «εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ρόδου εἶδομεν ἀξιολογώτατα καὶ ἱερώτατα λείψανα καὶ πρῶτον ἄκανθαν ἐκ τοῦ στεφάνου τοῦ Κυρίου σταυρὸν τῆς ἁγίας Ἑλένης...» καὶ Anonyme, Voy. Saint. Cyt. (1480) σελ. 44, ἐν Κερκύρα κανδήλα τις καίει ἄνευ ἐλαίου, ξηρὸς τις κορμὸς ἐλαίας καρποφορεῖ καὶ ἀνθίζει...».

¹ Pietro Casola, Viaggio σελ. 113.

² Ὅχι μόνον οἱ ἡμιμαθεῖς κληρικοὶ μεροληπτοῦν καὶ ὑπερβάλλουν ἐξογκώνοντες τὰ ἐλαττώματα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ λόγοι Εὐρωπαῖοι· βλ. I. Febvre, ἐν Théâtre de la Turquie, ἐνθα πλείστας ἀναγράφει συκοφαντίας εἰς βάρος τῶν ὁρθοδόξων ἱερέων καὶ καθόλου κατὰ τῶν Ἑλλήνων, φλεγόμενος ὑπὸ φανατισμοῦ πρὸς τὸν καθολικισμόν, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ Religion Catholique καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποκλείει τοὺς μὴ καθολικοὺς ἐκ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

³ Τὸ μῖσος τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῶν Νορμανδῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰα' αἰῶνος κατέστη τὸσον βαθύ ὥστε ἅπαντες οἱ προσερχόμενοι προσκνηται Εὐρωπαῖοι συνελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ δέσμοι ἀπεστέλλοντο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐνθα ἐφυλακίζοντο· βλ. Lal. Pel. σελ. 16.

διέβλεπον κατακτητικοὺς σκοπούς. Καὶ πῶς ὄχι, ὅταν αἱ ἀληθεῖς προθέσεις αὐτῶν ἐξεδηλοῦντο ἀπροκαλύπτως διὰ τοῦ στόματος τῶν συνοδευόντων αὐτοὺς τροβαδούρων, ὡς τοῦ Rambaud de Vaqueiras καὶ ἄλλων; Πῶς νὰ μὴ τρέμωσιν οἱ Ἑλληνες, ὅταν ἔβλεπον εἰς τοὺς λιμένας τῶν νῆων εἰσπλέωσι πλοῖα μεστὰ Φράγκων ἱεροσχημῶν, ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν, ἀφοῦ ἀντὶ θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων, ἐγνώριζον τὰς λεηλασίας αὐτῶν; Ἀλησμόνητος ὄντως ὑπῆρξεν ἡ λαφυραγωγία τῶν νήσων Κερκύρας, Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ζακύνθου ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν Πισατῶν διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Daibert¹.

Ἐνεκα τοῦ ἀμοιβαίου τούτου μίσους² οἱ προσκνηται ἐγκατέσπειραν εἰς τὴν Δύσειν κακοὺς χαρακτηρισμοὺς περὶ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐκ τούτου δὲ προῆλθεν ἡ καὶ μέχρι σήμερον ἐπικρατοῦσα κακὴ ἰδέα περὶ τῆς τιμῆς τῶν Ἑλλήνων³, πρωτοστατούντων εἰς τοῦτο τῶν Γάλλων⁴. Θὰ ἔπρεπεν ὁμως νὰ ἦσαν ἐπιεικέστεροι εἰς τὰς περὶ Ἑλλήνων κρίσεις τῶν, οἱ ἔχοντες τοῦλάχιστον ποιὰν τινα μόρφωσιν προσκνηται, ἀναλογιζόμενοι τὴν ἀπὸ αἰῶνων στέρησιν τῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἐφωτίζοντο ὑπὸ πνευματικοῦ φωτός, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως.

Παρὰ πάσας τὰς τοιαύτας ἐλλείψεις, τινὰ τῶν κειμένων τούτων κέκνηται ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν παροχὴν εἰδήσεων περὶ τῶν Ἑλλήνων εἴτε τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας⁵ εἴτε τῆς μετὰ ταῦτα

¹ W. Heyd, Hist. du commerce du Levant A' σελ. 191. Ὁρθῶς δὲ J. H. Merle d'Aubigné, Histoire de la réformation en Europe au temps de Calvin, τόμ. III σελ. 233 ἐν Brockhaus, Griechenland τόμ. IV σελ. 281, ὁμιλεῖ περὶ διαζυγίου τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς (le divorce de la religion et de la morale) κατὰ τὸν Μεσαίωνα.

² Καὶ εἰς προηγούμενους χρόνους (17ος αἰὼν) τὸ μῖσος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Φράγκων ἦτο ἰσχυρότερον τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων. πρβλ. Brèves (de), Voy. en Grèce (Paris 1628) σελ. 217.

³ Tancoigne, Voy. à Smyrne I σελ. 121.

⁴ W. Eton, Tableau de l'empire Ottoman (μετάφρ. Lefevre), B' σ. 73, «Οἱ Ἑλληνες ἀπέκτησαν κακὴν φήμην ἐξ αἰτίας τῶν Γάλλων ἐχθρῶν τῶν».

⁵ Τὴν ὠφελιμότητα τῶν κειμένων τούτων ἀντιληφθεὶς ἤδη ὁ Λέων Ἀλλάτιος (1653) ἐδημοσίευσεν τοῦ Willebrand d'Olden bourg (1211) τὸ itinerarium Terrae Sanctae εἰς τὰ «Σύμμικτα» (A' σελ. 122) καὶ ὁδοπορικὰ Ἑλλήνων κληρικῶν προσκνητῶν μεταβάτων εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους ὅπως 1) «Ἰωάννου

τουρκοκρατημένης Ἑλλάδος. Τὰ πλείστα ὅμως δὲν ἔχουν ἀξίαν, καθότι οἱ συγγραφεῖς, ἀφελεῖς ἀφηγηταὶ ἐντυπωσιακῶν φαινομένων, ἀναγράφουν σημεῖώσεις χωρὶς κἄν ν^ο ἀγκυρολήσωσιν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας. Οὗτοι κατευθυνόμενοι πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔρριπτον οὐχ ἦττον ἀπὸ πελάγους καὶ φευγαλέον βλέμμα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γῆν καὶ ἀνέγραφον ὅ,τι περὶ τῆς Ἑλλάδος ἤκουον ἐρωτῶντες τοὺς περὶ αὐτοὺς ναύτας, οἵτινες ἦσαν ἢ Ἕλληνες ἢ μὴ, ἔχοντες ὅμως πείραν πολλῶν πραγμάτων λόγῳ τῶν συχνῶν ταξιδίων. Ἔνεκα τούτου πρέπει νὰ εἴμεθα πολὺ προσεκτικοὶ εἰς τὰς ἐπὶ διαφόρων σημείων (πληθυσμοῦ, ἡθῶν, ἐθίμων, γλώσσης) ἀφορώντων τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, παρατηρήσεις των.

Ἐκτὸς τούτων εἰς προηγμένους χρόνους καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀναφαίνονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας προσκνηταί, ὄξυδερκεῖς παρατηρηταὶ καὶ βαθεῖς μελετηταὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων¹. Οἱ κατερχόμενοι ἤδη εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἀρκοῦνται μόνον εἰς τὸ νὰ ἐπισκέπτονται τὴν Παλαιστίνην καὶ νὰ γονυπετῶσι πρὸ τῶν θαυματουργῶν εἰκόνων καὶ σεπτῶν λειψάνων, ἀλλὰ πολυμερῶς σπονδάζουν τὰς χώρας, διὰ τῶν ὁποίων διέρχονται². Καθορίζουν τὸν σκοπὸν των ἐκ τῶν προτέρων καὶ στρέφουν τὴν προσοχὴν των εἰς ὠρισμένα πράγματα. Δὲν εἶναι πλέον οἱ παλαιοὶ ἀμαθεῖς καὶ ἀγεωγράφητοι προσκνηταί, οἱ ὁποῖοι διέπραττον τρομερὰς γεωγραφικὰς παρανοήσεις καὶ σύγχυσιν τῶν γνω-

τοῦ Φοκᾶ ἔκφρασις ἐν συνόψει τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας μέχρι Ἱεροσολύμων κάστρων καὶ χωρῶν, Συρίας, Φοινίκης, καὶ τῶν κατὰ Παλαιστίνην ἁγίων τόπων. (εἶδε τοὺς ἁγίους Τόπους εἰς χιλίους ῥπε). (Α' σελ. 1). 2) Ἐπιφανίου μοναχοῦ τοῦ Ἁγιοπολίτου, τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν πατρός, Διήγησις, εἰς τύπον περιηγητοῦ, περὶ τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἁγίας Πόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἁγίων τόπων. Καὶ ἄλλα ὅπως τὸ *itinerarium fratris Willelmi de Rubruquis* (1554) ἐξεδόθη πολλάκις ἀπὸ τοῦ 1599.

¹ Βλ. Bertrand de la Broquière, (*Voyage d'Outremer*, ἐκδ. Schefer, Paris 1892) ἐνθα διαφαίνεται ἡ λεπτὴ παρατηρητικότης του, ὥστε δικαίως θεωρεῖται ὁ σημαντικώτερος περιηγητὴς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῶν προσκνητῶν ὅστις ἐκράτησεν ῥάβδον προσκνητοῦ βλ. Vivien de Saint-Martin, *As. Min.* τομ. I σ. 62) καὶ Jorga (N) *Voy. Franç.* σελ. 17.

² Πρὸς προστασίαν τῶν προσκνητῶν ἐγκατεστάθησαν προξενεῖα ἐν Παλαιστίνῃ βλ. W. Heyd, *les consulats établis en Terre - Sainte au moyen-âge* (Paris 1884).

Εἰκ. 4. Κααβάνιον (Ed. Melton Zee-en Land. Reis. σ. 240)

στοτέρων ακόμη ονομάτων, δημιουργούντες αφετηρίας παρεξηγήσεων, τρομερῶν ἐνίοτε, ἐκ μέρους τῶν ἱστορικῶν¹.

Τὸ πλεῖστον τῶν προσκυνητῶν ἀπηρτίζετο ἐκ κληρικῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐδραία θρησκευτικὴ πίστις ἐξουδετέρωνε πάντα φόβον κινδύνων καὶ κακουχιῶν. Καὶ οὗτοι ὁμῶς ἀνεχαιτίσθησαν, καὶ ὡς ἐκ τοῦτου ἐμειώθη κατὰ πολὺ ποσοτικῶς τὸ εἰς τὴν Παλαιστίνην κῆμα τῶν προσκυνητῶν, καὶ ἐγκατέλειψαν τὸ ὄνειρον τῆς ἐπισκέψεως τῶν ἁγίων Τόπων, ἐν πρώτοις μὲν συνεπεῖα τῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης, βραδύτερον δ' ἔτι μᾶλλον, ἕνεκα τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἡ μείωσις αὕτη, ἐξιχνθεῖσα ἐπ' ὀλίγα ἔτη μέχρι πλήρους ἀνακοπῆς, καθίσταται ἔτι μᾶλλον αἰσθητὴ, παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν σημειωθείσαν ἔντασιν².

Καὶ κατὰ τὸ ποῖον μετεβλήθη βαθμηδὸν τὸ προσκυνητικὸν ρεῦμα, ὑποστὰν τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀναγκῶν. Καθ' ὅλον τὸν 15ον, 16ον καὶ 17ον αἰῶνα οἱ πλεῖστοι τῶν προσκυνητῶν εἶναι λόγιοι, ἀρχαιολόγοι³, ποιηταὶ καὶ καλλιτέχνη⁴ μελετῶντες πρὸ πάντων τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ συνδέοντες τὴν ἀρχαίαν καὶ κλασσικὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν σύγχρονον.

Οἱ Σουλτᾶνοι ἐκμεταλλεῦόμενοι τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα τῶν χριστιανῶν ἐπέβαλον φόρον διὰ τὴν ἄδειαν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Πα-

¹ Ὡς γνωστὸν ὁ Φαμεράυερ ἐστήριξεν ἐν μέρει τὴν θεωρίαν του ἐπὶ τῆς φράσεως τοῦ ὀδοπορικῶν Willibaldi «Et inde navigantes, venerunt ultra mare Adriam ad urbem Manafasiam in Slavinia terra.» ἐν itinera Hierosolymitana et Descriptiones terræ sanctæ bellis sacris anteriora ἐκδ. τῶν Titus Tebler καὶ Augustus Molinier, Γενεύη 1879, τεῦχος Hodæporicon S. Willibaldi σελ. 256, κεφ. XI.

² Περὶ τῶν κειμένων τῶν προσκυνητῶν τούτων, τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας κατέλιπον, ἔγραψεν ὁ Jorga, Les Voyageurs Français dans l'Orient Européen (1931) βλ. καὶ Jean Ebersolt, Orient et Occident, Recherches sur les influences byzantines et Orientales en France pendant les Croisades. Lovinesco, Voy. Fr. en Grèce au XIX siècle. (Paris 1900).

³ Εἰς τὸ προσκύνημα μεταβαίνουν καὶ οἱ ἀδελφοὶ Laborde, ἀρχαιολόγοι, ὁ Choiseul Gouffier κ. ἄ.

⁴ Μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου καλλιτέχνη ἐπισκέπτονται τὴν Παλαιστίνην, ὡς λ. χ. ὁ μέγας Σατωβριάνδος, ὅστις καὶ προβλέπει, ὅτι θὰ εἶναι ὁ τελευταῖος τῶν προσκυνητῶν.

ναγίου Τάφου, μικρότερον μὲν διὰ τοὺς ἐξ Ἑλλάδος, μεγαλύτερον δὲ διὰ τοὺς ἐξ Εὐρώπης προερχομένους¹.

Ἡ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας οἰκονομικὴ ἀνθησις τῶν ἁγίων Τόπων, ἀφείλετο σχετικῶς καὶ εἰς τὴν συρροὴν τῶν προσκυνητῶν, κομιζόντων ἀπὸ τοῦ βασιλέως μέχρι τοῦ τελευταίου ἱππότηου πλουσιώτατα δῶρα καὶ ἀναθήματα καὶ δωρομένων γενναῖα χρηματικά ποσά². Ἀντίστοιχος ὑπῆρξε καὶ ἡ γενικὴ παρακμὴ εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσαν διὰ τῆς μετὰ ταῦτα ἀραιώσεως τῶν προσκυνητῶν. Ὁ Πανάγιος Τάφος ἠρειπάθη. Οἱ Πατριάρχαι εἰργάζοντο διὰ τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Τὰ ἱερὰ ἄμφια κατεσκευάζοντο ἐξ ἀπλοῦ ὑφάσματος, τὰ δὲ ἱερὰ σκευὴ ἐκ σιδήρου. Ὁ κληρὸς ἀπέθνησκεν ἐξ ἀσιτίας καὶ τὸ κτήματα τῶν ἐκκλησιῶν ὑπεθηκεύοντο ἀθρόως εἰς σημεῖον ὥστε αἱ κανδηλαὶ αὐτῶν νὰ στερῶνται ἐνίοτε ἐλαίου³.

Ἰδιαιτέρος λόγος πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἀποστολάς, τὰς ὁποίας μετὰ τῶν προσκυνητῶν διωργάνωνεν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ἢ τὸ Κράτος. Αἱ ἀποστολαὶ αὗται ἀπειλοῦντο τὸ μὲν ἐκ κληρικῶν⁴ τὸ δὲ καὶ ἐκ κοσμικῶν, οἱ δὲ σκοποὶ τῶν φυσικῶν τῶν λόγῳ

¹ Ὑψηλ. Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σελ. 99 βλ. καὶ Tollot, Voy au Levant (1731—32) σελ. 141, ἐφθάσαμεν πλησίον τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπου ἀφείλαμεν νὰ πληρώσωμεν ὅλοι ἡμεῖς τὴν ἄδειαν τῆς εἰσόδου ἀνερχομένην εἰς 3 γρόσια.

² Κάρολος ὁ Μέγας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ὅστις πολυτρόπως ἐνίσχυσε τοὺς ἁγίους Τόπους, μολονότι ὄχι ἀπηλλαγμένος καὶ κατακτητικῶν προθέσεων. Οὗτος ἀπέστειλε πολλὰ δῶρα εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων. Ἐκτοτε οἱ χριστιανοὶ ἐζήτησαν τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν ὑποστήριξιν τῆς Γαλλίας βλ. Lalanne, des Pèler. σελ. 7, 8. καὶ Thenaud voy. d'Outremer, Scherfer, voy. Doc. tom. ὅς Εἰς. σελ. 69, ἡ Λουίζα τῆς Σαβοΐας (1511) ἀπέστειλε χρυσόν, λίβανον καὶ σμύρναν διὰ τοῦ Thenaud ὅπως καταθέσῃ εἰς τὴν φάτιν τῆς Σωτήρος.

³ βλ. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σελ. 64.

⁴ Ὁ Arcaulf ἐπίσκοπος, (505 μ. Χ.) μετέβη εἰς τοὺς ἁγίους τόπους, (βλ. Bertrand de la Broquière, Voy. d'Outremer σ. 425). Βραδύτερον ἀπεστάλη ὁ Hettou (811) μοναχὸς καὶ ἡγούμενος de Richenou ἔπειτα ἐπίσκοπος de Bâle, ὅστις ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Charlemagne. Προετιμῶντο κληρικοὶ καὶ διὰ τὰς ἐπὶ πολιτικῶν σκοπῶν ἀποστολάς ἐπειδὴ ἦσαν οἱ πλέον πεπαιδευμένοι τῶν συγχρόνων τῶν καὶ πλήρεις τοῦ ἐκ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπορρέοντος θάρρους. Ἀνάλογοι ἀποστολαὶ ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Δ' τινὲς ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν μοναχοὶ ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν καὶ Φραγκισκανῶν οὗτοι διὰ τῶν ταξιδιωτικῶν ἡμερολογίων τῶν καὶ περιγραφῶν κατέστησαν τὸ πρῶτον γνωστὴν τὴν Ἀσίαν γεωγραφικῶς εἰς τὴν Εὐρώπην.

Εἰκ. 5. Ἀριστερά: Γιαννίσαρος ἀκόλουθος πρέσβεως. Δεξιά: Γιαννίσαρος
(*Ανων. Deux An. Cop. σ. 9)

ἦσαν κατὰ πρῶτον τροσηλυτιστικοί. Ἡ εἰς πλείστας πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐγκατάστασις Ἰησουϊτῶν καὶ Καπουκίνων ὑπῆρξε τὸ μόνιμον ἀποτέλεσμα τούτων. Οἱ Ἰησουῖται ὑπῆρξαν φανατικώτεροι¹ καὶ ἐπιβλαβέστεροι² τῶν Καπουκίνων ἐν τῇ προπαγάνδᾳ των, ὡς περιηγηταὶ ὁμῶς, εἶναι πολυτίμοι, καθ' ὅσον, ὡς μεμορφωμένοι, ἐμφανίζονται ἀκριβέστεροι καὶ διεξοδικώτεροι εἰς τὰς παρατηρήσεις των³. Ἐλθόντες κατὰ τὸ 1641 εἰς Ἀθήνας μετέβησαν βραδύτερον εἰς Χαλκίδα⁴, ὅπου διέμενον περισσότεροι καθολικοί. Οἱ δὲ Καπουκίνοι μετριοπαθέστεροι⁵ ἐμφανίζονται ἀπὸ

Βλ. Viv. As. Min. I σελ. 148. Τὸ τροσηλυτιστικὸν ἐνδιαφέρον στρέφεται ἰδίᾳ πρὸς τὸ ποσὸν καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ποιτικὴν βελτίωσιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος ὁρθῶς ὁ J. H. Merle d'Aubigné, Histoire de la réformation en Europe au temps de Calvin τόμ. Γ' σελ. 233, παραβάλλει τὴν κατὰ τὸν μεσαίωνα χριστιανικὴν ἐκκλησίαν πρὸς δένδρον τοῦ ὁποῦ οἱ κλάδοι εἶναι μὲν ἐκτεταμένοι στεροῦνται ὁμῶς χυμοῦ.

¹ Οἱ Τούρκοι ὠνόμαζον τοὺς Ἰησουῖτας μαύρους ἱερεῖς (carapapasler) βλ. de la Motraye, Voy. (1699) I σελ. 223 καὶ Ἀνωνύμου État présent de l'Archipel I σελ. 141—142.

² Διὸ ὑπὸ τοῦ Πάπα κατηργήθη τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἐδημεύθησαν ἅπαντα τὰ μοναστήρια βλ. Ὑψηλ. Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σελ. 93.

³ Μεταξὺ τῶν Ἰησουϊτῶν τὴν πρωτίστην θέσιν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατέχει ὁ Babin (Relation de l'état présent d'Athènes, Λυών 1674), ὅστις εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν ἡγούμενον Recoil περιέγραψε τὰς Ἀθήνας. (Ὁ Recoil ταύτην ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἐμβριθεὶ ἀρχαιολόγον Spon, ὅστις καὶ τὴν ἐδημοσίευσε μετὰ σχολίων καὶ πολλῶν ἐπαίνων τῷ 1674). Ἡ περιγραφή τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τούτου εἶναι πολυτιμωτάτη κυρίως διὰ τὴν κατάστασιν τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ τὴν τοπογραφίαν τῆς πόλεως. Ἀποτελεῖ συμπλήρωμα τῆς συλλογῆς τοῦ de Gruterus. Βλ. Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople et dans le Levant au XVIIe siècle ἔκδ. Carayon (Paris 1864) ἐνθα πλείσται εἰδήσεις περὶ τῶν τοπωνυμίων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐνδιαφέρουσαι σημειώσεις περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήνων (σελ. 21 καὶ ἐξ.). Καὶ Relation de l'establissement des PP. de la Compagnie de Jésus en Levant, ἔκδ. Em. Legrand (Paris 1869) ἐνθα ἀπὸ τῆς σελίδος 9 καὶ ἐξ. περιλαμβάνονται ἀξιόλογοι παρατηρήσεις περὶ τῶν Ἑλλήνων νησιωτῶν τῆς Χίου (ἧτις ὠνομάζετο «μικρὰ Ρώμη» διὰ τὸ πλῆθος τῶν καθολικῶν, βλ. Barth. Voy. II σελ. 15) τῆς Σμύρνης καὶ ἁπάντων τῶν Αἰγαιοπελαγιτῶν.

⁴ Βλ. Rel. de l'est. des PP de la Comp. de Jésus (Légr. 1869) σελ. 46, τῷ 1641 ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ ἔτους τούτου μετέβησαν εἰς Χαλκίδα (Calchis), ἧτις σήμερον ὀνομάζεται Euripo ἢ Euripus.

⁵ Ὁ Μέγας Πέτρος εἶχεν ἀνεχθῆ τοὺς Καπουκίνοους, ἀλλ' ἐξεδίωξε τοὺς Ἰησουῖτας ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους. βλ. Ὑψηλ. αὐτ. σελ. 307 βλ. καὶ Hen.

τοῦ 1658 κ. ἑ. ἀπεσταλμένοι ὑπὸ τῆς ὀργανώσεως τῆς Propaganda fide¹ προέβησαν καὶ εἰς τὰς γνωστὰς σχεδιαγραφῆσεις τῶν ἀρχαίων μνημείων κατ' ἐντολὰς ἐκ τοῦ ἑξωτερικοῦ².

Οἱ Καπουκῖνοι διεσπάρησαν εἰς πλείστας πόλεις, τὰς Ἀθήνας καὶ ἀλλαχοῦ, κυρίως δὲ εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἐκεῖ ἀπαντῶμεν τὸν πάτερ Barnabé, ὁ ὁποῖος ὅμως ὄχι μόνον ἀπέτυχεν εἰς τὸν προσηλυτισμὸν Ἑλληνοπαίδων, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ἀντιληπτός, ἐστερήθη τοῦ δικαιώματος τοῦ κηρύττειν ἑλληνιστί, δι' ὃ καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς Κορώνην. Οὐδεὶς ἄλλως τε ἐκ τῶν Μοραΐτων μετέβαλε τὸ Ὀρθόδοξον δόγμα του. Ἀντιθέτως, οἱ νησιῶται³ οἱ προσελθόντες εἰς τὸ καθολικὸν δόγμα, «τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας», ὡς τὸ ἀπεκάλει ὁ Gourmesvin⁴, πρεσβευτῆς τῆς Γαλλίας παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Πύλῃ, ὑπῆρξαν πολυάριθμοι.

Ἡ προσηλυτιστικὴ προπαγάνδα ἐνετάθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, παρὰ τοῦ ὁποῖου τῇ μεσολαβήσει τῶν καθολικῶν πρεσβευτῶν, οἱ ξένοι κληρικοὶ ἀπέσπασαν καὶ πλείστα προνόμια. Ἐκτὸς τῶν καθολικῶν τούτων ἱεραποστόλων αἱ θρησκευτικαὶ ἀποστολαὶ κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα⁵ περιελάμβανον ἄλλους κληρικούς ἢ καὶ λαϊκούς, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ προσκύνημα ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας εἴτε ὡς ἐπιτίμιον διὰ τὴν ἄφρασιν

Omont, *Revue des Études Grecques* τομ. XIV σελ. 270, ἔνθα δημοσιεύει νέας καὶ ἀνεκδότους εἰδήσεις περὶ τῶν ἐγκαταστάσεων ἐν Ἀθήναις τῶν Ἰησοῦιτῶν καὶ Καπουκῖνων. Περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς δράσεως τῶν Καπουκῖνων ἀναφέρονται πλείστοι εἰδήσεις ὡς καὶ περὶ τῆς δράσεως αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελευθερώσει χριστιανῶν αἰχμαλώτων ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Ἀλγερίνων πειρατῶν βλ. Tollot, *Voy. au Lev.* σελ. 69, Mironne, *Mém. d'un Voy. au Levant A'* σελ. 50 καὶ Vandal (Albert), *Voyages du marquis de Nointel (1670—1680)* σελ. 119.

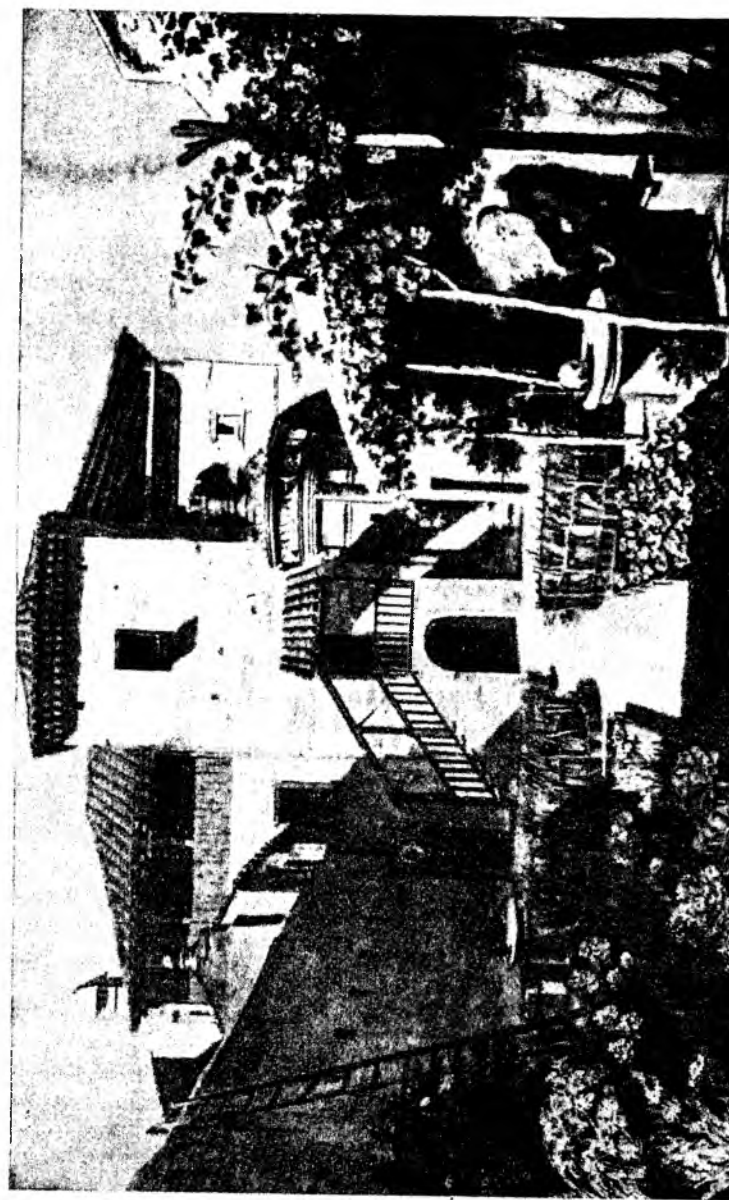
¹ Guilletière, *Lacédémone ancienne et nouvelle B'* σελ. 191. Χάρις δὲ εἰς τὸν πρέσβυν de Brèves (1589) κατέστη μεγαλύτερα ἢ ἐξάπλωσις τῆς προπαγάνδας τῆς πίστεως καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις περὶ σσοτέρων Γάλλων κληρικῶν.

² Charrière, *Négociations A'* σελ. LXX.

³ Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους ἐδέχθησαν πολλοὺς Λατίνους κληρικούς καὶ κοσμικούς ἐνεκα τοῦ ὅτι εἶχον κατακτηθῆ ὑπὸ Ἑνετῶν ἢ Γενουατῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ προσηλυτισμὸς ἐκέρδιζεν ἔδαφος καθὼς φαίνεται καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη πρὸς Vandal (Albert) *Voy. Nointel* σελ. 118.

⁴ Βλ. Φιλ. Ἰστ. Ἀθ. Α' σελ. 49.

⁵ Vivien de Saint-Martin *As. Min A'* σελ. 67.

Εἰκ. 6. Ἡ ἐν Ἀθήναις μονὴ τῶν Καπουκῖνων παρὰ τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐφιλοξενούνο ξένοι περιηγηταί.

(Stuart—Revetl. v. I, c, IV plan XXIII)

τῶν ἁμαρτιῶν των, εἴτε ὡς τρόπος ἀπαλλαγῆς τῆς χώρας αὐτῶν ἀπὸ διαφόρων ταραχοποιῶν στοιχείων ἢ φεουδαρχῶν ἐριζόντων πρὸς τοὺς ἐπισκόπους¹.

Ἡ μεγάλη ἀποδημητικὴ τάσις ἐπέφερεν ἀναμφιβόλως κοινωνικὰς ἀνωμαλίας, καθ' ὅσον λόγῳ τῆς ἀτελείας τῶν συγκοινωνιῶν, ὁ χρόνος τῆς μεταβάσεως καὶ ἐπανόδου ἠδύνατο νὰ εἶναι λίαν μακρός. Ὁ ἀπόδημος, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν πατρίδα του, εὗρισκε συνήθως τὴν οἰκογένειάν του ἐν ἀποσυνθέσει. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Γρηγόριος Ἐπίσκοπος Νύσσης, ἐν τῇ ἐπιστολῇ «Περὶ τῶν ἀπιόντων εἰς Ἱεροσόλυμα», τονίζει ὅτι τὸ εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους προσκύνημα δὲν εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὸν Χριστιανόν².

IV Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ

Ὅστις θέλει νὰ συνδέῃ γεγονότα πρὸς ἄλληλα χωριζόμενα διὰ μεγάλων χρονικῶν ἀποστάσεων καὶ νὰ ὑποτάσῃ ταῦτα ὑπὸ γενικὴν τινα ἰδέαν, δύναται οὐχὶ ἀτόπως νὰ θεωρήσῃ τὸ ἀνὰ τὴν χώραν ἡμῶν κῆμα τῶν ξένων περιηγητῶν ἀπὸ τοῦ ἰδ' καὶ ἰε' αἰῶνος καὶ ἔξῃς, ὡς ἀντίκτυπον ἤδη τῆς μεγάλης ἔξερευνητικῆς τάσεως, ἣτις ἐνεφανίσθη κατὰ τὸν ἰε' αἰῶνα ἐν Εὐρώπῃ. Πράγματι ὁ ἰε' αἰὼν, καθ' ὃν τὸ Βυζαντιακὸν κράτος ἐξέλιπεν, ὑπῆρξε διὰ τὴν δυτικὴν καὶ βόρειον Εὐρώπην, ὡς καὶ δι' ὀλόκληρον τὸν νεώτερον κόσμον, ὁ αἰὼν τῶν τολμηρῶν ἀνὰ τὴν Ὑδρογειον ταξιδίων καὶ τῶν μεγάλων γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων συγχρόνως ἤμως—καὶ τοῦτο δὲν στερεῖται ἰδιαζούσης σημασίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου—ὑπῆρξε ὁ αἰὼν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων, τῆς διαδόσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Ὁ ἰε' ὑπῆρξε ὁ αἰὼν, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ἠθέλησε ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν δεσμῶν τῆς θεοκρατίας καὶ νὰ τραπῇ εἰς ἀνακάλυψιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἑαυτοῦ του διὰ παντὸς εἴδους ἐρεῦνης.

Οὕτω παραλλήλως προῆλθεν ἡ ὤθησις καὶ πρὸς ἐπιστημονικὴν ἔξερευνησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν γειτονικῶν αὐτῆς χωρῶν. Ἐνῶ δη-

¹ Lalanne, des Pèlerinages σελ. 13.

² Κοραῆ, Ἄτακτα, τόμ. Γ', 419—424 «ὅπου προσκαλεῖται πρὸς τὴν κληρονομίαν τῆς βασιλείας τῶν σφρανῶν ὁ Κύριος τοὺς εὐλογημένους τὸ ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα ἐν τοῖς κατορθώμασιν οὐκ ἀπρηίθησεν».

λαδὴ μέχρι τοῦ ἰε' αἰῶνος ἐδέσποζεν ἐπὶ τῶν περιηγήσεων τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα, καὶ ἔξ αὐτοῦ μόνου ἀνέβλυζεν ὁ πόθος πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Ἀνατολῆς καὶ συγκεκριμένως τῶν Ἁγίων Τόπων, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν, ἐφεξῆς τὸ θρησκευτικὸν κίνητρον ἀτονεῖ, ἐνισχύεται δὲ τὸ ἐπιστημονικὸν διαφέρον.

Ἄλλοιοι ἤδη ὀφθαλμοὶ μελετοῦν τὸν κόσμον, τοὺς ἀνθρώπους, τὰ παντὸς εἴδους μνημεῖα¹. Ἡ ψυχὴ δροσιζέται ἔξ ἄλλων πηγῶν. Ἡ Ἀναγέννησις κατευθύνει τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης εἰς τὰς ἀρχαιότητας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης² ἐμπνέουσα ἀληθῆ λατρείαν πρὸς πᾶν τὸ Ἑλληνικόν³. Πολυάριθμοι περιηγηταὶ περιέρχονται τὰς ὠραίας Ἑλληνικὰς χώρας πλήρεις ἤδη θαυμασμοῦ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην, ἅπαντες δὲ οὗτοι καταρτίζουσι συλλογὰς ἐπιγραφῶν, γλυπτῶν καὶ νομισμάτων. Ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν ὑποδούλων μόνοι οἱ Ἕλληνες καθίστανται ἀντικείμενον τοιοῦτου ἐξαιρετικοῦ διαφέροντος.

Ὅθεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν νέου περιηγητικοῦ ρεύματος ἔσχεν ἡ Ἀναγέννησις⁴, ὅχι μόνον μεταβαλοῦσα τοὺς σκοποὺς τῶν ταξιδίων, ἀλλὰ καὶ ὀπλίσασα τοὺς ἀνθρώπους διὰ παρατόλμου δυνάμεως πρὸς ἀπόκτησιν πνευματικῶν θησαυρῶν.

¹ Brandi (Carl) «Renaissance» ἐν Ullsteins Weltgeschichte τόμ. Neuzeit (1500—1650) σελ. 119—187.

² βλ. Bordeaux (Henri) Voy. (1726) σελ. 30.

³ βλ. Vivien, Asie Mineure, Β' σελ. 361.

⁴ Ἡ Ἀναγέννησις ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀφύπνισιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ὕπνου. Ἀποτινάσσει ὁ ὑπνώτων ἄνθρωπος τὴν βαρύνουσαν τὰ βλέφαρά του ἀχλύν, τὴν νάρκην τῶν αἰσθήσεών του, καὶ διὰ βλέμματος διαυγοῦς παρατηρεῖ τώρα τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν κόσμον. Ἦδη νέος κόσμος διανοίγεται ἐνώπιόν του· εἶναι μὲν ὁ ἴδιος ὁ παλαιὸς ἀλλ' εἰς τὴν νέαν φαντασμαγορίαν του· εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ νέου κόσμου ἐπιδίδεται μὲ τὴν εὐχάριστον μανίαν, ἣν παρέχει ἡ συνειδητὴ ἀνακάλυψις. Κυρίως εἰπεῖν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνακαλύπτει τὸν κόσμον, ἀλλὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ κατὰ συνέπειαν τὸν κόσμον. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖται ἡ ἔξωθεν κρούσις, ἣτις ὡς σπινθὴρ θὰ ἀνάψῃ τὸ πῦρ ἐν τῇ ψυχῇ του καὶ θὰ φωτίσῃ τὴν διάνοιάν του. Διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει ὡς ἀπόμονον πνευματικῶς ἄτομον· δημιουργεῖ τὴν πνευματικότητά του ἐκ τῆς πνευματικῆς ἐπαφῆς του πρὸς τινα ἄλλην ὑπαρξίν. Οὕτω κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἡ γερμανικὴ ζύμη τῆς βορείου Ἰταλίας ἀφύπνισθη ἤδη ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἦτο ἐγκατεσπαρμένον εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἀφύπνισις αὕτη ἀπέτέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς Ἀνα-

Ὡς ἐλέχθη οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι συναπεκόμισαν εἰς τὴν Ἱταλίαν πλουσίαν λείαν χειρογράφων, ἅτινα ἐπώλουν ἐκεῖ ἀντὶ ἀδράς ἐνίοτε ἀμοιβῆς, συνήθως ὁμῶς εἰς εὐτελεῆ τιμὴν, εἰς τοὺς πλουσιωτέρους τῶν Ἱταλιωτῶν, ἀμιλλωμένους εἰς τὴν ἴδρυσιν μεγάλων ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν¹.

Ἡ ἀπογύμνωσις τῶν βυζαντινῶν βιβλιοθηκῶν² ἐσυνεχίσθη, καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσιν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, μὲ τὴν δικαιολογίαν τῆς διασώσεως αὐτῶν ἐκ τῆς καταστροφῆς ὑπὸ τῶν χειρῶν τῶν Τούρκων³.

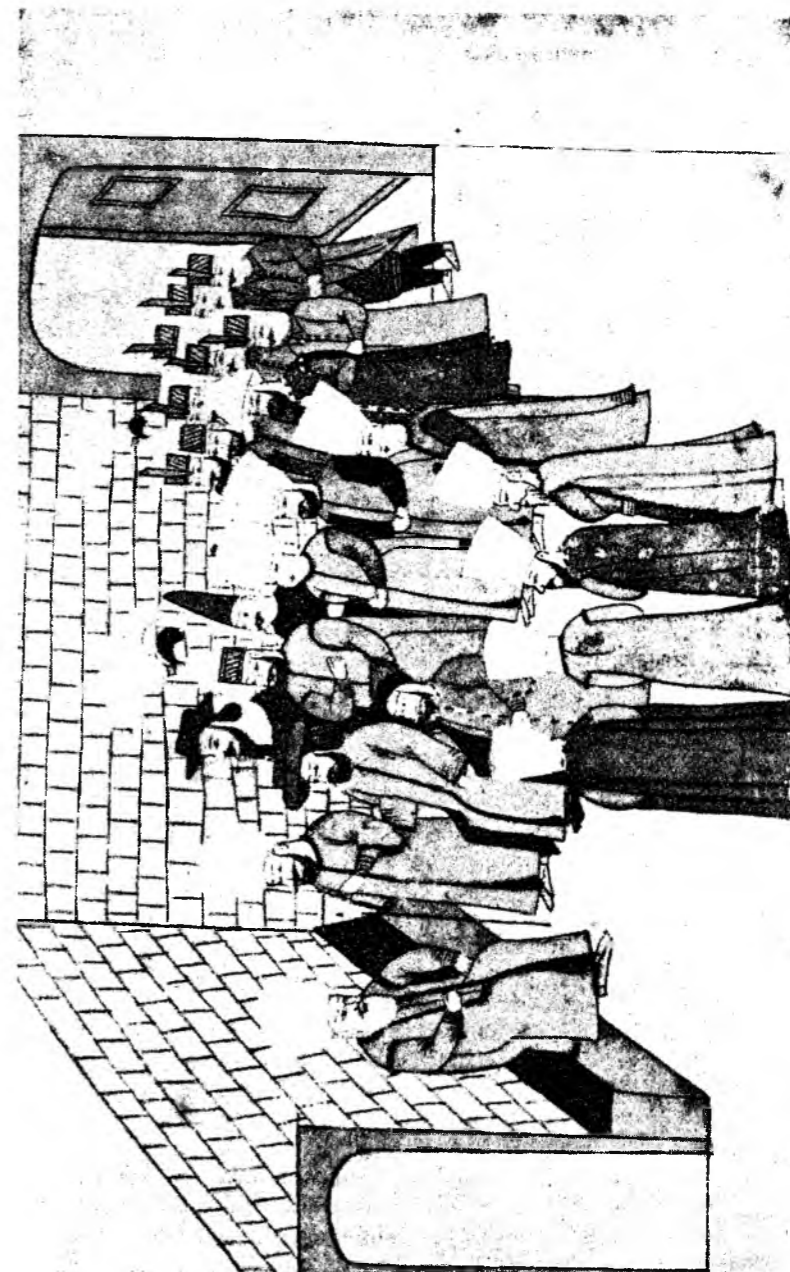
Ἄληθῶς ἡ δικαιολογία αὕτη πλὴν τῆς προσχηματικῆς πλευρᾶς ἐνεῖχε καὶ σπέρμα ἀληθείας, καθ' ὅσον οἱ Τούρκοι στρατιῶται διέπραξαν πολλὰς βαρβαρότητας κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἀλώσεως (πάντως ὀλιγωτέρας τῶν ὄσων, εἶχον διαπράξει οἱ Φράγκοι τῷ 1204) σημειωτέον ὁμῶς ὅτι παρὰ τὴν θέλησιν καὶ διαταγὴν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ Μωάμεθ.

γεννήσεως. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον δυνάμεθα νὰ εὗρωμεν συντελούμενον καὶ εἰς ἄλλους ἀρχαιότερους χρόνους, ὅτε τὴν θεοκρατικὴν κοσμοθεωρίαν ἀντικαθιστᾷ ἡ φυσικὴ κοσμοθεωρία καὶ ταύτην ἡ μεταφυσικὴ. βλ. Chamberlain (Houston) die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts τόμ. I σελ. 8 καὶ ἕξ.

¹ Οἱ πλουτήσαντες διὰ τῶν κατακτήσεων καὶ τοῦ ἐμπορίου βασιλεῖς τῶν Ἱταλικῶν πόλεων παρέχουν πολλὰς χιλιάδας δουκάτων διὰ μίαν περγαμηνήν, ἐνῶ δι' αὐτὴν ταύτην ὁ Τούρκος πασᾶς θὰ ἀπηξίου νὰ δώσῃ ἓνα παρὰ ἢ ἓν ἄσπρο. Καθ' ἡμᾶς δύναται τις νὰ διαχωρίσῃ τοὺς κατακτητικούς λαοὺς εἰς δύο ομάδας, εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν κατάκτησιν χωρῶν παραδίδονται εἰς τὴν τοῦ σώματος περιποίησιν (Τούρκοι, Ἀσιάται) καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, εὐθὺς ὡς ἀνακοπῇ ἢ κατακτητικῇ ὄρμῃ καὶ παύσῃ ἢ κλαγγῇ τῶν ὄπλων, χρησιμοποιοῦν τὰ συσσωρευθέντα πλούτη διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος (παράδειγμα οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους καὶ οἱ Ἱταλοί).

² βλ. Σ π υ ρ. Λ ά μ π ρ ο υ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τομ. 6ος σελ. 983 «κώδικες τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος, θεολογικοὶ καὶ ἄλλοι ἐπωλοῦντο κατὰ δεκάδας».

³ Εἶναι γνωστὸν τὸ σπάνιον παράδειγμα Κωνστ. τοῦ Λασκάρεως, ὅστις τὰς πλουσίας αὐτοῦ βιβλιοθήκας ἐκληροδότησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Διότι ὑπέθαλπεν εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλει ποτε ἐλευθερωθῆ ἢ δουλωθεῖσα Ἑλλάς. Ἡ πολύτιμος συλλογὴ τούτου ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἐχρησίμευσεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ γνωστοὺς εἰς τὴν Εὐρώπην τοὺς ἐνδοξοτέρους συγγραφεῖς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Πολλὰ συγγράμματα ἀντεγράφησαν διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ χειρὸς. Ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ εὐρίσκονται ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους πρόσφυγας τοῦ Βυζαντίου καὶ ἱστορικὰ ἀποσπάσματα. βλ. Villemain, Λάσκ. σελ. 64.

Εἰκ. 7. Ἀκρόασις τοῦ Βασιλεῦς παρὰ τῷ μεγάλῳ Βεζίρῳ (Taschner, Alt-Stamb. σελ. 51).

Εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀναγνωστῶν τῶν ἑλληνικῶν κειμένων ἀποκαλύπτεται, ὅτι πᾶν ἀριστούργημα τῆς φαντασίας τῶν μεγάλων τῆς Ἀναγεννήσεως πρωτοπόρων ὑπῆρξε γνωστὸν πρὸ πολλῶν αἰῶνων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὀλιγότερον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρώμην.

Αἱ ἐν τῇ ἀραβικῇ μεταφράσεις¹ τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἔργων τίθενται ἤδη κατὰ μέρος, καθ' ὅσον ἄλλως τε αὐταὶ εἰς πολλὰ σημεῖα εἶχον παραμορφώσει τὸ πρωτότυπον.

Ἐνῶ δὲ οἱ Βυζαντινοὶ μελετοῦν τὸ γράμμα τῶν κειμένων οἱ σπουδασταὶ τῆς Ἰταλίας κατανοοῦν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. Αἰσθάνονται δ' οὕτως ὅπως τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς ἔχει ὠραιότεραν γεῦσιν τοῦ τῆς ὑδρίας, ἐν πλήρει δὲ γνώσει τοῦ ὅτι χρειάζεται μεγαλύτερος κόπος πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ πρώτου.

Ἡ γνώσις ὅμως τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔσχε πρὸς καιρὸν καὶ δυσμενῆ τινα συνέπειαν² καθ' ὅσον ἐπ' ὀλίγον

¹ Δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μετέφρασαν οἱ Ἄραβες. Οἱ Ἕλληνες τῆς Συρίας καὶ Αἰγύπτου, οἱ ὅποιοι ἀποσπασθέντες ὡς Μονοφυσίται ἀπὸ τὸ ὀρθόδοξον σῶμα ἐδέχθησαν τοὺς Ἄραβας κατακτητὰς ὡς ἐλευθερωτὰς ἐκμαθόντες δὲ τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, μετεγλώττισαν τὰ κυριώτερα τῶν ἑλληνικῶν κειμένων, ὅπως τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν γεωγράφον Πτολεμαῖον, καθόσον οἱ νομάδες Ἄραβες εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην γεωγραφικῶν γνώσεων πρὸς κατάκτησιν τῶν εὐφορωτέρων χωρῶν. Ἡ μεταφραστικὴ αὕτη κατ' ἀρχὰς ἀραβικὴ φιλολογία βραδύτερον κατέστη πυρὴν πρωτοτύπου ὑπὸ Ἀράβων συγγραφέων καλλιεργηθείσης. Παρόμοιον φαινόμενον συνέβη καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρώμην. Πανταχοῦ ἄλλως τε ὅπου διεδόθη ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία μετὰ τινα ἔτη παρήχθη καὶ ἐγχωρία. Τὸ ἀντίθετον συνέβη μετὰ τὴν διάδοσιν τῆς λατινικῆς φιλολογίας, ἣτις ἐπὶ μακρὸν κατέπνιγε πᾶσαν ἰθαγενῆ φιλογικὴν κίνησιν. Βλ. Mironne, Mém. Voy. Lev. Β' σελ. 6 καὶ Ribaud (S) Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Ἰσλάμ σελ. 35 καὶ 36, οἱ ἀληθεῖς σοφοὶ τοῦ Ἰσλάμ οἱ συγγραψάντες τὴν φιλολογίαν καὶ ἀποδώσαντες εἰς τὰς ἐπιστήμας τύπον μωαμεθανικὸν δὲν εἶναι εἰμὴ ἐξωμόται ξένοι, Ἕλληνες τὸ πλείστον... καὶ σελ. 43, οἱ Χαλίφαι ἦσαν ἐξωμόται καὶ ὀλίγον ἀραβικὸν αἷμα εἶχον εἰς τὰς φλέβας των. Μεταξὺ τούτων ἔξεχε ὁ Χαροῦμ-αλ Ραχίδ, οὕτινος ἡ αὐτὴ ἦτο πλήρης σοφῶν, ποιητῶν καὶ φιλολόγων, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου ἐξεδόθησαν «αἱ Χίλια καὶ Μία Νύκτες, ἔνδοξον ἔργον τῆς ἀραβικῆς φιλολογίας».

² Ἐλαφρότερον παράδειγμα εἶναι τοῦ Σολωμοῦ, ὅστις γνωρίσας διὰ τῶν μεταφράσεων τοῦ Πολυλά τοὺς μεγάλους ποιητὰς τῆς Γερμανίας, ἀφῆκε τὴν πηγαίαν ἔμπνευσιν ἐκ τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς του ἢ τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους του καὶ προσεπάθησε νὰ μιμηθῇ τούτους εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ποίησιν.

ἀνεκὸπῃ ἢ φυσικῇ τῶν ἐργατῶν τοῦ πνεύματος κλίσις, στραφεῖσα ἀμέριστος πρὸς τὴν μελέτην τῶν χειρογράφων.

Τὰ Ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἦσαν γνωστὰ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ πολὺ πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1204, ἀλλὰ καὶ ἔτι ἐνωρίτερον, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς πρώτης σταυροφορίας, ὁπότε οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἰταλικῶν πόλεων εἶχον λάβει γνώσιν αὐτῶν.

Οὕτως ὁ Ἄγγλος John Maundeville¹ (1332) συναποκομίζει πρῶτος ἐκ τῶν Εὐρωπαίων πλήθος χειρογράφων ἐκ τοῦ Βυζαντίου, βραδύτερον δὲ ὁ Bondelmontius (1422)². Οἱ δύο οὗτοι εἶναι οἱ μεγαλύτεροι συλλέκται ἑλληνικῶν χειρογράφων πρὸ τῆς ἀλώσεως. Ἐπίσης ἀπεστέλλοντο πρὸς τοῦτο εἰδικῶς μεμορφωμένοι ἄνθρωποι, ὡς ὁ Παῦλος Περούγιος³ (Paolo di Perugia) ὑπὸ τοῦ Ροβέρτου τοῦ ἐπονομασθέντος σοφοῦ, ὡς ἐνθέριμον τῶν γραμμάτων λάτρου, κατὰ σύστασιν τοῦ μοναχοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ, ὅστις κάτοχος δαιμονίας εὐφυΐας εἶχε διεξαγάγει τῷ 1339 εἰς τὴν Ἰταλίαν κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀνδρονίκου διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν⁴.

Οὗτος εἶχε μαθητὰς τοὺς μεγάλους ποιητὰς Πετράρχην καὶ Βοκάκιον, ὁ δεύτερος τῶν ὁποίων ἐγένετο ἐπίσης συλλέκτης πλείστων ἑλληνικῶν χειρογράφων,

¹ Εἶναι ὁ μόνος περιηγητὴς, ὃν γνωρίζομεν περιηγηθέντα τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα (1332) (The Voyage and Travails ἐκδ. ἐν Knight τῷ 1729) πρβλ. Α. Καράλη, Περιηγ. (Ἐβδ. 1886) σελ. 375, καὶ Σάθα (Κ) La légende des Phidias σελ. α', περιφημὸς περιηγητὴς ὑπῆρξε ὁ Mauendeville (Ioannis de Mandavilla), αὐτ. σελ. 3 ὑποσ. 5.

² Buonelmonti Christ, Description des îles de l'Archipel. Version Grecque par un anonyme, publiée avec une traduction française et un commandaire ὑπὸ E. Legrand, 1ère Partie Paris 1897.

³ Ὁ Παῦλος Περούγιος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Βαρλαάμ καὶ ἀνέλαβε τὴν δημιουργίαν τῆς βιβλιοθήκης, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ πλουτισθῇ βραδύτερον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ βασιλέως Ἀλφόνσου τοῦ Ἀραγωνίου (1435—1458), Μαικήνα τῆς Ἀναγεννήσεως· βλ. Ἀ. Χ. Κούρο, οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως, σελ. 29—30 120 καὶ Θ. Φιλαδέλφω, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν τ. Α' σελ. 11.

⁴ Βλ. Villemain, Λάσκαρις σελ. 9. Brunet de Presle, Univers Pittoresque (Europe 1869) σελ. 319 Γεωργίου Φραντζῆ, Χρονικὸν (ἐκδ. Βόννης 1838) lib. I c. VIII σελ. 39 «τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ ἦλθεν ἐκ τῆς Ἰταλίας εἰς Κωνσταντινούπολιν μοναχὸς τις Καλαβρὸς τοῦνομα Βαρλαάμ, ὡς μέγας καὶ πολὺς ἐδόκει εἶναι ἐν τῷ λέγειν καὶ διαλέγεσθαι... τὰς πιθανολογίας καὶ φληναφίας τοῦ Καλαβροῦ Βαρλαάμ ὡς ἱστὸν ἀράχνης ὁ Παλαμᾶς ἐξετίναξε», καὶ Δημ. Δανιηλίδη, Νεοελλ. Κοινωνία σελ. 70.

Ἐκτὸς τοῦ Ροβέρτου καὶ ἄλλοι βασιλεῖς ἀπέστειλαν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας λογίους, εἴτε καθολικοὺς εἴτε ὀρθοδόξους. Εἰς ἄπαντας τούτους ἐδίδετο ἐπίσης ἡ ἐντολὴ καταρτίσεως συλλογῶν νομισμάτων¹ ἐπιγραφῶν καὶ ἄ.

Ἡ ἀναγέννησις ὅμως δὲν ἠρκέσθη εἰς τὰ τοιοῦτοτρόπως ἀποθησαυριζόμενα, οὔτε εἰς τὰ ὑπὸ τῶν λογίων τοῦ Βυζαντίου προσκομισθέντα ἀλλ' ἀνεζήτησε διαρκῶς νέα βασιλεῖς οργανώνουν ἐπὶ τούτῳ ἀποστολάς, ἀλλὰ καὶ ἀπλοὶ ἰδιῶται, τολμηροὶ Εὐρωπαῖοι, ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας κατέρχονται εἰς τὴν Μεσόγειον.

Οὕτω πως ἡ χώρα μας ἀντὶ τῶν μέχρι τότε ἱεροσχημῶν προσκυνητῶν οἵτινες περιέπλεον ἢ διέσχίζον αὐτὴν ἵνα ἀσπασθῶσι τὰ ἐγκατεσπαρμένα ἀνὰ τὰς ἐκκλησίας καὶ μονὰς σεπτὰ λείψανα βλέπει εἰς τὸ ἕξις τέκνα νέων λαῶν ν' ἀναζητῶσι τοὺς ἀρχαιοτέρους κώδικας τοῦ Ὁμήρου καὶ καθ' ὅλου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ποιητῶν.

Ὁ κύριος ὡς εἵπομεν σκοπὸς τῶν περιηγητῶν κατὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι ἡ συλλογὴ χειρογράφων ἐκ τῶν τουρκικῶν καὶ μοναστηριακῶν βιβλιοθηκῶν. Τὸν δὲ σκοπὸν τοῦτον ἐξεπλήρουν εὐχερῶς, ἐπωφελοῦμενοι μάλιστα τῆς παχυλῆς ἀμαθείας τῶν κατόχων. Ὅθεν ἡ συλλογὴ χειρογράφων κατέληξε μετ' οὐ πολὺ εἰς πραγματικὴν λαφυραγωγίαν καὶ ἀπογύμνωσιν τῶν μονῶν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πλούτου. Οἱ πρεσβευταί, πρόξενοι καὶ λοιποὶ διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι εἶχον σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ καθήκον νὰ ἀνεύρωσι χειρόγραφα, ὅποθεν θὰ ἦτο ἐφικτὸν τοῦτο καὶ εἰς οἰανδήποτε γλῶσσαν γεγραμμένα. Ὁ Pierre Gyllius² (1544—45) καὶ ὁ Postel ἀπεστάλησαν διὰ τὴν συλλογὴν χειρογράφων εἰς τὴν Τουρκίαν. Ὁ πρῶτος προστατευθεὶς ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου d' Armaignac ἀνεζήτησε ἀρχαιότητας καὶ ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ ὁ δεύτερος ἐπίσης ἐπέτυχε τοῦτο. Συλλέκται ἐπίσης ἦσαν ὁ Chislain de Bousbecques (1555), ὁ Galland καὶ Pétis de la Croix τὸν 17^{ον} αἰῶνα καὶ ὁ Pietro de la Vallé, ὅστις ἔλθων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατώρθωσε νὰ προσληφθῇ μεταξὺ τοῦ προσωπικοῦ τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας μὲ κύριον σκοπὸν τὴν κατάρτισιν

¹ Βλ. de la Motraye Voy. τόμ. I σελ. 390, «συνέλεξα πλῆθος νομισμάτων ἐν τῇ Σαντορήνῃ, Ἐφέσῳ, Μυτιλήνῃ...»

² Βλ. Andréossy Constantinople σελ. 192 καὶ Vivien, Asie Mineure tom. II σελ. καὶ Μυστακίδου (B) «Germano—Graeca» Γερμανία—Ἑλλάς κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα (Κωνσταντινούπολις 1922) σελ. 21.

Εἰκ. 8. Ἀρωματισμὸς τοῦ Βαύλου κατὰ τὴν ἀρχαίαν (Täschner, Alt-Stamb. σελ. 52)

συλλογῆς βιβλίων, κυρίως ἀραβικῶν. Τὸν 18ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου ιε' (1728) ἀπεστάλη ὁ Fourmont¹ πρὸς συλλογὴν καὶ οὕτως χειρογράφων. Ἄντ' αὐτοῦ ὅμως κατήρτισε συλλογὴν ἐπιγραφῶν καὶ νομισμάτων².

Ἐκτὸς τοῦ Fourmont ὁ Λουδοβίκος ιε' ἀπέστειλε τὸν Sévin, ὅστις ἀπέβη ἐκ τῶν σπουδαιότερων συλλεκτῶν. Βοηθούμενος οὕτως ὑπὸ τοῦ «λάτρου τοῦ Ἀριστοτέλους» Moustapha - Effendi³, καὶ τοῦ Ἑβραίου ἱατροῦ Fonseca⁴ κατώρθωσε νὰ διεισδύσῃ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυτα τῶν βιβλιοθηκῶν ἐκεῖθεν δὲ ἀφῆρεσεν οὐχὶ ὀλιγώτερα τῶν 600 χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἀπέστειλεν εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν του ταύτην καυχᾶται ἐν τῷ ἔργῳ του, Ἐναφέρει περαιτέρω ὅτι καὶ ἄλλην παρακαταθήκην χειρογράφων εὑρεν ἐν Βουχάρα⁵, πόλει τῶν Τατάρων Οὐσβέκ⁶ (Usbegs) ὅπου εἶχον μεταφερθῆ ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου ἐκ λαφυραγωγιῶν. Τὴν ἀπόκτησιν ταύτην ὁ Sévin ἀνέθηκε συστηματικῶς εἰς ἐμπόρους Ἀρμενίους, περιοδικῶς ταξιδεύοντας μέχρι Ταταρίας, καθ' ὅσον, λόγῳ τῆς ἐν ἐπαναστάσει διατελούσης Περσίας, ἡ ἐκεῖ ἀντοπρόσωπος μετάβασίς του καθίστατο ἀδύνατος.

Ὁ Μ. Effendi χάριν τοῦ Sévin, παρώτρυνε πολλοὺς τῶν φίλων του πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων χειρογράφων ἀλλὰ ματαίως, διότι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Effendi ξετάσας τὴν ἐκ 3—4 χιλ. τόμων βιβλιοθήκην, ἦν ἴδρυσεν ὁ Σελήμ, οὐδὲν χειρόγραφον ἑλληνικὸν ἢ λατινικὸν εὑρεν. Ὁ Sévin⁷ ἀπηυθύνθη ἐπίσης πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας, υἱὸν τοῦ περιφήμου Μαυροκορδάτου⁸, καὶ παρὰ τούτου ἐζήτησε κατάλογον τῶν

¹ Lettres Sévin (Vauxcelles) ἐπιστ. 1η σελ. 24.

² Αὐτοθ. ἐπιστ. 4η σελ. 18, ὁ Fourmont ὑπῆρξε περισσότερον ἀτυχῆς, διότι καίπερ ἐξερευνήσας πλείστας μονὰς τοῦ Μορέως οὐδὲν εὑρεν ἄξιον λόγου διὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ βασιλέως, ἀντέγραψεν ὅμως ἀρχαίας ἐπιγραφὰς ἀνω τῶν 3.000 καὶ ἐσχεδίασε τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα βλ. ἐπιστ. 1η σελ. 38.

³ Lettres Sévin 1η σελ. 38.

⁴ Αὐτ. σελ. 5.

⁵ Αὐτ. σελ. 35.

⁶ H a m m e r, Ἱστορ. Ὀθωμ. Αὐτ. I σελ. 5. «Οἱ Οὐϊγούροι, οἱ πρὸς Α. οἰκοῦντες Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ Καρακουρὰν μέχρι τοῦ Τουρφάν, αἱ ὁποῖοι βραδύτερον ἐκλήθησαν Οὐσβέκοι ἐκ τοῦ Οὐσβέκ-Χάν».

⁷ Περίληψις τοῦ ταξιδίου τοῦ Sévin ἐξεδόθη ἐν τῷ VII τόμῳ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τῆς Ἀκαδημίας τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

⁸ Lettres Sévin, ἐπιστ. 1-σελ. 38.

χειρογράφων, ὅτινα ἀπὸ 20 ἐτῶν εἶχε συλλέξει. Δὲν τὸν ἐπέτευχεν ὅμως μὲ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον, καθότι τὰ χειρόγραφα ἔκειντο φύρδην-μίγδην εἰς τι κατάστημα¹. Ὁ Sévin συνεδέθη διὰ φιλικῶν δεσμῶν καὶ μετὰ τῶν Πατριαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ἵνα τύχη καὶ τῆς βοήθειάς τούτων² καὶ ταύτην ὄντως ἐπέτευχε παρὰ τοῦ δευτέρου. Ὁ Sévin ἐπισκεπτόμενος τῇ βοήθειά τῶν Τοῦρκων τὰς μονὰς τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οὐδεμίαν ἀντίστασιν συναντῶν, ἀνεδίφει συνεχῶς χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχον καταστῆ λεία τῶν ἐντόμων καὶ τοῦ εὐρώτος, τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ φθορά των ὥστε ἀναφέρει, ὅτι εἰς τινα μονὴν τῆς Προγκηποννήσου μόλις κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ 30 μόνον φύλλα ἐκ διακοσίων. Πρὸς τούτοις παρεκίνησε τὸν πρέσβυν de Bonac νὰ γράψῃ καὶ εἰς γνωρίζιμους του κατοικοῦντας εἰς ἀπομεμακρυσμένας χώρας. Οὐχ ἦττον ἐπροξένει εἰς αὐτὸν δυσμενῆ ἐντύπωσιν ἢ εὐχέρεια μεθ' ἧς οἱ Πατριάρχαι³ ἐνέδιδον εἰς τὰς ἐνεργείας του, εἰς δὲ τὸν Πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων παρεπονέθη διὰ τὴν ἀκαταστασίαν καὶ ἀδιαφορίαν, ἣν ἐδείκνυον οἱ ἡγούμενοι τῶν μονῶν. Ὁ Πατριάρχης ἐπεβεβαίωσε τοῦτο. «Ὅταν ἦλθον, ἀπήντησεν εἰς τὴν ἔδραν μου, τυχαίως ἀνεῦρον χειρόγραφα εἰς τινα μονὴν, μετὰ πάροδον δὲ ὀλίγου χρόνου μεταβὰς ἐκεῖ ἐκ νέου, ἤκουσα παρὰ τοῦ ἡγουμένου, ὅτι ὡς ἄχρηστα εἶχον ριφθῆ εἰς τὸν ποταμόν⁴.

Τὸ ἔργον τῶν Sévin καὶ Fourmont συνεχίζει ὁ Peyssonnel⁵ προστατευόμενος καὶ οὕτως ὑπὸ τοῦ Μαικήνα τῶν γραμμάτων de Caylus⁶. Τῇ παροτρύνσει τοῦ τελευταίου τούτου πάντες οἱ Γάλλοι πρεσβευταί, ἐρχόμενοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατέβαλλον μεγάλας φροντίδας⁷. Καὶ ἄλλοι Ἑθρωπαῖοι περιηγηταί, πρωτοστατούντων

¹ Αὐτ. σελ. 29 καὶ Ἐπιστ. 4η σελ. 18· ὁ φιλοπερίεργος οὗτος λόγιος πρίγκηψ τῆς Βλαχίας ἀνεδίφησεν ὅλας τὰς γωνίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀντι ἀδροτάτης ἀμοιβῆς ἐξηγόρασε πλείστα χειρόγραφα.

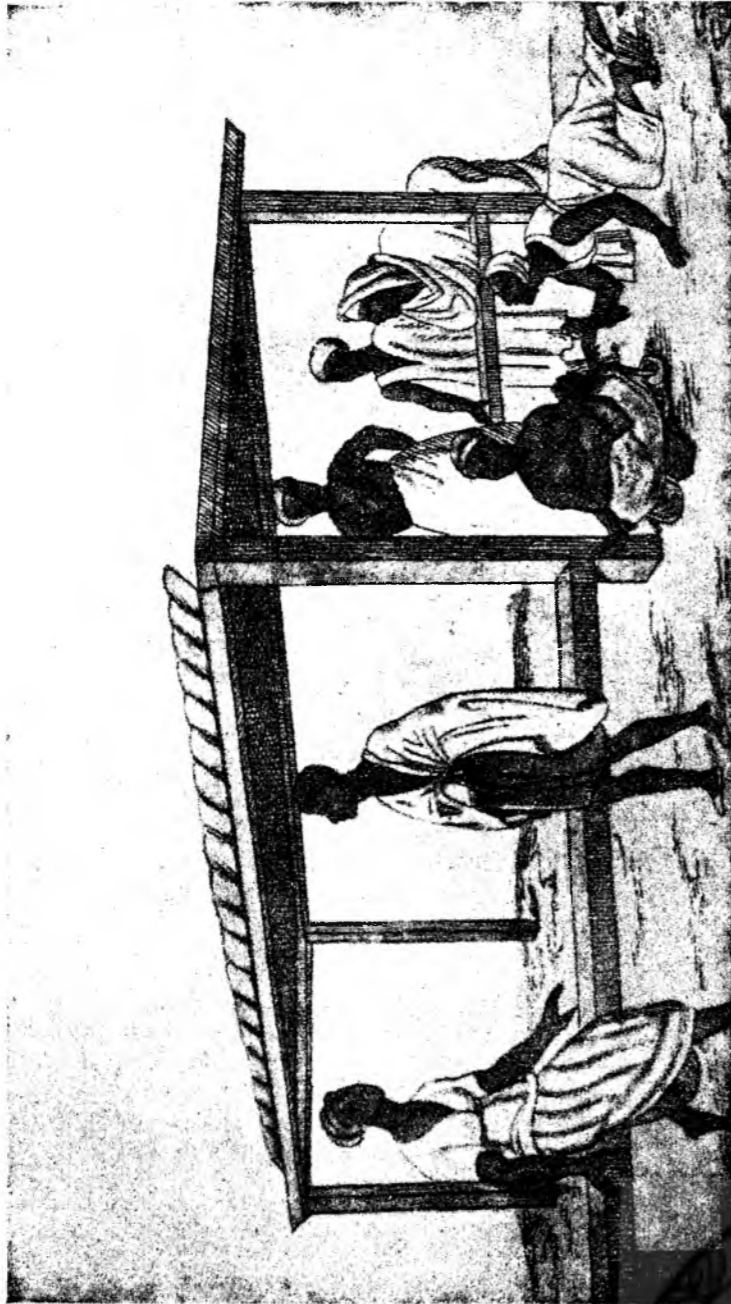
² Τούτους ἠκολούθουν οἱ κατώτεροι κληρικοί, ἀποστέλλοντες μετὰ μεγάλης εὐκολίας πολύτιμα χειρόγραφα εἰς τοὺς ξένους βλ. Galland (Antoine) Journal σελ. 179.

³ βλ. Lettres Sévin ἐπιστ. 1η σελ. 33—34 καὶ ἐξ.

⁴ Βλ. αὐτ. σελ. 57.

⁵ Βλ. αὐτ. σελ. 54.

⁶ Μεταξὺ τῶν Γάλλων χειρογραφοσυλλεκτῶν ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ὁ Villoison—Jean Baptiste d'Ause de (1780), περιῆλθε τὴν Γερμανίαν, τὴν

Εικ. 9. Αιθιοπίδες προς πώλησιν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Φαροσάων (Barthold. Voy. I 8, σκ. 1)

τῶν Ἀγγλῶν, μετήρχοντο πᾶν μέσον ἵνα ἐξαναγκάσωσι τοὺς μοναχοὺς εἰς τὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆς. Διότι ὑπῆρχον καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες λόγῳ τῆς ἀμαθείας των, ἐφύλαττον ταῦτα ὡς ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστα κειμήλια.

Κατὰ τὸν Σακελίωνα¹ ὁ Edward Daniel Clarke (1810) ἐμίσθωσε βασιβουζούκους Τούρκους διὰ τὴν λήστευσιν τῆς βιβλιοθήκης Πάτμου, τὴν λείαν τοῦ δὲ ταύτην ἐδωρήσατο ἀκολούθως (μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦ Πλάτωνος) εἰς τὸ βρετανικὸν ἔθνος, ἀφοῦ πρότερον ἐδημοσίευσεν λεπτομερῆ κατὰλογον αὐτῆς. Καὶ ὁ Ἄδ. Κοραῆς² ἐστιγματίσκει τότε τὴν ἐπονείδιστον ἀδιαφορίαν, ἣν ἐπεδείκνυον οἱ Ἕλληνες ἔναντι τῆς πνευματικῆς των κληρονομίας.

Ἄπαντες οἱ ἀνωτέρω, ὧν κύριον βεβαίως μέλημα ἦτο ἡ ἀποθησαύρισις τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, δὲν παρέλιπον νὰ καταγράψωσι παραλλήλως ὅτι ἀξιοσημείωτον προσέπιπεν εἰς τὸ φλέρευνον ὄμμα των περὶ τῶν Ἑλλήνων ὑποδούλων τοῦ Σουλτάνου, δι' ὃ καὶ ἐνταῦθα ἀναφέρονται.

Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν πρὸς ἀναζήτησιν χειρογράφων. Εἰς Ἐνετίαν ἀνεκάλυψε σπουδαῖον ἀντίγραφον τῆς Ἰλιάδος. Συνώδευσε δὲ τὸν Gouffier εἰς Ἀνατολήν, ἐλπίζων ὅτι θὰ εὔρη καὶ χειρόγραφον τῆς Ὀδυσσεΐας, ἀλλ' ἠρῆνησεν ἐπὶ ματαίῳ τὰς βιβλιοθήκας τοῦ Ἄθω καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Βλ. Καράλη, Περιηγ. Ἑβδ. (1886) σελ. 431.

¹ Βλ. Καράλη (Α), οἱ Περιηγηταί, ἐν Ἑβδομάδι (1886) τομ. III ἐτ. III σελ. 466. Σημ. (1).

² Βλ. Ἄδ. Κοραῆ, Προλεγόμενα (1815) σελ. 197: «Πρὸ καὶ εὐθύς μετὰ τὴν ἄλωσιν πολλοὶ λόγιοι ἐπέρασαν εἰς τὴν Ἰταλίαν φέροντες καὶ τὰ βιβλία των ἅτινα μετὰ τὸν θάνατόν των ἔμειναν εἰς ξένας βιβλιοθήκας. Ἐκτὸς τούτων καὶ οἱ Μεδικοὶ τῆς φλωρεντίας ἀπέστειλαν εἰς Κ/πολιν ἐξεπίτηδες ἀνθρώπους διὰ ν' ἀγοράζωσιν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἀντίγραφα. Τούτους ἐμμήτησαν καὶ ἡγεμόνες καὶ ἰδιῶται καὶ δὲν ἔπαυσαν μέχρι τῆς σήμερον νὰ συναθροίζωσι μὲ τόσῃν ἐπιμέλειαν, μ' ὅσῃν ἡμεῖς σκορπίζομεν ἀμέλειαν τῆς Ἑλλάδος τὰ ἀντίγραφα, ἕως οὗ τὴν ἐγύμνωσαν ἀπ' ὅλα τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας τῆς δόξης... πρέπει νὰ ὀφείλωμεν χάριν ὅσοι ἠγόρασαν ἀπὸ χειρὸς ἀνθρώπων ἀναξίων νὰ τὰ κρατῶσιν...».

V ΕΜΠΟΡΙΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΑΙ

Ευνοϊκοτάτην επίδρασιν ἐπὶ τῆς καθόδου τῶν ξένων περιηγητῶν εἰς τὴν χώραν μας ἤσκησαν αἱ συναφθεῖσαι μετὰ τῆς Τουρκίας ἐμπορικαὶ συνθήκαι. Αὗται ἀφ' ἑνὸς μὲν διηυκόλυνον εἰς τοὺς λογίους Εὐρωπαίους τὴν περιήγησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπροκάλεσαν ἐκ μέρους μοναρχῶν ἀποστολάς ἐπιστημονικῶν, πολιτικῶν καὶ διπλωματικῶν ὁμίλων πρὸς πολυμερῆ ἐξερεύνησιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν.

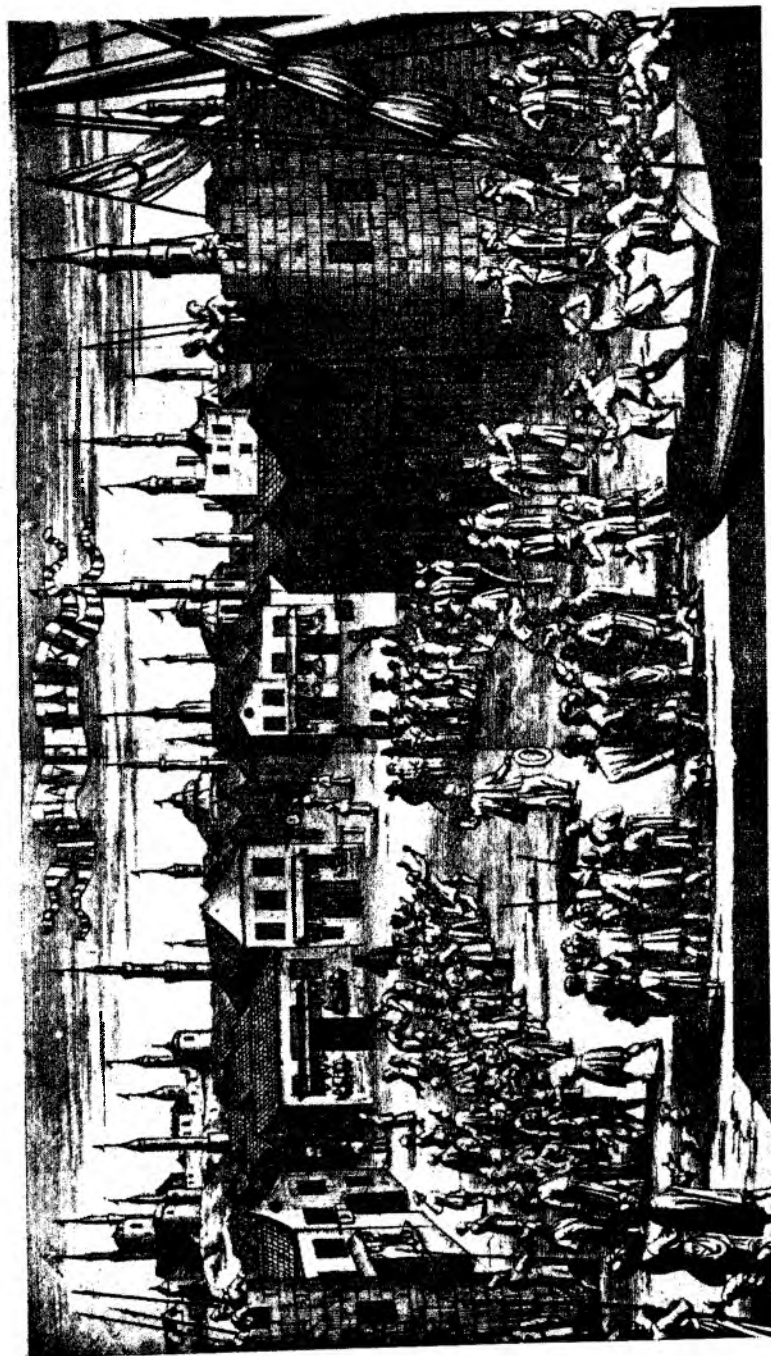
Πρώτη ἡ Ἑνετία προῆλθεν εἰς τοιαύτας διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Μωάμεθ τοῦ κατακτητοῦ εὐθὺς κατὰ τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἄλωσιν ἔτος (1454). Ἡ Ἑνετία ἀπέστειλε τότε τὸν ζωγράφον Gentile Bellini, ὅπως ζωγραφίσῃ τὸν μονάρχην μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, ὡς καὶ τὰ σημαντικώτερα μνημεῖα τῆς ἐπικρατείας του, τῇ μεσολαβῆσει δ' ἐκείνου ἀπεισιδῆ βραδύτερον ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς συγκλήτου ὁ πρέσβυς Barthélémy Marcello, ὅστις ἀπέσπασε πλείστα ὄσα προνόμια ὑπὲρ τῶν Ἑνετῶν¹.

Οὕτω, ἐνῶ τὰ ἄλλα κράτη τῆς Εὐρώπης ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρον αἰῶνα μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἀπέφευγον διὰ θρησκευτικούς λόγους πᾶσαν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Τουρκίας, τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ ζημίᾳ των, οἱ Ἑνετοὶ ἐφήρμοσαν τὸ ἀπὸ τοῦ 1204 γνωστὸν ρητὸν «*primo Venetiani et deinde Christiani*».

Ὁ Μωάμεθ², ὡς μὴ ὄφειλεν, ὑπῆρξε σχετικῶς πρόθυμος εἰς τοῦτο παραδῶσας μετ' ἀδιαφορίας τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας του εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑνετῶν καὶ λοιπῶν Ἰταλῶν, ἀκολουθῶν ἄλλως τε εἰς τοῦτο τὴν ὀλεθρίαν πολιτικὴν τῶν Παλαιολόγων, ἣν πάλιν εἶχον ἐγκαινιάσει οἱ Κομνηνοί. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι συνετέλεσαν, ὥστε ἀπὸ μικροὶ

¹ Βλ. Mouradjea d'Ochsson, *Tabl. gener. l'emp. Oth*, τόμ. VII σελ. 446, καὶ Hopf (Karl) *Griech. Gesch.* τόμ. I σελ. 174 (**Εκδ. Brockhaus*) ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν Κων/πολιν λέγεται «*legatus Venetie*» ἀργότερα βάσιλος.

² Τὴν 16ην Μαΐου (1470) ἀπέστειλε εἰς τὴν Ἑνετίαν πρέσβυν συνοδευόμενον ὑπὸ 20 ἄλλων προσώπων καὶ προσκομίζοντα τὴν ἐκ λεπτοῦ ὑφάσματος συνισταμένην ζώνην του εἰς δαῖμα τῆς στενῆς φιλίας του. πρβλ. Anonyme, *le Voy. de Hier.* (1480) (Schefer, Paris 1882) εἰς σελ. VI καὶ Malipiero, *Aunali veneti Archivio storico Italiano.* Florence 1843 τόμ. VII σελ. 122.

Εἰκ. 10. Ἄγορά σκλάβων ἐν Κωνσταντινουπόλει (Ed. Meli, *Zee-en Land Reis.* σ. 400)

ἀλιείς¹ οἱ κάτοικοι τῶν Ἰταλικῶν πόλεων νὰ καταστῶσι μεγαλέμποροι καὶ ἐφοπλισταὶ διεξάγοντες μονοπωλιακῶς τὸ ἐμπόριον τῆς Μεσογείου οὕτως, ὥστε ν' ἀποστραγγισθῇ ἡ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία οικονομικῶς ὑπ' αὐτῶν προσκολληθέντων ἐπ' αὐτῆς δίκην γραϊδίου ἐπὶ μεираκίου κατὰ τὴν παραστατικὴν εἰκόνα τοῦ Ἀριστοφάνους².

Καθ' ἡμᾶς πολλοὶ Ἑλληνες ναυτικοὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1204 κατετάγησαν εἰς τὸ ναυτικὸν τῆς Ἰταλίας καὶ κυρίως μετὰ τὸ 1453, τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου (1571) «ὑπὲρ τῆς νίκης συνετέλεσαν τὰ μάλιστα καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου Ἑλληνες» κατὰ τὸν Ἐνετὸν ἱστορικὸν Σαγγρέδον³ Τὴν ἀδιαφορίαν δὲ ταύτην πρὸς τὴν θάλασσαν ἤγαγον οἱ Τοῦρκοι εἰς δόγμα, λέγοντες: «ὁ Θεὸς ἔδωκε τὴν γῆν δι' ἡμᾶς, τὴν δὲ θάλασσαν ὅπως τὴν μεριζώμεθα μετὰ τῶν Χριστιανῶν»⁴.

Ἐκτοτε αἱ ἀνὰ τὴν Τουρκίαν ἐγκατεσπαρμέναι κοινότητες τῶν Ἐνετῶν καὶ καθ' ὅλου τῶν Ἰταλῶν ἀπαλλάσσονται τοῦ κόπου ὅπως φροντίζουσιν ἀφ' ἑαυτῶν διὰ τὸ ἐμπόριόν των, ἐφ' ὅσον πράττουν τοῦτο οἱ ἐν Κων/πόλει ἐγκατεστημένοι ἀντιπρόσωποι τῶν μητροπόλεων⁵, οἵτινες συνεχῶς συμβάλλουν εἰς τὴν καλυτέραν διευθέτησιν τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων. Οἱ Ἐνετοὶ ἀνανεώνουν τὰς τοιαύτας συνθήκας, ὡς λ. χ. ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βαγιαζήτ⁶, καθ' ὅλους τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας.

Τέλος ἐπὶ τῆς βασιλείας Φραγκίσκου τοῦ Α' τὴν Ἐνετίαν ἠκολούθησεν ἡ Γαλλία. Οὗτος πρῶτος διέρρηξε τὸ σινικὸν τεῖχος, τὸ

¹ Βλ. Vivien, *As. Min.* II, σελ. 51.

² Ἀριστοφ. Πλουτ. 1096, «τὸ γραϊδίου ὡσπερ λεπὸς προσίσχεται τῷ μεираκίῳ».

³ Κ. Σάθα, *Χρον. Γαλαξειδ.* σελ. 29.

⁴ Βλ. Ricaut, *Hist. Emp. Oth.* σελ. 495. Οἱ Τοῦρκοι θεωροῦν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου εὐτελές ὡς καὶ ἐκεῖνο τοῦ γεωργοῦ. πρβλ. Scrofanì, *Voy. en Grèce* III κεφ. XV σελ. 101.

⁵ Βλ. W. Heyd, *Hist. du Com. Lev.* I σελ. 330 καὶ Mouradjea d'Ochss. τόμ. VII σελ. 446.

⁶ Crusius, *Turco-græc.* βιβλ. I σελ. 63, «κι' εἰς τοὺς χιλίους πεντακοσίους τέσσαρες τὸν μῆναν τὸν Ἰανουάριον, ἔκαμαν οἱ Βενετικοὶ ἀγάπη μετὰ τὸν σουλτάν μπαγιαζίτη, καὶ ἦτον ἀμπασαδούρος τότες, ὅπου τὴν ἔκαμε τὴν ἀγάπην ὁ μισερ ἀνδρέας ὁ γρίτης, ὁ ὁποῖος ἔναι τὴν σήμερον πρίντζηπος».

χωρίζον τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶχον φθάσει μέχρι τοῦ Δουνάβεως¹, ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, ἥτις τοὺς ἠτένιζεν ὡς κοινοὺς ἐχθροὺς ἕνεκα τῆς ἐκδήλου αὐτῶν ἀπεχθείας πρὸς πᾶν τὸ χριστιανικόν. Ὁ Φραγκίσκος² λοιπὸν ὁ Α' συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ συνάψῃ συμμαχίαν μετὰ τοῦ Σουλεῦμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς³ καὶ τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα δημιουργήσῃ ἀντίρροπον κατὰ τῆς κολοσσιαίας δυνάμεως τοῦ Ἀυστριακοῦ οἴκου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα ἐπωφεληθῇ τῆς μεγάλης στρατιωτικῆς ἰσχύος τῆς Τουρκίας, τῆς ὁποίας ὁ στρατὸς ἦτο ὁ πειθαρχικώτερος καὶ ἀνώτερος ὄλων τῶν ἄλλων κρατῶν.

Ἐν τούτοις οἱ πρῶτοι μυστικοὶ Γάλλοι ἀπεσταλμένοι⁴ (1525—1531) οὐδὲν ἐπέτυχον. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐσυνεχίσθησαν ὑπὸ τοῦ Jean de la Forest⁵, ἱππότη τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ, προῖον δ' αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐμπορικὴ συνθήκη (1535), κατα-

¹ Βλ. Mouradjea d'Ochss. αὐτ. σ. 468.

² Καὶ πρὸ τοῦ Φραγκίσκου ὁ Philippe de Comines διὰ πρώτην φορὰν ἐπέδειξεν εἰς τὴν Γαλλίαν συμφέρουσαν τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας συμμαχίαν. βλ. Dupuis Albert, *Études sur Bousbecques* σελ. 447. Καὶ πλείστοι ἄλλοι, πρὸ αὐτοῦ, ταξιδιωτῶν καὶ προσκυνητῶν τοῦ 15ου αἰῶνος κατέδειξαν διὰ τῶν συγγραφῶν των εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι δὲν εἶναι τόσον κακοί, ὅσον τοὺς φαντάζονται, τὸ ἰδρὺθὲν ὑπ' αὐτῶν κράτος ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου δὲν προώρῃσται ὅσον οὐπω νὰ διαλυθῇ. Δι' ὃ συνιστοῦν πόσον ὠφελεῖ ὑπὸ διπλωματικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐποπιν τὴν Εὐρώπην ἡ φιλία μετὰ τῆς Τουρκίας, οὕτως εἰπεῖν προλείπειν τὸ ἔδαφος διὰ τὰς κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα μετὰ τῆς Τουρκίας συνεννοήσεως πρβλ. Jorga (N.) *Voy. Fr.* σελ. 20.

³ Οὗτος ὑπῆρξεν ἐπιφανέστερος τοῦ συγχρόνου του Καρόλου τοῦ Ε'. Βλ. Jorga (N) *Voy. Fr.* σελ. 21.

⁴ Βλ. Mour. d'Ochss. αὐτ. σελ. 470 «αἱ προφυλάξεις, τὰς ὁποίας ἐλάμβανεν ὁ Φραγκίσκος ὁ Α', ὅπως τηρήσῃ μυστικὰς τὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐλῆς, δεικνύουν πόσον ἐνήργει ἀντιθέτως πρὸς τὴν κοινὴν τῆς Χριστιανωσύνης γνώμην». βλ. καὶ Andréossy, *Constantinople* σελ. 190. Ὑπὸ ταῦ Φραγκίσκου ἐστάλη ὁ Οὐγγρος Jean Francipani (1424—1525) καὶ ὁ Antoine Rinçon (1532). Ἐκ τῶν δύο τούτων ὁ πρῶτος ἐνεχείρισε ἐπιστολὴν εἰς τὸν Σουλτάνον ἐκ μέρους τοῦ Φραγκίσκου διὰ τὴν σύσφιξιν δεσμῶν φιλίας. Καὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1530 τὸ ἐμπόριον τῆς Μασσαλίας ἀπέκτησε μεγαλύτεραν ἔκτασιν ἀνὰ τὰς Ὀθωμανικὰς χώρας.

⁵ Βλ. Andr. αὐτοῦ. σελ. 190 καὶ Mouradj. αὐτ. σελ. 468. Χάρῃ εἰς τὸν Forest ἐπετεύχθη μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ Γαλλίας συμμαχία. πρβλ. Maurand (J) *Itinér.* ἐκδ. Dorez, Paris 1901 καὶ Charrière (E), *Négociations de la Fr. dans Lev.* (Paris 1848) τομ. I σελ. 283 (Coll. des doc. inédits).

σιτάσα ἀργότερον (1542) συμμαχία, καθ' ἣν τουρκικὸς καὶ γαλλικὸς στόλος ἀπὸ κοινοῦ προσέβαλον τὸν στόλον Καρόλου τοῦ Ε'. Παράλληλως πέμπονται ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Ε' ἀπεσταλέμενοι παρὰ τῷ Σουλτάνῳ, ἵνα, τῇ βοήθειά τοῦ Ἰβραήμ, μεγάλου βεζύρου¹, καὶ πρῶτον Ἕλληνας δούλους, διασπάσῃ τὴν γαλλο—τουρκικὴν συμμαχίαν προσκαλοῦντες τὸν σουλτάνον εἰς συμμαχίαν μεθ' ἑαυτῶν μὲ σχέδιον τὴν ἀπὸ κοινοῦ διανομὴν τοῦ κόσμου.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐντόνων τούτων ἐνεργειῶν κατέρχεται εἰς Τουρκίαν τῇ ἐντολῇ τοῦ Φραγκίσκου ὁ πλοίαρχος Ρολίν, κομιστὴς νέων δελεαστικῶν προτάσεων², ὅστις καὶ ἐπέτυχε τὴν διατήρησιν τῆς γαλλο—τουρκικῆς συμμαχίας. Ταύτην ἐπηκολούθησεν ἡ συνεχὴς ἀνανέωσις τῶν ἐμπορικῶν συνθηκῶν μετ' αὐξόντων προνομίων ὑπὲρ τῶν Γάλλων.

Ἐπὶ τέλους, οἱ εὐφυεῖς καὶ ἐπιτήδειοι πρέσβεις τῆς Γαλλίας κατώρθωσαν διὰ δωροδοκιῶν³ νὰ ὑποσκελίσωσι καὶ τέλος νὰ ἐκτοπίσωσιν ἐντελῶς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ καθ' ὅλου τοὺς Ἰταλοὺς ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος, ἐφεξῆς δὲ οἱ Γάλλοι ἐμποροὶ ἐξεμεταλλεύοντο μονοπωλιακῶς τὴν Μεσόγειον κατὰ τοὺς πολέμους τῶν Τούρκων καὶ Ρώσων καὶ Γερμανῶν⁴ πολλάκις δὲ καὶ ἐξηρέθιζον τοὺς Ὀθωμανοὺς πρὸς ἴδιον συμφέρον⁵. Ὁ σουλτάνος ἀπένειμε τὸν τίτλον

¹ Ὑπὸ τὸ ἀγρυπνον καὶ ἀνήσυχον βλέμμα τοῦ εὐφυοῦς Ἰβραήμ ἡ ἀπεραντος ὄψωμ. Αὐτοκρατορία ἀπέλαυσεν ἐξαιρετικῆς γαλήνης.

² Βλ. Maurand (Jerôme), Itinér. d'Antibes à Conjple (1544) ἐν Recueil de Voy. et Doc. (II Paris 1882) εἰς. σελ. 19 καὶ Charrière, Négoc. dans le Lev. τόμ. I σελ. 387.

³ Βλ. Mour d'Ochs. αὐτ. σελ. 471 καὶ Ὑψηλάντου. Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν σελ. 348. Τῇ μεσολαβῇ τοῦ πρέσβεως de Villeneuve ἐγένετο εἰρήνη μετὰ τῶν Ἑλλετῶν καὶ Ὀθωμανῶν (1740) αἱ διομολογήσεις δὲ τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου ἀνεναώθησαν.

⁴ Βλ. Bonneval Anecd. Venitien.—Turqu. I σελ. 125, οἱ περὶ τὸν Σουλτάνον ἀνώτατοι ὑπάλληλοι Τούρκοι ἠέπουσαν μανιωδῶς πρὸς τὴν κτήσιν ὑπὸ ξένων πρέσβεων προσφερομένων δῶρων, δι' ὃ ἀνευ οὐδεμιᾶς διακοπῆς κυκλοφοροῦν συνεχῶς φιλοδωρήματα, καὶ παρὰ τῶν Τούρκων ἐπίσης. Πρβλ. Beauvau (Henri) de, Rel. Journ. (1604) σελ. 40 ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας de Brèves ἔλαβε πολλὰ δῶρα ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου (ὑφάσματα, ἐνδύματα, ἀργυρᾶ σκεύη). Θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ συνεπέρανέ τις, ὅτι καὶ ἡ μέχρι σήμερον ὑπάρχουσα μετὰ τῶν Ἑλλήνων παρομοία ἔφεσις ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας;

⁵ (Sic) «Πολλοὶ οὐλεμάδες καὶ προὔχοντες τοῦ διβανίου ἐστοχάζοντο ἀναγκαῖον τὸ νὰ εἰρηνεύσουν μὲ τοὺς Νέμετζους (Γερμανοὺς). Ἄλλ' ὁ πρέσβυς

τοῦ radischali μόνον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας¹, ἐνῶ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς βασιλεῖς ὠνόμαζε cal², οἱ δὲ Τούρκοι ἐβλεπον εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Γάλλων τοὺς ἀρχαιοτέρους τῶν καὶ καλυτέρους φίλους³.

Μετὰ τὴν Γαλλίαν, καὶ ἄλλα κράτη τῆς Εὐρώπης ἐπεδίωξαν τὴν σύναψιν ἐμπορικῶν συνθηκῶν μετὰ τῆς Τουρκίας, ὡς ἡ Αὐστρία ἐπὶ τοῦ Μαξιμιλιανοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Σελήμ (1568), ἡ Ἑλβετία, ἡ Ἀγγλία⁴, (ἀπὸ τοῦ 1581), αἱ Κάτω Χῶραι (1612)⁵. Καὶ ἡ Ἀγγλία συνεννοήθη καλῶς μετὰ τῶν Τούρκων⁶ οἱ Ἀγγλοὶ περιηγηταὶ ἐγένοντο πάντοτε ἀνὰ τὰς τουρκοκρατημένας χώρας τὸ ἀντικείμενον θερμοῦς ὑποδοχῆς. Οἱ Τούρκοι ἔλεγον «Ἀγγλοὶ εἶναι, καλῶς ἤλθον, ὡς ὑπάγουν ὅπου θέλουν», οὕτω δ' ἐξηγεῖται τὸ πλῆθος τῶν Ἀγγλῶν περιηγητῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα⁶.

τῆς Φραντζῆς μαρκίων Δεπονὰκ (1717) (de Bonac) διανείμας αὐτοῖς 300 χιλ. φράγκα ἐμπόδισε τὸν σκοπὸν τους. Δὲν ἤθελον οἱ Φραντζέζοι νὰ ἰσχυρᾶν ὁ ἱμπεράτωρ...» βλ. Ὑψ. Μετὰ τὴν Ἄλωσιν σελ. 304, καὶ Θ. Φιλαδ. Ἰστ. Ἀθ. I σελ. 47.

¹ Πρβλ. Pietro della Vallé, Voy. (1745) τόμ. I σελ. 68, ὁ δὲ σουλτάνος θεωρεῖ τὸν Γάλλον μονάρχην ὡς συγγενὴ του καὶ γράφων πρὸς αὐτὸν τὸν προσφωνεῖ Πατισάχ, ὡς ἑαυτὸν, ὃν εἰς οὐδένα ἕτερον μονάρχην ἀποδίδει... ἴσως τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὄμι ἢ μήτηρ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ ἦτο χριστιανὴ κατὰ τινὰς Γαλλίς.

² Ἀπὸ τοῦ 1606 ἡ Πύλη εἰς τοὺς Αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας ἔδωκε τὸν τίτλον Roma-Tschassar καὶ τὸ ἐπίθετον havacar (μεγαλειότατος), εἰς τοὺς Ρώσους (zar), μετὰ δὲ τὴν συνθήκην τοῦ Καϊναρτζῆ (1774) Radischah βλ. Mourad. d'Odhssoν αὐτ. τόμ. VII σελ. 481.

³ Διότι καὶ πολὺ πρότερον τοῦ Φραγκίσκου ὁ Λουδοβίκος ὁ ἰβ' ἐμεσολάβησεν εἰς τὸν Βαγιαζήτ τὸν Β', ὅπως δεχθῆ εἰρήνην μετὰ τῆς Ἑνετίας βλ. Andréossy, Constantinople σελ. 190. Ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Charlemagne ὑπῆρχε φιλία μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ Γαλλίας, διότι ὁ χαλίφης Haroun-al-Raschid ἐσκέφθη νὰ παραχωρήσῃ τὴν Παλαιστίνην εἰς αὐτόν. βλ. Lalanne, des pèlerinages σελ. 7.

⁴ Βλ. Mour. d'Ochs. αὐτ. τόμ. VII σελ. 479 καὶ Vivien de Saint-Martin, As. Min. σελ. 14, ἡ μεγάλη βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας Ἐλισάβετ ἔστειλε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρέσβυν (1593) καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν στενωτέραι νὰ καθίστανται αἱ σχέσεις τῆς Τουρκίας καὶ Ἀγγλίας, τὸ δὲ ἀγγλικὸν ἐμπόριον ἐπεξετάθη.

⁵ Βλ. Hammer, Ἰστ. Ὀθωμ. Αὐτοκρατορίας V σελ. 198, 526 καὶ VI σελ. 175 καὶ Mour. αὐτ. VII σελ. 480.

⁶ Ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα πρῶτος κατ' ἀξίαν ἐκ τῶν Ἀγγλῶν περιηγητῶν ἔρχεται ὁ Leake (William Martin) ἐπὶ πενταετίαν διέτρεξε τὴν Ἑλ-

Ὅθεν βαθμηδὸν αἱ σχέσεις τῆς Πύλης μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἐρρυθμίσθησαν καὶ χάρις εἰς αὐτὰς ἡ κάθοδος περιηγητῶν λογίων καὶ ἀρχαιολόγων κατέστη κατὰ πολὺ εὐκολωτέρα ἢ πρότερον, τὸ δὲ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον ἔλαβε καταπληκτικὰς διαστάσεις εἰς τὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου καὶ κατὰ ξηρὰν μέχρι τῆς Βαγδάτης¹.

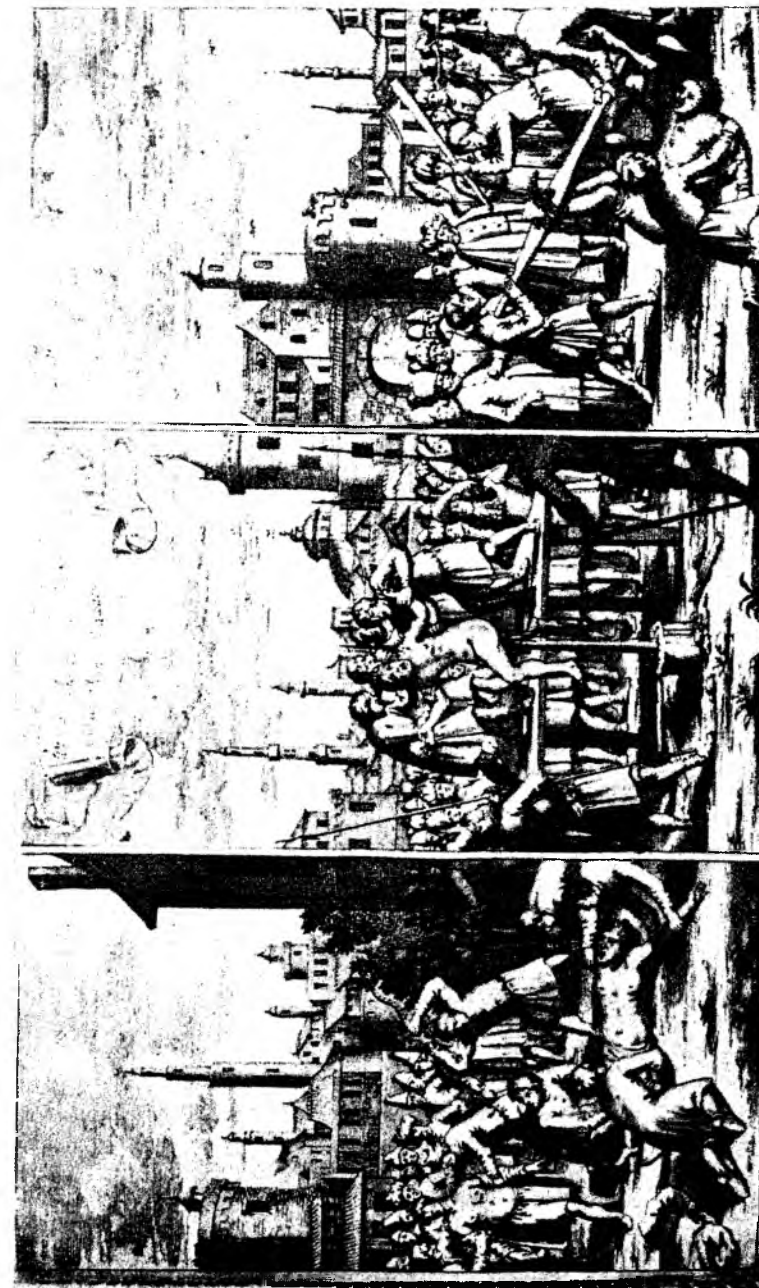
Λόγω τῶν ἐμπορικῶν τούτων συνθηκῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν μετὰ τῆς Τουρκίας ἐμφανίζονται, ὡς εὐλόγως θ' ἀνέμενέ τις, καὶ περιηγηταὶ ἔμποροι, οἵτινες προσφυῶς συνδυάζουν τὸν Κερδῶν μετὰ τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ². Οὗτοι ἐκτὸς τῆς ἀναζητήσεως λιμένων καὶ νέων ἀγορῶν ἐπικερδῶν πρὸς ἐξαγωγήν καὶ κατανάλωσιν τῶν ἐμπορευμάτων των, δι' ἀκόμψου, ἀλλὰ πάντοτε ἐνδιαφερούσης γραφίδος παρέχουν πλείστας ὄσας ἀξιολόγους εἰδήσεις, περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπομεμακρυσμένων ἀκόμη χωρῶν, λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ πλείστοι ἀναμφιβόλως τυγχάνουν κάτοχοι τῶν γλωσσῶν τῶν δι' ὧν διέρχονται χωρῶν.

Βεβαίως οἱ περιηγηταὶ οὗτοι ἔβλεπον τὰς ἑλληνικὰς χώρας ὡς τόπον οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως, δι' ὃ τὰ ἔργα τῶν περισσοτέρων ἔχουν ἰδίᾳ στατιστικὸν καὶ δημογραφικὸν χαρακτῆρα, περιλαμβάνοντα παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν προϊόντων τῶν διαφόρων χωρῶν, τῆς εὐπορίας ἢ ἀπορίας τῶν κατοίκων, τῆς καταστάσεως τῶν πόλεων καὶ λιμένων. Ὅπως δὲ ποτε, αἱ περιγραφαὶ αὗται ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐκείνας τῶν

λάδα καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, αἱ δὲ παρατηρήσεις του γραφεῖσαι ἐν τοῖς πολλαποῖς ἔργοις αὐτοῦ μαρτυροῦν ἐξαίρετον ἀκρίβειαν καὶ ἀλήθειαν. Λίαν ἐννοικῶς ἐκφράζεται ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς χώρας καὶ τὰς πολλὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὕβρεις ἀναιρεῖ («Topography of Athens», τόμ. 2, 1821· «Travels in Morea», τόμ. 3, 1830· «Travel in northern Greece», τόμ. 4, 1836· «A Tour in Asia Minor», 1824· «Peloponnesiaca, a supplement to travels in the Morea»· «Greece at the end of twenty three years of protection», 1851).

¹ Βλ. Pirenne (Henri), Hist. du Moyen-âge σελ. 8, οὕτω πως ἀνηρέθη ἔστω καὶ πολὺ ἄργά, τὸ ὑπὸ τοῦ Ibn-Kaldoun λεχθὲν ὅτι «οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἠδύναντο ν' ἀποστείλωσι θαλασσίως οὐδὲ μίαν σανίδα» εὐθὺς ὡς οἱ Μουσουλμᾶνοι κατέκτησαν τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον χώρας.

² Βλ. Thevenot, Relation d'un voy. au Levant οὗτος ὡς καὶ ἄλλοι ἔμποροι ἐκτὸς τοῦ ἐμπορικοῦ στοιχείου ἐπρόσεξαν καὶ τὴν λαογραφίαν τῶν λαῶν ἰδίᾳ δὲ τῶν Ἑλλήνων, συλλέξαντες καὶ μελετήσαντες τὰ ἥθη καὶ τὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουσι δίκην ζωντανῶν λειψάνων τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Οὕτως αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπέβησαν τὸ ἀντικείμενον εὐλάβοῦς φροντίδος πολλῶν περιηγητῶν.

Εἰκ. 11. Συμπέρασμα τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς σκλάβους. (Ed. Met. Zee-en Land. Reis. σ. 408)

καλλιτεχνῶν καὶ τῶν λογίων συμπληρώνουν ἀρτίως τὴν εἰκόνα τῆς συγχρόνου αὐτῶν καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκτὸς τῶν παρεπιδήμων τούτων περιηγητῶν ὑπάρχουν, ἐννοεῖται, καὶ οἱ μονίμως ἐγκατεστημένοι εἰς παραλίους καὶ κεντρικὰς ἑλληνικὰς πόλεις ξένοι ἔμποροι, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλομεν ἐπίσης ἀνάλογα πονήματα.

Ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιγαμιῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐντοπίους ἐδημιουργήθη βαθμηδὸν ἐν Τουρκίᾳ πληθυσμὸς ἐκ μιγάδων εὐρωπαίων, τοὺς ὁποίους οἱ Τοῦρκοι συλλήβδην ὠνόμαζον Φράγκους¹. Οἱ ἔμποροι οὗτοι ἔτρεφον ἀμοιβαίως φιλικωτάτας σχέσεις, ὡσάκις δέ τις ἐχρεώκοποι, ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν ἄλλων² ἦσαν ἐπίσης πολὺ εὐγενεῖς πρὸς τοὺς ξένους, ἐφιλοξένουν δὲ ὄχι μόνον τοὺς συμπολίτας των πλοιάρχους, ἀλλὰ καὶ ἅπαντας τοὺς ἐρχομένους ξένους³.

Πρὸς ἀναχαίτισιν ὅμως τῆς συρροῆς καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἐμπόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εὐρύτερον ἀνὰ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν ὁ βασιλεὺς τῶν Γάλλων ἐξέδωκε τῷ 1781 διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποῦ ἀπηγορεύετο ἡ πέραν τῶν δέκα ἔτων διαμονὴ αὐτῶν⁴ ἐν Τουρκίᾳ.

¹ Βλ. Crus. Turco-græcia βιβλ. β' σελ. 201, «de Latinis melius sentientes et bellicosos praedicantes, Freins id est, Francos, appellant, quia nesciunt differentiam harum nationum»· βλ. καὶ de la Motraye, Voy. en Europe, Asie... Α' σελ. 85, Φράγκους ὠνόμαζον οἱ Τοῦρκοι ὄλους τοὺς ξένους Εὐρωπαίους, Ἰταλοὺς, Ἄγγλους, Ἰσπανοὺς, Γάλλους, Ὀλλανδοὺς καὶ ἄλ. διὸ καὶ ἡ φραγκικὴ γλῶσσα ἦτο μίγμα ἰσπανικῶν καὶ ἰταλικῶν λέξεων. Οἱ Τοῦρκοι παρέλαβον τὸ ὄνομα τῶν Φράγκων ἐκ τῶν Βυζαντινῶν. Ἄμα δὲ τῇ ἀλώσει τῆς Κων/πόλεως οἱ ἐν Γαλατῇ Φράγκοι συνεδέθησαν διὰ φιλίας πρὸς τοὺς Τούρκους· βλ. Crus. αὐτόθ. βιβλ. α' σελ. 10, «ὁ δὲ καὶ μαθόντες οἱ ἐν Γαλατῇ Φράγκοι, φιλίαν πρὸς Τούρκους ἐνδεικνύμενοι, ποιήσαντος φῶτα ἄνωθεν τοῦ μεγάλου πύργου, εἶδησιν ἀγαρηνοῖς ἔδωκαν». Διΐστανται αἱ γνώμαι περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως Franc ἐν Τουρκίᾳ. Ἴσως οἱ Τοῦρκοι νὰ ἔλαβον ταύτην ἐκ τῶν Ἀράβων, οἵτινες ἅπαντας τοὺς Εὐρωπαίους ἐκάλουν Afrang. Συντασσόμεθα ὅμως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ραφενέλ (Ἱστορία τῆς Ἑλλ. τόμ. I σελ. 81), εἰπόντος ὅτι, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἐπρωτογνώρισαν τοὺς Γάλλους (Franc), ἔκτοτε ὄλους τοὺς μετὰ ταῦτα Εὐρωπαίους ὠνόμασαν Φράγκους. Πρβλ. Pietro della Vallé, Voy. dans la Turquie (1745) τομ. I σελ. 68, οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζον Φράγκους ὄλους τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Εὐρώπης ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων. Βλ. Tancoigne, Α' 31.

² Βλ. Fontanier Voy. en Orient I σελ. 117.

³ Βλ. de la Motraye, Voy. I σελ. 184.

⁴ Pietro della Vallé, Voy. σ. 12.

Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς δεκαετίας, ἐπέστρεφον οὗτοι οἴκαδε πάμπλουτοι¹. Προφανῶς ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς τοῦ διατάγματος ἦτο ἡ ὅσον τὸ δυνατὸν μείωσις τοῦ μιγάδος πληθυσμοῦ καὶ ἡ διαφύλαξις τῆς γαλατικῆς φυλῆς ἀπὸ τῶν ἐπιγαμιῶν.

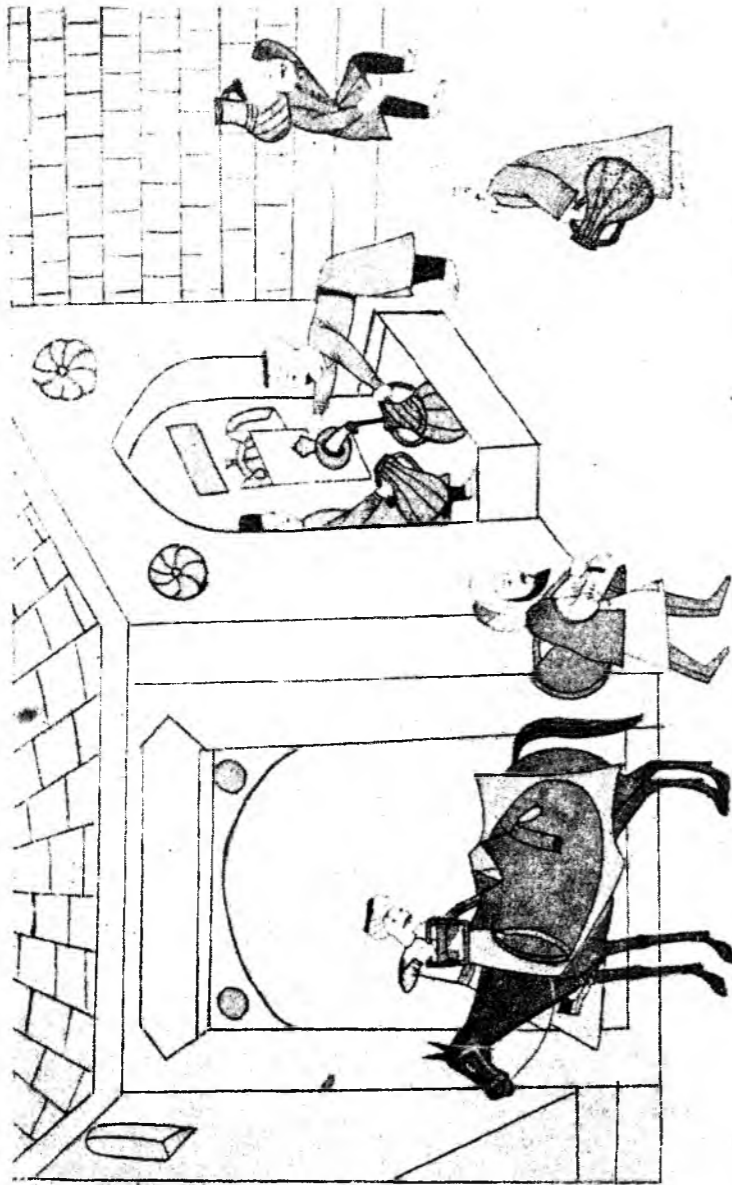
VI ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

Ἐκτὸς τῶν ἐμπόρων περὶ ὧν ἀνωτέρω, κατήρχοντο ἤδη εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι, πρεσβευταὶ καὶ πρόξενοι². Καὶ οὗτοι δὲν ὕστεροῦν εἰς περιηγητικὰς συγγραφάς, ἐφ' ὅσον μάλιστα διευκολύνονται εἰς τὰ ταξιδιά των, ὡς ἀπολαύοντες ἰδιαιτέρας ἀσφαλείας. Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ ἐντιπώσεις των ποικίλλουν ἀναλόγως τῆς μορφώσεως ἐκάστου. Καὶ οὗτοι προσέχουν ἐν πρώτοις εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως, ἔπειτα ὅμως κάμνουν λόγον καὶ περὶ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων ὑποδούλων τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης. Ἀπεικονίζον

¹ Βλ. de la Motraye, Voy. en Europe, Asie... Α' σελ. 184, Οἱ πρέσβεις καὶ οἱ πρόξενοι ἐν Τουρκίᾳ ζῶσιν ὡς πρίγκηπες, καὶ οἱ ἔμποροι ὡς μικροὶ φεουδάρχαι, πρὸ πάντων οἱ Ἄγγλοι ἔμποροι οἵτινες ἦσαν οἱ πλουσιώτεροι πάντων τῶν ἐμπόρων τῆς χώρας. Καὶ πῶς ὄχι, ὅταν βλέπωμεν τὸν Ἄγγλον πρέσβυν ἐν Κωνσταντινουπόλει, πάση θυσίᾳ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ συμφέροντα τῶν συμπατριωτῶν του καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ χρησιμοποιῇ τὴν βίαν; Βλ. Pouillet, Nouv. Rel. du Lev. (Paris 1667) σελ. 318, διὰ χρηματικὰς ἀπαιτήσεις τῶν Ἄγγλων ἐναντι τῶν Τοῦρκων ὧν τὴν πληρωμὴν ὁ Μ. Βεζύρης ἀναβάλλει ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐμπαικτικῶς, ὁ Ἄγγλος πρέσβυς ὠπλίζει 6 πλοῖα, ἐπιβιβάζει εἰς αὐτὰ ὅτι πολῦτιμον εἶχε καὶ ἐτοιμάζεται διὰ τῶν τηλεβόλων νὰ ἐκβιάσῃ τὴν πληρωμὴν, ὁ Μ. Βεζύρης ἔσπευσε νὰ δεχθῇ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πρεσβευτοῦ.

² Ἡ Γαλλία ἀπέστειλε προξένους εἰς τοὺς κεντρικωτέρους λιμένας τοῦ Ἀρχιπελάγους, εἰς τὴν Σμύρνην, Μύκονον, Ἀθήνας (1615), οἱ ὁποῖοι ἐξυπηρέτουσαν τὰ μέγιστα τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας των. Εὐρίσκατο ἐν τῇ Κύπρῳ πρόξενος τῆς Γαλλίας (des Franques) ἤδη τῷ 1604, πρβλ. Beauvau (Henri) de, Rel Journ. σελ. 117. Πολλάκις ἐπεφορτίζοντο διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Γάλλου προξένου Ἕλληνες κάτοικοι τῶν νήσων βλ. Mirone (de) Memoires et Avantures d'un voy. du Lev. (1700) I σελ. 55, ὅταν εἰσῆλθομεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Κέας ὁ Γάλλος πρόξενος, Ἕλληνα κάτοικος τῆς νήσου εὐθύς ὡς εἶδε τὸ πλοῖον μας κατέβη πρὸς συνάντησίν μας, ἦτο πτωχός, ῥακένδυτος, ὅπως τὸν ἴωβ...

Εἰκ. 12. Παρόδιος κρήνη καὶ ὑδροφόρος. (Tüschner, Alt-Stamb. εἰκ. 4.)

διὰ τῶν ζοφερωτέρων χρωμάτων τὴν φυλετικὴν κατάπτωσιν τῶν Ἑλλήνων, ἵνα μεροληπτήσωσιν ὑπὲρ τῶν Τούρκων, συμμάχων τῆς Γαλλίας.

Οἱ πρόξενοι ἐνίσχυσαν καὶ ἐμμέσως τὴν περιηγητικὴν φιλολογίαν, καθ' ὅσον ἐξησφάλιζον καὶ εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς τῶν περιηγητῶν λογίους πᾶσαν δυνατὴν εὐκολίαν καὶ ἄνεσιν.

Μεταξὺ τῶν προξένων τὴν πρωτίστην θέσιν ἔχει ὁ τῆς Γαλλίας ¹, ὅπως συνέβαινε καὶ μεταξὺ τῶν πρεσβευτῶν ².

Ἰδιαιτερός λόγος πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τοὺς ἔδρευόντας παρὰ τῆ Ὀθωμανικῆ Πύλῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλους πρεσβευτῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φραγκίσκου Α' μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως διετέλεσαν 36 τοιοῦτοι πρεσβευταὶ τῆς Γαλλίας ³, ἐξ ὧν πλείστοι λόγοι, ἐπιστήμονες, συντελέσαντες, ἐκτὸς τῆς διατηρήσεως τῶν μετὰ τῆς Τουρκίας φιλικῶν σχέσεων, εἰς τὴν περιγραφὴν ὅλου τοῦ νέου καὶ ἰδιοτύπου που δι' αὐτοὺς κόσμου τῶν τουρκοκρατημένων χωρῶν. Τινὲς τούτων ὡς ὁ Jean de la Forest (1534) ὁ d'Aramon ⁴ (1547) de Brèves(1589), ὄχι μόνον διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν χειρὸς ἢ διὰ τῶν γραμματέων τῶν ἐκράτησαν εἰς γραπτὰ ἡμερολόγια ⁵ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ νέου ὁρίζοντος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ τῶν ἐπισκέψεων τῶν ἀνὰ τὰς κλασικὰς πόλεις (Oliv. de Nointel 1670), ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς γενναίας φιλοδοξίας τῶν καὶ τῆς παροχῆς ὅλων τῶν μέσων προεκάλεσαν τὴν ἀθρόαν κάθοδον καὶ πλείστον ἄλλων Ἑθρωπαϊῶν ἐπιστημόνων, κυρίως συμπολιτῶν τῶν, εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Πολλοὶ φυσιοδίφαι καὶ γεωγρά-

¹ Βλ. Tollot, Voy. au Lev., (1731—2) σελ. 68.

² Βλ. Miron. Mém. Voy. II σελ. 192.

³ Βλ. Andréossy, Constantinople (1828) σελ. 491. Jean de la Forest (1534), d'Aramon (1547), Codignac (1554), de Brèves (1589) Jean de la Haye (1639), de Nointel (1670), de Bonnac (1716) κτλ. Περί τῶν πρέσβων τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶναι σοβαρὸν βοήθημα αὐτῆ ἡ εἰδικὴ μελέτη τοῦ Andréossy.

⁴ Ἐγένετο γνωστὴ ἡ ὀθωμανικὴ κοινωνία εἰς τὴν Ἑθρῶπην τὴν ἐποχὴν ἐφ' ἧς ἀντιπροσωπεύετο ἡ Γαλλία ὑπὸ τοῦ πρέσβους d'Aramon πρβλ. Jorga, Voy. Fr. σελ. 33.

⁵ Αἱ πλείσται περιγραφαὶ τούτων μένουσιν ἐν ἀνέκδοτοι ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις. Θὰ ἔπρεπε δὲ νὰ τύχη μιμνήσεως τὸ παράδειγμα τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος καὶ νῦν ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ. Χρυσάνθου, ἐκδώσαντος μόνον τὰ περὶ Πόντου γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Bordier (Ἀρχεῖον Πόντου τ. VI (1834) σ. 86—158), ὅστις συνάδευσε τὸν Jean de Constant διορισθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἐρρίκου τοῦ Δ' πρέσβυν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

φοι Γάλλοι επισκέπτονται την Τουρκίαν ἐπὶ τῶν πρεσβευτῶν d'Aramon, de Brènes, πεποιθότες ἐπὶ τῆς παρεχομένης ἐκ μέρους τούτων πάσης ἀρωγῆς¹.

¹ Ἀλλὰ καὶ τὰς στρατιωτικὰς ἀποστολὰς διηυκόλυνον, παρουσιάζοντες ταύτας ὡς ἀρχαιολογικὰς καὶ ἐμπορικὰς².

Διὰ τῶν πρεσβευτῶν ἐπῆλθεν ἡ πρώτη ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῆς Γαλλίας καὶ Τουρκίας, ἢ μᾶλλον μεταξὺ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς³. Οἱ μυθιστοριογράφοι καὶ οἱ ποιηταὶ τῆς Γαλλίας ἐζήτουν παρ' αὐτῶν διὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν ἔργων των, πληροφορίας ἐπὶ τῶν δραμάτων τῶν ἐκτυλισσομένων ἐντὸς τοῦ σεραίου, ἄλλοι δὲ περὶ τῆς τέχνης τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, περὶ τῆς πίστεως τῶν ὀρθοδόξων καὶ περὶ τῶν αἰχμαλωσιῶν τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῶν πειρατῶν⁴.

Εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν αἰχμαλώτων τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων πειρατῶν⁵ οἱ πρέσβεις συχνάκις συνετέλεσαν μεγάλως.

² Ἐκ τῶν πρεσβευτῶν τινὲς ἐθεώρουν ἐπιτακτικὴν ὑποχρέωσιν καὶ τὸν εἰς τὸν καθολικισμὸν προσηλυτισμὸν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέ-

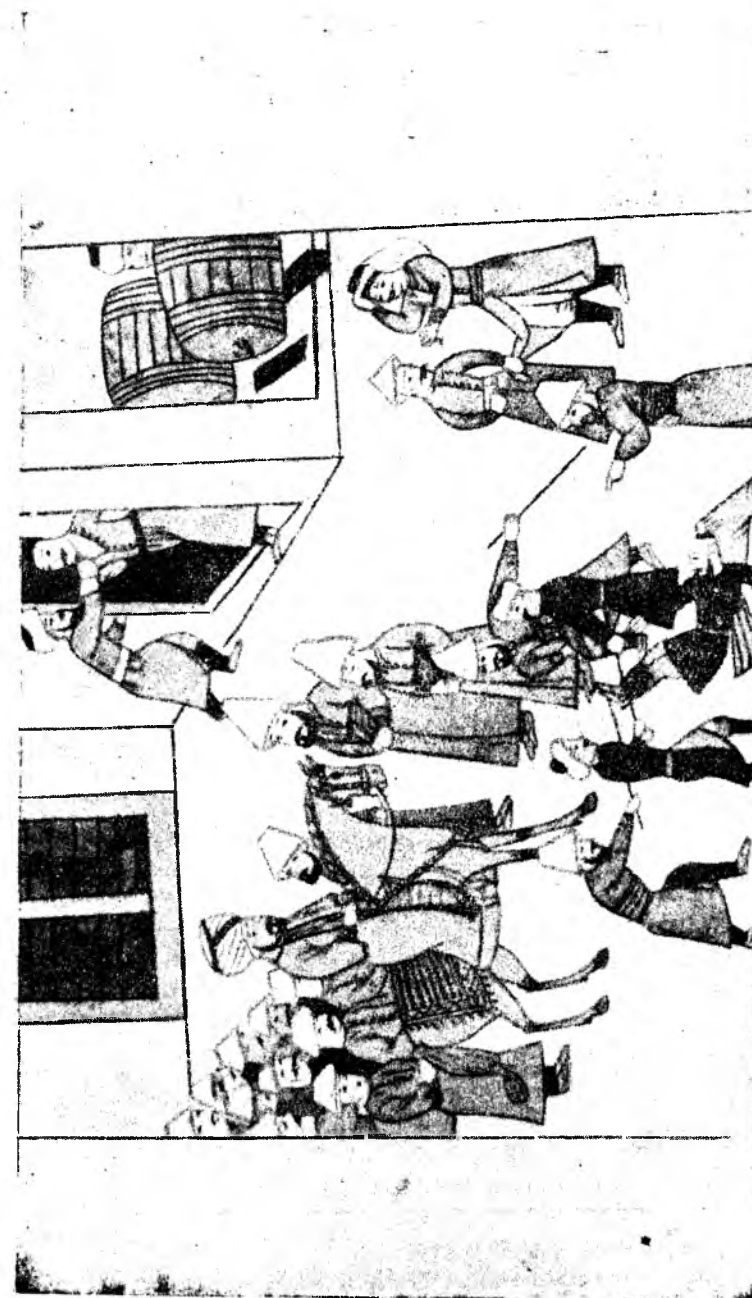
¹ Περὶ τῶν Γάλλων πρέσβων βλ. Andréossy, Con/pople σελ. 130—131.

² Ὅπως ὁ Girardin, διαδεχθεὶς τὸν ἀποθανόντα de Nointel ἐν τῇ πρεσβείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διέταξε τὸν Gravier d'Otières νὰ περιηγηθῇ ὅλους τοὺς λιμένας τῆς Μεσογείου μὲ τὸν μουσικὸν σκοπὸν νὰ διευκολίῃ τὴν στρατιωτικὴν ἀποστολὴν τοῦ μηχανικοῦ Plantier καὶ τῶν ἀδελφῶν Combes, βλ. Alex. Laborde, Athèn. aux XVe, XVIe et XVIIe siècles tom. II σελ. 56.

³ Βλ. Vandal, Voy. de Nointel σελ. XI.

⁴ Ὅταν οἱ Χριστιανοὶ αἰχμάλωτοι τῶν Ἀλγερίνων πειρατῶν ἐβλεπον ν' ἀγκυροβολῆ εἰς τὸν λιμένα εὐρωπαϊκῶν πλοίων, ἔτρεχον εἰς τὴν προκυμαίαν καὶ ἰκέτευον τοὺς ἐν αὐτῷ, ὅπως τοὺς παραλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν. Ἀνάλογα συνέβαινον καὶ ἀλλαχοῦ, πολλάκις δ' ἐπήρχοντο τρομεραὶ παρεξηγήσεις καὶ προστριβαί, βλ. Tollot, Voy. au Levant σελ. 70. Εἰς τὸ Ἀλγέριον συνήθως ἔφθανον γαλλικὰ πλοῖα χάρις δὲ εἰς τὴν μεγάλην ὑποστήριξιν τοῦ προξένου των αἱ παρεξηγήσεις διηυθετοῦντο.

⁵ Ἀξίζει νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως ὁ ἀγὼν τοῦ de Brènes περὶ ἀπελευθέρωσης αἰχμαλώτων. Οὗτος κατέβαλε πολλάκις λύτρα ἐξ ἰδίων, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀθῶν ψυχῶν. Καὶ ὁ Lavigne (1557—1561) διεκρίθη διὰ τὸ ψυχικὸν σθένος του πρὸς ἀπελευθέρωσιν Ἰταλῶν καὶ Γερμανῶν αἰχμαλώτων, τὴν ὁποίαν ὁ προγενέστερός του Bousbecques δὲν εἶχεν ἐπιτύχει (βλ. Andréossy, Constantinople).

Εἰκ. 13. Σφραγίς οἰνοπώλειου καὶ βαβδισιῆς τοῦ ἰδιοκτήτου. (Fäschner, Alt-Stamb. sb. 23)

ρων, ἐν πρώτοις μὲν ἀπίστων, ἔπειτα δὲ καὶ ὀρθοδόξων. Ἐνοεῖται ὅτι ἢ ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων συναντωμένη ἀδιάλλακτος ἀντίδρασις¹ ἐξηρέθιζε συχνάκις τοὺς πρέσβεις, ὥστε νὰ καταφέρωνται διὰ χυδαίων ἐκφράσεων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, ὡς δῆθεν ἀμαθεστάτων καὶ καυχωμένων μάλιστα διὰ τὴν ἀμάθειάν των². Πλεῖστοι σχετικαὶ αὐτῶν πληροφοροῖαι δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένοι μεροληπτικῆς ὑπὲρ τῶν Τούρκων κρίσεως. Πολλοὶ ἄλλοι θεωροῦν πατριωτικὸν καθήκον νὰ διάκηται ἐχθρικῶς πρὸς τὸν «γραικόν», δοῦλον τοῦ συμμάχου των Ὀθωμανοῦ³, καὶ μόνον σποραδικῶς ἐμφανίζονται τινες ἀνώτεροι παθῶν καὶ εἰλικρινεῖς εἰς τὰς κρίσεις των⁴.

¹ Τὴν ἰδίαν ἀκαμπτον στάσιν ἐπέδειξαν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀλλαξοπιστίας καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους, μολονότι ἢ τοιαύτη στάσις των ἐνεῖχε μεγίστους κινδύνους. Θαυμάζει τις ἐπὶ παραδείγματι τὴν ἡρωικὴν στάσιν τῶν Θεσσαλονικέων καὶ λοιπῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ πολιορκουμένου τὴν πατρίδα των Μουράτ. Βλ. Crus. Turc. Graec. βιβλ. I, σελ. 3 «ἀπέκτησε καὶ πλῆθος Γραικῶν, οἵτινες ἀντέστησαν αὐτῷ, ὅπως προσκινήσαι μὴ βουληθέντες εἰ καὶ πολλὰ ὑπισχνεῖτο αὐτοῖς, οἱ δὲ Λατίνοι ἔφυγον κρυφίως γυναικῶν δίκην...» βιβλ. I σελ. 25 «ἔλαβε δὲ τὴν Εὐριπον. Καὶ ἐπεὶ προσκινήσαι οὐκ ἠθέλησαν, ἀπέκτεινε πάντας ἄνδρας εἰς τὸ πλεόν των ἰβ' ἔτων...». Τὸ αὐτὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα κατεῖχε καὶ τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις· πρβλ. Crusius βιβλ. A' σ. 20, 21, 29, «ἔδωκε δὲ τῷ ἄρχοντι Τραπεζοῦντος, ὡς ὑπέσχετο, χώρας εἰς διατροφὴν, πλησίον σεργῶν. Τὴν δὲ θυγατέρα αὐτοῦ οὐκ ἔλαβεν, ὡς εἶπεν, ἀλλ' ἔδωκεν αὐτὴν πρὸς τὴν Χόντζιαν (διδάσκαλον) αὐτοῦ. Ὅς πολλὰ μοχθήσας ποιήσασαι ἀγαρήνην, οὐκ ἠδυνήθη, ὅθεν καὶ ἐχωρίσθη αὐτῆς». Αἱ ὑπανδρευθεῖσαι Βυζαντιναὶ περιγικήπισσαι Μουσουλμάνους ἄρχοντας ἔζων παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συζύγων των πισταὶ ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν θρησκείαν των. (Jorga, Voy. Fr. σελ. 21. Robert de Le eux, Voy. σ. 66). Ἡ τοιαύτη πρὸς τὴν θρησκείαν προσκόλλησις διεφύλαξεν ἀλώβητον τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν.

² Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος θὰ διαλάβωμεν διεξοδικῶς ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ β' τόμου τῆς παρούσης μελέτης.

³ Ὅχι μόνον τινὲς τῶν Γάλλων περιηγητῶν μεροληπτῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων ἀλλὰ καὶ οἱ Ἑνετοὶ πολὺ πρότερον ἔγραψαν ἐν τοῖς ἔργοις των ὅτι οἱ Τούρκοι ὑποδέχονται τοὺς ξένους, ὅτι ἡ χώρα των δὲν εἶναι ἀγρία ἀλλ' ἀντιθέτως θάραχρον «bons villages» καὶ «beaux maisons» πρβλ. Jorga (N) Voy. Fr. σελ. 12 καὶ Anonyme «Livre des faits du bon messire Jean Le Maingre, dit Bouciquaut».

⁴ Μεταξὺ τούτων τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Pietro della Vallé (Voy. A' σελ. 10), ὅστις φαίνεται εἰς τὰς κρίσεις του ἀληθῆς χριστιανός.

Τὸ κυριώτερον, ὡς ἐλέχθη, μέλημα τῶν πρέσβων ὑπῆρξεν ἢ εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπέκτασις τοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας των¹, διὰ τῆς συνάψεως νέων ἢ ἀνανεώσεως τῶν παλαιῶν διομολογήσεων. Οὐχ ἦττον ἢ πνευματικὴ ἐνασχόλησις περὶ τὴν συλλογὴν χειρογράφων, σπανίων βιβλίων ἑλληνικῶν, λατινικῶν, ἀραβικῶν καὶ ἄλλων², ὡς μεταλλίων καὶ νομισμάτων, οὐδόλως εἶναι πρὸς αὐτοὺς ξένη. Ἄλλ' αὕτη πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «φιλελληνική». Διὰ τοῦ στόματος τοῦ ἀπλήστου Colbert βροντοφωνεῖται εἰς τὰ ᾧτα τῶν ἀναχωρούντων πρέσβων ἢ ἐντολὴ τῆς συλλογῆς τῶν «λαφύρων τῆς Ἀνατολῆς»³ πρὸς στολισμὸν τῆς ἡμετέρας Γαλλίας⁴.

Ἐκτὸς τῶν κατ' ἀφελῆ ἢ σοβαρὸν τρόπον γραφέντων ὑπὸ τῶν πρέσβων ἡμερολογίων ἢ περιηγητικῶν ἐκθέσεων, ἔχομεν καὶ σημαντικὰ αὐτῶν ἱστορικὰ καθ'αυτὸ ἔργα περὶ τε Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Αἱ περὶ τῶν Ὀθωμανῶν γραφεῖσαι ἀγγλιστί, γαλλιστί ἢ γερμανιστί ἱστορίαι ἐξέρχονται ὄντως ἐκ χειρῶν πρέσβων. Εὐλόγως δὲ τοῦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς θέσεως των, ἦν ἐκμεταλλεῦόμενοι κατώρθουν νὰ μανθάνωσι πλεῖστα ἀπόρητα λ. χ. παρὰ τῶν γυναικῶν τοῦ σεραΐου, προσφέροντες δῶρα ἢ χρήματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τῆς γνώσεως, ἦν εἶχον, τῆς τουρκικῆς καὶ ἑλληνικῆς γλώσσης⁵.

Ὁ Ἄγγλος Ricaut⁶ διαμείνας ἐν Κων)πόλει ἐπὶ πέντε ἔτη ὡς γραμματεὺς τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας, κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ πλουσίαν

¹ Τοιοῦτοι εἶναι πολλοὶ, ἐν οἷς οἱ F. de Beaujour καὶ Savary, οἵτινες εἰς τὰ ἔργα των μόνον περὶ τοῦ ἐμπορίου γράφουν.

² Pietro della Vallé, Voy. A' σελ. 250.

³ Λέγοντες Ἀνατολὴν ἐνόουν συμπεριλαμβανομένην καὶ τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, αἱ δὲ περιηγήσεις τῶν ξένων εἰς τὴν Τουρκίαν τιλοφοροῦνται Voyages en Levant ἢ en Orient. Βλ. N. Jorga, Relations entre l'Orient et l'Occident, σ. 1 καὶ Vivien, As. Min. τ. II σ. 2 σημ. (Anadolu).

⁴ Vandal, Voy. de Nointel σελ. XI, ἐνθα βλ. Lettre du 10 Novembre 1674, Archives des affaires étrangères. Τοὺς Γάλλους ὑπερέβαλον οἱ Ἄγγλοι, οἵτινες διήρπασαν τὰ πολυτιμότερα ἐκ τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ch. Gouffier δι' εἰδικοῦ φερμανίου ἀπέσπασεν ἱκανὰ ἀνάγλυφα τοῦ Παρθενῶνος, βλ. D'Arvieux, Mémoires (1653) I σελ. 47.

⁵ Τὰς γλώσσας αὐτὰς ἐγνώριζον, καθ' ὅτι ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἀπεστέλλοντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας οἱ διὰ τὸ διπλωματικὸν τοῦτο στάδιον προσδιοριζόμενοι νέοι εἰς τὸν Γαλατᾶν, ἐνθα ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τῶν Καπουκίνων. Βλ. Mirone (1700) Mém. d'un Voy. en Lev. I σελ. 186.

⁶ Vivien, As. Min. II σελ. 48.

ύλην περι τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῶν Τούρκων, ἔξ ἧς συνέθεσε τὸ ἔργον του: «Ὁ Πίναξ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας» (Le tableau de l'empire Ottoman), κατέχον τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ὁμοίων μέχρι σήμερον¹. Ὁ Γάλλος ἀπεσταλμένος Michel Febvre², εἰδήμων ὄλων τῶν γλωσσῶν τῆς Ἀνατολῆς, παρέχει εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Θέατρον τῆς Τουρκίας» (Théâtre de la Turquie) γεγο- νότα ἀπολύτως ἐξηκριβωμένα.

Οἱ δύο οὗτοι συγγραφεῖς, παραλλήλως καὶ πρὸς ἄλλους ἀνωτέρω ρηθέντας περιηγητάς, συνετέλεσαν ὥστε ν' ἀπαλλαγῇ τελείως ἡ Εὐρώπη ἐκ τοῦ φόβου³, ὅστις τὴν κατεῖχεν ἀπέναντι τῶν κραταιῶν σουλτάνων⁴.

Ὁ πολὺς Hammer, ὑπάλληλος εἰς τὴν αὐστριακὴν πρεσβείαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπωφελήθη ἐπίσης τῆς θέσεώς του καὶ τῆς γνώ- σεως τῆς τουρκικῆς γλώσσης⁵.

Αἱ ἱστορίαι ἀπάντων τούτων μὲ τὰς ἐγκατεσπαρμένας περὶ Ἑλ- λήνων εἰδήσεις, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω⁶, εἶναι πολύτιμοι πηγαὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα⁷.

¹ Vivien, As. Min. σελ. 40. Ὁ Ricaut, ὡς πολιτικὸς νοῦς, βλέπει ἀφ' ὑψηλοῦ τὰ γεγονότα, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Febvre ὑπὸ στενὰς προλήψεις.

² Τοῦ αὐτοῦ βλ. καὶ «État présent de la Turquie» (1670).

³ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν σελ. 29, «Οἱ ρῆγες τῶν χριστιανῶν φοβούμενοι καὶ τὸ ἀπλῶς ὄνομα τῆς Ὀθωμανικῆς βασιλείας ὑπισχνοῦντο αὐτῶ λόγους...»

⁴ Βλ. Ricaut, Hist. de l'état présent de l'Empire Ottoman σελ. 495, «Τὸ ναυτικὸν παρημέλησαν τελείως οἱ Τούρκοι. Ὁ στρατὸς τούτων οὐδε- μίαν ἔχει ὁμοιότητα πρὸς ἐκεῖνον τὸν ἀήττητον τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς». Καὶ ὁ Michel Febvre ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἀρχαία πειθαρχία καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ σουλ- τάνου ἦσαν ἀπλαῖ μόνον λέξεις. Ἐκτὸς τούτων καὶ ὁ De la Croix, γραμμα- τεὺς τῆς γαλλικῆς πρεσβείας ἐπὶ Nointel, ἐν τῷ βιβλίῳ του Memoires con- tenant diverses Relations très curieuses de l'Empire Ottoman (1684), ἀπο- δεικνύει τὴν σαθρότητα τῶν θεμελίων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν διατήρησιν ταύτης ἐνεκα τῆς ὑποταγῆς πολλῶν λαῶν καὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν γειτόνων αὐτῆς.

⁵ Ἐκτὸς τοῦ κλασικοῦ ἔργου του περὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, συνέγραψε καὶ δύο ἀφελίμους μονογραφίας, τὴν μίαν περὶ Προύσσης καὶ Ὀλύμπου καὶ τὴν ἄλλην περὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βοσπόρου.

⁶ Βλ. αὐτόθι σ. 25.

⁷ Βλ. Ricaut, Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του περὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπάρχουν πολλαὶ παρατηρήσεις περὶ Μωρέως, Ρούμελης καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, διοικουμένης, ὡς λέγει, ὑπὸ ἀνθρώπων τελείως ἀμαθῶν.

Εἰκ. 14. Ἑλληνικὸν ἱστοφόρον ἐν Σμύρνῃ (Barthold, Voy. I σελ. 87 εἰκ. 2)

Ἐκτὸς τῶν περὶ Τουρκίας ἱστορικῶν συγγραφέων ἐμφανίζονται εἰς πολὺ προηγμένους χρόνους πρεσβευταὶ συγγράψαντες Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ἐν οἷς προέχει ὁ Rouquerville.

Ὅθεν, ἐκτὸς τῶν ἰδιοχείρων ἔργων τὰ ὁποῖα κατέλιπον οἱ πρέσβεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν προστατεύοντες τοὺς περιηγητὰς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποστέλλοντες εἰδικοὺς ὑπαλλήλους τῶν πρεσβειῶν εἰς τὰς διαφόρους πόλεις πρὸς ἐξερεύνησιν καὶ σπουδὴν ἰδίᾳ τῶν ἀρχαίων μνημείων, συνέτελεσαν ὥστε ἡ Ἑλλὰς νὰ καταστῇ γνωστὴ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ὡς ἄλλως τε εἶχον πράξει εἰς μικροτέραν μοῖραν καὶ οἱ ἀνεφεροθέντες πρόξενοι.

* *

Ἄνωτέρω ὁμιλήσαμεν περὶ ἀνέσεώς τινος καὶ ἀσφαλείας τῶν ὁποίων ἀπέλαυον οἱ ἐν Τουρκίᾳ ξένοι πρεσβευταί· τοῦτο ὅμως δὲν ἀληθεύει πάντοτε, οὔτε πανταχοῦ¹. Ναὶ μὲν οἱ πρέσβεις κατὰ τὸ κοράνιον ἐθεωροῦντο πρόσωπα ἱερά, ἢ διαγωγὴ ὅμως ὡς καὶ αἱ διαθέσεις τῶν Τούρκων πρὸς αὐτοὺς ὑπῆρξαν τελειῶς διάφοροι². Ἐν καιρῷ πολέμου παρουσιάσθησαν περιπτώσεις φυλακίσεων καὶ ἀπαγχο-

¹ Βλ. De la Motraye, Voy. en Europe, Asie (1699), Α' σ. 184. Οἱ πρέσβεις καὶ οἱ πρόξενοι ζῶσιν ἐν Τουρκίᾳ ὡς πρίγκηπες καὶ οἱ ἔμποροι ὡς μικροὶ φεουδάρχαι, πρὸ πάντων δὲ οἱ Ἄγγλοι, οἵτινες εἶναι οἱ πλουσιώτεροι τῆς χώρας.

² Βλ. Ricaut, Emp. Ott. σ. 208: «Ὁ πρῶτος βεζύρης ἐξέλεγεν ἡμέραν ἀκροάσεως διὰ τὸν πρέσβυν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐδίδοτο μισθὸς εἰς τοὺς γιαννιτάρους, ὅπως ὁ πρέσβυς ἴδῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν πειθαρχίαν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἀκροάσιν ὁ πρέσβυς μένει ὄρθιος καὶ ἐρωτᾷ τοῦτον ὁ σουλτάνος διὰ τοῦ διερμηνέως τί θέλει. Ἐδίδετο δ' ἡ ζητηθεῖσα ἀκροάσις, ἀφοῦ προηγουμένως προσεφέροντο πλούσια δῶρα. Μόνον διὰ δῶρων δύναται τις νὰ τρυφεροποιήσῃ τὴν καρδίαν τῶν Τούρκων». Βλ. Ricaut αὐτ. σ. 208. Ὁ François de Noailles δὲν προσέφερε δῶρα, διὸ μετὰ μεγάλης δυσκολίας κατώρθωσε νὰ τύχῃ ἀκροάσεως παρὰ τοῦ Σελίμ Β' (1572) Mouradjea d'Ochsson, Emp. Oth. σ. 484. Βλ. καὶ De la Motraye, Voy. en Europe, Asie... Α' σ. 221. Τὰ ὁρολόγια, τὰ ἐκκερμη, οἱ καθρέπται τῶν ἀνακτόρων εἶναι δῶρα τῶν πρέσβων, τὰ ὁποῖα προσφέρουν, ὅπως τύχωσιν ἀκροάσεως παρὰ τοῦ σουλτάνου. Λεπτομερῆ περιγραφὴν τῆς ἀκροάσεως τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ ὡς καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσόδου του εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ σουλτάνου ἐκθέτει ὁ Beauveau ἐν Rel. Journ. σ. 40, 41, «οἱ πρεσβευταί, νέος καὶ παλαιός, ἐπορεύοντο ἔφιπποι καὶ συνωδεύοντο ὑπὸ 20 ἵπποτων ἐν οἷς καὶ ὁ Beauveau. D. C. Deux années à Con/ple σ. 21.

νισμῶν αὐτῶν¹. Οἱ βάρβαροι ὅμως τρόποι τῶν Τούρκων ἐσυνεχίσθησαν καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης, καὶ ὄχι μόνον ἐκ μέρους τῶν ἀνωτάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν κατωτάτων ἀκόμη ὑπαλλήλων².

ΑΠΟΣΤΟΛΑΙ

Ἐκτὸς τῶν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας κατελθόντων περιηγητῶν, κατὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας κατέφθασε καὶ πλῆθος ἄλλο τοιοῦτον ἐκ λογίων, εἴτε ἀτομικῶς, εἴτε καθ' ὀμίλους, εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, κατὰ κρατικὴν ἐπιταγὴν πρὸς σπουδὴν αὐτῶν.

Ἦδη ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Ρογήρος ὁ Β' εἶχεν ἀποστείλει τὸν Ἄραβα Ἐδρισῆ (1153) εἰς τὴν βυζαντιακὴν Αὐτοκρατορίαν διὰ γεωγραφικοὺς λόγους, ὁ δὲ Φίλιππος ὁ Ἁγαθὸς τὸν Bertrandon de la roquièrre³ (1432), ὅπως ἐπισκεφθῆ ἰσὺν τοῖς ἄλλοις τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν.

¹ Τὸν πρέσβυν τῆς Γαλλίας de Sancy συνέλαβον καὶ ἐφυλάκισαν ἐξ ἀπλῆς ὑποψίας ὅτι ἔσωσε τὸν στρατηγὸν τῶν Πολωνῶν Kopispolski, βλ. Mouradjea d'Ochsson, αὐτ. τ. VII σ. 485 καὶ Ricaut, αὐτ. σ. 215. καὶ Robert De Dreux, Voy. Προλ. σ. VIII. Ἱστορικὴ παρέμεινε ἡ περιπέτεια τοῦ de la Haye Vantelet. Ὁ πατὴρ δὲν ἠδύνατο, ὡς γέρον καὶ λόγῳ τοῦ χειμῶνος, ν' ἀφήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν πρὸς διάλυσιν ὠρισμένων παρεξηγήσεων, διὸ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν του. Ὁ νεαρὸς De la Haye, ὁμιλήσας μετὰ θάρρους καὶ ὑπερηφανείας, προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Κιουπρουλῆ, πρώτου βεζύρη, ὅστις διέταξε ρωμαλέον tchauch-bachi νὰ τὸν κτυπήσῃ εἰς τὸ στόμα, τόσον δὲ ἰσχυρὸν ἦτο τὸ ράπισμα, ὥστε ἀπεσπάρθησαν δύο δόντες αὐτοῦ. Βλ. Robert De Dreux, Voy. σελ. 21, 23, 24, 28, ἐνθα λεπτομερῶς περιγράφεται ὁ ἀρωματισμὸς τοῦ διπλωμάτου πρὸ τῆς ἀκροάσεως, καὶ σ. 112² εἶναι ἀνεκδιήγητος ἡ περιπέτεια τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ De Vantelet ἐν Λαρίσῃ, ὅπως τύχῃ ἀκροάσεως παρὰ τοῦ βεζύρου καὶ μετέπειτα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Βλ. ἀνωτέρω εἰκ. 8. Ricaut, αὐτ. σ. 217, 219, 220 καὶ De la Motraye, Voy. Α' σ. 132. Μεταχειρίζονται τὸν ραβδισμόν συνήθως, ὅπως τιμωρήσωσι τοὺς ὁμιλήσαντας μεθ' ὑπερβολικῆς ἐλευθεροστομίας διερμηνεῖς. Ἐν τῇ ἰδίᾳ σελίδι ἐν ὑποσημειώσει περιγράφει τὴν σκληρὰν ποινὴν τοῦ ραβδισμοῦ (Falaca), αὐτ. σ. 272. Ὑψηλάντου, Μετὰ τὴν Ἄλωσιν σ. 509. Βλ. εἰκ. 11 καὶ 13.

² Ὁ πασᾶς π. χ. τῆς Χίου συνέλαβε καὶ ἐφυλάκισε, Γάλλον πράκτορα κατοπιν δὲ διαμαρτυρίας τῆς γαλλικῆς πρεσβείας ἀπεφυλακίσθη οὗτος μετὰ πάροdon πολλῶν μηνῶν, ἀκρωτηριασθείς. Βλ. Fontanier, Voy. en Orient Β' σ. 129.

³ Schefer, Note sur les miniatures ornant un manuscrit de la Relation du Voyage de Bertrandon (1891).

Συστηματικώτερον ἐπιστημονικαὶ ἀποστολαὶ πρὸς μελέτην τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίᾳ πρὸς ἀπόκτησιν χειρογράφων καὶ ἀρχαιοτήτων διοργανοῦνται ὑπὸ τοῦ πρώτου φιλοτούρκου ἐκ τῶν βασιλέων τῆς Εὐρώπης Φραγκίσκου τοῦ Α'. Τοιαύτη ἡ τοῦ βοτανολόγου Belon¹ (1550) καὶ τοῦ Pierre Gilly, γνωστοῦ διὰ τοῦ ἐκλατινισθέντος ὀνόματος Petrus Gillius (1546—1549)². Οἱ λόγιοι οὗτοι τυγχάνουν θερμῆς ὑποδοχῆς καὶ προστασίας παρὰ τοῦ Γάλλου ἐν Κων/πόλει πρέσβως d'Aramon³ καὶ τῶν μετὰ τοῦτον.

Τὸν Φραγκίσκον ἐμιμήθησαν καὶ οἱ μεταγενέστεροι βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν⁴.

Ἡ Ἀγγλία, διὰ τῆς ἐν ἔτει 1734 συσταθείσης Ἑταιρίας τῶν ἔρασιτεχνῶν (Society of Dilletanti), ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀσίαν ἄγγλους λόγιους (1754), ἐν οἷς προεῖχεν ὁ Chandler, τοῦ ὁποῦ αἱ σχεδιαγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις ὑπερέβησαν εἰς ἀκρίβειαν πάσας τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς τοιαύτας.

Εἰς τὸν Λουδοβικὸν ΙΔ' ὀφείλεται ἡ ἀποστολὴ τοῦ Demonceaux καὶ τοῦ μαρκησίου De Nointel, τούτου δι' ἀρχαιολογικοὺς λόγους, τοῦ ἑτέρου δι' ἐμπορικοὺς. Ὁ πρῶτος διέσχισε τὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Laisné (1668) καὶ κατέλιπε τὰς παρατηρήσεις του εἰς ἀπόσπασμα τυ-

¹ Vivien, *Asie Min.* Β' σελ. 202.

² Οὗτος περιηγήθη τὴν Ἀνατολὴν σκοπῶν τὴν ἐξέτασιν τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τὴν συλλογὴν τῶν σπανίων καὶ περιέργων πραγμάτων, κυρίως χειρογράφων, καθ' ὅσον ὁ Φραγκίσκος ὁ Α' εἶχε σχεδιάσει τὴν ἰδρυσιν ἰδίας βιβλιοθήκης. Οὗτος, ἔλθων εἰς Κωνσταντινούπολιν, διέμεινε ἐπὶ πολὺ, ἐπισκεπτόμενος συγχρόνως τὰς ἐπαρχίας Προποντίδος καὶ Ἑλλησπόντου, ἐπαφελθεὶς δὲ τῆς ἐν ἔτει 1548 ἐκστρατείας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Περσίαν, περιηγήθη μετὰ τοῦ πρέσβως d'Aramon σημαντικὸν τμήμα τῆς Περσίας μετέπειτα τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Βλ. Vivien, *Asie Mineure* σελ. 3 καὶ ἑξῆς.

³ Ὁ πρέσβυς οὗτος ἐβοήθει ὄχι μόνον τοὺς ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν καρδινάλιων τῆς Γαλλίας ἀποστελλομένους λόγιους.

⁴ Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὀφείλεται καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Leake (βλ. ἀνωτέρω σ. 55 σημ. 6) διὰ πολιτικοὺς βεβαίως λόγους συνοδεύσαντος τὸν εἰς Αἴγυπτον ἀποσταλέντα στρατηγὸν Kœhler, ὅπως ἀναλάβῃ οὗτος τὴν ἀρχηγίαν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τῆς Γαλλίας. Ὁ Leake ὡς γνώστης τῶν γλωσσῶν τῆς Ἀνατολῆς προετιμήθη εἰς τὴν ἀποστολήν. Χάρις εἰς τὸ τυχαῖον τοῦτο γεγονός ὠφελήθη πολὺ ἡ Ἑλληνικὴ χειρόγραφος, ἥτις ἐξητάσθη ὑπ' αὐτοῦ γεωγραφικῶς καὶ φιλολογικῶς. (Viv., *Asie Min.* τ. II σ. 142).

Εἰκ. 15. Προσκυνητὴς τῆς Μέκκας (Nicolay, *Voy.* fo. 207)

πωθὲν ἐν συνεχείᾳ τοῦ ταξιδίου τοῦ Bruyn, ἐνθα πλείσται ὄσαι ἐγκατεσπαρμέναι σημειώσεις περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος καὶ κυρίως τῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ Nointel ἦλθεν εἰς Τουρκίαν μετὸν σκοπὸν νὰ ἐπιτύχη ἐμπορικὰς διομολογήσεις μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἠκολουθεῖτο δ' ὑπὸ πολλῶν λογίων, ἐν οἷς ὁ Antoine Galland, καταρτίσας νομισματικὴν συλλογὴν καὶ συλλέξας πλείστα χειρόγραφα, ὁ Cornelio Magni κ. ἄ.

Αἱ ἀποστολαὶ ἀποβαίνουν πυκνότεραι μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὁρλώφ¹ καὶ δὴ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ὁπότε ἤκμαζεν ἡ τάσις πρὸς τὴν γεωγραφικὴν ἐξερεύνησιν τῶν χωρῶν². Ἐξηκολούθησαν δὲ νὰ διοργανοῦνται καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΕ' καὶ μετέπειτα, μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἀποσταλείσα εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπὴ ἐπιστημόνων πρὸς ἐξερεύνησιν ταύτης ἔσχε μιμητὰς καὶ προκειμένου περὶ ἀποστολῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κάρολος δ' Ι' τῆ συστάσει τοῦ de Martignac προσήρτησεν εἰς τὸ στράτευμα τοῦ Μαιζῶνος (1828) ἐπιστήμονας ἐκλεγέντας ὑπὸ τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ φυσιοδίφης Bory de Saint Vincent³ καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι Dubois καὶ Lenormant. Τὰ πορίσματα, τὰ φέροντα εἰς φῶς τὰς παρατηρήσεις τῶν γεωγράφων καὶ φυσιοδιφῶν τῆς ἀποστολῆς, ἐδημοσιεύθησαν εἰς πολύτομον ἔργον, ὅπερ ἴσως μὲν δὲν ἱκανοποίησε τοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης, παρέσχεν ὁμως ἐνδιαφέρουσαν ὕλην διὰ τὰς μελέτας τῶν ἀρχαιολόγων.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΕΛΑΤΗΡΙΟΝ

Τὴν τάσιν τῶν περιηγητῶν πρὸς ἀνεύρεσιν χειρογράφων ἀρχεται συμπαρακολουθοῦσα ἡ θετικῶς ἐπιστημονικὴ. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὕτη τάσις ἐξειδικεύεται ἔτι μᾶλλον καὶ συστηματοποιεῖται περὶ τὸν 16ον αἰῶνα, ὁπότε ἐν Εὐρώπῃ ἀρχεται ἡ μεθοδικὴ καὶ σπουδαία ἀνάπτυξις τῶν Θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἐξερεύνησις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν

¹ Οἱ Pitton de Tournefort, Paul Lucas.

² Vivien As. Min. I σ. 94.

³ Βλ. Une Relation du Voyage de la Commission scientifique de Morée dans la Peloponnèse et les Cyclades, τ. 2^ο περὶ τούτων βλ. κατωτέρω.

ἀπὸ φυσιογραφικῆς καὶ λαογραφικῆς ἀπόψεως ἀποτελεῖ ἤδη τὸ κίνητρον τῶν ταξιδιωτῶν.

Ἡ χώρα μας καθίσταται ἀντικείμενον νέων ἐρευνῶν. Ἦδη οἱ περιηγηταί, ὅπως ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ κοινου, μὴ ἱκανοποιουμένου πλέον μετὰ τὰς ἐλαφροὺς περιπετείας, οὔτε μετὰ τὰς ἀφελεῖς καὶ εὐφρατάστους ἀφηγήσεις, ὡς προηγουμένως, ὑποχρεοῦνται νὰ γράφωσι τὰς παρατηρήσεις των μετὰ πάσης δυνατῆς σαφηνείας καὶ πολυμαθείας. Ἡ περιήγησις παύει νὰ εἶναι πλέον ζήτημα ἀναψυχῆς.

Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξερεύνησιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν συμβάλλει τὰ μάλιστα ἡ ἐν Εὐρώπῃ ἴδρυσις Ἀκαδημιῶν¹. Σοβαροὶ ἐπιστήμονες ἀναλαμβάνουν τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος². Αἱ παρατηρήσεις εἰς τὸ πεδίου τῆς ἀστρονομίας, τῆς φυσιογραφίας, τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος πολλαπλασιάζονται, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ σβεσθῇ ἡ δίψα τῆς γνώσεως τοῦ κλασσικοῦ αὐτῆς πολιτισμοῦ, ἡ γινομένη ἐν μέσῳ τοῦ πραγματικοῦ φυσικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος. Ἐν Ἑλλάδι ἤδη καταφθάνουν φυσιοδίφαι καὶ βοτανολόγοι χάριν λεπτομερῶν φυτολογικῶν καὶ ζωολογικῶν μελετῶν, γεωγράφοι καὶ γεωλόγοι πρὸς πλήρη ἐξέτασιν τῆς τοπογραφίας τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς κατάρτισιν γεωγραφικῶν καὶ γεωλογικῶν χαρτῶν, ἀστρονόμοι χάριν μετεωρολογικῶν καὶ ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων.

Ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἀρχονται ἐπισκεπτόμενοι τὴν Ἑλλάδα καὶ λογοτέχνη. Ποιηταί, διηγηματογράφοι καὶ λοιποὶ λόγιοι, προσελκυσόμενοι ὑπὸ τῆς συγχρόνου αὐτῶν, ἀδόξου μὲν, ἀλλὰ ζώσης γραφικότητος συμπαρακολουθοῦν τοὺς ἐπιστήμονας περιηγητάς. Διάφοροι συλλογαὶ ἑλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν μύθων καὶ διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας³ ὀφείλονται εἰς περιηγητάς τῆς κατηγορίας ταύτης⁴.

¹ Ἡ ἴδρυσις τῆς πρώτης Ἀκαδημίας ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἐγένετο τῷ 1645 ἐν τῇ Ἀγγλίᾳ, ἐν τῇ Γαλλίᾳ ἡ ἴδρυσις τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῷ 1666 ἐν Παρισίοις, καὶ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ τῆς Λογοτεχνίας 1663· τὰς ἐργασίας ταύτας ἀπὸ τοῦ 1701 διακρίνει ἀληθῆς ἐπιστημονικὴ προσπάθεια.

² Vivien, As. Min. II σελ. 30, 92.

³ Βλ. De Nointel, Voyages σελ. 265. Ὁ νεαρὸς Γάλλος Antoine Galland, σοφὸς Ἀνατολιστὴς, ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ φιλαρχαίου πρεσβετοῦ μαρκησίου De Nointel, εἰδείξεν ἰδιαίτερον προτίμησιν εἰς

Κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, ὅποτε ἡ Εὐρώπη σείεται ἀπὸ θυελλώεις φιλοσοφικὰς συζητήσεις περὶ τῶν αἰωνίως ἀλύτων προβλημάτων, κατέρχονται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ φιλόσοφοι. Οἱ τοιοῦτοι περιηγηταὶ εἶναι οἱ πάντων ἀξιολογώτεροι, τὰ δὲ ἔργα των σημαντικαὶ πηγαὶ διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν παρουσιάζουν πλέον ἐλλείψεις καὶ ἀνακριβεῖας περιηγητικῶν κειμένων, ἀλλὰ μορφήν καὶ περιεχόμενον ἀψόγων ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι πλεῖστοι τῶν περιηγητῶν εἶναι ἤδη εὐγενεῖς τιτουῦχοι, πρίγκηπες, λόρδοι, βαρῶνοι, οἱ ὅποιοι, παρὰ τὰς ἐπικρατούσας δυσχερεῖας τῆς συγκοινωνίας καὶ τῆς διαμονῆς¹ ἐγκατέλειψαν τὴν εὐμάρειαν τῶν φεουδαρχικῶν πύργων των, ὅπως δρέψωσι φιλολογικὰς δάφνας, ἐκθέτοντες καὶ περιγράφοντες τὰ γραφικὰ καὶ ἰδιόρρυθμα δι' αὐτοὺς «συνήθεια» τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῶν μέσων ὅμως τοῦ 18ου αἰῶνος ἡ περιήγησις εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἴτε ἐκ τοῦ πόθου εὐρυτέρας μορφώσεως, εἴτε ἐξ ἀπλῆς περιηγητικῆς διαθέσεως² ἐπεκτείνεται καὶ μεταξὺ τῶν ἀστικῶν τάξεων, καθισταμένη οὕτως εἰπεῖν «τοῦ συρμοῦ».

τοὺς μύθους τῆς Ἀνατολῆς, ὃν κατήρτισε μεγάλην συλλογὴν, ἐπιστρέψας δὲ εἰς Γαλλίαν, διεσκεύασεν εἰς τὴν γαλλικὴν τὰς Χιλιάς καὶ Μίαν νύκτας. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν τούτων ὀφείλεται καὶ τὸ ἔργον τοῦ Pétis de la Croix, γόνου καὶ τούτου οἰκογενείας Ἀνατολιστῶν, περιελθόντος τὴν Ἀνατολὴν πρὸς ἐκμάθησιν τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν: «Les mille et un jour» (1710), περιέχον περσικὰ διηγήματα, κλπ. Βλ. Vandal, Les Voyag. du marquis De Nointel σελ. XI. Ὁ Ρακίνας συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ «Βαγιαζήτ», ἀναγνώσας «Τὰς Ἀνατολικὰς διηγήσεις» τοῦ de Cezy.

⁴ Pierre Martino, L'Orient dans la littérature française aux XVIIe et XVIIIe siècles (1906). Henry Bordeaux, Voyageurs d'Orient (1926).

¹ Ὁ Riedesel (Voyage en Sicile, dans la grande Grèce et au Levant), φίλος τοῦ περιφήμου Winkelman, ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν μεγιστάνων, ὅστις καταλιπὼν τὴν ξιφασκίαν καὶ ἄλλας ἱπποτικὰς ἀσχολίας περιηγήθη τὰς χώρας τῆς Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος.

² Bartholdy, Voyage en Grèce, τόμ. I σ. VI.

Εἰκ. 16. Ἑλλήν ἔμπορος (Nicolay, Voy. fo. 807)

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Ἡ μέχρι τοῦδε κάθοδος περιηγητῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὠφείλετο, ὡς εἶδομεν, εἰς γενικὸν ἱστορικὸν λόγον. Ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τοὺς λόγους τούτους, συνετέλεσαν βραδύτερον εἰς ταύτην καὶ τινὰ συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα παγκοσμίου σημασίας. Πρῶτον ἐκ τούτων εἶναι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, τῆς ὁποίας ἐνθουσιώδεις μαχηταὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ ἐνδόξου ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος, φέροντες τὸν πυρσὸν τῶν ἀθανάτων ἰδεῶν τῆς. Κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας αὐτὴν ναπολεοντεῖους πολέμους καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς προσωρινῆς κατοχῆς τῶν Ἰονίων νήσων ὑπὸ τῶν Γάλλων, εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἀκτὰς ἦλθον πολλοὶ Γάλλοι περιηγηταί, τινὲς δὲ ἐκ τούτων ἐντεταλμένοι τὴν διεκπεραίωσιν κρατικῆς ἀποστολῆς. Εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ καθ' ὅλου εἰς τὰ Βαλκάνια, ἄτομα, ὅπως βολιδοσκοπίσωσιν ἀπὸ πολιτικῆς σκοπιᾶς τὰς διαθέσεις τῶν ὑποδοῦλων καὶ παρακινήσωσιν αὐτοὺς εἰς ἐθνικὴν ἐξέγερσιν¹.

Ἀσυγκρίτως ὁμοῦ σημαντικώτερον διὰ τὴν ἀνὰ τὴν χώραν μας περιηγητικὴν κίνησιν, γεγονὸς ὑπῆρξεν ἡ ἔκρηξις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Τοὺς ξένους τῆς κατηγορίας ταύτης ἐλκύει τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν κίνημα τῆς Παλιγγενεσίας². Φιλέλληνες προσέρχονται, ἵνα λάβωσιν εἴτε τὰ ὄπλα καὶ ἀγωνισθῶσι χάριν τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, εἴτε τὴν γραφίδα³ ἵνα διακηρύξωσιν ἀνὰ τὸν κόσμον τὴν ἀγνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ

¹ Τοιοῦτοι ἦσαν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οἱ Ἕλληνες Stephanopoli, ὁ Γάλλος Duféy κ. ἄ. Βλ. Louise Sw. Belloc, Bonaparte et les Grecs, suivi d'un tableau de la Grèce en 1825 (Paris 1826).

² Βλ. Jurien de la Gravière, La Station du Levant (1876), I σ. 16, Ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος εἶναι φαινόμενον παρόμοιον τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία δὲν θὰ παρουσιάσῃ. Καθ' ἡμᾶς τὸ Ἑλληνικὸν ἐπαναστατικὸν κίνημα ἐνέχει χαρακτῆρα κατὰ πολὺ εὐρύτερον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἀποδίδει εἰς αὐτὸ ἡ ἱστορικὴ μας παράδοσις. Κίνημα ἀνεξαρτησίας στρέφεται, ὄχι μόνον κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ κατὰ παντός ἐκ τῶν παρασείτων, τὰ ὁποία ἐλυμαίνοντο τὴν Ἑλληνικὴν συνείδησιν καὶ οἰκονομίαν, Ἐνετῶν, Ἑβραίων κ. λ. π. Οἱ Ἑβραῖοι μάλιστα καλῶς διησθάνοντο τοῦτο, διὸ καὶ ἀντέδρασαν λυσσωδῶς διὰ προδοτικῶν ἐνεργειῶν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ. Βλ. Blaquière, Hist. de la révolution σ. 78.

³ Ὡς ὁ Raybaud, ὅστις ὑπεστήριξε τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ ξίφους καὶ

ἀγῶνος καὶ τὴν αὐτοθυσίαν τῶν ἐπαναστατῶν. Ἡ ἀνὰ τὴν Εὐρώπην διάδοσις τῶν ἐλευθέρων τραγουδιῶν μας¹ (τὰ ὁποῖα ἔρριψαν φῶς καὶ εἰς τὴν ἐθνολογικὴν σύνθεσιν τῆς Ἑλλάδος)², συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν εὐνοϊκωτέρας ἀτμοσφαιρας ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως καὶ ἔσχεν ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῶν ἐκ τῶν φιλελλήνων λογίων ἐπίδρασιν διὰ τὴν αὐτοπρόσωπον συμμετοχὴν τῶν³.

Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εὗρον ἥρωϊκὸν θάνατον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, τὰ δὲ ἡμερολόγιά των ἐδημοσιεύθησαν μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν συζύγων των. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀσθενὲς φύλον δὲν ἀπουσίασεν ἐκ τῆς συγγραφῆς περιηγητικῶν φιλελληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὡς δὲ θ' ἀνεμνεῖ τις παρ' ὑπάρξεων αἰσθηματικῶν, αὐταὶ ἐκδηλώνονται πανηγυρικώτατα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων⁴.

Δὲν πρέπει ἐν τούτοις ν' ἀποκλείσωμεν καὶ τινὰς, οἱ ὁποῖοι ἐμφοροῦνται ὑπὸ ἥτιον εὐγενῶν προθέσεων, δηλαδὴ προθέσεων ὑλιστι-

τῆς γραφίδος. Βλ. Mangcart, Souvenirs de la Morée σ. 3 καὶ de Bollman, Remarque de la Grèce σ. 9. Ὁ συνταγματάρχης Gordon υπηρέτησε τὴν Ἑλληνικὴν Ἰδέαν οὐ μόνον διὰ τοῦ ξίφους, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς παρουσίας του.

¹ Βλ. Φιλήμονος (Ἰ. Δοκίμ. Φιλ. Ἐταιρίας (Ἀθῆναι 1839) σ. 39.

² Πρώτη ἐκδοσις τῶν Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Fauriel ἐν Παρισίοις τῷ 1824. Τῷ 1825 ἐπηκολούθησεν ἑμμετρος γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαῖκου Lemercier ὡς καὶ γερμανικὴ ἐκδοσις ὑπὸ τοῦ Müller. Ἀργότερον ἐξεδόθησαν πολλοὶ πληρέστεροι ἢ καὶ κατ' ἐπιλογὴν συλλογαί, ὧν σπουδαιότεραι εἶναι αἱ τοῦ Legrand, Passow, Mardly, ἐκ τῶν ἑλληνικῶν δὲ ἡ τοῦ Ζαμπελίου, τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ Πολίτου. (Β. Δασκαλάκη, Τὰ αἰτία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως σ. 60) καὶ August Heisenberg, der Philhellenismus einst und jetzt, σ. 5, Τὰ τραγούδια τῆς σκλαβιάς εἶναι παραλλαγή τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ᾄσματος, διὰ τοῦτο εἶναι μακρόρηχα.

³ Μεταξὺ τῶν φιλελλήνων κατέχουν ἐπίλεκτον θέσιν Γερμανοὶ τινες εὐπατρίδαι καὶ ἀξιωματικοὶ (Lubtow, Lefebvre Relat. de div. faits de la guerre des Grecs. Μασσαλία, 1822), οἵτινες καταλιπόντες τὰ πάντα, πατρίδα καὶ οἰκογένειαν, κατήλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸ ὑπόδειγμα Γερμανῶν φιλελλήνων ἰδρυθὴ σύλλογος ἐν Ζυρίχῃ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Ἑλλήνων μὲ εἰσφορὰς ὁσημέραι ἀξαναομένως. Μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν ἀνεγράφοντο ἑταιρίαι τινὲς καὶ σωματεῖα, ἐν οἷς τὸ τῶν Χερῶν καὶ Ὀρφανῶν! Σημαντικώτερα ποσὰ ἀπέφερον οἱ δίσκοι τῶν ἐκκλησιῶν. Εἰς τινὰ δίσκον ἐρρίφθησαν κάποτε τρία χρυσᾶ δακτυλίδια, φέροντα τὸ σημεῖωμα «ἀπλῆ προσφορὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας».

⁴ Τοιαῦτα εἶναι ἡ Bréhier (Pétit voyage en Grèce 1825), ἡ Agenor de Gasparin, ἡ Ἀγνή Σμίθ, ἡ de Vaze καλυπτομένη ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Charles Aubérine, ἧτις γράφει: «Τρεῖς μόνον πόλεις ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ».

κῶν¹, καθὼς καὶ ἄλλους, οἵτινες ἤλθον, ὅπως ἀντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς προσφέρωσιν εἴτε τὰς τεχνικὰς γνώσεις των² (πολλοὶ Γάλλοι³ μηχανικοὶ ἐβοήθησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν κατασκευὴν τηλεβόλων, μηχανῶν κ. ἄ.), εἴτε αὐτὸ τὸ ἄτομόν των εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ὄχι πλέον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

Δυσχερεσιὰτῆ θὰ ἦτο καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ σύνταξις βιβλιογραφίας τῆς περιγητικῆς φιλολογίας τῆς τελευταίας ταύτης περιόδου⁴. Ἄπαντες οἱ περιγηταὶ οὗτοι ἐν μέσῳ τῶν πολεμικῶν των ἀσχολιῶν ἔλαβον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐνδιαφερθῶσι καὶ διὰ τὴν καταγραφὴν ἀξιολόγων περὶ τῶν Ἑλλήνων στοιχείων. Οὗτοι, φιλέλληνες καὶ μισέλληνες, κα-

¹ Βλ. Didot, Notes d'un voy. au Levant σ. 4. Ὁ Choiseul Gouffier προβλέπων, ὡς ἱκανὸς πολιτικός, τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχεν ἡ ἰσορροπία τῶν κρατῶν, ἐὰν μία ξένη δύναμις ἤθελε κυριεύσει τὴν Ἑλλάδα, ἔδωκε τῷ 1776 τὴν σωτηρίαν συμβουλὴν εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν βοήθειαν τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος, ὅπως μὴ πέσῃ ὑπὸ ξένον ζυγόν.

² Villeneuve (de), Journ. fait en Grèce (1825) σ. 178. Μόλις ἤλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινοῦπολιν ὁ κόμης Guilleminot, τὸν συνεβούλευσεν ὅπως μεταβῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀναλάβῃ ὑπηρεσίαν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ πασᾶ, διότι ἡ ὑπόθεσις εἶχεν ἀπολεσθῆ διὰ τοὺς Ἕλληνας, κατὰ τὸν Guilleminot.

³ Βλ. Ἄωνύμου, Deux années à Constantinople et en Morée, σ. 199, 207. (1826).

⁴ René Canat, la renaissance de la Grèce antique (1820-1850), Paris 1911.— Villemain, Lascaris ou les Grecs du XVe siècle. Essai historique sur l'état des Grecs depuis la conquête musulmane jusqu'à nos jours.— Bengesco, Essai d'une notice bibliographique, sur la question d'Orient (1821-1897) Bruxelles 1897.— Eugène Asse, L'indépendance de la Grèce et les poètes de la Restauration.— Joret, D'Anse de Vilvois et l'Hellénisme en France, bibliothèque de l'École des Hautes Etudes, vol. CLXXXII, Paris 1910, s. 482.— Grasset-Saint-Sauveur, Tableaux des principaux peuples, de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, de l'Amérique, Paris 1798.— M. A. B. D. Voyage en Orient ou Tableau fidèle des mœurs 1801.— Malte-Brun, Annales des voyages, de la Géographie et de l'Histoire, Paris 1802-1814.— Frank Choisy, Suisse et Grèce, Athènes 1907.— Alfred Stern, der Zürcherische Hilfsverein für die Griechen 1821-1828 év Neujahrsblatt der Stadtbibliothek, Zürich 1904.— August Heisemburg, der Philhellenismus einst und jetzt, München 1913.— Die bayerische Philhellenen—Fahrt 1826-1829 ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Karl Freiherrn von Heideck. München 1897.— Robert Arnold, der deutsche Philhellenismus εἰς Euphorion τοῦ August Zauer, Bamberg 1896.

Εἰκ. 17. Ἰατρός Ἑβραῖος (Nicolay, Voy. fol. 170).

τέλιπον κείμενα πλουσιωτάτου καὶ ποικίλου περιεχομένου, ἤτοι ταξιδιωτικὰ ἡμερολόγια¹, ἀπομνημονεύματα, ἱστορίας², σκέψεις, παρατηρήσεις καὶ πρὸ πάντων ποιήματα (ᾠδὰς, διθυράμβους) ἐξυμνοῦντα τὴν Ἑλλάδα, κατ' ἀπομίμησιν τῶν τοῦ μεγάλου Ἄγγλου ποιητοῦ καὶ φιλέλληνος λόρδου Βύρωνος³.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐκ τούτων γράφουν ἐμπνεόμενοι μᾶλλον ἐκ τῶν ἰδίων αἰσθημάτων καὶ ὀλιγώτερον ἐκ τῆς πραγματικότητος, διὸ καὶ αἱ κρίσεις των εἶναι μεροληπτικαὶ⁴ εἴτε ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εἴτε ὑπὲρ τῶν Τούρκων, κατ' ὅσον, ὡς εἰς πᾶσαν ταραχώδη ἐποχὴν συμβαίνει, ἢ ἀπόλυτος οὐδετερότης καθίστατο καὶ τότε δύσκολος, ἂν οὐχὶ ἀδύνατος⁵.

Σημειώτεον ὅτι ὁ μισελληνισμὸς⁶ πολλῶν ξένων ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν ὁποῖαν οὗτοι ἠσθάνθησαν συγκρίνοντες τοὺς συγχρόνους αὐτῶν Ἕλληνας πρὸς τὰς ἐξιδανικευμένας ἐκείνας μορφάς, τὰς ὁποίας ἐν τῇ φαντασίᾳ των εἶχον σχηματίσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος ἐντυπώσεων.

¹ Bacheville, Voyages en Europe et en Asie, 2a ἐκδ. Paris 1822. De Bollmann, Remarques sur l'état moral politique et militaire de la Grèce, Paris 1822.

² Βλ. Villemain, αὐτόθι, Πρ. σ. 1. Ὁ σοφὸς ἀκαδημαϊκὸς καὶ διάσημος ἤδη ρήτωρ τοῦ Γαλλικοῦ βήματος ἀνεξωπύρωσε τὴν συμπάθειαν τῶν κραταιῶν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τοῦ ἡρωϊκῶς ἀγωνιζομένου ἔθνους ἡμῶν, προσενεγκὼν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἔθρονον τῶν Φιλελλήνων καὶ τὴν εὐγλωττον ταύτην ἱστορικὴν μυθιστορίαν αὐτοῦ.

³ Βλ. D. Bécélas, le philhellénisme en France σ. 16.

⁴ Ὁ Denis Bousquet γράφει ἐν τῷ ἡμερολογίῳ του τὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες ἤγον αὐτὸν εἰς ἔκφρασιν συμπαθῶν αἰσθημάτων ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

⁵ Ἀπαιτεῖται ἐπὶ παραδείγματι νὰ ἐξαρθῇ ἡ εἰλικρίνεια τοῦ Raffenel, ὅστις, ἀληθῶς λέγει ὅτι γράφει ἀμερολήπτως, ἀγαπῶν τὰς θαρραλέας πράξεις, οἰοδῆποτε καὶ ἂν εἶναι οἱ δημιουργοὶ ἡρώες τούτων, εἴτε Ἕλληνες εἴτε Τούρκοι, καὶ ὅτι θὰ ἀποστῇ τοῦ φανατισμοῦ καὶ τοῦ κομματικοῦ πάθους.

⁶ Ὁ Bartholdy, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα, ἐγκωμιάζει τοὺς Ἕλληνας, ἀποκαλῶν αὐτοὺς μεγίστους ἀνθρώπους τοῦ κόσμου, προσπαθεῖ δὲ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν μισελληνισμὸν πολλῶν ἐκ τῶν περιηγητῶν. Πρὶν ἢ κατέλθωσι, λέγει, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχουν ἐσχηματισμένας γνώμας περὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θρύλων. Ἡ φαντασία των ἔχει ἐξιδανικεύσει τὰς μορφὰς τῶν Ἑλλήνων. Ἐρχόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, βλέπουν, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ μυθικὰ πρόσωπα τῆς φαντασίας, ἀγανακτοῦν διὰ τοῦτο, ἀπογοητεύονται καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἑλλάδι τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα.

VII ΔΥΣΧΕΡΕΙΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑΝ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΩΣ

Εὐκόλως δύναται τις νὰ φαντασθῇ τὰς δυσχερείας, αἱ ὁποῖαι ἀνέμενον τοὺς περιηγητὰς κατὰ τὸ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ταξιδίον των. Τὸ μῆκος τοῦ ταξιδίου τούτου ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὰς δυσκολίας, αἵτινες ἐξικνούντο συνήθως μέχρις ἀληθῶν κινδύνων, ὡς θὰ ἐκθέσωμεν ἀμέσως, ἐδημιούργει διὰ τοὺς περιηγητὰς ἀληθεῖς θρύλους ἡρώων, διὰ δὲ τοὺς ἐκ τούτων προσκυνητὰς, θρύλους ἁγίων¹. Ὁ ἀποδημῶν διεγράφετο τρόπον τινα ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ζώντων, προκειμένου δὲ περὶ τῆς οἰκογενειακῆς αὐτοῦ καταστάσεως, εὐνόητα εἶναι τὸ ἐπακόλουθα².

Πρώτη καὶ κυριωτάτη τῶν δυσχερειῶν ἦτο ἡ συγκοινωνιακὴ. Διὰ νὰ μεταβῇ τις ἐξ Εὐρώπης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπῆρχον τέσσαρες ὁδοί, ἤτοι ἢ διὰ θαλάσσης, δι' Οὐγγαρίας, δι' Ἑλλάδος καὶ διὰ Δαλματίας (Esclavonie)³. Εἰδικώτερον, τὴν Ἑλλάδα οἱ περιηγηταὶ διέτρεχον κατὰ δύο διευθύνσεις, κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἀναχωροῦντες ἐκ Κερκύρας διασχίζοντες ἐκεῖθεν κατὰ πλάτος τὴν βόρειον Ἑλλάδα καὶ

¹ Βλ. L a l a n n e, des Pelerin. σελ. 14.

² Διὰ τοὺς λόγους δὲ τούτους ἐτύγχανον ἰδιαιτέρως θερμῆς ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ἐγκατεστημένων χριστιανῶν, καθὼς λεπτομερῶς περιγράφει ὁ Thevenot (Voy. au Levant II σελ. 574, (3η ἐκδοσις Amsterdam 1727). «Κατὰ τὰς τρεῖς μ. μ. μοναχὸς τις ἐπλυνε τοὺς πόδας μας διὰ θερμοῦ ὕδατος, μετὰ μίαν ὥραν ὠδηγήθημεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἡγούμενος τῆ συνοδείᾳ πάντων τῶν μοναχῶν καὶ τῶν προσκυνητῶν τῆς μονῆς ἐτοποθέτησεν ἕνα ἕκαστον ἐξ ἡμῶν ἐπὶ ἀνακλίντρον βελουδίνου καὶ ἐπλυνε τοὺς πόδας καὶ τῶν τεσσάρων ἡμῶν δι' ὕδατος ἕνθα ἦσαν ἐμβαπτισμένα ροδόφυλλα, κατόπιν ἠσπᾶσθη τούτους (σ. τοὺς πόδας) αὐτὸς καὶ πάντες οἱ μοναχοὶ ᾄδοντες θρησκευτικούς ὕμνους» βλ. Εἰκ. 1.

³ Ἐκ τούτων εὐδυνότεραι ἐθεωροῦντο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία, διότι ὁ περιηγητὴς μετεῖχε τῶν ὁμαδικῶν ἐμπορικῶν ταξιδίων (καραβανίων), ἀρχομένων συχνάκις ἀπὸ τῆς Ραγούσης καὶ τοῦ Σπαλάτο. Κατὰ τὸ διὰ Δαλματίας ταξίδιον ὁ περιηγητὴς, ἐκτὸς τῆς διὰ λόγους προνοίας μεταβολῆς τῆς περιβολῆς του (βλ. εἰκ. 2) δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ συνοδεύηται ὑπὸ φρουροῦ γιαννιτσάρου ἢ σπαῆ, οὔτε ν' ἀνήκῃ εἰς τὸ διπλωματικὸν περιβάλλον. Ἀντιθέτως ἡ διπλωματικὴ συνδρομὴ ἀπαιτεῖτο ἀπαραιτήτως διὰ τὸ δι' Οὐγγαρίας ταξίδιον, τὴν ὁποῖαν δὲν διέσχίζον караβάνια. Βλ. Des Hayes Courmesvin, Voy. σ. 455, 457, 467, 476. Quiclet, Voy. Con/ple (1664).

βαίνοντες διὰ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν διαπλέοντες τὸ Ἴόνιον πέλαγος, ἀποβιβαζόμενοι εἰς τὸ Castel Tourneuse τῆς Πελοποννήσου παρὰ τὸ Κατάκωλον, διατρέχοντες τὴν Ἀχαΐαν καὶ ἐκεῖθεν διὰ Μεγάρων μεταβαίνοντες εἰς Ἀθήνας, μετέπειτα δὲ δι' Αἰγαίου πελάγους εἰς Κωνσταντινούπολιν¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διὰ τῆς Ἑλλάδος διαδρομῶν ἠκολουθεῖτο, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν πλείστων περιηγητικῶν κειμένων, σχεδὸν κατὰ κανόνα ἢ δευτέρα, τῆς πρώτης ἐμφανιζομένης εἰς ἀραιότητα ἐξαιρέσεις. Ἐν ἄλλοις λόγοις, αἱ περὶ Ἑπαιρωτικῆς Ἑλλάδος περιηγητικαὶ εἰδήσεις περιορίζονται εἰς ἐλαχίστας, σημαντικὰς ὅμως πηγὰς².

Πανταχοῦ ὑφίστατο ἔλλειψις καὶ τῶν στοιχειδῶν ἀκόμη συγκοινωνιακῶν μέσων· τὰ καταλύματα ἐσπάνιζον, πολλαχοῦ ἐνὶ ἡδρουν κακοποιοὶ³ καὶ λησταί⁴· μόνον δὲ μετὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ὑφίσταντο τροχαῖα συγκοινωνιακὰ μέσα καὶ γενικῶς τὸ ταξίδιον ἀπέβαινε ἀνετώτερον.

Ἐκ μέρους τῶν ἀμαθῶν κατοίκων, εἴτε Τούρκων⁵, εἴτε Ἑλλήνων⁶, ἐπεδεικνύετο κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας συμπεριφορὰ ἀγροίκος καὶ σκαιά. Εἰς πάντα δὲ ταῦτα ὡς προστεθῶσι τὸ μισημβρινὸν κλίμα, οἱ κόποι, αἱ στερήσεις καὶ οἱ συχνοί, ὅσον καὶ φο-

¹ Βλ. Des-Hayes Courmesvin, Voy. σ. 467.

² Βλ. Des-Hayes Courmesvin, Voy. σ. 476, προετίμησεν οὗτος τὴν διὰ ξηρᾶς ὁδόν, ὡς ἀκολουθουμένην ὑπὸ τῶν καραβανίων τῶν ἐμπόρων τῆς Ραγούσης καὶ τοῦ Σπαλάτο, καὶ ἐνδιατρίβει ἐν πολλοῖς περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς βορείου Ἑλλάδος. Robert de Creux, voy. en Turquie et en Grèce (Paris 1925) σ. 83 καὶ 84. Edouard Brown, Relation de plusieurs voyages faits en Hongrie, Servie, Bulgarie, Macedoine, Thessalie (Paris 1674), ἐνθα περιέχονται πολῦτιμοι εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἡ βόρειος Ἑλλάς ἐξητάσθη λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Rouqueville (Voy. en Grèce, tom. 6, Paris 1828 β' ἔκδοσις) ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Leake (Travel in northern Greece, τ. 4 1836).

³ Βλ. D. H. Courmensvin, voy. σ. 467.

⁴ Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐκάστοτε σουλτάνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐλάμβανον ἀδυστηρὰ μέτρα ἐναντίον τῶν κακοποιῶν, οἱ δὲ χωρικοὶ συλλαμβάνοντες αὐτοὺς τοὺς ἐτιμῶρου ἀθωρεῖ δι' ἀπαγχονισμοῦ. Βλ. D. H. Courm. σ. 77 καὶ 490.

⁵ Βλ. Vivien, As Min II σ. 150.

⁶ Βλ. Ed. Brown Voy. σ. 109· εἰς τὴν Μακεδονίαν οἱ ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες εὐθὺς ὡς μᾶς ἀντίκρουσαν, ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ βάθη τοῦ δάσους, φοβούμενοι μὴ τυχόν τοὺς ἴδωμεν, μάτην δ' ἐτρέξαμεν ὄπως τοὺς σταματήσωμεν.

Εἰκ. 18. Κάτωκοι τῆς νήσου Δήμου (cfr. Gouffier, Voy. Grec. Atlas, Brux. 1823, Plan. 14)

βεροί λοιμοί¹ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, περὶ τῶν ὁποίων οἱ πλείστοι τῶν περιηγητῶν ὁμιλοῦν.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς κινδύνους τῆς κατὰ ξηρὰν ὁδοῦ ὑπῆρχον καὶ τὰ διὰ τῆς θαλάσσης μεγάλα μειονεκτήματα. Τὰ σκάφη ἐστεροῦντο πάσης ἀνέσεως², ἢ δὲ ἱστιοπλοία ἀπῆτει οὐρίους ἀνέμους, ἢ ἀπουσία τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ καθηλώσῃ αὐτὰ ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν³. Ἐκτὸς τῶν ἀναμενομένων οὕτως εἰπεῖν καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον φυσικῶν τούτων δυσχερειῶν, ὑπῆρχε καὶ πλῆθος ἄλλο τοιούτων, προερχομένων ἐκ μέρους τῶν σουλτάνων. Ὑπὸ περιηγητῶν ἀναφέρονται ρητῶς διατάγματα, δι' ὧν ἀπηγορεύετο ἢ εἴσοδος πλοίων μὴ συμμάχων κρατῶν εἰς λιμένας τῆς Τουρκίας⁴.

Αἱ ἐκρήξεις διαφόρων πολέμων⁵ μεταξὺ Τουρκίας καὶ ἄλλων κρατῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἀνταρσίαι καὶ μικροεπαναστάσεις εἰς τὰς ὑποδοῦλους χώρας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦσαν ἐπίσης σοβαρὰ προσκόμματα διὰ τὴν περιηγητικὴν κίνησιν.

Προκειμένου περὶ τῆς θαλασσίας συγκοινωνίας μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀνατολῆς, αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διηγεῖτο εἰς κατ' εὐ-

¹ Βλ. Ἀωνόμου, L'état présent de l'Archipel (1678) σ. 3 καὶ Alex. La borde, Extrait d'un rapport fait à l'Academie royale des inscriptions σ. 42 καὶ Mirone (de) Mem. Voy. en Levant I σ. 28. Pietro della Vallé Voy. I σ. 12 καὶ Rochechouart, Voy. σ. 67 καὶ Vandal. Voy. Nointel σ. 121 καὶ Ἀωνόμου, Le Voy. de la Sainte Cyté (1480) σ. 51 καὶ εἰς. σ. 5. Οὕτως ὁ Schefer ὁμιλεῖ περὶ ἐγκεφαλικῆς τινος νόσου, ἣτις ἀπεδεκάτισε κατὰ τὸ 1478 τοὺς κατοίκους τῆς Δαλματίας, τοῦ Μωρέως καὶ τῆς Κρήτης, προσβάλλουσα αὐτοὺς ἐκ ληθαργίας καὶ τὴν ὁποίαν καλεῖ mal di mazucco (βλ. Topografia fisico medica della città di Venezia dal dottore G. Federigo, Padova 1832 γ' μέρος σ. II. Ὁ λοιμὸς τοσοῦτον κατετρόμαξε τοὺς περιηγητὰς, ὥστε ὁ Fontanier (Voy. en Orient II σ. 44—45) συνιστᾷ, ὅπως προφυλάσσονται ἐκ τριῶν κακῶν οἱ ἀνά τὴν Τουρκίαν περιηγούμενοι: «τὴν πυρκαϊάν, τὸν λοιμὸν καὶ τοὺς διερμηγεῖς». Λεπτομερέστατον κατάλογον τῶν σχεδὸν κατ' ἔτος συμβαινόντων λοιμῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις βλ. Clon Stephanos, La Grèce σ. 506—511, ἔνθα παρατίθεται καὶ ὠφελιμωτάτη βιβλιογραφία.

² Βλ. De la Motraye, Voy. I σελ. 385, καὶ Des-Hayes Courmesvin, Voy. σελ. 457.

³ Βλ. Grelot, Voy. σελ. 3.

⁴ Tancoigne, Voyage à Smyrne dans l'Archipel et l'île de Candie τ. II σελ. 71, καὶ Ὑψηλ. Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν σελ. 180, «οἱ σουλτάνοι δὲν ἐπέτρεπον καὶ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα τὸν εἰσπλοῦν εἰς τὸν Βόσπορον...».

⁵ Βλ. Crus. Turco-græcia σελ. 25, 31 καὶ Jorga (N.) Voy. Fr. σ. 16.

διὰν τοιαύτων καὶ εἰς ἀκτοπλοίαν ὁμαδικήν, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα караβάνιον¹. Ἀρχικῶς λοιπὸν διὰ τῆς λέξεως караβάνιον νοεῖται πᾶσα ὁμαδικὴ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐμπορικὴ κίνησις μακρᾶς διαδρομῆς καὶ μετὰ σταθμῶν εἰς τὰς κυριωτέρας ἐνδιαμέσους πόλεις, γενομένη εἴτε διὰ ξηρᾶς, εἴτε διὰ θαλάσσης. Τὰ τοιαῦτα κατ' ὁμάδας ταξίδια σκοπὸν εἶχον τὴν ἀπὸ τῶν ληστῶν καὶ τῶν πειρατῶν ἄμυναν. Εἰς ταῦτα προσεκολλῶντο καὶ οἱ περιηγηταί, χάριν τῆς ἀσφαλείας αὐτῶν², ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ περὶ караβάνιον λόγος. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν караβάνιον ἐτίθεντο εἰδικοὶ ὀδηγοί, συνδυάζοντες, πλὴν τῆς γεωγραφικῆς πείρας, καὶ πολεμικὴν ἀρετὴν³. Ὡς γνωστόν, τὰ караβάνια διετηρήθησαν καὶ βραδύτερον, εἰς ἐποχὰς ὀπωσδήποτε νομιμοφρονεστέρως, διασχίζοντα ἰδίᾳ τὰς ἀσιατικὰς καὶ ἀφρικανικὰς ἐρήμους, συγκροτούμενα δ' ἐκ χιλιάδων (25—30 ἐνίοτε) προσώπων.

Οἱ Εὐρωπαῖοι περιηγηταί, παρὰ πᾶσαν συγκοινωνιακὴν δυσχερείαν τῶν καιρῶν, συνεκεντροῦντο συνήθως πρὸς ἀπόπλοιν εἰς διαφόρους παραλιακὰς πόλεις τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου⁴ ὀπόθεν, κατὰ τ' ἀνωτέρω, διὰ Κερκύρας, τοῦ Ἰονίου πελάγους, τοῦ ἐνετοκρατομένου Μωρέως (Μεθώνης, Κορώνης), Κρήτης καὶ Χίου⁵, κατηυθύνοντο πρὸς τὴν Παλαιστίνην. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι ἀφετηρία τοῦ προσκυνήματος

¹ Heyd, Histoire du Comm. du Levant τ. I σελ. 180 ἡ λέξις αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ἀραβικῆς caïrawan. ἣτις παράγεται ἐκ τῆς περσικῆς Karwan. Βλ. Dozy et Engelmann, Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe (1869) καὶ Devic, Dict. des mots français d'origine orientale. Jurién de la Gravière, La Station du Levant (Paris 1876) σελ. 26, κεφ., τὸ Ἐμπόριον καὶ ἡ Παιρατεία τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τὸ δλικὸν ἐκτόπισμα τῶν μεταγωγικῶν πλοίων ἀνήρχετο εἰς 25 χιλ. τόνους κατανεμομένους εἰς 180 πλοῖα, ἔχοντα ἐν συνόλῳ πλήρωμα 2—3 χιλ. ναυτικῶν, ἢ δὲ δευτέρα διέθετε 150 ἐν ὄλῳ σκάφη ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν κατωτέρας ποιότητος. Ἐκαστὸν τῶν πλοίων τῆς δευτέρας κατηγορίας ἐργάζετο πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἰδιοκτῆτου, ὅστις ἦτο καὶ πλοίαρχος. Ἡ διάρκεια τοῦ ταξιδίου ἐποίκιλλε ἀπὸ 18 μηνῶν μέχρι 2 ἐτῶν. Bertrand de la Broquière, Voyage d'Outremer et retour de Jerusalem en France (1432—33) ἐν Mémoires de l'institut National des Sciences et des arts (Paris an XII) σ. 511.

² Βλ. Du Loir, Voy. σελ. 4.

³ Cousinery, Voy. Macéd. τ. I σελ. 18.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω σ. 14 σημ. α'.

⁵ Βλ. Saewulf, Voy. σ. 823.

ἐγένοντο Ἰταλικάι πόλεις καὶ ὅτι τὰ προσκυνητικά πλοῖα ἦσαν ἰταλικά¹, συνετέλεσεν ὅπως ἡ Μεσόγειος ἀρχίσῃ ἔκτοτε ἀποκαλουμένη «Ἰταλικὴ λίμνη». Ἄπαν τὸ ἐμπόριον τῆς Τουρκίας, τὸ διεξαγόμενον μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἑνετίας, εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ἑνετῶν πλοιάρχων. Τὰ ἑνετικά ἐμπορικά ταῦτα πλοῖα, μολονότι ἐντελῶς ἀκατάλληλα, ἐχρησιμοποιοῦν οἱ περιηγηταὶ διὰ τὰ εἰς Ἀνατολὴν ταξίδια τῶν.

Βραδύτερον, ὁ γαλλικὸς λιμὴν τῆς Μασσαλίας², ἀποβάς ὁ ἐμπορικώτατος τῆς Μεσογείου, ὑποκατέστησε τοὺς ἰταλικούς, ἡ δὲ θαλασσία διαδρομὴ περιελάμβανεν ἤδη ὡς διαμέσους σταθμούς τὴν Μάλταν, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Ρόδον.

Ἡ κατασκευὴ τῶν μασσαλιωτικῶν πλοίων μετερρυθμίσθη ἤδη ἐπὶ τὸ ἀνειώτερον, κομψότερον, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλέστερον. Εἰς τὴν ἔναντι τῶν πειρατῶν ἀμυναν διέθετον ταῦτα ὄχι μόνον τὸν ἔξοπλισμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ταχύτητα, ἐπίσης δὲ καὶ τὴν πείραν τῶν ναυτικῶν, ἦτις θὰ ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν τῶν Ὀλλανδῶν πλοιάρχων³ ἐπὶ τοῦ ὠκεανοῦ.

Ἐτι ἀργότερον, οἱ Ἕλληνες, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀντικατέστησαν τοὺς Μασσαλιώτας. Ἡ δι' ἑλληνικῶν πλοίων μεταφορὰ προετιμᾶτο ὑπὸ τῶν πρέσβων καὶ προσκυνητῶν τῶν μεταβαινόντων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς σχετικῶς ἀσφαλέστερα⁴.

Η ΠΕΙΡΑΤΕΙΑ

Μέγας δ' ἐπεκρέματο καὶ ὁ ἐκ τῆς πειρατείας κίνδυνος, ἔνεκα τοῦ ὁποίου πλεῖστοι γηραλέοι σοφοὶ τῆς Ἑυρώπης, φιλέλληνες, ἀπέφυγον τὴν αὐτοπρόσωπον εἰς τὴν Ἑλλάδα μετάβασιν, ἄλλοι μὲν ἐκ τούτων

¹ Χαρακτηριστικὸν τῶν τοιούτων δρομολογίων εἶναι, ὅτι αἱ πληροφορίες τῶν περιηγητῶν ἀφθονοῦν διὰ τοὺς ἀνωτέρω τόπους.

² Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δ' ἑνετικάι γαλέραι καὶ ἐπλεόναζον οἱ Μιλανέζοι τῶν ἐπιβατῶν μεταβαίνοντες διὰ τὸ προσκύνημα τοῦ Παναγίου Τάφου, βλ. Pietro Casola, Viaggio σ. 114, καὶ W. Heyd, Hist. du Com. du Levant σ. 186. (Κατὰ τὸν Horf, ὁ Casola εἶναι ὁ ὀξυδεκέστερος τῶν περιηγητῶν, πραγματευθεὶς περὶ τῶν ἰταλῶν προσκυνητῶν, περὶ ὧν θὰ διαλάβωμεν ἀλλαγῶν).

³ Des-Hayes Courmesvin, Voy. σ. 456 καὶ Fontanier, Voy. en Orient II σ. 37.

⁴ D. H. Courm. Voy. σ. 457.

⁵ Βλ. Pirenne (Henri) Hist. du Moy. ág. σ. 9 καὶ Fontanier, Voy. en Orient II σ. 39.

Εἰκ. 19. Γυναῖκες τῆς Κυμώλου (Ch. Gouffier, Voy. Grec. Atlas Brux. 1828, Plan. 3)

ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν μελέτην τῶν προγενεστέρων πηγῶν, ἄλλοι δ' ἐπιζητοῦντες ἐκθέσεις ἢ ἀλληλογραφίαν¹, πρῶτον μὲν παρὰ τῶν διαπρεπόντων ἐπὶ παιδείᾳ Ἑλλήνων, τῶν διαβιούντων εἴτε ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐν Ἰταλίᾳ, δεύτερον δὲ παρὰ τῶν λογιωτέρων Καπουκίνων καὶ Ἰησουϊτῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐγκατεστημένων, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος. Εἰς τὰ βιβλία τῶν πρώτων ἐξ αὐτῶν παρεισέφρυσαν, φυσικῶ τῶ λόγῳ, αὐθαιρέσιαι καὶ ἀνακρίβειαι², αἵτινες ἐν πολλοῖς συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ σχηματισθῇ ἐσφαλμένη περὶ Ἑλλήνων ἀντίληψις, καὶ μάλιστα εἰς λίαν εὐρὴ ἀναγνωστικὸν κοινόν. Εὐτυχῶς ὅτι εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν δευτέρων ὑπάρχουν συγγραφεῖς ἐπανορθώνοντες ταύτας³.

Ὅπως ἡ ἀφροσύνη στερεὰ ὑπῆρξε πεδίον δράσεως τῆς ληστείας, τοιουτοτρόπως καὶ τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας κατέστη τὸ στάδιον τῆς πειρατικῆς δράσεως. Κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα μ. Χ. οἱ Νορμανδοὶ ἐλήστευον ὡς πειραταὶ τὸ κράτος τοῦ Καρλομάγνου, στερουμένου στόλου. Οἱ μεσαιωνικοὶ Βίκινγες (Vikings)⁴ ἦσαν ἐπίσης πειραταὶ λυμαινόμενοι τὰς βορείους θαλάσσας, ὁσάκις δ' ἐσυνθηκολόγουν πρὸς τὰς τοπικὰς ἔξουσίας ἀπέβαινον ἔμποροι.

Ἡ Μεσόγειος ὑπῆρξεν ἐπίσης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπικερδῆς ἔστια ἐντατικῆς πειρατικῆς δράσεως, εἶναι δὲ γνωστοὶ οἱ ἀγῶνες τῶν Ρωμαίων πρὸς κατάπνιξιν αὐτῆς ἐν τούτοις ἡ πειρατεία δὲν κατεστάλη, καθ' ὅσον κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἐμφανίζεται ἀγριωτέρα,

¹ Ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦλάχιστον τῆς ἀκριβολογίας τὰ ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης στοιχεῖα εἶναι κατὰ πολὺ ἀνώτερα τῶν ἐκ πλείστων περιηγητικῶν κειμένων.

² Μεταξὺ τούτων κατατάσσεται ὁ Laurembergius (1557), ὅστις ἐκ τοῦ γραφείου του δὲν ἀνεγνώρισε τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν σύγχρονον, συνοψίσας τὴν κρίσιν του διὰ τῆς λατινικῆς φράσεως «fuit quondam Græcia, fuerunt Athenæ, nunc neque in Græcia Athenæ neque in ipsa Græcia Græcia est». Ἐκτὸς τούτου καὶ ὁ γεωγράφος Ortelius (1578), ὁ ἐπικληθεὶς Πτολεμαῖος τῆς ἐποχῆς του δίδει νέας εἰδήσεις περὶ Ἑλλάδος ἐκ τοῦ γραφείου του καὶ οὗτος, βλ. Alex. Laborde, Athèn. τομ. I σελ. 183.

³ Παράδειγμα ἔστω ὁ Μαρκίνος Κρούσιος, ὅστις ἐν τοῖς 8 βιβλίοις τῆς Τουρκοκρατίας του παραθέτει μέγα ὄλικόν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1444—1584. Οὗτος προσεπάθησε νὰ διασώσῃ ἐκ τῆς ἀμέσου μετὰ τὴν ἄλωσιν γενεᾶς ὅ,τι ἠδύνατο νὰ σωθῇ. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν ἐπραξε καὶ ὁ Γεώργιος Ταρτσέτης ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἥρωας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως;

⁴ βλ. Pirenne (Henri), Histoire du Moyen-âge (1933) σελ. 24. «ἡ πειρατεία εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τοῦ ἐμπορίου».

παρὰ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνας τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου Ε' (τῶ 765) καὶ Λέοντος Δ' (τῶ 780), ὡς καὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ ναυάρχου Νικήτα Ὁροῦφα (τῶ 881) καὶ πολλῶν ἄλλων.

Οἱ Σαρακηνοὶ⁴, λαὸς νομαδικός, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπαφῆς των πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἀπέβησαν οἱ πλέον ἐπικίνδυνοι πάντων τῶν ἄλλων.

Τὴν πειρατείαν ἐσυνέχισαν μετὰ ταῦτα μὲ νέας δυνάμεις νέοι λαοί. Οἱ Ἀραβες τῆς Τύνιδος καὶ οἱ Τοῦρκοι⁵, φθάνουν μέχρι τῶν κεντρικωτέρων λιμένων τῶν φραγκοκρατουμένων χωρῶν⁶. Ἀπὸ τοῦ 1300⁷ καὶ ἔξῃς, εἰς τὴν πειρατείαν εἰσέρχονται καὶ οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες.

¹ βλ. K. Hoph. Gesch. Griech. (Brochhaus) τ. 86ος σελ. 97.

² Αὐτ. σ. 97.

³ Αὐτ. σ. 122.

⁴ Αὐτ. σελ. 9. «Οἱ Σαρακηνοὶ πειραταὶ ἐλυμαίνοντο ἀδιακόπως τὸν κόλπον τῆς Λυῶνος, τὰς ἀκτὰς τῆς Γενούης, τῆς Τροσκάνης καὶ τῆς Καταλωνίας, ἐφθάσαν μάλιστα εἰς τὸ σημεῖον νὰ λεηλατῶσι καὶ τὴν ξηρὰν, ἐγκαταστήσαντες στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα εἰς τὰς Ἀλπεῖς, ὅπως ληστεύωσι καὶ φονεύωσι τοὺς ἐκεῖθεν διερχομένους προσκυνητάς». Σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ τῆς πειρατείας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους: De la Gravière, La Station du Levant. Douin (G.), La Méditerranée de 1803—1805, Pirates et corsaires aux îles Ioniennes, Paris 1917. Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, ἔτος 1825 ἀριθ. 80. Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος (γενικὴ) ἔτος 1826, Ἕλληνες πειραταὶ μετὰ τὸ 1821. Ἀριθ. 29, 38, 49, 57, 61.—Ὀκτ. 30.—Νοεμβρ. 24, 27 Δεκεμ. 1. ἔτος 1827, Ὀκτ. 26, Νοεμβρ. 9, 12, ἔτος 1828 Ἰανουάρ. 7, 18, 28, Φεβρ. 18, Μαρτ. 3, 10, 24, Ἀπριλ. 4, 11, Μάιος 5, 9, 16, 23, 26, Ἰούλιος 7, Αὐγούστ. 4, 8, Ὀκτ. 10, 13, 17, 24, Δεκέμβ. 15, ἔτος 1829 Μάρτιος 16, Ἀπρ. 6, 13 Ἰούλιος 13. Κοντογιάννη, Οἱ πειραταὶ καὶ ἡ Θάσος ἐν Ἀθήναις 1915. Dan (Pierre), Histoire de Barbarie et de ses Corsaires. Paris 1637.

⁵ Ἡ Ἑνετία ἀνεπέωρε δι' ἀφειδοῦς δαπάνης τῶ 1425 ἐν Ναυπλίῳ τὸ «καστέλλι τῶν Ἑλλήνων», Παλαμίδι (die Palamide), ὅπως εἶναι ἱκανὸν ν' ἀντισταθῇ κατὰ τῶν Τοῦρκων πειρατῶν. βλ. K. Hopf, Gesch. Griech. τ. 86ος (Brockhaus ἐκδ.) σελ. 87. Τὸ τέλος τῆς τουρκικῆς πειρατείας ἐπέρχεται μὲ τὴν ἐναρξιν τῶν σταυροφοριῶν βλ. Pirenne, Hist. Moy. Ag. σελ. 19 καὶ Finlay, Griechenland im Mittelalter, σελ. 247. Τοῦρκοι πειραταὶ λεηλατοῦντες τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου 1358· ὁ ἀρχηγὸς των Amur, φίλος τοῦ Καντακουζηνοῦ.

⁶ βλ. Coll. de Baluze, τομ. II σελ. 488· ἐπιστολὴ τοῦ Ἰννοκετίου Γ' πρὸς τὸν Γοδοφρέδον πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας, I XIII «Cum igitur ecclesia Patracensis in maris littore constituta, incursibus pateat piratarum».

⁷ Παχυμέρη, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος τομ. Β βιβλ. 5^α κεφ. 17 σελ. 510 καὶ κεφ. 14 σελ. 232 Νικήφ. Γρηγορά, βιβλ. Η' κεφ. 10 σ. 116.

Κατὰ τὸν ἰδ' καὶ ἰε' αἰῶνα, οἱ Ἕλληνες ναυτικοί, οἵτινες εἶχον συγ-
κροτήσῃ καὶ ἴδιον κραταῖον σύλλογον (πρόεδρος αὐτῶν διετέλεσεν ὁ
Ἄνδρέας Παλαιολόγος), μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τῶν Λατίνων καὶ
Τούρκων, εὐχαρίστως ἤσκουν καὶ τὴν πειρατείαν¹.

Ἡ δρᾶσις τῆς πειρατείας ἐν τῇ Μεσογείῳ ἔφθασεν εἰς τὸ ἀπό-
γαιον αὐτῆς, κυρίως καὶ φυσικῶ τῷ λόγῳ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας
τῆς τουρκοκρατίας, ὅποτε μετήρχοντο ταύτην τόσον οἱ Τούρκοι², ὅσον
καὶ οἱ Χριστιανοί³, Ἕλληνες καὶ Εὐρωπαῖοι⁴. Ὀνομαστοὶ κατέστη-
σαν τότε ἰδίως οἱ Ἀλγερίνοι⁵, μὲ τὰς ἀναμφισβητήτως εὐτόλμους ἐπι-

¹ Καντακουζηνὸς III σελ. 94 καὶ 575 καὶ Tafrahi, Thess. au XIVe, siècle σελ. 34, ὁ Παπαρηγόπουλος ὁμῶς (Ἰστ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθν. V σελ. 123) ἀμφισβητεῖ ἂν οἱ ναυτικοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπεδίδοντο εἰς τὸ ἥκιστα ἐντιμὸν τοῦτο ἐπάγγελμα καὶ κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα.

² Βλ. Hopf (K), Gesch. Griech. τ. 86 (Brockhaus) σ. 130· τῷ 1459 Τούρκοι κουρσάροι λεηλατοῦν τὴν Μάνην, καταστρέφουν τὰ πλοῖα τῶν Μα-
νιατῶν καὶ ἀπάγουν 80 αἰχμαλώτους· καὶ Vandal, Voy. Nointel, σ. 3.

³ Καταλανοὶ πειραταὶ λεηλατοῦν τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Μω-
ρέως, οἱ Ἐνετοὶ δὲ τὴν Λήμνον, βλ. K. Hopf, αὐτ. σ. 109, 114, καὶ Ἀνω-
ύμου, État présent de l'Archipel τ. I σ. 125, καὶ Ἀνω-ύμου, Voy. Sainte
Cyté (Schefer) 1480, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἐνετὸς διοικητὴς Κερκύρας ἠθέλησε
νὰ πείσῃ τὸν συγγραφέα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του μετὰ τῶν ἄλλων
προσκυνητῶν διότι θὰ περιέλθωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν πειρατῶν. Du Loir Voy.
σ. 18 καὶ De Brèves, Voy. σ. 67· οἱ Χριστιανοὶ πειραταὶ περιφέρονται
κυρίως εἰς τὰς ἀκτὰς τῶν ἁγίων τόπων, καὶ τ. II σ. 348 ἀναφέρονται Ἄγγλοι
πειραταί.

⁴ J. Spon, Voy. τ. I σ. 100· ἡ Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ὑφίσταται
συχνάκις προσβολὰς χριστιανῶν πειρατῶν· καὶ Tournefort Voy. τ. I σ. 210,
269, 284, 301. Robert de Dreux, Voy. σ. 60, σημ. 1, «οἱ Γάλλοι πειραταὶ
ἐληλάτουν καὶ ἐπέβαλον λύτρα ἀνοικτηρμόνως εἰς τοὺς ἡσυχούς πληθυσμούς
τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Τοὺς συλλαμβανομένους ἐκ
τῶν ὁποίων ἐπώλουν εἰς πλειστηριασμὸν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Μάλτας καὶ
Διβούρνου».

⁵ Nicolay, Peregr. σ. 6, Οἱ Ἀλγερίνοι πειραταὶ ἐνεδρεῦον πάντοτε,
ὅπως συλλάβωσιν Ἰσπανούς καὶ ἄλλους ἐμπόρους, καὶ Douin, La Médit-
erranée de 1803 et 1805, Pir. et Cors. aux îles Ionien. σ. 24—47. (Arch.
municipales de Corfou, Décembre 1797). ἡ Ἀδριατικὴ καὶ τὸ Ἰόνιον πέ-
λαγος βροῖθουν ὑπὸ Ἀλγερίνων πειρατῶν, καὶ Du Loir, Voy. σ. 11· εἰς τὸν
λιμένα τῆς Φώκαιας ἀποσύρονται οἱ πειραταὶ τῆς Βερβερίας, αἱ δὲ προσκειμέ-
ναι νῆσοι ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων Gladene ἐκ τοῦ ὀνόματος ἐνὸς περι-
φήμου πειρατοῦ, ὅστις ἐκεῖ ἀπεσύρετο.

Εἰκ. 20. Μουσουλμᾶνος ἱερωμένος (Nicolay, Voy. fo. 196)

δρομάς αὐτῶν, οἵτινες καὶ λόγῳ τοῦ ἰσχυροῦ ἔξοπλισμοῦ τῶν πλοίων των, ἐλυμαίνοντο ὄχι μόνον τὰς ἀκτὰς τῆς ἐναντι αὐτῶν Ἰσπανίας, ἀλλὰ καὶ τὰς τῆς Μεσογείου. Καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὅμως δὲν ὑπέστησαν εἰς πειρατικὸν θάρος καὶ εἰς ἀνάλογα κατορθώματα, μεταξὺ δὲ τούτων οἱ ἔξιλαμισθέντες, εἴτε ἀκουσίως εἴτε ἐκουσίως.

Οἱ πλεῖστοι τῶν λεγομένων Τούρκων τοῦ Ἀλγερίου εἶναι Χριστιανοὶ ἀρνησίουθησκοὶ, Ἰσπανοί, Ἰταλοὶ καὶ Προβηγκιανοί¹. Οὗτοι δὲ καθίσταντο ἀσπονδότεροι ἢ οἱ ἐκ καταγωγῆς Μωαμεθανοί, ἐχθροὶ τῶν Χριστιανῶν. Αἱ πειρατικαὶ τῶν ἐπιδρομαῖ ἦσαν τόσον εὐρείας δράσεως καὶ τόλμης, ὥστε κατέληγον εἰς λίαν ἐπικινδύνους ἐκβάσεις². Κατὰ τὸν Ribaud μάλιστα, Ἕλληνας ἀλλαξοπιστήσαντες ἦσαν οἱ καταστρέφαντες τὸ ναυτικὸν Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, καὶ οἱ καταλαβόντες τὰς νήσους Κύπρον, Κρήτην, Ρόδον καὶ Κῶ³.

Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, τὴν πειρατείαν ἐν Μεσογείῳ ἤσκησαν ἰδίως Μανιάται⁴. Προφανῶς τὸ ἔξαιρετικῶς ἄγονον τῆς Μάνης, ἠνάγκαζε τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἵνα πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν, νὰ τρέπονται εἰς κλοπὰς καὶ ληστείας κατὰ ξηρὰν καὶ εἰς τὴν πειρατείαν κατὰ θάλασσαν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι οἱ πειραταὶ δὲν ἦσαν πάντοτε Μανιάται⁵, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐχρησιμοποιοῦν τὰς ἀποκρήμους ἀκτὰς

¹ Βλ. Nicolay, Peregr, σ. 16.

² Βλ. Ribaud (S), Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Ἰσλάμ, σ. 35· πλεῖστοι Γάλλοι ἐξωμόται ἀνήλθον εἰς τὰ ὑπατά ἀξιώματα οὐδόως προκαλοῦντες δυσμένειαν εἰς τοὺς Τούρκους λόγῳ τῆς καταγωγῆς των. Ἄλλως τε ἀπίστευτον τοῦτο, ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐξωμόσεως εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν, οἱ ἐξωμόται ἐκτιμῶνται ἐξ ἴσου πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους. (Βλ. Ricaut, Emp. Oth. σ. 200).

³ Βλ. Ribaud (S), Ὁ Ἑλλ. Ἰσλ. σ. 33.

⁴ D'Arvieux (Voy I σ. 33)· οὗτος ὁμιλεῖ μετ' ἀποστροφῆς, ὅσον καὶ φόβου, ἀποκαλῶν αὐτοὺς «λαὸν κακόν, σκληρόν, ἄπιστον, ἀπάνθρωπον, ἐν μιᾷ λέξει, Ἑλληνικόν, (Grec)». Περιγράφει τὴν πειρατικὴν τακτικὴν των καὶ τὴν ἀπολύτως ἄθρησκον κερδοσκοπίαν των. Ἀνάλογα ἐκσφενδονίζει καὶ κατὰ τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Προφανῶς πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐλέχθησαν παρ' ἀνθρώπου τρέφοντος κακὰς διαθέσεις ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Riedesel, Voy. en Sicile et dans la grande Grèce. σ. 223, Douin, la Mediterranée, σ. 28, Μανιάται πειραταὶ (en Lettre de Liurgy a Romi en 7 Juin 1802, Archiv. consul. Corfou) καὶ Derring, Voy. II σ. 181, ἡ Τσίμοβα τῆς Μάνης ἔχει 3—4 χιλ. κατοίκους πειρατὰς τὸ ἐπάγγελμα.

⁵ Σημειωτέον ὅτι καὶ πολλοὶ ἀξιόλογοι περιηγηταὶ περιπλέοντες τὰ Κύ-

τῆς Μάνης ὡς δρομητήρια διὰ τὰς ἐπιδρομάς των κατὰ τῶν περιηγητικῶν πλοίων, διερχομένων ἐκεῖθεν εἰς καθωρισμένας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, τὰς ὁποίας οἱ πειραταὶ ἐγνώριζον.

Ἡ εὐτολμία τῶν Ἑλλήνων πειρατῶν ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἐξέπληττε τοὺς Εὐρωπαίους· πολλάκις κατῴρθουν νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸν μυχὸν τῶν λιμένων κατὰ τὴν νύκτα καὶ νὰ συλλάβωσιν ἐξ αὐτοῦ τοῦ τουρκικοῦ σκάφους, καὶ δὴ ὠπλισμένου διὰ τηλεβόλων, ναύτας αἰχμαλώτους¹.

Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἕλληνες πειραταὶ ἐνέμοντο ἀσύδοτοι² τὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ βαθμηδὸν κατέστησαν τέλειοι γινώσται τῶν ἐν αὐταῖς καταφυγίων. Οἱ Τούρκοι, παρ' ὅλην τὴν ἀλαζονείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν θρησκοληψίαν αὐτῶν, δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἰδρῦσωσι τεμένη εἰς τὰς περισσοτέρας νήσους τοῦ Αἰγαίου³, καθ' ὅσον ἦσαν βέβαιοι, ὅτι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ τηρήσωσι τὴν ρητὴν ἀρχὴν τοῦ Κορανίου, ἥτοι νὰ διαφυλάξωσι ταῦτα ἄθικτα ἀπὸ τῶν βεβήλων πειρατικῶν ἐπιδρομῶν⁴.

Διαβόητοι ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πειρατῶν, μέχρι τοῦ 1840, οἵτινες ἔκαμνον νὰ ὑποφέρῃ τὸ ἐμπόριον καὶ μεσοῦντος ἀκόμη τοῦ 19ου αἰῶνος⁵. Περὶ τούτων ἀναφέρεται ὅτι πολλάκις ὑπεδέχοντο τοὺς Εὐρωπαίους πρεσβευτὰς⁶ εἰς τοὺς λιμένας των μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς, συνῆπτον δὲ μετ' αὐτῶν σύμφωνα φιλίας. Ἀντιθέτως ἔχομεν καὶ πολλὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς δὲν ἐσέβοντο οὗτοι οὐδὲ τὴν ἀσυλίαν

θηρα καὶ τ' ἀκρωτήρια τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου, οὐδεμίαν μνεῖαν ποιοῦνται περὶ πειρατείας Μανιατῶν, ἐν ᾧ περὶ αὐτῶν διεξοδικῶς ὁμιλοῦν (προϊόντων, πληθυσμοῦ, ἡθῶν, χαρακτήρων). Βλ. Robert de Dreux σ. 14, καὶ Tavernier, Voy. I, σ. 267, περιπλέοντες τὰ Κύθηρα ὑπέστησαν τὴν ἐπίθεσιν τριῶν πειρατικῶν πλοίων· οὗτος εἶναι πολὺ ἐπιφυλακτικὸς διὰ τὴν ἐθνικότητα τῶν πειρατῶν δὲν ὀνομάζει αὐτοὺς Μανιάτας.

¹ Βλ. Fontanier, Voy. en Orient II σελ. 129· ἐνθα ἀναφέρεται ρητῶς τοιαύτη λαφυραγωγία καὶ σύλληψις αἰχμαλώτων ἐν Τσεσμέ.

² Βλ. αὐτόθι σελ. 146.

³ Βλ. Tancoigne, Voy. à Smyrne A' 83, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ πειρατῶν Σικινιτῶν.

⁴ Βλ. Guillitière, Lacédém. A' 60· οὗτος ἀναφέρει ὅτι οἱ Τούρκοι συνῆπτον καὶ προσηύχοντο ἐν τῇ ἡπαίθρῳ, κήποις κ. λ.

⁵ Βλ. Fontanier, Voy. II σελ. 117.

⁶ Βλ. Vandal, Voy. Nointel σελ. 124· ἐν Μυκῶν πειραταὶ ὑπεδέχθησαν τὸν Nointel.

διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων μεγάλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν¹, τρομοκρατοῦντες διὰ τῶν παραβόλων ἐπιδρομῶν των ὀλοκλήρους τὰς φραγκικὰς παροικίας.

Πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ περιηγηταὶ ἀναφέρουν τὰς πρὸς τοὺς πειρατὰς συγγρούσεις καὶ περιπετείας των, ἀπὸ τῶν ὁποίων οὐδὲν καταφύγιον ἠδύνατο νὰ προφυλάξῃ αὐτούς, ἐκτός, καὶ τοῦτο, ὡς εἴρηται, οὐχὶ πάντοτε, παραλιακῶν τινων πόλεων, ἐνθα διέμενον ἕνοι πρόξενοι, οἷτινες, πολλάκις ὡς ἀνώτεροι διαιτηταί, ἐμεσολάβουν πρὸς σύναψιν συνθηκῶν μεταξὺ τῶν πόλεων καὶ τῶν πειρατῶν. Ἀναφέρομεν ὡς χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τὴν μεσολάβησιν τοῦ Γάλλου προξένου τῶν Ἀθηνῶν πρὸς σύναψιν συμφωνίας μεταξὺ τοῦ κυριωτέρου τῶν πειρατῶν τοῦ ἀρχιπελάγους Crevillier καὶ τῶν Μεγαρέων, καθ' ἣν οἱ τελευταῖοι οὗτοι παρεῖχον εἰς αὐτὸν ἐτησίως 250 «μέτρα» τυροῦ, πρὸς ἐξαγορὰν τῆς ἡσυχίας των².

Ἡ δραστηριότης τῶν πειρατῶν τοσοῦτον καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους εἶχε καταπτοήσει, ὥστε τῆς ἀσθηρότητος τοῦ ὀθωμανικοῦ νόμου, καθ' ὃν χριστιανὸς συλλαμβανόμενος ὡς ἔραστὴς ὀθωμανίδος γυναικὸς καταδικάζεται εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον³, ἐξηροῦντο οἱ πειραταί, ἀπαλλασσόμενοι τῆς ποινῆς ἀντὶ μικροῦ χρηματικοῦ ποσοῦ⁴.

Ἡ τοιαύτη κατάστασις ὑφίστατο ἐντατικῆ καὶ μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὅθεν κατάδηλος ἀποβαίνει ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἡ κτηθεῖσα τόλμη, ἡ στρατηγικὴ ἰκανότης καὶ ἡ αὐτοπεποιθήσις τῶν πειρατῶν ἔσχεν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. Ἐνῶ εἰς τὴν κατὰ ξηρὰν φάσιν τοῦ Ἀγῶνος οἱ Ἕλληνες προσῆλθον σχε-

¹ Τῷ 1815 ἐμπορικὸν γαλλικὸν πλοῖον ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν πειρατῶν τῆς Μάνης καὶ ὠδηγήθη εἰς τὴν Κίμωλον. Ὁ πλοίαρχος συνεφώνησε τὰ λύτρα μετὰ τῶν σπουδαιωτέρων ἐξ αὐτῶν. Ὁ Brest, ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας διαμένων ἐν Μήλω, μαθὼν τοῦτο, κατέφθασεν εἰς τὴν Κίμωλον καὶ ἐφόνευσε πολλοὺς ἐκ τῶν πειρατῶν, ἐξ ὧν 17 συνέλαβε. Οἱ Κατραμάτος, Φραγκόπουλος καὶ Δόσιος ἠξίωσαν διὰ τηλεσιγράφου παρὰ τοῦ Brest τὴν καταβολὴν μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν αἰχμαλώτων ὑποβαλόντες πρὸς ἐκβιασμὸν εἰς βασάνους τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα του. (βλ. Jurien de la Gravière, La Station du Levant I σελ. 36, 40 καὶ De Forbin, Voy. dans le Levant en 1817—18 σελ. 4, 5, 12).

² βλ. Sporn, Voy. II 168.

³ βλ. De Brèves, Voy. σελ. 33.

⁴ βλ. De Brèves, Voy. σελ. 307.

Εἰκ. 21. Γαννίτσαρος μεταβαίνων εἰς τὸν πόλεμον (Nicolay, Voy. fo. 187)

τικῶς ἀπειρότεροι τῶν ἱκανοτήτων τῶν τακτικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῶν Τούρκων, κατὰ θάλασσαν ἢ μέχρι τότε πειρατεία εἶχεν ἐξοικειώσει ἀπολύτως τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικόν, εἶχε δὲ τοῦτο λάβει τεραστίαν ἀνάπτυξιν μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Καϊναρτζῆ (1774), πρὸς πᾶσαν ἱκανότητα ἢ ἀδυναμίαν τοῦ ἀντιπάλου του, τοῦ ὁποίου τὸ πλήρωμα κατὰ μέγα μέρος ἦτο Ἑλληνικόν¹.

Ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων, ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνοι διὰ τοὺς περιηγητὰς ἦσαν οἱ πειραταὶ τῆς Μάλτας², τινὲς ἐκ τῶν ὁποίων Γάλλοι τὴν καταγωγὴν καὶ ὑπήκοοι τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Οἱ πλείστοι τούτων ἦσαν ἱππῶται καὶ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, ἀνῆκον εἰς τὸ τάγμα τοῦ ἀγίου Ἰωάννου³. Φέροντες ἐπὶ τοῦ στήθους τὸν λευκὸν σταυρὸν, κατήρχοντο εἰς ἀγρίας σατανικὰς ἐπιδρομὰς ὄχι μόνον κατ' ὁμοφύλων, ἀλλὰ καὶ κατ' ὁμοδόξων. Παραλλήλως πρὸς τοὺς Ἰωαννίτας ὑφίστατο καὶ πλῆθος ἰδιωτῶν πειρατῶν ἐκ Μάλτας, δι' ἰδίων ἐξόδων ἐξοπλίζοντες ἕκαστος τὸ πειρατικὸν του πλοῖον. Πάντες οὗτοι δὲν ἐθεωροῦντο ἀπλοῖ τυχοδιώκται, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἐπίσημοι θαλασσοπόροι λίαν ὑπολογίσιμοι καὶ σεβαστοὶ ἐν Εὐρώπῃ, καὶ ὡς ἐκ τῆς εὐγενεῦς ἄλλως τε καταγωγῆς των, ἦτις, μακρὰν τοῦ ν' ἀποτρέπη αὐτοὺς ἀπὸ ἀναλόγους σταδιοδρομίας, τοὺς ὄθει εἰς τὴν δόξαν καὶ τὰ θύελλα τῶν κατὰ θάλασσαν ἀνδραγαθῶν.

Εὐδύνητα εἶναι τὰ ἐπακόλουθα τῆς πειρατείας, πρῶτον δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἡ δημογραφικὴ ἀλλοίωσις⁴ τῶν μερῶν τὰ ὁποῖα ἐλυμαίνετο

¹ Fontanier, Voy. II σ. 15, «ἐν Κωνσταντινουπόλει εὗρεν ἠγκυροβολημένον τὸ ναυτικὸν τῶν Τούρκων, τοῦ ὁποίου τὸ πλήρωμα ἦτο Ἑλλήνες.»

² Οἱ πλείστοι περιηγηταὶ ἐδοκίμασαν τὴν ἀγριότητα τῶν ἐκ Μάλτας πειρατῶν, ἀναφέρουν δ' ὅτι ἔφθανον οὗτοι μέχρι τῶν φρουρῶν τοῦ Μωρέως, ὅπου εὗρισκοντο αἱ τουρκικαὶ φρουραὶ. Βλ. Mironne, Mem. Voy. Lev. I, σ. 34 καὶ Bonneval (de) Anecdotes Venitienues et Turques (1742) I, σ. 63· πλείοντες πρὸς τὴν Σκύρον ὑπέστημεν τὴν ἐπίθεσιν ἐνὸς πλοίου πειρατικοῦ ἐκ τῆς Μάλτας, φέρον 500 ναύτας καὶ 70 τηλεβόλα.

³ Βλ. Vandal, Voy. σ. 3

⁴ Ἀνωμόμου, État prés. de d'Archipel I, σ. 124, ἡ Μύκονος ἦτο ἔρημος ἐξ αἰτίας τῶν πειρατῶν Χριστιανῶν καὶ Τούρκων, καὶ σ. 132, καθόλου αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους εἶναι ἀκατοίκητοι. Mironne, Mem. Voy. Lev. I, σ. 33, ἡ Σφακτηρία εἶναι ἀκατοίκητος καὶ ἀκαλλιέργητος ἀν' ἐξαιρέσεως μερικῶς ποιμένας. Ἄλλως τε αἱ περισσότεραι νῆσοι ἦσαν ἔρημοι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Beauveau, (Rel. Jour. σ. 106), «ἡ Σάμος ἦτο ἔρημος ἐνεκα τῶν πειρατῶν». Βλ. περισσότερα Κοντογιάννη Π, Οἱ πειραταὶ καὶ ἡ Θάσος.

αὕτη, τοῦτέστι τῶν νήσων καὶ παραλίων τῆς Μεσογείου καὶ εἰδικώτερον τοῦ Ἀρχιπελάγους. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑντατικῆς πειρατικῆς δράσεως δ' Ἑλληνικὸς νησιωτικὸς πληθυσμὸς εἶχεν ἀληθῶς περιορισθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ὑπὸ τῶν περισσοτέρων περιηγητῶν ἀναφέρονται ὡς ἔρημοι¹ αἱ σήμερον πολυάνθρωποι τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους «χῶραι», ἐκτὸς ἐκείνων ἐνθα ἠδρευον πρόξενοι, συντηροῦντες φρουρὰς εἴτε Τούρκοι προστατευόμενοι ἐντὸς φρουρῶν, φυλασσομένων ὑπὸ παλαιμάχων καὶ βοηθητικῶν στρατιωτῶν, ἀνικάνων ἤδη διὰ τακτικὴν μάχιμον θηρησίαν². Οἱ κάτοικοι τῶν λοιπῶν παραλίων μερῶν κατέφευγον εἰς τὰ ἐνδότερα (ὡς οἱ κάτοικοι τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν δριεὴν Βοδενίτσαν)³ καὶ ἐπὶ τῶν ὄρεων⁴, ἐκτιζον δέ, πλησίον τῶν λιμένων ὄχυροὺς πύργους ἐξ ὧν καὶ οὔτοι ἠδύναντο νὰ ἀτενίζωσι τὰ μακρόθεν ἐρχόμενα πλοῖα⁵. Τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σύστημα ἐφηρομόσθη ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ἔλαβεν ὅμως μεγάλας διαστάσεις κυρίως ἐπὶ τῶν Ἑνετῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λειψάνων τῆς ἐνετικῆς διαβάσεως.

Ἀπὸ τῶν μέσων ὅμως τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅποτε τὸ τακτικὸν ναυτικὸν τῶν Ἑλλήνων ἀπέβη τὸ μοναδικόν, δύναται τις εἰπεῖν, ἐν τῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου, παρατηρεῖται εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παραλία αὐτῆς, ἐκ

¹ Κατραμῆ, Φιλ. Ἀνάλεκτα, σ. 54.

² Tancoigne, Voy. à Sm. I, σ. 68· τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς νήσου Ἰου παρουσιάζει τὸ θέαμα φρικτῆς ἐρήμου. Οἱ πειραταὶ καὶ ὁ ἐκ τῶν τεμάτων μολυσματικὸς ἀήρ ἠνάγκασαν τοὺς κατοίκους νὰ καταφύγωσιν εἰς ἀποκρήμους βράχους, οἵτινες τοὺς ἐξασφαλίζουν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν των· καὶ Collignon, Le consul Jean Giraud et la relation de l'Attique au XVIIe siècle (Paris 1913) σ. 21· ἡ Αἴγινα ὑπέφερε ὑπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Χριστιανῶν καὶ Τούρκων πειρατῶν.

³ Τοσοῦτον δὲ φόβον εἶχον ἐμπνεύσει οἱ πειραταὶ εἰς τὰς παραθαλασσίας πόλεις, ὥστε ἅπαντας τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐχθροὺς ἐκάλουν πειρατὰς. Βλ. Χρονικὸν Γαλαξειδίου (ἐκδ. Σάθα) σ. 129· ὅταν οἱ Βούλγαροι εἰσέβαλον εἰς τὸ Γαλαξειδίον καὶ τὰ πάντα παρέδιδον εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον, μῆτε τῶν ἐκκλησιῶν φειδόμενοι «ἐφάνηκε ἕνας καβαλάρης μὲ σπαθὶ ξεγυμνωμένο καὶ ἄρματα λαμπερὰ καὶ ἄρχισε νὰ σφάζῃ τοὺς πειράταις»· αὐτόθι σ. 192, καὶ ἐρχόμενοι ἐκείνοι οἱ πειράταις...

⁴ Ἀνωμόμου, Le Voyage de la Sainte Cyté de Hierousalem (1480), ἐκδ. Schefer, σ. 55, σημ. ἐν Estienne de Lusignan, Description de toute l'île de Chypre. Paris 1580, f° 218, ἐνθα ἀναφέρεται ἡ ἀπὸ τῶν πειρατῶν διαφύλαξις τῶν ἀκτῶν τῆς Κύπρου ὑπὸ δέκα πέντε ἀξιωματικῶν Ἀλβανῶν μετ' ἐπίππου ἀκολουθίας.

⁵ K. Hoph, Gesch. Griech. σ. 211.

νέου πύκνωσις τοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις ἀντιθέτως ἀρχίζει ἤδη νὰ συρρέῃ ἐκεῖ διὰ λόγους ἀσφαλείας ἀπέναντι τῶν Τούρκων. Ἡ μεταναστευτικὴ αὕτη τάσις εἶχεν ἀρχίσει ἕνα αἰῶνα πρότερον μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὁρλώφ, παρὰ τῶν κατοίκων τοῦ Μωρέως, προσπαθούτων ὅπως διαφύγῃσι τοὺς Τουρκαλβανούς, διαπράττοντας ἀθρόας σφαγὰς ἀθῶων γυναικοπαίδων.

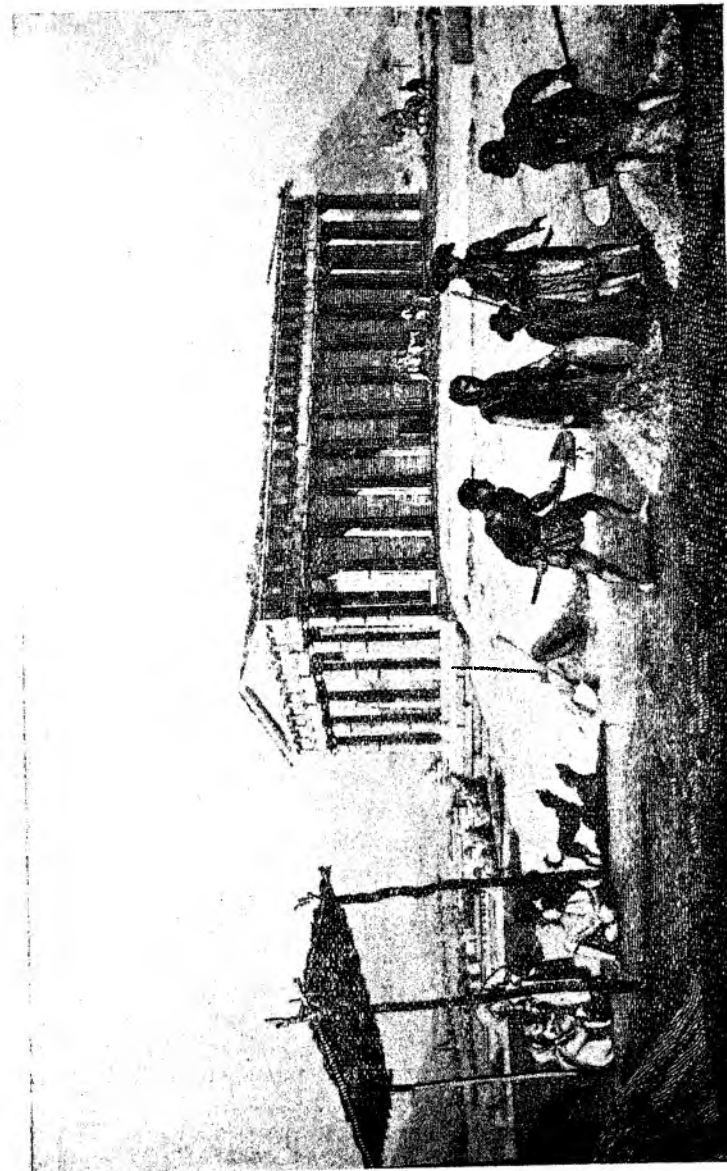
*
**

Φυσικὰ ὀρητήρια τῶν πειρατῶν ἐγένοντο ἐν πρώτοις οἱ γενέθλιοι αὐτῶν λιμένες, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὴν περίστασιν ὄχυρὰ καὶ ἀπρόσιτα καταφύγια, τὰ ἐγκατεσπαρμένα ἀνὰ τὰς ἀκτᾶς, τὰς νήσους ἢ τὰ ἀκρωτήρια. Ὡς τοιαῦται φωλεαὶ πειρατῶν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν περιηγητῶν κυρίως ἢ ἀκτὴ τῆς Δαλματίας¹, ἢ περὶ τὰς Στροφάδας νήσους, τὰ κυριώτερα παρὰ τὴν Μωρέως², ἰδίᾳ δὲ αἱ τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου (τῆς Κολοκυθιάς) ἀκταί, καὶ αἱ πλείσται τῶν Κυκλάδων νήσων. Τὰ εἰς τὸν ἀριθμὸν 300 ἀνερχόμενα νησίδρια τοῦ Ἀρχιπελάγους³ ἔβριθον ἐπίσης ἀπὸ πειρατῶν, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἐκ τῶν ὁποίων διήρχοντο οἱ Εὐρωπαῖοι περιηγηταί· δι' ὃ καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐξ αὐτῶν χαρακτηρίζονται ὡς «royaume des corsaires». Ἐπίσης καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Ἰονίου καὶ

¹ Βλ. Thénét, Cosm. σελ. 32. «Ἐνῶ εἴμεθα ἔτοιμοι νὰ προσορμισθῶμεν εἰς τὴν Ραγοῦσαν, αἴφνης Τούρκοι πειραταὶ διὰ πέντε ὀπλισμένων πλοίων ἦλθον κατ' ἐπάνω μας. Κατόπιν διώρου μάχης ἐσώθημεν». Βλ. ἐπίσης καὶ Charrière, Négociations du Levant σελ. 641 (5 Φεβρουαρίου 1547). Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Φραγκίσκον Α' ὁ de Morvillers γράφει ὅτι ἐκτὸς τοῦ ἐπικινδύνου τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἰσχυρῶν ἀνέμων, ὑπάρχει καὶ ἄπειρον πλῆθος πειρατῶν παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Δαλματίας. Ἡ Ζάρα τῆς Δαλματίας ἐπῆρξε πειρατικὴ φωλεὰ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1200 (K. Hopf, Gesch. Griech. τ. 86ος (Brockhaus) σ. 189).

² Βλ. D'Arvieux, Mémoires (1653) III σελ. 341. Ἡ νῆσος Σφακτηρία εἶχε καταστῆ πειρατικὴ σκοπιὰ (vigie des corsaires). Nicolay (Nicolas) Voyages σ. 57. «Εἰς τὰ Κύθηρα φθάσαντες κατεφύγομεν εἰς τὸν πύργον τοῦ Καψάλη, ὅπως ἀποφύγωμεν τοὺς πειρατῶν, οἵτινες ἐκεῖ πλησίον ἐνήδρευον συνεχῶς». Boschini, Archipelago σελ. 1, 56, 72 κ.λ.π. Καὶ πολὺ προγενεστέρως ἢ ἀκτὴ τῆς Ἀχαΐας ἦτο κατάμεστος πειρατῶν. «Κ' ἔγμεν ὅλος ὁ Μορέας κουρσάρους χαραμίδες» βλ. Σάθα Κ., Ἑλλ. Ἀνέκδοτα, Τζάνε Κορωναίου, Ἀνδραγαθήματα Μερχουρίου Μπούα σελ. 6.

³ Vandal, Voy. Nointel σελ. 122. Thénét, Cosmogr. σελ. 197, D'Arvieux, Mém. III σελ. 341, Rochechouart, Voy. σελ. 67 καὶ Battista Donado, Viaggi in Constantinopoli (1688) III σελ. 143.

Εἰκ. 22. Ἀγροτικαὶ ἀσχολίαι τῶν Ἀθηναίων
(Stuart-Revet, les antiquités d'Athènes (1812) tom. III fig. I chap. I pl. V.)

τῆς Δωδεκανήσου ἀπετέλουν τὰς συμπληγάδας πέτρας διὰ τοὺς ταξιδιώτας.

Διαρκῆς λεία τῶν πειρατῶν καθίσταντο οὐχ ἥττον καὶ αἱ πλούσιαι ἐκ κληροδοτημάτων τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν μοναί, ἂν καὶ ὠχυρωμένα τὸ μὲν διὰ φρουρίων¹, τὸ δὲ διὰ τῆς τόλμης τῶν γενναίων μοναχῶν. Ἐκ τῶν μονῶν οἱ πειραταὶ συναπεκόμιζον τὰ πολυτελῆ ἀναθήματα καὶ ἠνδραπόδιζον καὶ αὐτοὺς τοὺς μοναχοὺς².

Ἡ ἐπὶ τῆς περιηγητικῆς κινήσεως ὁλεθρῶς ἐπίδρασις τῆς πειρατείας ἐννοεῖται ὅτι εἶναι ἀναμφισβήτητος. Περιοδικὸς μὲν, ἀλλ' ἐπικερδῆς στόχος τῶν λυμεάνων τῆς Μεσογείου ἐγένοντο οἱ εὐποροὶ Εὐρωπαῖοι, οἵτινες ἐταξίδευον καθ' ὁμάδας (καραβάνια) χάριν μεγαλύτερας ἀσφαλείας πλήρεις χρυσῶν νομισμάτων καὶ πολυτίμων ἀναθημάτων, τὰ ὅποια ἐκόμιζον εἰς Ἱερουσαλήμ, δις τοῦ ἔτους, ἤτοι τὸ Πάσχα καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ³.

Ἀληθῶς, δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ λόγιοι οἱ ὅποιοι ἐπλήρωσαν διὰ τῆς στερησεως τῆς ζωῆς ἢ τῆς ἐλευθερίας τῶν τὴν εὐλάβειαν ἢ τὴν δίψαν αὐτῶν πρὸς μόρφωσιν, λόγῳ τῆς ἀπολύτου ἐλλείψεως ἀσφαλείας ἐν τῇ ναυσιπλοίᾳ. Οὕτω, ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων περιηγητῶν, κατὰ καιροὺς οἱ Pierre Gylles⁴, Belon⁵, Vaillant⁶, Stackelberg⁷, ἠχμαλωτίσθησαν

¹ Βλ. Nicolay, Voyage σελ. 263. Τὸ Ἅγιον Ὄρος ἔχει 5—6 χιλ. μοναχῶν καὶ πολλὰ ἐκ τῶν μοναστηρίων ἦσαν καλῶς ὠχυρωμένα, ὅπως ἀμύνονται κατὰ τῶν αἰφνιδίων ἐπιθέσεων τῶν πειρατῶν. Καμπούρογλου, Χαλκοκονδύλαι σ. 86, «πρὸς ἀσφάλειαν καὶ κατόπτεισιν πύργους εἶχον πᾶσαι αἱ μοναὶ τῆς Ἀττικῆς...».

² Βλ. Κατράμη, Φιλολ. Ἀναλ. σελ. 54 καὶ Rochehouart, Voy, σελ 68, καὶ Du Loir, Voy. I σελ. 355· αἱ Στροφάδες ἔχουν μίαν περιφημον μονήν, ἣτις συχνάκις ὑφίστατο ἐπιθέσεις πειρατῶν. Douin, La Méditerranée σελ. 29.

³ Βλ. Heyd, Hist. du Comm. du Lev. I σελ. 181.

⁴ Καὶ οὗτος ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν πειρατῶν κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του. Τὰ πρὸς ἀπελευθέρωσίν του λύτρα κατέβαλεν ὁ καρδινάλιος d'Armagnac ζητήσας παρ' αὐτοῦ, ὡς ἀνταμοιβήν, νὰ ἐκδώσῃ τὰ πλουσιώτατα πορίσματα τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν. Ὁ Gylles ἀπεβίωσεν ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ ἔργου τούτου, προλαβὼν νὰ ἐκδώσῃ τὰ ὑπὸ τοὺς τίτλους 1) De Bosporo Thracio, 2) de Constantinopoleos Topographia. Βλ. Vivien, As. Min. τ. II σελ. 3.

⁵ Ὁ Belon ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ Ἰσπανῶν ἐπιστρέφων εἰς τὴν Γαλλίαν.

⁶ Ὁ μέγας οὗτος νομισματολόγος ἤχθη τῷ 1674 αἰχμάλωτος εἰς Ἀλγέριον.

⁷ Οὗτος ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ πειρατῶν ἐν τῷ Παγασητικῷ κόλπῳ ἐνῶ ἦτοιμάζετο νὰ διαπλεύσῃ τὸ Αἰγαῖον, ἵνα διαπεραιωθῇ εἰς Μ. Ἀσίαν.

καὶ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι. Τῶν αἰχμαλωτιζομένων ἠγνοεῖτο γενικῶς ἡ τύχη¹. Ἡδύνατο ὁμῶς νὰ εἶναι ἐννόητος, ἂν ἀναλογισθῇ τις γενικῶς τὴν πρὸς τοὺς δεσμώτας συμπεριφορὰν τῶν βαρβάρων δουλεμπόρων, Ἀλγερινῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ χριστιανῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐνωρίτατα παρὰ τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ Πάπα² ἔδρων οἱ Ἑνετοί. Ἐκτὸς τῆς πειρατείας ὑφίσταντο καὶ πολλοὶ ἄλλοι κίνδυνοι διὰ τοὺς περιηγητάς. Οὕτως ὁ ἱππότης Gilles Etscaurt μεταβαίνων εἰς τοὺς Δελφοὺς ἀπέθανεν αἰφνιδίως ἐκ τῶν μεγάλων τλαιπωριῶν³.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν τοιούτων κινδύνων, οἱ περιηγηταὶ εὐρέθησαν ταχέως ἠναγκασμένοι ν' ἀμυνθῶσι· τὰ πλοῖα, ὧν ἐπέβαινον, ἤρχισαν ἐξοπλιζόντες διὰ τηλεβόλων καὶ δι' ἐμπειροπολέμου πληρώματος· σπανιώτερον προέβαινον εἰς τὸ σύστημα τῶν νηοπομπῶν, ἐπιβαίνοντες μὲν ἀόπλου ἐπιβατηγοῦ ἢ ἐμπορικοῦ σκάφους, τῇ συνοδείᾳ ὁμῶς πολεμικῶν γαλερῶν. Ἡ θαλασσία αὕτη ἄμυνα ἐτελειοποιήθη βαθμηδὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς μασσαλιωτικῆς ναυτιλίας.

Ἐννοεῖται, ὅτι παραλλήλως καὶ αἱ κυβερνήσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἀνέλαβον, πρωϊμώτατα δέ, καὶ ἐπίσημον πρωτοβουλίαν πρὸς ἐξαφάνισιν τοῦ στίγματος τῆς Μεσογείου. Πρῶτος σχετικῶς ἀναφέρεται ὁ Φερδινάνδος, βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας⁴. Ἠκολούθησαν οἱ Ἑνετοί⁵, οἱ Γάλλοι⁶, ἰδιαιτέρως οἱ Ἄγγλοι⁷, οἵτινες καὶ κατέβαλον ἐξαιρετικὰς ὄντως καταδιωκτικὰς προσπαθείας, τέλος δὲ καὶ οἱ Τοῦρκοι⁸,

¹ Λεπτομερῶς περὶ τῶν βασάνων τῶν χριστιανῶν σκλάβων ἐν Ἀλγερίᾳ βλ. Nicolay, Voy. σελ. 17.

² Αἱ πειρατικαὶ ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑνετῶν διεξαγόμεναι κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀποκλειστικῶς ἀπέφερον πλουσιώτατα κέρδη· τὸ δουλεμπόριον ἀπετέλει μοναδικὴν πηγὴν κέρδους διὰ τοὺς ἐνετικούς λιμένας, πολλάκις οἱ Ἑνετοί, ἀπέστελλον εἰς τὸν Πάπαν δῶρα συγκομισθέντα ὑπὸ πειρατικῶν ἐπιδρομῶν K. Hopf, Gesch. Griech. σ. 200, Pirenne Henri, Hist. du Moy. ág. (1933) σελ. 20.

³ Spon et Wheler, Voyage d'Italie τ. I σ. 153.

⁴ Nicolay, Voy. σ. 20.

⁵ Thevenot, Voy. tom. I, σ. 38.

⁶ D'Arvieux, Mémoires (1653) tom. VI, σ. 198.

⁷ Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν (1825) ἀρ. 80, σ. 1· «ἀπ' ἔξω τῆς Ὑδρας καὶ Πόρου ἐστάθη ταῖς προάλλαις ὁ ναύαρχος Ἀμιλιον, καὶ ἐζήτησε καὶ εὗρε «τὸ οὐς θαλασσίους κλέπτας», οἱ ὅποιοι κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα κακὰ βασανίζον καὶ αὐτοὶ τὴν δυστυχῆ Ἑλλάδα (sic).

⁸ Ἐν τούτοις ἀπὸ τοῦ 1604, ἐν τῇ συνθήκῃ μεταξὺ τοῦ Ἑρρῆκου Δ' καὶ

δργανώσαντες και ειδικόν καταδιωκτικόν στολίσκον¹ με άρχηγόν τόν διοικητήν τής περιφερείας Καρύστου 'Ομέρ-μπεην' μετά δέ τήν 'Επανάστασιν συνέπραξε κατά τήν αναλογοῦσαν αὐτῇ μοῖραν και ἡ 'Ελληνική διοίκησις². 'Εν τούτοις, ἡ όριστική καταστολή τής πειρατείας δέν έπετεύχθη, εἰμή κατά τούς νεωτάτους χρόνους, μέχρι τής έποχῆς εκείνης ἡ ασφάλεια τών ναυτιλλομένων ὑπῆρξε κατά μέγα μέρος ζήτημα ένόπλου ιδιωτικῆς ὑπεροχῆς.

Πολύ μικροτέρας βεβαίως σημασίας ἦσαν αἱ, άν και σοβαραί ένίστε, παρενοχλήσεις εκ μέρους τών ἰθαγενῶν κατοίκων, ξε ὧν ὑπέφερον οἱ περιηγηταί, τών όποιων άλλως τε και σήμεραν δύναται τις νά λάβη ἰδέαν ὑπό αναλόγους περιστάσεις. Πρὸς άποφυγήν τούτων οἱ ξενοι ένεδύοντο τά τοπικά ένδύματα τών χωρῶν³, δι' ὧν διήρχοντο, ελάμβαν-

τοῦ σουλτάνου τής Τουρκίας, ὁ δεύτερος άναλαμβάνει τήν ὑποχρέωσιν εἰς τὸ ξεῖς νά προστατεύσῃ από τών 'Αλγερίνων πειρατῶν τά γαλλικά πλοία (άρθρον 19 και 20 τής συνθήκης) (Traicté faict en l'année κλπ. έν De Brèves, Relation des Voyages, Paris 1628).

¹ Θεοφανίδου, 'Ιστορικόν άρχειον, τεῦχος Θ', έτος 1936 «Τά έν 'Ηπειρῶ συμβάντα από τοῦ 1819—1821, 'Αλῆ-πασῆς, Πασόμπεης, Σουλῶται» σ. 389.

² Γεν. 'Εφημερίς (1826) άρ, 29, σ. 115, «ἡ 'Ελληνική Διοίκησις έφρόντισε και φροντίζει, ὅσον αἱ περιστάσεις τῆ συγχωροῦσι, και περι τοῦ καθορισμοῦ τής θαλάσσης από τών ληστῶν, και ὁ λοχαγός Κύριος Δεκερὸς εχει ρητήν διαταγήν νά συνεργῆ εἰς τούτο».

³ Βλ. Vivien, Asie Mineure II σελ. 155· ἤδη ὁ περιφημος 'Ισπανός Badia μετωνομάσθη εἰς Alibey, άκολουθῶν τόν συρμόν τής Τουρκίας, δι' ἧς διήρχετο, ένεδύθη τὸ εγχώριον ένδυμα μέχρι σχολαστικισμοῦ προσέχων εἰς τήν τελευταίαν έξωτερικήν λεπτομέρειαν τοῦ ένδύματος τών λαῶν, οὗς έμελέτα.— Courmesvin (de), Voy. Lev. σελ. 476, ένδύονται κατά τόν τρόπον τοῦ τόπου και οὕτω πως ασφαλεις και εἰς πολὺ καλήν τιμήν ταξιδεύουν· και Bonneval (de) Anecdotes Venetiennes et Turques I σελ. 63· ὁ κόμης Bonneval έρχόμενος εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν έφέρει γυναίκεϊα τουρκικά ένδύματα· και Laborde (Alex), Extrait d'un rapport à l'Académie. σελ. 42· κατά τήν περιήγησιν του ανά τήν Τουρκίαν ἠναγκάσθη ν' αγοράσῃ άλογα, ὄπλα και μουσουλμανικόν ένδυμα. Τὸ πλείστον τών περιηγητῶν ὑπέστη αὐτὴν τήν μεταμφίεσιν. ὁ εἰς τήν εἰκ. 2 εἶναι ὁ Thévenot, και άλλοι μετεμφιέσθησαν Febvre, Quiclet, Grelot, άν και τινες ἦσαν διπλωματικοί ὑπάλληλοι. De la Motraye, Voy. I σελ. 384· ὁ Hegman ἦτο ένδεδυμένος τουρκικά και δέν τὸν εγνωρίσεν ὁ Motraye. Iorga (N.) Voy. Fr. σελ. 18. Vandal, Voy. Noint. σελ. 57· κατά τήν επάνοδον εκ τοῦ ανά τήν Τουρκίαν ταξιδίου εἰς τήν Γαλλίαν έν 'Αδριανουπόλει κατά τήν διάρκειαν τής σταθμεύσεως τοῦ καραβανίου εκαστος Γάλλος φορεῖ τὸ εὐρωπαϊκόν ένδυμα αντί τοῦ ανατολικοῦ, ὅπερ εθεωρεῖτο τὸ καταλληλότερον.

Εἰκ. 23. Σπαρτιάτης υἱὸς στρατηγοῦ και πρίγκηψ εκ Χίου
('Ανασ. Deux Ann σελ. 216).

νον πλαστά τουρκικά ὀνόματα καὶ ἐμάνθανον στοιχεῖα τινὰ τῆς τουρκικῆς γλώσσης, χρήσιμα ἄλλως τε καὶ πρὸς ὑποτυπώδη πρακτικὴν συνενόησιν μετὰ τῶν ἐγγχωρίων. Ἐπισημὰ καὶ αἱ προφυλάξεις αὐταὶ ἀπέβησαν ἐπίσης βαθμηδὸν περιτταί, ἰδίᾳ ἀφ' ἧς, μετὰ τὴν σύναψιν διαφορῶν συνθηκῶν μεταξὺ εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ Τουρκίας, τῆς ὁποίας τὰ ἐπίσημα ἔναντι τῶν Εὐρωπαϊκῶν αἰσθήματα διεσέδυσαν τρόπον τινὰ καὶ μέχρι τοῦ λαοῦ, βλέποντος ἤδη μὲ οἰκειότερον ὄμμα τοὺς Εὐρωπαίους.

Ἀληθῶς, αἱ περιηγητικαὶ ἀνέσεις ἔβαινον γενικῶς πολλαπλασιαζόμεναι. Πολλοῦ λόγου ἄξιον, ὡς καὶ σήμερον, ἐθεωρεῖτο πρὸς τοῦτοις ὑπὸ τῶν περιηγητῶν καὶ τὸ εὖνον¹ τοῦ βίου ἐν τῇ τουρκοκρατούμενῃ Ἑλλάδι, ὡς καὶ ἡ ἀπόλαυσις καταλύματος δι' ἐξόδων τοῦ σουλτάνου. Ὁ σουλτάνος ἐχορήγει εἰς τοὺς περιηγητὰς συστατικὴν ἐγκύκλιον περιοδείας (μετζιλ φερμάν)², δι' ἧς ἀπηλλάσσοντο σχεδὸν πάσης δαπάνης, ἐφ' ὅσον θὰ διέμενον εἰς τὰ κτιζόμενα τότε ἐπίτηδες διὰ τοὺς ξένους καραβάν-σεράι³ (καρβαζάρης).

Πολλὰ μεγαλοπόλεις κατεῖχον ἤδη πλείονα τούτων καὶ λίαν μεγαλοπρεπῆ⁴ ἔχοντα τοὺς τοίχους κεκαλυμμένους διὰ μαρμάρων καὶ μωσαϊκῶν. Ταῦτα προωρρίζοντο ἰδίως διὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ διὰ τὴν προσωρινὴν στέγασιν τῶν ἐμπορευμάτων των. Καὶ ἄλλα ἔργα δημοσίας ὠφελείας ἤρχισαν νὰ ἐκτελῶνται ἐν Τουρκίᾳ. Παρὰ τὰ καραβανσεράι⁵ ἰδρύνοντο ξενῶνες (chan)⁶ ἀδιακρίτως διὰ τοὺς μουσουλμάνους ἢ τοὺς ἀλλοθρήσκους, ἐφωδιασμένοι δι' ἐγκαταστάσεων στοι-

¹ de la Motraye, (1699) Voy. I σελ. 265.

² A u t o u. Voy. I σελ. 265.

³ Thenaud (J) Voy. d'Outremer (1512) Εἰσαγωγή σελ. V' οἱ τοῖχοι τῶν Caravanserais (Hospitia) ἦσαν σκεπασμένοι διὰ μωσαϊκῶν. Des-Hayes Courmesvin, Voy. σελ. 78, Quiervançaras. De Brèves, Voy. σελ. 33, εἰς τὴν Τρίπολιν τοῦ Ἀλγερίου ὑπῆρχε πύργος κατοικήσιμος ὀνόματι Carvassera. σελ. 34, δημόσια κτήρια, λουτρό, τεμένη, Carvasseras, πολὺ ἐξωραίζονται. Poulet, Neuv. Rel. σ. 130. Tournefort, Voy. τ. I σ. 37.

⁴ De la Motraye, Voy. I σελ. 289· ἡ Προῦσσα εἶχε ὄρατα τεμένη καὶ μεγαλοπρεπῆ «καραβανσεράι» ἅτινα ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰ χάνια.

⁵ Tavernier, Les Six Voy., βιβλ. I κεφ. 7ον καὶ βιβλ. III κεφ. 2ον. Bousbecques, Itinera Constantinopolitanum et Amasianum (1581) σελ. 29. Jorga (N.) Voy. Fr. σελ. 18 (Bertrandon de la Broquière, Voy. d'Outremer.) καὶ σελ. 31.

⁶ Robert de Dreux, Voy. σελ. 35.

χειώδους μαγειρείου, ἱκανοῦ ὅπως ἐξυπηρετῇ τὰς πρώτας ἀνάγκας τῶν διαβατῶν, περιλαμβάνοντες δὲ καὶ νοσοκομειακὰ διαμερίσματα¹ διὰ τριήμερον δωρεὰν περίθαλψιν. Μωαμεθανοὶ πιστοὶ τοῦ Κορανίου ἔκτιζον κατὰ μῆκος τῶν μεγάλων ὀδικῶν ἀρτηριῶν κρήνας (ἢ κατασκευὴ κρηνῶν² κατατάσσεται ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὰς πράξεις εὐποιίας), ὠρυσσον φρέατα, κατεσκεύαζον ποτίστρας διὰ τὰ ζῦα καὶ παρεῖχον πᾶν μέσον διὰ τὴν ἀντλησιν ὕδατος. Κατεσκεύαζον ἐπίσης γεφύρας καὶ ἐπεμελοῦντο ἐξαιρετικῶς τῆς συντηρήσεως τῶν ὁδῶν, ἄλλοτε ἐπιστρώνοντες αὐτὰς διὰ πλακῶν, ἄλλοτε καθαίροντες τελείως ἀπὸ τῶν πετρῶν καὶ ἐπισκευάζοντες τοὺς λάκκους καὶ τοὺς αὐλακας τῶν τροχῶν καὶ καθ' ὅλου πᾶσαν ἐθκολίαν ἐπιδιώκοντες³.

VIII. Η ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ

Ποῖος ἦτο ὁ ἑλληνικὸς βίος κατὰ τὸ διάστημα τῶν τεσσάρων αἰώνων τῆς δουλείας; Ποῖος ὁ ἠθικὸς καὶ τεχνικὸς πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων; Τί διετηρήθη, τί μετεβλήθη καὶ τί ἐξηφανίσθη εἴτε φυσιολογικῶς, εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κατακτητοῦ;

Γλῶσσα, ἥθη, δίκαιον, θρησκευτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνήθειαι, ἔορτα καὶ πανηγύρεις ἠλλοιώθησαν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Λέξεις ἠχρηστεύθησαν καὶ νέαι ἐνεφανίσθησαν. Μεταβολὴ συνετελέσθη βαθμιαία εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ ζῆν.

Περὶ πάντων τούτων, ἰδιαζούσης σημασίας στοιχεῖα παρέχουν ἡμῖν οἱ ξένοι περιηγηταὶ καὶ διὰ τοῦτο ἡ μελέτη τῆς περιηγητικῆς φιλολογίας εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἐρευνητὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐκ τῶν περιηγητικῶν κειμένων διδασκόμεθα ἐν πρώτοις περὶ τῆς ἐπιδράσεως, τῆς ἀναγκαστικῆς καὶ τῆς φυσιολογικῆς, τὴν ὁποίαν ἡ ἀνάμιξις τῶν δύο λαῶν, Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, ἔσχεν ἐπ' ἀλλήλων. Ἡ περὶ τοῦ ἰδίου γοήτρου μέριμνα τοῦ κατακτητοῦ ἐπέβαλε παραδείγ-

¹ Παρὰ τὰ τεμένη ἐκτίζοντο νοσοκομεία (imaret) διὰ τοὺς ἀπόρους καὶ ταξιδιώτας. (De la Croix, Abrégé Chronologique de l'hist. Oth. τ. I σ. XVI).

² Βλ. Fontanier, Voy. en Orient σ. 183.

³ Robert de Dreux, Voy. σελ. 82. Ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ βαδίσωμεν τὴν νύκτα, ἐλάβομεν Τούρκον φανοφόρον, φωτίζοντα τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ διὰ τινος ὑποτυπώδους φανοῦ, ἢ μάλλον εἰπεῖν, πυραύνου ἐκ κατραμίου, προστατευομένου ὑπὸ πρωτογόνου νάρθηκος.

ματος χάριν εις αὐτὸν τὴν λήψιν διαφόρων τυπικῶν μέτρων, τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὁποίων ἐπεξήτησε μετ' αὐξούσης αὐστηρότητος. Ἀληθῶς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁμάρ, ὅστις θεωρεῖται ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Μωάμεθ Ἰδρυτῆς τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἡ ἔξωτερικὴ ἐμφάνισις τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἐρρυθμίσθη δι' ἄλληπαλλήλων σουλτανικῶν διαταγμάτων. Τὰ πολυτελῆ ὑφάσματα¹, ὡς καὶ τὰ ἀνοικτοῦ χρώματος², ἀπηγορεύθησαν ἐπὶ ποινῇ ραβδισμού³. Ὁ ἑλληνικὸς λαός, γράφει ὁ Εὐγένιος Βορέ «ἦτο καταδικασμένος νὰ φέρῃ αἰωνίως τὸ πένθος»⁴.

Ἐπεβλήθη ὠρισμένον σχῆμα στολῆς⁵· αὐστηραὶ δὲ διατάξεις καθώρισαν καὶ τὸν τρόπον τῆς κομμώσεως⁶ τοῦ ραγιαῖ, διάφορον τῆς τοῦ μουσουλμάνου, καθὼς καὶ τὸ σχῆμά τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς⁷. Προεβλέποντο ἐπίσης αὐστηρῶς τὰ περὶ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ χρώματος τῆς κατοικίας⁸ τοῦ Ἑλληνοσ κατοικοῦντος εἰς ἰδίαν συνοικίαν, κεχωρισμέ-

¹ Βλ. Eugène Boré, Les rayas en Turquie et en Perse, ἐν Revue de l'Orient (1845) σελ. 208.

² Βλ. De la Motraye, Voy. I σελ. 290, τὸ πράσινον χρῶμα φοροῦν οἱ Τούρκοι καὶ ἐκ τῶν Χριστιανῶν μόνον οἱ Φράγχοι. Καὶ De la Croix, Mém. de l'Emp. Oth. τ. I σ. 172· καὶ Thevenot, Voy. τ. I. σ. 155, 156. Ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἢ ἰσοβίων δεσμῶν ἐνίοτε ἐτιμωροῦντο οἱ παραβάται ὑπόδουλοι.

³ Βλ. Mirone, Mém. Voy. Lev. II σελ. 159. Καὶ La Croix, état présent des nations et églises grecque et arménienne, σελ. 11. Βλ. Jurien de la Gravière, Station du Levant σ. 17. Du Mont, Voyage du Levant σ. 333.

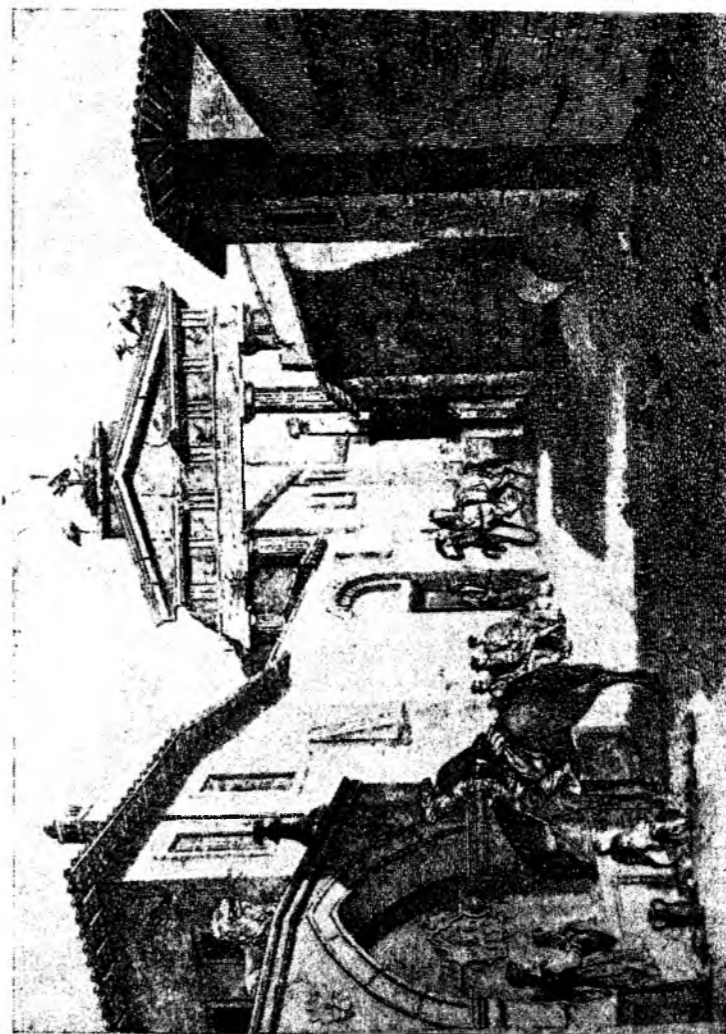
⁴ Βλ. Eugène Boré, Les rayas en Turquie et en Perse, ἐν Revue de l'Orient (1845) σελ. 208.

⁵ Urguhart, La Turquie et ses ressources, II σελ. 72. Οἱ χριστιανοὶ διεκρίνοντο ἀπὸ τῶν Τούρκων διὰ τῆς στολῆς.

⁶ Edouard Brown, Relation de plusieurs Voyages (1674) σελ. 89. Οἱ Τούρκοι εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς ἄφινον βόστρυχον, ἐξύριζον δὲ τὸ ὑπόλοιπον αὐτῆς· τὸ ἀντίθετον ὄφειλον οἱ χριστιανοὶ νὰ κάμνωσι.

⁷ La Croix, état présent des nations et églises grecque et arménienne (Paris, 1741) σελ. 11. «Ὁρισμένον ἦτο καὶ τὸ σχῆμα τοῦ καλυμτικίου, δι' οὗ οἱ προύχοντες ἐκόσμου τὴν ταπεινὴν κεφαλὴν των». Nicolay, Voy. σελ. 279. Οἱ ὑποτελεῖς τῆς Πύλης διεκρίνοντο μετὰ τῶν διὰ τοῦ χρώματος καὶ σχήματος τοῦ τουλπανίου, οἱ Ἑβραῖοι διὰ τοῦ κιτρίνου, οἱ Ἑλληνοσ διὰ κυανοῦ, οἱ Τούρκοι διὰ λευκοῦ. Βλ. Walsch, Voy. σελ. 10. Cohen, Le tableau la Grèce, σ. 268.

⁸ Walsch, Voy. en Turquie σελ. 10. Αἱ προσόψεις τῶν οἰκιῶν ἦσαν στακτόχροαι. Δ. Βικέλα, «Ἡ Ἑλλάς πρὸ τοῦ 1821» (Παρνασσός, Η' 102). «Ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἀπηγορεύετο ἡ χρῆσις τῶν χρωματισμῶν, δι' ὧν οἱ Τούρκοι ἐκόσμου τὰς ἰδίας οἰκίας» καὶ Thevenot, Voy. I σ. 33. Ἐν Καλλιπόλει, παρε-

Εἰκ. 24. Παρόδιος κρήνη παρὰ τὴν πύλιν τοῦ Ἀδριανοῦ
(J. Stuart - Revett, tom. I Chap. I pl. III)

νως τοῦ Τούρκου ἢ λόγῳ ἀσφαλείας ὁ τελευταῖος διέμενε ἐντὸς τοῦ ὑπερέχοντος τῆς πόλεως φρουρίου, ἐὰν ὑπῆρχε τοιοῦτο. Κατὰ πολὺν ὅμως ἀσθηρότεροι τῶν ἀνωτέρω ἦσαν αἱ διατάξεις, αἱ ἀπαγορευτικαὶ τῆς ὀπλοφορίας¹, τῆς ἱππασίας καὶ τῆς γεγωνυῖα τῆ φωνῆ ὁμιλίας².

Οἱ Ἐβραῖοι, ἀπάτριδες καὶ οὗτοι καὶ ἀπροστάτευτοι, ὤφειλον ν' ἀκολουθήσωσιν ἐκ παραλλήλου τὴν τύχην τῶν χριστιανῶν ἐν τούτοις, διὰ τῆς ἐπικερδοῦς ἄλλως τε παροχῆς παντοειδῶν οἰκονομικῶν εὐκολιῶν εἰς πᾶσαν τὴν διοικητικὴν ἱεραρχίαν τῶν Τούρκων, ὡς καὶ διὰ τῆς διακρινοῦσης αὐτοὺς δολίας συμπεριφορᾶς, κατ' ὄρθρον ν' ἀποσπῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν διάφορα προνόμια καὶ εὐεργετήματα τὴν εὐνοίαν δὲ ταύτην ἐκμεταλλεῦμενοι ἀπέβησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ αὐτοὶ τυραννίσκοι τῶν Ἑλλήνων καὶ προδότηι τῶν ἐπαναστατικῶν σχεδίων τῶν³. Πρὸ παντὸς ἄλλου σημειωτέον ὅτι, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ὠνομάζοντο *rayas* ἢ *yescir* (δοῦλοι), οἱ Ἐβραῖοι ἐλέγοντο *mousaphir* (παρεπίδημοι φιλοξενούμενοι)⁴.

Εἰς τὰ ὅμματα λοιπὸν τῶν περιηγητῶν εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς διεκρίνετο ὁ ὑπερόπτης καὶ αὐτάρσεκος δυνάστης ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ ὑποδούλου.

τήρησεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔκτιζον τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν των χαμηλὰς (2—2 1/2 πόδας). Ὁ σκοπὸς των ἦτο, ὅπως μὴ δύναται οἱ Τούρκοι νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὰς οἰκίας των ἐπιπτοι εἰς στιγμὰς μέθης.

¹ Νικ. Μοσχόβινα, Τὸ ἐν Ἑλλάδι Δημόσιον δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1882) σελ. 17· καὶ Δημοσθ. Δανηλίδη, Νεοελληνικὴ Κοινωνία, σ. 162. «Στρατιωτικὸς Ἔφορος», τομ. I (1835) σελ. 35. «Οἱ Ὀθωμανοὶ εἰς τοὺς ὑποδούλους ἀπηγόρευσαν πᾶν εἶδος ὀπλου, πρὸς δὲ καὶ κινήματος ἰχνος ἔχοντος γυμνάσεων στρατιωτικῶν καὶ κατηνάγκασαν νὰ φέρωσι, πρὸς διάκρισιν, ἱματισμὸν καὶ ὑπόδεσιν ὅλως διάφορον».

² Βλ. Μάμουκαν, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τ. α' σ. 309-323. «Κανεὶς δὲν ἠδύνατο νὰ λαλήσῃ ἔμπροσθεν τοῦ πασᾶ, ὅστις εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ σηκώσῃ τὴν ζώην οἰουδήποτε ἠθελε ἐκ τῶν διοικουμένων του, καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε ἐντρομος ἐπλησίαζε πᾶς τις εἰς τὸ παλάτιόν του. Ἐτρόμαζεν ἀκόμη καὶ πρὶν ἰδῆ τὸν δεσπότην τοῦτον καὶ ἀκούσῃ τὴν ἀπειλητικὴν του φωνήν» καὶ Σάθαν, Προλεγόμενα εἰς Μνημεῖα Ἑλλην. Ἱστορίας, τ. Δ' σ. LXXXII.

³ Blaquières, Hist. de la Révolution σελ. 78.

⁴ Walsch, Voy. σελ. 6. «Ἡ εἰς μεγάλην κλίμακα ἐγκατάστασις Ἐβραίων εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1487, ὅποτε ὁ Φερδινάνδος, βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας, ἐξεδίωξεν ἐκεῖθεν περὶ τὰς 120 χιλ., ἀπογυμνώσας αὐτοὺς πάσης τῆς κινήσεως καὶ ἀκινήτου». Βλ. ἐν Ὑψηλάντου, Μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σελ. 26.

Πόσον δὲ σοβαρὰ ἐκ μέρους τοῦ δευτέρου ἐθεωρεῖτο ἡ ἀπαλλαγὴ⁵ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐξευτελιστικῶν τούτων περιορισμῶν, μαρτυρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ κυβέρνησις τὴν ἄρσιν τῶν ἀνωτέρω μέτρων διὰ τοὺς Ὑδραῖους λ. χ. ἐθεώρησεν ὡς ἱκανὴν ἀνταμοιβὴν διὰ τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν εἰς ἐκστρατείαν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου² ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὡς καὶ σημαντικὴν διὰ τὸν κατευνασμὸν τῶν ταραχοποιῶν διαθέσεων τῶν Ἀλβανῶν³. Καὶ ὁ Ἀλῆ-πασᾶς⁴ ἐξεμεταλλεύθη ἀναλόγους παραχωρήσεις, ὅπως μειώσῃ τὴν ἐκ τῆς βαρείας αὐτοῦ φορολογίας δυσφορίαν τῶν Ἡπειρωτῶν.

Μόνον ἐπὶ τοῦ δογματικοῦ καὶ τοῦ τυπικοῦ μέρους τῆς θρησκείας οἱ Τούρκοι, ὡς γνωστόν, οὐδένα ἐπεζήτησαν περιορισμὸν, ἀντιθέτως μάλιστα ἐξησφάλισαν, ἀκολουθοῦντες καὶ τὸ παράδειγμα, τόσον τοῦ Μωάμεθ, ὅσον καὶ τῶν παλαιότερων αὐτοῦ σουλτάνων, πᾶσαν εἰς τοὺς ὑποδούλους σχετικὴν ἐλευθερίαν. Τὸ γεγονός τοῦτο συνετέλεσεν ὥστε νὰ συζητήσωσιν ἀνέπαφοι ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας παρὰ τὸ πλευρὸν ἀλλήλων ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ὁ ἰσλαμισμὸς, καὶ ἐδημιούργησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰ πρῶτα αἰσθήματα τοῦλάχιστον οὐδετερότητος ἀπέναντι τῶν Τούρκων. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Τούρκοι, καὶ λόγῳ τῆς κληρονομικῆς ἀντιπαθείας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς καθολικοὺς Ἐνετούς⁵, ἐπε-

¹ Βλ. Forbin, Voy. Lev. σ. 66: Οἱ Χῖοι εἶχον τὸ προνόμιον νὰ φέρωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς λευκὸν τουλπάνιον, ὡς ἔφερον καὶ οἱ Τούρκοι.

² Στρατιωτικὸς Ἔφορος, τ. I (1835) σ. 227.

³ Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τ. IB' σ. 530.

⁴ Κούμα, αὐτόθι, IB' σ. 546.

⁵ De Brèves, Voy. σελ. 217. Οἱ Ἕλληνες τῶν Ἱεροσολύμων μισοῦν τοὺς Φράγκους περισσότερο τῶν Τούρκων. Ὁ De Brèves ἐπίσης εἰς τὸ παρατεθέν, ἐν τέλει τοῦ βιβλίου του, θπόμνημα, τονίζει τὸ ἀδιάλλακτον μῖσος τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν καθολικῶν, D'Arvieux, Mém. (1653), τ. I σελ. 47, καὶ De la Motraye, Voy. τ. I σ. 462. Οἱ κάτοικοι τῆς Μεθώνης ἐμίσουν εἰς μέγαν βαθμὸν τοὺς Ἐνετούς δικαιολογούμενοι, οὕτω: Εἰς τοὺς Τούρκους ἐπληρώνομεν 2—3 ἢ τὸ πολὺ 10 σκούδα διὰ χαράτσι κατὰ κεφαλὴν, καὶ ἠδυνάμεθα κατὰ βούλησιν νὰ ψάλλωμεν, νὰ πίνωμεν νὰ χορεύωμεν καὶ νὰ διασκεδάζωμεν κατ' οἶκον. Ὁ Τούρκος δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ δρέψῃ οὔτε ἓνα καρπὸν τῶν κήπων μας ἀνεὺ πληρωμῆς, καί, ἂν ἐπιχειρήσῃ νὰ εἰσέλθῃ βιαίως εἰς τὸν οἶκον μας, μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ τὸν φονεύσωμεν. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μὲ τοὺς Ἐνετούς, οἱ ὅποιοι φέρονται πρὸς ἡμᾶς σκαιῶς. Οἱ στρατιῶται των ζοῦν εἰς τὴν αὐτὴν συνοικίαν μὲ ἡμᾶς, οἱ δὲ ἀξιοματικοὶ των ἀρπάζουν, εἰς στιγμὰς μέθης, τὰς συζύγους καὶ τὰς θυγατέρας μας.

τύγγανον, ὥστε εἰς πᾶσαν ἐνετικὴν ὑποκίνησιν πρὸς ἐξέγερσιν κατὰ τῆς Τουρκίας, οἱ περισσότεροι τῶν Ἑλλήνων νὰ μένωσιν ἀδιάφοροι.

Πέραν τῆς ἀναγκαστικῆς ταύτης ἐπιδράσεως τοῦ Τούρκου ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἄρχεται καὶ ἡ οὕτως εἰπεῖν φυσιολογικὴ ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ τῶν δύο ἐγκαταμειγμένων ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας λαῶν. Ἄληθῶς εἰπεῖν, τοιαύτη ἀνάμιξις οὐδέποτε ἐν τῇ κυριολεξίᾳ ὑπῆρξεν, καθ' ὅσον, ὡς ἀμέσως ἀνωτέρω ἐλέχθη, αὐτοὶ οἱ Τούρκοι, κατοικοῦντες πρὸς ἀσφάλειαν εἰς τὰ ὑψηλότερα καὶ ὠχυρωμένα σημεῖα ἐκάστης περιοχῆς, κατέστησαν τὴν μετὰ τῶν Ἑλλήνων συνοίκησιν ἀδύνατον, τὴν ὁποίαν ἄλλως τε διὰ θρησκευτικούς καὶ ἔθνικούς λόγους καὶ οἱ δεύτεροι οὐδέποτε ἐπεζήτησαν.

Ὅπως δὴποτε, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπέναντι τοῦ ὑποτελοῦς στάσεως, ὁ χαρακτήρ τοῦ Τούρκου, αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, εἶχε πῶς καὶ τινὰς ἀξιωματικούς ἀρετάς. Παρομιῶδες λ. χ. εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Κορανίου πηγάζον αἶσθημα τῆς φιλευσπλαγχνίας¹. Συχνάκις ἡ δούλη² τοῦ Τούρκου ἀγᾶ ἐγένετο σύζυγος αὐτοῦ ὁμότιμος πρὸς τὰς μουσουλμανίδας, χωρὶς μάλιστα ν' ἀναγκασθῆ νὰ μεταβάλλῃ τὴν θρησκευτικὴν τῆς πίστιν, τὸ δὲ τέκνον αὐτῆς διεδέχετο τὸν πατέρα εἰς τὰ περιουσιακὰ αὐτοῦ δικαιώματα. Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον ἢ κοινωνικὴ φιλαλληλία ὄθει τὸν Τούρκον εἰς πολυδάπανα σχετικῶς κοινωφελῆ ἔργα, οἷον γεφύρας, ἀμαξιτὰς ὁδοῦς, δεξαμενὰς ποσίμου ὕδατος, λουτήρας καὶ ξενῶνας³ χρησιμοποιουμένους καὶ ὡς σταθμοὺς πρώτων βοηθειῶν, περὶ ὧν ἐκτενέστερον ἀνωτέρω λόγος. Τῶν ἔργων τούτων, ὡς εἰκόσ, ἐκαρποῦντο καὶ οἱ ἀσυγκρίτως τῶν Τούρκων πολυπληθέστεροι χριστιανοί. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀρετὴ τῆς φιλοξενίας ἐξεδηλοῦτο ἀνὰ πᾶσαν περίπτωσιν καὶ ὑπὸ τοῦ Τούρκου καὶ κατὰ τρόπον συγκεκριμένον, ἀνεξαρτήτως ἔθνικότητος ἢ θρησκείματος. Καὶ ἡ ἀπέναντι τῶν ἀργυρωνήτων δούλων αὐτῶν συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τοῦτο εἰς πρωϊμωιέρας ὀπωσδήποτε ἐποχάς, ὑπῆρξε κατὰ πολὺ ἐπιεικεστέρα τῆς ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης ἐπιδεικνυομένης⁴.

¹ Guilletière, Lacédém. τ. II σ. 56.

² Andréossy, Constantinople (1828) σελ. 132.

³ De la Motraye, Voy. I σελ. 263, καὶ Courmesvin, Voy. σελ. 147.

⁴ Andréossy, Con/ple, τ. I σελ. 132. Ἡ νομοθεσία τῶν Τούρκων ὡς πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων εἶναι φιλανθρωποτέρα τῆς τῶν Ρωμαίων. Τὰ δὲ πεπολιτισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης, ὑστεροῦντα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, θὰ ἠδύναντο πλείστα ὠφέλιμα ν' ἀντλήσωσιν ἐξ αὐτῆς. Bartholdy, Voy. τ. I σ. 214.

Εἰκ. 25. Ὅψεις τῶν Ἀθηνῶν ὀλίγον πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιναστάσεως
(J. Stuart - Revett, tom. I chap. III pl. XIII)

Οἱ Τούρκοι προσηνέχθησαν ἀπέναντι τῶν ἀγροτῶν πολὺ καλύτερον ἢ οἱ σύγχρονοι αὐτῶν Ἑθρωπαῖοι πρὸς τοὺς δουλοπαροίκους¹, καθ' ὅλου δὲ εἰπεῖν, ἔξαιρουμένων τῶν πόλεων, αἱ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρα σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ὑπῆρξαν ἀνεκτῆς γειτονίας². Πασίγνωστος τέλος εἶναι ἡ ἐπιδαφιευομένη ὑπὸ τοῦ Τούρκου φροντίς ἀπέναντι τῶν ζῳῶν³ καὶ εἰδικῶς ἀπέναντι τῶν κυνῶν, οἱ ὅποιοι, σημειωτέον, ἢ ἦσαν ἀδέσποτοι, ἢ ἀνήκον εἰς τοὺς χριστιανούς⁴. Φαίνεται ὅτι καὶ τῆς ζωοφιλίας ἡ προέλευσις εἶναι διὰ τὸν Τούρκον θρησκευτική. Ὅθεν καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἐξ αὐτῶν ἐκληροδότου διὰ τὴν συντήρησιν ζῳῶν γενναῖα χρηματικὰ ποσά⁵.

Αἱ τοιαῦται ὁμοίαι καὶ σχεδὸν εἰπεῖν φυσικαὶ ἀρεταὶ συνεβάζον, οὐχὶ παραδόξως, μετὰ τῶν προσφυνῶν εἰς πάντα ἀμαθῆ λαὸν ἐλαττωμάτων, οἷα αἱ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι. Αἱ ἀπειροὶ λαῖκαὶ προλήψεις τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων προέρχονται ἀναμφιβόλως ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ μυστικοπαθοῦς ἀσιατικοῦ λαοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι, οἱ Ὄθωμανοὶ ἐθεώρουν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ Κοράνιον τὴν τήρησιν ληξιαρχικῶν βιβλίων, καὶ τοιουτοτρόπως οὐδ' αὐτὸν τὸν πληθυσμὸν τοῦ κράτους τὸν ἐγνώριζον⁶. Πολλάκις δὲ κατέστρεφον τὰ

¹ Κούμα. Ἰστ. Ἀνθρ. πράξ., τ. ιβ' σ. 540. «Εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὅλη ἡ μεγάλη πεδιάς ἐξουσιάζεται ἀπὸ τοὺς βέηδες τῆς Λαρίσης. Ἡ σχέσις τῶν ἀγροτῶν (sic) Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Τούρκους κυρίου τῶν εἶναι πολὺ καλύτερα παρὰ τὴν τῶν ἀγροτῶν τῆς δυτικωτέρας Ἑυρώπης».

² Βλ. Κούμα, αὐτ. σελ. 539-540.

³ Rouqueville, Voy. Grèce τ. VI σ. 89. Sévin, Lettres sur Con/ple (Vauxcelles) ἐπιστ. 3η σελ. 13. Potocki, Voy. en Turquie (1788) σ. 80.

⁴ Guilletière, Lacédém. τ. II σ. 124, «Ὁ Τούρκος ἀγαπᾷ τὴν γαλῆν ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Μωάμεθ, ὅστις ἐπροτίμησε ν' ἀποκόψη τὸ ἔνδυμά του ἢ νὰ ἐξυπνήσῃ τὴν κοιμωμένην ἐπ' αὐτοῦ γαλῆν».

⁵ Guilletière, αὐτ. σ. 154.

⁶ Mouradjea d'Ochsson, Emp. Oth. τ. VII σ. 300. Πρβλ. Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (Ἀθήνησι 1858) σ. 44, «Τὴν περασμένην ἡμέραν (εἰς Βαλτέτσι) ἐμετρήθησαν ὅλοι οἱ εὐρεθέντες ἐκεῖ καὶ ἤμεθα ὑπὲρ τὰς δύο ἡμισυ χιλιάδας στρατιῶται. Εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν καταμέτρησιν ἐναντιώθησαν οἱ ἀπλοὶ Μανιάται στρατιῶται. Δὲν ἤθελαν νὰ μετρηθοῦν, διότι τὸ εἶχαν κακόν, ἀλλ' ἐβιάσθησαν νὰ δεχθοῦν τὴν καταμέτρησιν, διότι δὲν ἤθελαν ὁ Κολοκοτρώνης νὰ τοὺς δώσῃ ταῖνι».

ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ ἰδίᾳ τὰ ἀγάλματα, ὅπως ἐξαφανίσωσι τὰς ἐν αὐτοῖς δῆθεν ἐνοικούσας κακοποιοὺς δυνάμεις¹.

Ἡ τόσον διαδεδομένη μεταξὺ τοῦ ἀγραμμάτου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ μαγγανεία μετὰ τῶν συναφῶν αὐτῇ μαντιῶν, κατοπτροσκοπειῶν καὶ ἀστρολογικῶν προφητειῶν², ἢ χρῆσις περιάπτων, ἀλεξιτηρίων φαρμάκων ἢ λίθων ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν.

Ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων τῶν δύο λαϊκῶν πολιτισμῶν βασιζόμενοι οἱ πλέον ἐπιπόλαιοι ἐκ τῶν περιηγητῶν ἤχθησαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ δύο κοινωνίαι ἀφωμοιώθησαν πρὸς ἀλλήλας³, ἀντιθέτως ὁμοῦ πρὸς τοὺς ἐξ αὐτῶν ὀξυδερκεστέρους, οἵτινες, παρὰ πᾶσαν φαινομενικὴν ὁμοιότητα, διέγνωσαν καλῶς τὴν ἐνυπάρχουσαν διαφορὰν⁴.

Οἱ περιηγηταὶ σημειώνουν ἀντιστοίχως καὶ τὰς ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας οὐχ ἦττον ὑπέστησαν καὶ οἱ Τούρκοι ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Αὗται ἐκδηλώνονται ἐν πρώτοις ἐκ μέρους τοῦ ἐπισήμου τουρκικοῦ κράτους, ἀκολουθοῦντος τὸ διοικητικὸν καὶ στρατιωτικὸν σύστημα τῶν Βυζαντινῶν, ὡς λ. χ. ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν γιανιτσάρων⁵ τὰ τουρκικὰ λουτρά⁶ εἶναι ὁσαύτως κληρονομία τοῦ Βυζαντινοῦ πο-

¹ D'Arvieux, Mémoires (1653) τ. I σ. 45· καὶ Forbin (1818), Voy. Lev. σ. 20

² Reinaud (M), Description des monumens Musulmans τ. II σ. 360. Κατοπτροσκοπεῖα αὐτ. σ. 390. Θεραπευτικαὶ ἰδιότητες πολυτίμων λίθων, αὐτ. τ. I σ. 10. Περίαιπτα, αὐτ. σ. 62.

³ D'Arvieux, Mémoires τ. I σ. 47. «Οἱ Ἕλληνες ἔχουν τὰς αὐτὰς μετὰ τῶν Τούρκων συνηθείας». Τὸ αὐτὸ γράφει καὶ ὁ Thevenot J. (1660), Voy. τ. I, σ. 158. Μόνον οἱ Ἕλληνες ἦσαν κακοί.

⁴ Μεταξὺ τῶν περιηγητῶν τῆς κατηγορίας ταύτης ἀξίζει ν' ἀναγραφῆ ὁ Choiseul Gouffier, διακρίνας ἐντελῶς τὴν ἑλληνικὴν τῆς τουρκικῆς κοινωνίας, ὡς διαφερούσας κατὰ τὴν θρησκείαν, τὰ ἦθη καὶ τὰς συνηθείας, καὶ ὁ Riedesel εὐθρῶν ἐπίσης τὴν κοινωνίαν τῶν Τούρκων τελείως διάφορον τῆς τῶν Ἑλλήνων.

⁵ Ποῖος ἀγνοεῖ ὅτι οἱ Νεώτεροι τῶν Βυζαντινῶν (ἢ οἱ Juniores τῶν Ρωμαίων) εἶναι οἱ γιανίτσαροι τῶν Τούρκων; Ὁ Μωάμεθ κατεῖδε τὴν σπουδαιότητα τοῦ στρατολογικοῦ συστήματος τῶν Ἀράβων ἐξωμοτῶν τῶν Βυζαντινῶν, τοὺς καλουμένους γαμβροὺς Σαρακηνούς. Τούτους ὑπανδρεύοντο χριστιαναί, ἐνῶ οἱ γιανίτσαροι ἔμενον ἄγαμοι, ὅπως οἱ στρατιωτικοὶ καλόγηροι ἢ στρατοκαλόγηροι, τοὺς ὁποίους ρητῶς ὀνομάζει ὁ Συρόπουλος Γιανιτσάρους. (βλ. Κ. Σάθα, Ἕλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει, σελ. 7).

⁶ Ὑπὸ τῶν περισσοτέρων βυζαντινῶν συγγραφέων ἀναφέρεται ἡ χρῆσις λουτρῶν ἢ «λοετρῶν», ὡς ἐλέγοντο. Γνωστότατοι εἶναι οἱ στίχοι:

«Ἡ καρὰ Ρήνη τοῦ Σκληροῦ κ' ἡ Ἀρετὴ τοῦ Δούκα

λιτισμοῦ, ὡς καὶ τὰ τουρκικὰ σχολεῖα τὰ λειτουργοῦντα ἐν ταῖς μοναῖς τῶν δερβισσῶν¹. Ὅπως ὁμοῦ οἱ Ἕλληνες, οὕτω καὶ οἱ Τοῦρκοι οὐδὲ τὴν παραμικρὰν ἀλλοίωσιν ὑπέστησαν ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου.

Περὶ πάντων λοιπὸν τῶν σημείων τούτων, ὡς καὶ ἄλλων κατωτέρω, μεταδίδουν εἰς ἡμᾶς ἱστορικὰς εἰδήσεις οἱ ξένοι περιηγηταί. Αὗται, ὡς ἐν τῷ προλόγῳ ἐλέχθη, εἶναι τὸ θέμα τοῦ κυρίου μέρους τοῦ παρόντος ἔργου.

Δέον ἤδη νὰ τονισθῇ καὶ ἡ ἄλλως ἰδιάζουσα σημασία, ἣν κέκτηνται ὠρισμένα περιηγητικὰ κείμενα, ὧν οἱ συγγραφεῖς περιηγήθησαν τὰς ἐλληνικὰς χώρας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς μεγάλων πολιτικῶν γεγονότων, πολέμων καὶ ἐπαναστάσεων· καθ' ὅσον οὗτοι, ὡς αὐτόπται, ἐγένοντο ἐν τοῖς ἔργοις των οἱ ἀποκλειστικοί, ὅσον καὶ διεξοδικοί περὶ ἐκείνων μάρτυρες, αἱ δ' ἐξ αὐτῶν προερχόμεναι εἰδήσεις ἐπέχουν ἐνταῦθα θέσιν αὐθεντικῆς πηγῆς. Αὐθεντικώτεραι μάλιστα ἀποβαίνουν αἱ περιηγητικαὶ πηγαὶ διὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῶν πρωιμωτέρων χρόνων, καὶ τοῦτο πρῶτον λόγῳ τῆς προοιούσης πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν περιηγητῶν, δεύτερον δὲ λόγῳ τῆς φυσικῆς ἀμεροληψίας αὐτῶν ἀπέναντι τῶν Ἑλληνικῶν γεγονότων. Τοιοῦτοι εἶναι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τῆς Ἀνεξαρτησίας² περιηγητῶν· οὕτως ἀποτελοῦν ἐν πολλοῖς συμπλήρωμα καὶ διόρθωσιν τῶν συγχρόνων αὐτοῖς ἱστορικῶν, οἱ ὅποιοι διὰ διαφόρους λόγους περιπίπτουν ἐνίοτε εἰς προφανεῖς, ἀλλὰ καὶ σκοπίμους ἀναξιοπιστίας, τόσον περὶ τῶν γεγονότων, ὅσον καὶ τῶν

κ' ἡ Χρυσοκουβουκλιώτισσα, πανέννοστα κορίτσια, βγήκαν νὰ περπατήσουνε καὶ στὸ λουτρό νὰ πᾶνε».

Βλ. ἐν Σάθῃ, Ἑλλ. Στρατ. σ. 8.

¹ Βλ. Crusius, Turco-græcia βιβλ. β' σ. 191. «Κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὰ μοναστήρια οἱ Τοῦρκοι εἶχον καὶ σχολὰς».

² Uguhart David, La Turquie et ses ressources, τ. 2 Paris (1835). Οὗτος ἐπισκέφθη τὴν Ἑλλάδα ὀλίγον μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Ἀπὸ τῆς σελ. 113—174 γράφει διὰ τὸ ναυτικὸν δαιμόνιον τῶν Ἑλλήνων, διὰ τὴν ἐπίδοσιν καὶ τὸν ζῆλον τῆς νεολαίας πρὸς μάθησιν καὶ διὰ τὴν ἐναμίλλως γενομένην ἴδρυσιν σχολείων ὑπὸ πλουσίων ἐμπόρων. Γενικῶς ἐξαίρει τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὸν ἥρωϊσμόν τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν. Ἄν ἀναλογισθῇ τις τὴν σπάνιν τῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰς τὸ ἔργον τοῦ Uguhart πρέπει νὰ δοθῇ ἰδιαιτέρα σημασία.

Εἰκ. 26. Ἑλληνικὸς γάμος ἐν Ἀδριανουπόλει. Δεξιὰ τῆς καθήμενης νέμφης ὁ γαμβρός, ἀριστερὰ: ὁ παφάνυμφος (Moutaye, Voy. I σελ. 398 πλ. XXV)

πρωτοστατουσῶν¹ ἐν τῷ δημοσίῳ ἑλληνικῷ βίῳ φυσιογνωμιῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων χωρίζουν ἢ συνδέουν αὐτοὺς οἱ δεσμοὶ συγγενείας, φιλίας ἢ ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ ἢ ἡ ἀπόστασις τῆς ἐχθρότητος, τῆς ζηλοτυπίας καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ μίσους.

¹ Ὁ πλοῦτος λοιπὸν τῶν εἰς τὰς περιηγητικὰς περιγραφάς, συγγράμματα ποικίλης ὕλης, παρεχομένων ἱστορικῶν πληροφοριῶν εἶναι ἀληθῶς πολυτιμότερος διὰ τὸν Ἱστορικόν, ὥς καὶ δι' ἄλλους ἐπιστήμονας, ἀποτελῶν ἐν τῷ συνόλῳ του πρῶτην ὕλην ἱστορίας.

Καὶ ὁ ἀρχαιολόγος δύναται ν' ἀντλήσῃ χρήσιμα στοιχεῖα ἐκ τῆς γνώσεως τῶν περιηγητικῶν κειμένων, ἐκ τῶν εἰκόνων, τῶν ἀντιγράφων ἢ τῶν προστιθεμένων ἐπιγραφῶν², ἐκ τῶν σχεδιογραφημάτων τῶν μνημείων, ἅτινα παραθέτουν, ἐκ τῆς ἀποτυπώσεως μεταλλίων καὶ νομισμάτων κλπ. κλπ., ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κρίσεως³ αὐτῶν ἐπὶ διαφόρων ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων.

Πολλοὶ καὶ διάφοροι⁴ εἶναι οἱ συνεισφέροντες εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, καὶ μάλιστα πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης, ἧτις ἐγένετο, ὥς γνωστόν, εἰς νεωτάτους σχετι-

¹ Eugène de Villeneuve, Journal fait en Grèce pendant les années 1825—1826 (Bruxelles 1827), σελ. 148 καὶ 149. Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ κρίσεις του περὶ τῶν ἡρώων τῆς Ἐπαναστάσεως.

² Ὁ Lucas (1700), ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀγκυραν, ὡς ταξιδιώτης, ἀνέγραψε πολλὰς ἀρχαίας ἐπιγραφάς, ἐν αἷς τὴν περίφημον διαθήκην τοῦ Αὐγούστου, τὴν ὁποίαν κατὰ πρῶτον ὁ Bousbeke ἐγνώρισεν εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Εὐρώπης ὡς Monumentum Ancyranum. Ὁ Bousbeke δὲν ἀνέφερεν, εἰμὴ τὴν λατινικὴν ἐπιγραφὴν. Ὁ Tournefort ὁμίλησε δι' ἀνάλογον, περιγραφὴν ἑλληνικὴν ἀλλ' ὁ Lucas ἔδωκε τὴν δέουσαν προσοχὴν ἀντιγράφας ταύτην κατενόησεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ εἶναι μετάφρασις τῆς λατινικῆς, ἐπιπροσθέτως δὲ συνεπλήρωσε πολλὰ χάσματα. Βλ. Vivien As. Min. τ. II σ. 51.

³ Πρῶτος ὁ Spon ἐξέφρασε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι τὸ νῦν καλούμενον Θησεῖον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Βλ. Θ. Φιλαδελφῆως Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν τ. I σ. 176.

⁴ Ὡς ὁ Spon, ἱατρός, ὁ Gouffier, πρέσβυς, ὁ Riedesel, τιτουῆχος, ἐρασιτέχνης καὶ λάτρης τοῦ ὄραίου· σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ περιήγησις τούτου, ὡς καὶ αἱ περὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων εἰδήσεις κέκτηνται ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι ὑπῆρξε φίλος τοῦ περιφήμου Winckelmann. Εἰδικῶς ἀρχαιολόγοι κατέρχονται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, ὡς ὁ Julien Le-Roy (Ruines de plus beaux monumens de la Grèce), ὁ Brönsted (Voyages dans la Grèce, accompagnés de recherches archéologiques et suivis d'un aperçu (1826) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

κῶς χρόνους. Περιηγηταὶ πάσης ιδιότητος δὲν ἀμελοῦν νὰ ἐγκατασπεύρωσιν εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν ἀρχαιολογικὰς πληροφορίας ἀξιολόγους, καίτοι ἐπεισοδιακὰς, αἱ ὁποῖαι ἐλάχιστα ἴσως θὰ προσέφερον εἰς τὸν ἀρχαιοδίφην τῆς σήμερον, ἐχρησίμευσαν ὁμως διὰ νὰ συγκρατήσωσι τὸ νῆμα τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαιοτήτων, αἵτινες ὑφίσταντο ἐκάστοτε τὸν ἀντίκτυπον τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τοῦ τόπου, παραμορφούμεναι καὶ ἔξαφανιζόμεναι.

Συχνάκις ὁμως τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαιολογούντων τούτων δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένον κερδοσκοπίας. Ἡ ἀρχαιοφιλία, ἀφ' ἧς ἐποχῆς Φραγκίσκος ὁ Α' ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἱταλίαν εἰδικοὺς πρὸς ἀναζήτησιν ἀγαλμάτων ἢ τὴν λῆψιν ἐκτύπων τῶν ὄσων ἢ ἀπόκτησις ἦτο δύσκολος, εἶχεν ἀναπτυχθῆ εἰς ἐπικερδῆ ἐπιχείρησιν, ἧτις παρεῖχε προσφορώτατον βεβαίως, ὥς ἐντελῶς ἀνεκμετάλλευτον, ἔδαφος ἐν Ἑλλάδι, κοιτίδι τῆς πρωτοτύπου γλυπτικῆς περιουσίας τοῦ κόσμου.

Ἡ ἀρχαιοκαπηλεία, ἔξαπλωθεῖσα πανταχοῦ, διεξήγετο, ἐννοεῖται, ἀναλόγως πρὸς τὴν μόρφωσιν καὶ τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς, ὑπενθυμίζουσα ἐνίοτε τὸ παράδειγμα τοῦ Ρωμαίου Μομμίου! Οὐχὶ σπανίως αἱ ἀγόμεναι εἰς φῶς ἀρχαιότητες μετεφέροντο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας ἠκρωτηριασμέναι. Ὁ Du Loir, διασχίζων τῷ 1639 τὸ Ἀρχιπέλαγος, εἶδεν εἰς Δῆλον ἀγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος, 10 ποδῶν ὕψους, τὸ ὁποῖον οἱ Ἀγγλοὶ εἶχον διχοτομήσει πρὸς μεταφορὰν τοῦ ἡμίσεως. Ἀληθῶς οἱ Ἀγγλοὶ ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀρχαιοκαπηλείας¹, σκοποῦντες νὰ «μεταφέρωσι τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν Ἀγγλίαν», κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ Peacham² (to transpland old Greece into England).

Ἐκτὸς τοῦ κατὰ βάρβαρον τρόπον γινομένου ἀμνητοῦ τῶν ἀρχαίων γλυπτῶν, καὶ ἕτερον γεγονός συνετέλεσεν εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπιγραφῶν ἰδίᾳ. Τοιοῦτον εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Τραϊανοῦ³ ἀρξαμένη συνήθεια τῆς ὑπὸ τῶν περιηγητῶν πρὸς ἀπαθανάτισιν ἐγκαρ-

¹ D'Arvieux (1653), Mémoires τ. I σ. 47.

² De Laborde, Athèn. τ. I σ. 67.

³ Lalanne, Des Pélerinages σ. 4 καὶ Forbin (1818) Voy. σ. 20. Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν εὐρισκόμενος, θὰ ἠσπάζετο τὰ εὐλαβῆ μάρμαρα, ἐὰν δὲν ἦσαν κατάστικτα διὰ τῶν ὀνομάτων πάντων τῶν βεβήλων περιηγητῶν, ὅσοι ἐπεσκέφθησαν ταύτην ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων. Εἶναι γνωστὸν καὶ τὸ τοῦ Βύρωνος, ἀναγράφαντος ἐπὶ τινος κίονος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Σουριάδος τὸ ὄνομά του καὶ μέχρι σήμερον διατηρούμενον.

ξεως τῶν ἰδίων ὀνομάτων ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων, ἦτις κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐπεξετάθη εἰς ὀλοκλήρους, καὶ ἐνίοτε κωμικὰς φρασεολογίας¹.

Διερωτᾶται ὅμως τις, ἂν ἡ καπηλεία τῶν ἀρχαιοτήτων δὲν ἦτο προτιμότερα, διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀπὸ τὴν τελείαν ἐγκατάλειψιν τῶν μαρμαρίνων ἀριστουργημάτων εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀμαθῶν ἐντοπίων, εἴτε Ἑλλήνων εἴτε Τούρκων. Οἱ πρῶτοι ἐκ τούτων, ὡς οἱ Ἑθροπαῖοι, ἐξ ἀπερισκέπτου ματαιοδοξίας κινούμενοι, ἀπέξενον τὰς ἀρχαίας ἐπιγραφὰς ἐγχαράσσοντες ἀκολούθως καὶ οὗτοι ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τὰς ἐνδόξους αὐτῶν οἰκογενειακὰς περιγραμμάς². Οἱ δεῦτεροι, θεωροῦντες, ὅτι τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας ἀπέκειτο ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Θεόν, ἢ πιστεῦοντες ὅτι ἐντὸς τῶν ἀγαλμάτων κατέκον πνεύματα πονηρά, ὡς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἔθραυον ἀνηλεῶς ταῦτα. Ἐπὶ πλέον, ἀμφοτέροι, Ἑλληνας καὶ Τούρκους, ἐπορίζοντο εὐχερῶς ἐτοιμον οἰκοδομήσιμον ὕλικόν³ ἐκ τῆς θαυμασίας λευκῆς οὐσίας δι' ἧς εἶχον λαλήσει οἱ ἀρχαῖοι ἀριστοτέχναι, ἢ μετεχειρίζοντο ταύτην δι' ἄλλας οἰκογενειακὰς αὐτῶν⁴ ἀνάγκας.

Τελευταῖοι εἰς τὴν σειρὰν τῶν μελετητῶν τῶν περιηγητικῶν κειμένων ἔρχονται οἱ γεωγράφοι καὶ οἱ φιλόλογοι, καθ' ὅσον ταῦτα ἀποτελοῦν ἐπίσης πολύτιμα, ἂν καὶ ἀσυνείδητα, γεωγραφικὰ ἐγχειρίδια, ἀναφέροντα ὄρια, φυσικὰ καὶ τεχνητά, τῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ ἀποθησαύρισιν γλωσσικοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοπωνυμικοῦ ὕλικου. Πλεῖστα ὀνόματα τόπων, ἀπολεσθέντα⁵ ἢ μεταβληθέντα⁶ κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας μόνον ἢ

¹ Letronne, Journal des Savants, Janvier 1844 σ. 43.

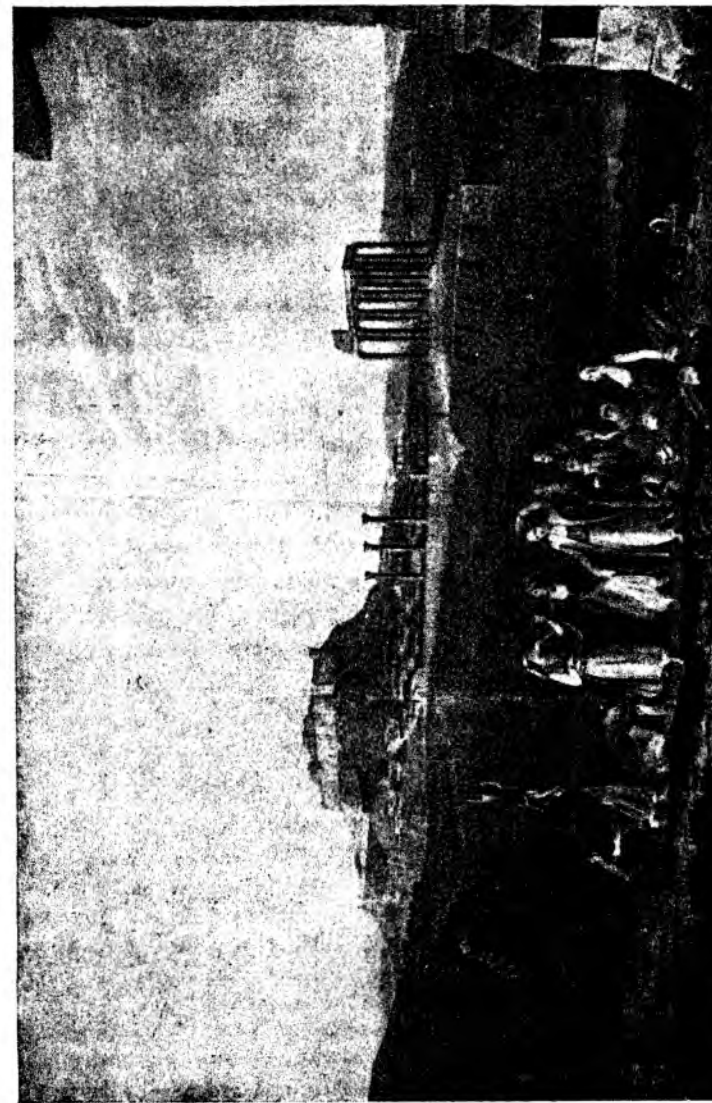
² Stephanopoli, Voyage en Grèce τ. I, σ. 257.

³ L. Castellan, Lettres sur la Morée, τ. I σ. 69. Οἱ Τούρκοι, ὡς ὀκνηροί, κατέστρεφον τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, χρησιμοποιοῦντες ταῦτα δι' ἰδίαν χρῆσιν, De Potocki, Voyage en Turquie σ. 17. Καὶ Riedesel, Voy. σ. 116. Οἱ ἀμαθεῖς κάτοικοι τὰς ἐπιγραφὰς ἐνεταίχιζον εἰς τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν των.

⁴ Julien Le-Roy (Ruines les plus beaux monuments de la Grèce, Paris 1780) τ. II σ. 34. Ἀναφέρει, ὅτι εἰς πεδιάδα τῆς Σπάρτης εἶδεν ἐκτελουμένην τὴν ἐξῆς «σχεδὸν μυστικοπαθῆ» πράξιν: κατὰ τὴν σπορὰν τοῦ βάμβακος, προσέτριβον, ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἀρχαίας ἐνεπιγράφου στήλης, σπόρους τοῦ φυτοῦ, πιθανῶς πιστεύοντες ὅτι τοῦτο θὰ ἔφερε πλουσίαν συγκομιδὴν ἢ ἐπιγραφὴ, ὡς ἦτο ἐπόμενον, οὕτω πως εἶχεν ἀποσβεσθῆ.

⁵ Vandal, Voy, Nointel, σ. 162. Αἱ Ἀθηναὶ ἀπώλεσαν τὸ ὄνομα των, ὃ δὲ Πειραιεὺς εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα «Λιμὴν τοῦ Λέοντος» (Port Lion).

⁶ Vandal, αὐτ. σ. 285, Stanchioi (Κῶς) Nicolay, Nav. σ. 282.

Εἰκ. 27. Χορὸς Ἀρθίδων παρὰ τὴς στήλης τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς
(Stuart - Revett, Les antiqu. d'Athènes (1812) tom. III Chap. II pl. XVII).

περιγηγική γραφίς διέσωσε. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιβάλλεται ἡ ἀντίστοιχος προσοχή ἐκ μέρους τοῦ μελετητοῦ, ὅστις δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ, ὅτι οἱ περιγηγῆται εἶναι ξένοι, λαλοῦντες γλώσσαν διάφορον τῆς ἑλληνικῆς¹ καὶ μὴ κατέχοντες εἰδικὴν μόρφωσιν, ὥστε ν' ἀποφεύγωσιν ἀνεξαιρέτως τὰς παρετυμολογίας ἢ τὰς φθογγολογικὰς παραποιήσεις τῶν ἀκουσμένων λέξεων. Καὶ περὶ τῶν γεωγραφικῶν πληροφοριῶν ἀνάλογος ἐπιβάλλεται προσοχή, καθ' ὅσον ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐπιπόλοιοι² καὶ ἀγεωγράφητοι ξένοι.

* *

Ὡς καὶ προηγουμένως ἀνεφέρομεν, οἱ περιγηγῆται παρέχουν μαρτυρίας ἀμερολήπτους ἐν εἰδικοῖς σημείοις περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος. Αἱ καθ' ὅλου ὅμως ἀπέναντι τῆς χώρας ἡμῶν διαθέσεις τῶν σπανίως ἐμφανίζονται ὑπὸ τὸ αὐτὸ ψυχρὸν καὶ ἄκαμπτον ἔνδυμα τῆς ἀμεροληψίας. Ἀληθῶς, καὶ ὁ ἀδαέστερος τῶν ἀναγνωστῶν δύναται νὰ διαιρέσῃ τούτους εἰς δύο τοῦλάχιστον μεγάλας κατηγορίας, ἀμφοτέρως δ' ἕξ ἴσου χρησίμους διὰ τὸν ἱκανὸν ἱστοριοδίφην, τὴν τῶν φιλελλήνων καὶ τῶν μισελλήνων.

Περὶ τῶν πρώτων ἕξ αὐτῶν, ἤτοι περὶ ἐκείνων, οἵτινες, συγκρίνοντες, εἴτε ἕξ αὐτοψίας, εἴτε ἐκ πληροφοριῶν, τὸν τουρκικὸν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, εὐρίσκουν τὸν πρῶτον ἀνώτερον τοῦ δευτέρου, ὠμιλήσαμεν καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις.

Sethine, αἱ Ἀθηναίαι, πιθανὸν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φράσεως «εἰς ταῖς Ἀθήνας». Σημειωτέον, ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ὑπέστη πολλὰς μεταβολάς: Setine ὀνομάζονταν ὑπὸ τοῦ Bondeimontius καὶ Ortelius, καὶ ἐν Καταλανικαῖς καὶ Ἑνετικαῖς ἐκθέσεσιν (Karl Hopf, Veneto-byzantinischen Analekten σ. 378 ἐν Sitzungsberichte der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften XXXII. Band III Heft Jahrg. 1859, November). Arzene ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ Marino Saudo, Istoria del regno di Romania, ἐν Charles Hopf, Chroniques Gréco-romanes (Berlin 1873) introduction σ. XVII. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ Νικ. Σοφιανὸς ἀναφέρει ἐν τῇ γεωγραφικῇ του χάρτη τὰς Ἀθήνας «Σατίνας». Ἐν τοῖς «Türkische Chronica» τοῦ Maurer (1664) σ. 80, ἀναφέρονται αἱ Ἀθηναίαι S e t h e, ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν, (de ruderibus—rudera, ἐρείπια).

¹ Βλ. κατωτέρω Robert de Dreux, διαπράττοντα σφάλματα ὡς Ἄστρος ἀντὶ Πάτρα, Καβάλλος ἀντὶ Καβάλλα, Βόσλος ἀντὶ Βόλος κ.λ.π.

² Ὡς ὁ Gravier d'Otières, ὅστις συναριθμεῖ τὸν Πειραιᾶ μεταξὺ τῶν λιμένων τοῦ Μωρέως, ὁ Rochechouart καὶ ἄλλοι. Βλ. κατωτέρω Β' Μέρος.

Μεταξὺ τούτων ὅμως δέον νὰ ἐξαιρέσωμεν ἐκείνους, οἵτινες δὲν εἶναι κυρίως εἰπεῖν μισέλληνας, ἀλλ' ἀπαισιόδοξοι, ἢ τοῦλάχιστον λίαν αὐστηροὶ παρατηρηταὶ τῆς συγχρόνου αὐτῶν καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. «Θεωροῦσι, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Bartholdy, τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὡς σῶμα ὀριστικῶς ἐξηντλημένον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπολείπεται, εἰμὴ ἢ φυτοζωία εἰς τὸ διηνεκές...». Δυσφοροῦντες (οἱ περιγηγῆται οὗτοι) ἐκ τῆς ταπεινότητος καὶ διαφθορᾶς, τὰς ὁποίας συνήντησαν, διακηρύσσουν ὑψηλῇ τῇ φωνῇ, ὅτι ἡ τοιαύτη κατάστασις θὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἄπειρον»¹.

Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων, καθ' αὐτὸ μισελλήνων, πολλοὶ εἶναι οἱ ἐξετάζοντες τὰ πράγματα ἀπὸ συμφεροντολογικῆς, καὶ συγκεκριμένης ἐμπορικῆς σκοπιᾶς, πρесеβυταί, πρόξενοι ἢ ἰδιῶται ἐπιχειρηματῆαι καὶ ἔμποροι. Εὐρίσκοντες ἅπαντες οὗτοι τὸν Ἑλληνα ἀνταγωνιστὴν ἐπικίνδυνον, ὡς εὐφυᾶ, ἐνεργητικόν, ἐπιχειρηματικόν καὶ εὐτολμον, ἐδικοῦνται, χαρακτηρίζοντες αὐτὸν ὡς κακόπιστον² καὶ ἀνήθικον εἰς τὰς συναλλαγὰς³. Παραλλήλως, ἐπειδὴ ὁ Τοῦρκος ἔστρεφετο καὶ ἔχοντος ἐμπορικῶν πνεύματος⁴, κατέρχονται καὶ μέχρι κολακείας ἀπέναντι αὐτοῦ, φανταζόμενοι ὅτι τοιοῦτοτρόπως παρέχουν καὶ τὴν θετικὴν πλευρὰν τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι ἐμφανίζονται ὡς ἀμερόληπτοι! Ἀτυχῶς ὅμως καὶ ἄλλοι, πλὴν τῶν ἐμπόρων, ἐκτοξεύουν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων δυσμενεῖς χαρακτηρισμοὺς, ὀνομάζοντες αὐτοὺς ἀστάτους, φιλοδόξους καὶ ἐκδικητικούς⁵.

Οἱ μισέλληνας οὗτοι, οἵτινες μόνον ἐλαττώματα διέκριναν εἰς ἡμᾶς, παρέσχον ὕλικόν καὶ εἰς τοὺς ἀναφανέντας κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, μισέλληνας τῆς Εὐρώπης, οἵτινες φοβούμενοι καὶ

¹ Bartholdy, Voy. en Grèce, τ. II σ. 156, 157.

² Scrofani, Voy. en Grèce III κεφ. XV σελ. 101, Οἱ Ἕλληνας θεωροῦνται ὡς κακόπιστοι. Mirone, Mém. Voy. Lev. II σ. 159. Εὐρίσκει τοὺς Ἕλληνας ὑπερηφάνους, κλέπτας, ἀπατεῶνας.

³ Beaujour, Tabl. com. τ. I σελ. 18. Οἱ ἔμποροι φοβοῦνται τὸν συναγωνισμὸν τῶν Ἑλλήνων, νέου φιλοπόνου λαοῦ, ὅστις ἀποστέλλει ἤδη ἐμπορικὰ πλοῖα μέχρι τοῦ Ταμέσεως. Λέγουν, ὅτι θὰ πληρώσῃ πάντας τοὺς λιμένας τῆς Εὐρώπης διὰ τῶν ἰδίων του πλοίων πρὸς βλάβην τῶν Εὐρωπαϊῶν ἐμπόρων.

⁴ Scrofani, Voy. en Grèce III κεφ. XV σελ. 101. Οἱ Τοῦρκοι θεωροῦν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου καὶ τοῦ γεωργοῦ λίαν ἐξευτελιστικόν. Καὶ Bartholdy, Voy. τ. I σ. 233.

⁵ Vandal, Voy. De Nointel σ. 301. Ἐπιστολὴ τοῦ De Nointel πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Arnaud de Pomponne (25 Ἀπριλίου 1674).

πάλιν τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ μέλλοντι¹ ἀνέσκαπτον τὰ ἀρχεῖα τῶν περιηγήσεων, ἵνα λάβωσιν ἐκεῖθεν ὄπλα διὰ τὸν ἀγῶνα των.

Οἱ μισέλληγες κατεδικάσθησαν ἐν πρώτοις διὰ τοῦ στόματος τῶν ὁμοεθνῶν αὐτῶν. Αὐτοὶ οἱ ξένοι συγγραφεῖς ἀνευρίσκουν εἰς τούτους κακόπιστον μεροληψίαν, μεμφόμενοι ὅτι παρέβλεπον μέγα γεγονὸς, ὅπερ εἶχεν ἐπιθέσει μοιραίαν καὶ διαβρωτικὴν σφραγίδα ἐπὶ τοῦ Ἑλληνος, τὴν δουλείαν. Τὸ νὰ συναγάγη τις γενικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ Ἑλληνος ἔξετάζων τὸν ὑπόδουλον ραγιάν, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ ἔκρινε τὸν βαθμὸν τῆς σκληρότητος τοῦ Γάλλου ἐκ τῶν φρικαλεοτήτων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἀληθῶς, ἐν ὅσῳ αἱ κυβερνήσεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, αἵτινα διῆγον ὑπὸ καθεστῶς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, ἠνείχοντο, ὡς εἶδομεν, τὰς ἐκάστοτε ἐκ μέρους τῶν σουλτάνων ταπεινώσεις ἐν τῷ προσώπῳ τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων των, ἦτο τερατώδης ἡ ἀξίωσις τῶν περιηγητῶν, ὅπως ὁ δοῦλος Ἑλληὴν τηρήσῃ στάσιν ἀγέρωχον πρὸ τοῦ κυρίου του.

Εἰς ἡμᾶς, Ἑλληνας ὄντας, ὀλίγοι, ὡς εἰκός, ἐπιτρέπονται κρίσεις περὶ τῶν κακῶν τούτων διαθέσεων τῶν ξένων. Προτιμῶμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτοι, ἐν οἷς προέχουσιν θέσιν κατέχει κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ὁ πνευματώδης, ἀλλὰ κακεντρεχῆς Edmond About (1854), αἰσθάνονται γενικῶς σατανικὴν ὁρμὴν πρὸς ἐξεύρεσιν μόνον τῶν τρωτῶν σημείων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ψυχικὴ αὐτῶν σύστασις εἶναι τοιαύτη, ὥστε, προσκολλώμενοι ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων σφαλμάτων, αἰσθάνονται μοχθηρὰν ἱκανοποίησιν ἐπὶ τῇ μεγαλοποιήσει αὐτῶν, ἐπὶ τῇ διατυπώσει δυσμενῶν κρίσεων ἢ ἀπαισιοδόξων προφητειῶν. Ἀναγιγνώσκοντες αὐτούς, ἀναμιμνησκόμεθα τοῦ Nietzsche, χαρακτηρίζοντος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Αἰμιλίου Ζολᾶ, καὶ κατὰ τὸν συνήθη αὐτῷ ἀριστοτεχνικὸν τρόπον, τὴν τοιαύτην ροπήν τῆς σατίρας ὡς «χαρὰν ἐπὶ τῇ δυσσομίᾳ» (Freunde zu stinken), καὶ παραβάλλομεν τοὺς συγγραφεῖς τούτους πρὸς τὰς μυρίας, αἵτινες, περιιπτάμενοι ὠραίων σωμάτων, ἀρέσκονται ἐν τούτοις ὅπως ἐπικάθηται μόνον ἐπὶ τῶν πληγῶν. Τοιοῦτο φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πρῶσιμα ὑπὸ τὸ ὅποιον τὰ ἑλληνικὰ φαινόμενα παρουσιάσθησαν εἰς ὠρισμένους ξένους. Πόσον ὁμως ἐδικαιώθησαν οἱ ἄλλοι, ὅσοι ἠσθάνθησαν τοὺς παλμοὺς τῆς συμπαθείας πρὸς τοὺς ὑποδούλους! Τὴν

¹ Extrait de la Revue Encyclopédique, 6ον ἔτος, 2 σειρά, Νοέμβρ. 1824.

Εἰκ. 28. Χορὸς Ἑλληνίδων τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους
(Metrage, Voy. I σελ. 176 No XIII)

ἀκοίμητον φυλετικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐθνικὴν ὑψηλοφροσύνην τοῦ Ἑλληνος ἀπέδειξε κατ' ἐξοχὴν καὶ περιτράνωσ τὸ γεγονός τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἑνδεκάτης κατὰ σειράν, δίδαγμα ἀπαραδειγματίστου αὐτοθυσίας καὶ ἡρωϊσμοῦ.

Πράγματι, ὡς ἀνάγλυφόν τι πρέπει νὰ ἐξετασθῆ καλῶς, ἵνα ἀνευρεθῆ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ σύστασις καὶ αἱ μετὰ ταῦτα προσθήκαι, ἐὰν συνέβησαν τοιαῦται, οὕτω καὶ διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν ὀλοκλήρου λαοῦ ἐπὶ 400 ἔτη ὑποδούλου, ὃ παρατηρητὴς ἔχει ἀνάγκη γιγαντιαίων φακῶν, ὅπως διεισδύσῃ εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἐπίκτητον αὐτοῦ οὐσίαν¹.

Ἡ ἐπίδρασις ἄλλως τε τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος εὗρισκε καὶ σχετικῶς πρόσφορον ἔδαφος ἐπὶ τῆς δευτέρας, κειμένης ἐν τῷ μεταιχμῷ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, πολλῶ δὲ μᾶλλον ὅταν οἱ Τούρκοι ἐγένοντο δυνάσται αὐτῆς.

Ἀφθονώτεροι ἐννοεῖται, ὑπῆρξαν οἱ φιλέλληνες περιηγηταί, καὶ θερμὸς πρόδρομος αὐτῶν ὁ πολὺς Crusius, γράφων ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως «διὰ παντὸς ἐγὼ Φιλέλλην ὢν, τὸ πλεῖον τῆς ζωῆς μου ἀμφὶ τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν καὶ παιδείαν ἔσχον»².

Μεταξὺ τῶν πρώτων φιλελλήνων Γάλλων περιηγητῶν κατατάσσονται οἱ Thévet³ καὶ Du Loir, οἵτινες, παλλόμενοι ἕξ ἀγνῆς καὶ πραγματικῆς συμπαθείας πρὸς τοὺς κληρονόμους τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, πρῶτοι παρομοῦν τοὺς ἱππῶτας καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης ν' ἀπελευθερώσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ φιλελληνισμὸς, ὡς ὄφελεν, ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸ γυναικεῖον φύλον, ἥδη ἀπὸ τῆς Ἀννης τῆς Ἀγροικονίας (Akerjelm), λογίας συνοδοῦ τῆς κομήσεως Kōpigsmark, εἰς ἣν, κάτοχον γνώσεων περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, βαθεῖαν ἐπροξένησε θλίψιν ἢ ἐπισυμβᾶσα πυρπόλησις τοῦ Παρθενῶνος «ναοῦ διατηρηθέντος ἐπὶ τρεῖς χιλιάδας ἔτη καὶ οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον ἀντικατασταθέντος»⁴.

¹ Riedesel, Voy. en Sicile. Cohen, Tableau de la Grèce σ. 259.

² Crusius, Turco-græcia, βιβλ. ζ' σελ. 410.

³ Thévet, Cosmogr. σ. 85. Ὁμιλεῖ ἐνθέρμως περὶ τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπεχθάνεται τὴν ἐπικατάρατον κυριαρχίαν τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τούτων. Αὐτ. σ. 86. Ἐπικαλεῖται τὴν γενναιοψυχίαν τῶν εὐγενῶν χριστιανῶν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ ταχείας ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος. Καὶ Joanne Isambert, Itiner. de l'Orient σ. 54.

⁴ Laborde, Athènes aux XVe etc. Siècles τ. II σ. 275.

Οἱ Φιλέλληνες, συγκρίνοντες τοὺς Ἑλληνας πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν λαοὺς, ἤτοι τὸν ὀκνηρὸν καὶ θαλασσόφοβον Τούρκον, τὸν ἄγριον καὶ ἄπιστον Ἀλβανόν, τὸν θαρραλέον, ἀλλ' ἡμιβάρβαρον Σλαῦον καὶ τὸν ἀκόλαστον Ρουμᾶνον, ἀποδίδουν εἰς αὐτοὺς ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν¹. Τινὲς ἀνευρίσκουν εἰς αὐτοὺς ἀστάθειαν μὲν καὶ σκληρότητα, ὡς καὶ ἄλλα ἐλαττώματα προερχόμενα κατ' αὐτοὺς ἐκ τῶν προγόνων των², ἀλλὰ καὶ φιλοξενίαν³ καὶ φιλοστοργίαν καὶ πολλὰ ἄλλα προτερήματα⁴, ἅτινα καθιστοῦν αὐτοὺς ἀξίους πάσης ὑποστηρίξεως καὶ βοήθειας ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν.

Οἱ τελευταῖοι ἐκ τῶν Φιλελλήνων περιηγητῶν, πνεύματα διορατικά⁵ προβλέπουν ἐπὶ τέλος ὡς ἀναπόφευκτον καὶ λίαν προσεχῆ τὴν ἀκαταγώνιστον ἐξέγερσιν τοῦ ἀρχαίου φρονήματος τῆς ἐλευθερίας καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Ἐννοεῖται ὅτι, εἰς τὴν προφητείαν των ταύτην συνετέλεσε κυριώτατα καὶ ὁ πρὸς τοῦτο διάπυρος αὐτῶν πόθος.

* *

Μετὰ τὰς ἐναντι τῶν Ἑλλήνων διαθέσεις τῶν περιηγητῶν, ἐξεταστέον διὰ βραχέων καὶ περὶ τῆς ἀξιολογίας αὐτῶν, καθ' ὅσον ἢ

¹ Lenormant (François), La Grèce et les îles Ioniennes, σ. 6.

² Caroline, Voy. τ. II σ. 177. Tott, Voy. Εἰς. σελ. XXXvij. Τὸ ἑλληνικὸν αἷμα παρουσιάζει ἀκόμη καὶ σήμερον τοὺς ἰδίους τύπους, οἵτινες ἐχρησίμευσαν ὡς ὑποδείγματα εἰς τὸν Πραξιτέλη, Φειδίαν, κ.λ.π.

³ Walsch, Voy. en Turquie σελ. 312.

⁴ Laborde (Alex.), Extr. Rapp. Académie, σ. 59.

⁵ Ἐνταῦθα ἀνήκουν οἱ Choiseul Gouffier, Σονίνης καὶ ἄλλοι, πρὸς οὓς στρέφεται συμπαθῆς ἢ ἀνάμνησις τῶν Ἑλλήνων. Ἀξιόλογον θέσιν ὅμως μεταξὺ τούτων πρέπει νὰ κατέχῃ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Μαίητλανδ, ἀρμοστοῦ τῶν Ἰονίων νήσων, ὀνόματι Νάπιερ. Οὗτος, ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Μαίητλανδ εἰς Ἰωάννινα πρὸς συνάντησιν τοῦ Ἀλῆ, συνέστησεν εἰς αὐτὸν σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ συνδεθῆ μὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, καθ' ὅσον οἱ Ἑλληνας εἶχον ἀνακτήσει τὴν ὑψηλοφροσύνην αὐτῶν καὶ ἀφεύκτως ἐπρόκειτο ν' ἀποτινάξωσι τὸν ζυγὸν των. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ὁ Νάπιερ ἐξέφρασε καὶ εἰς τὸν Μαίητλανδ τὰς αὐτὰς σκέψεις του καί, ἐπειδὴ δὲν τὸν εὗρε σύμφωνον, ἀπέστειλεν ἀπ' εὐθείας ὑπόμνημα πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν. Βλ. Θεοφανίδου, Ἱστορικὸν ἀρχειον τ. Θ' (1936) σ. 392. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἐκ θαυμασμοῦ κινουμένη πρὸς τὸν μέγαν διδάσκαλον, τὸν Κοραῆν, ὀφείλω νὰ τονίσω πόσον προφητικὸς ὑπῆρξεν ὁ ἐκφωνηθεὶς τῷ 1803 περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων λόγος αὐτοῦ. Προεῖδε τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἐπακριβέστατα ὡς προφητικὸς δραματιστής, οὕτως, ὥστε νὰ νομίζῃ τις ὅτι ὁ λόγος ἐξεφωνήθη πολλὰ ἔτη μετ' αὐτήν.

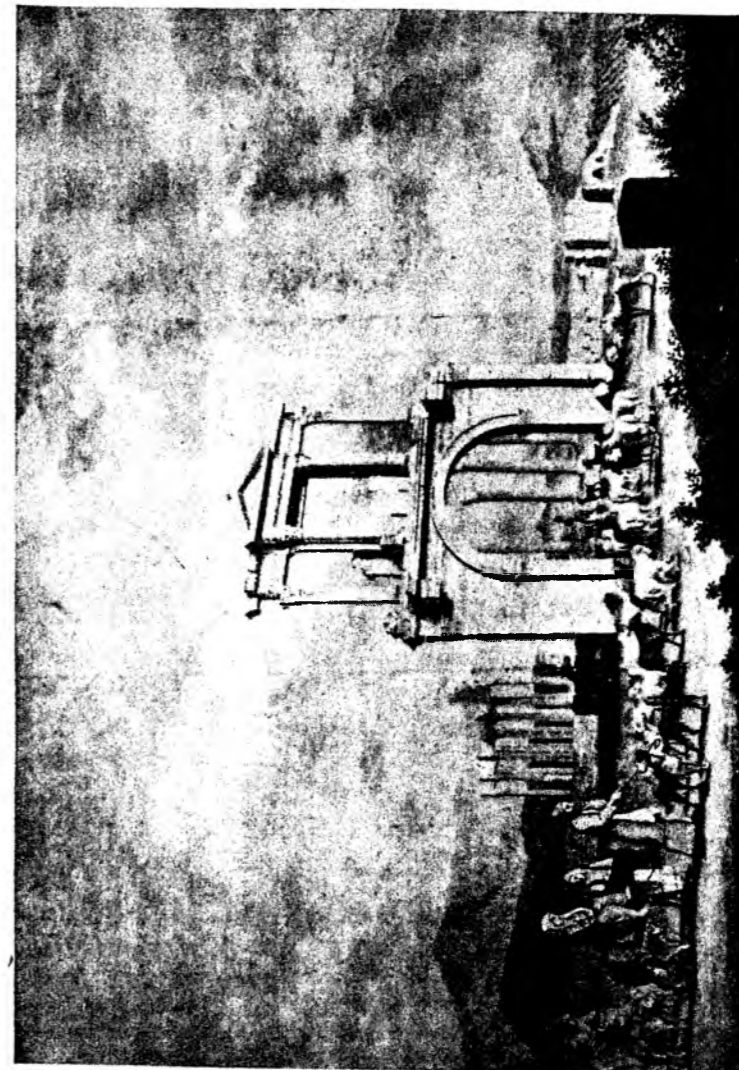
ἔλλειψις ταύτης φυσικὸν εἶναι νὰ ἐξουδετερώνη πᾶσαν, εἴτε ἀγαθὴν, εἴτε κακὴν διάθεσιν τοῦ συγγραφέως, καθιστῶσα τὸ κείμενον ὑποπτον ἢ ἐντελῶς ἄχρηστον, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβὲς μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν. Ἄλλ' ἡ ἀρετὴ τῆς ἀξιοπιστίας σποραδικῶς μόνον ἐμφανίζεται ἐν τῇ περιηγητικῇ φιλολογίᾳ, ἀναπτυσσομένη ὁπωςδῆποτε προϊόντος τοῦ χρόνου. Αἱ ἀφηγήσεις τῶν παλαιότερων περιηγητῶν, κατὰ μέγα μέρος προσκυνητῶν, βροίθουσι περιγραφῶν περὶ θανμάτων καὶ θανασιῶν, ὁμιλοῦσι μετ' ἐκστάσεως περὶ ἱερῶν λειψάνων¹, μεταδίδουσιν ὄλως ἀβασανίστως, τυχαίως ἀκουσθέντας ἀπιθάνους καὶ φανταστικοὺς ἀνατολικοὺς μύθους καὶ παρενθέτουσιν ὁμοίως παντοειδῆ ἀνέκδοτα.

Ἡ ἀναξιοπιστία προέρχεται καὶ ἐξ εὐλόγου φιλαρεσκείας. Ὁ περιηγητὴς κολακεύεται νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἥρωα μυθιστορηματικῶν περιπετειῶν, ἀναλόγων πρὸς ἐκείνας τῶν ἱπποτῶν τοῦ Μεσαίωου, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὸ βιβλίον ἀνάργαστον μεταξὺ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τῆς ἐποχῆς καὶ διατὶ ὄχι; ν' ἀποφέρωσιν εἰς τὸν συγγραφέα χρηματικὰ κέρδη ἱκανὰ νὰ ὑπερκαλύψωσι τὰς ἐκ τοῦ ταξιδίου δαπάνας.

Ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν περιηγητικῶν κειμένων ἐπιδραῖ ἐπίσης καὶ ὁ, ὃν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν προέθετον, ἐνσυνείδητος σκοπός. Ὑπάρχουν καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς, πλεονάζουν δὲ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας, οἱ ποθοῦντες νὰ δώσωσι πιστὴν καὶ ἀκριβῆ εἰκόνα τῶν ὑπ' αὐτῶν παρατηρηθέντων· ἄλλοι ὅμως, μὴ σκοπεύοντες ἀρχικῶς νὰ προβῶσιν εἰς συγγραφὴν, παρορμῶνται μᾶλλον ἄκοντες εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀκροωμένων τὰς ἐνδιαφερούσας, ὅσον καὶ γραφικὰς διηγήσεις των· οὗτοι εἶναι καὶ σχετικῶς ἀμαθεῖς, δι' ὃ καὶ ἐν τοῖς προλόγοις των ζητοῦσι παρὰ τοῦ ἀναγνώστου γενικῶς συγγνώμην διὰ τοὺς περὶ τὴν ἔκφρασιν σολοικισμούς², ὡς καὶ διὰ τὴν ἀσάφειαν τῶν περιγραφῶν.

¹ Βλ. ἀνωτέρω σ. 25 σημ., καὶ Pietro della Vallé, Voy. τ. I σ. 6-8.

² Mirabal, (1691) Voy. en Italie et en Grèce, προλ. σ. 1. «Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν μου εἰς τὴν Γαλλίαν ἔδωκα τὸ χειρόγραφον τοῦ ταξιδίου μου εἰς τινα φίλον μου, ὅστις μὲ παρεκίνησε νὰ τὸ δημοσιεύσω... Παρακαλῶ νὰ τύχω συγγνώμης ἐκ μέρους τοῦ ἀναγνώστου διὰ τοὺς σολοικισμοὺς τοῦ κειμένου, καθ' ὅσον εἶμαι ἀνίδεος τῆς γραμματικῆς τῆς γαλλικῆς γλώσσης, ἢ δὲ πατρικῆ μου διάλεκτος ὑπῆρξεν ἢ τῆς Πικαρδίας. Mangeart, Souvenirs de la Morée, Προλ. σ. 1. Ἐνθα γράφει καὶ αὐτός, ὅτι κατ' ἀπαίτησιν τῶν φίλων του ἔδημο-

Εἰκ. 29. Ἀθηναῖοι ποιμένες παρὰ τὴν Πύλιν τοῦ Ἀδριανοῦ
(Stuart - Revett, Les antiqu. d'Athènes (1812) tom. III Chap. III pl. XIX)

Ἡ ἀξιοπιστία τέλος ἐναπόκειται ἐκτὸς τῆς εὐσυνειδησίας ἢ τῆς ἀγαθῆς προθέσεως, καὶ εἰς τὴν μ ν ἡ μ η ν' διακριτέον δ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὰ Voyages τῶν Mémoires. Τὰ μὲν πλείστα τῶν πρώτων γράφονται ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀμέσου σχεδὸν ἐποπτείας, ἤτοι ἐκ σημειώσεων ριφθεισῶν ἐπὶ τοῦ χάρτου κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν περιήγησιν, φιλολογικῶς ἐννοεῖται διαρροθμιζομένων μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ περιηγητοῦ εἰς τὴν οἰκογενειακὴν του ἐστίαν· τὰ δευτέρα ὅμως ἀποτελοῦν ὕλην μεταπεπλασμένην, ἀνάμικτον μετὰ πολλῆς τῆς κρίσεως τοῦ συγγραφέως καὶ ἐντόνως ἤδη φωτισμένην ὑπὸ τῆς προσωπικῆς ψυχολογίας αὐτοῦ, ἐντυπώσεις ἐξ ἀπόπτου, οὐχὶ σπανίως ὑποταγμένας καὶ εἰς μεταγενεστέρως γενικὰς ἢ εἰδικὰς ἰδέας τοῦ γράφοντος καὶ ἀνταποκρινομένας εἰς τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ θέσιν.

Ἡ ἀξιοπιστία τῶν κειμένων συνδέεται ἐπίσης στενωτάτα, ὡς εἶναι εὐλογον, πρὸς τὴν αὐτοψίαν. Ἄλλ' ὡς ἐπανειλημμένως ἀνωτέρω ἐλέχθη, πολλοὶ τῶν Εὐρωπαϊῶν ἀντιλοῦν δλόκληρον τὴν ὕλην τῶν βιβλίων τῶν ἐκ δανείων πληροφοριῶν, ἄλλοι μὲν ἀμέσως ἐκ τῶν λογάδων κατοίκων τῶν περιγραφομένων τόπων, ἄλλοι δὲ μὴ διστάζοντες ν' ἀντιγράψωσι τοὺς πρὸ αὐτῶν περιηγητὰς¹, ὁπότε ἢ καὶ ὑποπίπτουν εἰς τὰ αὐτὰ ὡς ἐκείνοι σφάλματα, ἢ ἐξογκώνουν ἢ παραμορφῶνουν ταῦτα.

Ἀναφέρομεν ὡς παράδειγμα τὸ τοῦ André Thénvet, ὅστις ψευδῶς ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπισκέφθη τὰς Ἀθήνας, τῇ ἀληθείᾳ δὲ περιωρίσθη, κατ' ἀπαιτήσιν βιβλιοπώλου τινὸς τῆς Λυῶνος, νὰ δώσῃ ἐκ τοῦ γραφείου του ἀλλόκοτον εἰκόνα τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος.

Ἄλλὰ τὸ κλασσικὸν παράδειγμα τοῦ εἶδους εἶναι τὸ τοῦ La Guilletière, (ψευδώνυμον τοῦ Georges Guillet δικηγόρου), προκειμένου περὶ τῶν ἔργων του Athènes anciennes et nouvelle καὶ

σίευσεν τὸ βιβλίον του, οὐτινος θ' ἀναγνώριση ὁ ἀναγνώστης τὴν σφραγίδα τῆς ἀληθείας, σπανίζουσιν ἐν τοῖς Souvenirs καὶ Mémoires, γεγραμμένων κατ' ἐπιταγὴν ἢ δι' ἐκμετάλλευσιν.

¹ Tollot, Voyage au Levant (1731—2) σελ. V. Πολλοὶ τῶν συγγραφέων τῶν περιηγητικῶν κειμένων οὐδὲ ἐκ τοῦ γραφείου τῶν ἐξηλθόντων, τολμοῦν δὲ νὰ εἰπῶσιν εἰς τὸ κοινόν, ὅτι πράγματι περιηγήθησαν τὴν Ἀνατολήν. Ὁ Dapper, (Olfert, Description exacte des îles de l'Archipel), ἂν καὶ οὐδέποτε ἐπισκέφθη τὴν Ἑλλάδα, ὡς ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ ἐν τῷ προλόγῳ του, ἐξ ἄλλων περιηγήσεων ἀρυσθεὶς, ἔγραψε. Θεωρεῖται μὲν τοῦτο ὡς ἀκριβὴς καὶ συχνάκις ὑπὸ τῶν περιηγητῶν ἀναφέρεται.

Lacédémone ancienne et nouvelle». Περὶ τὸ ἀξιόπιστον τούτων συνήφθη εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς των δεινὴ φιλολογικὴ ἔρις, ὑφισταμένη μέχρις ἐσχάτων. Ταύτην ἤγειρεν ὁ ἀρχαιομαθὴς καὶ δόκιμος συγγραφεὺς Spon ἐν τῇ Ἀπαντήσει του εἰς τὰς ἤκιστα φιλόφρονας κρίσεις, τὰς ὁποίας ὁ Guillet¹ ἀωνύμως εἶχεν ἐκφέρει ἐπὶ τοῦ περιηγητικοῦ βιβλίου τοῦ Spon. Ὁ Spon δηλαδὴ ἔγραψε ρητῶς², ὅτι ἐν πρώτοις μὲν ὁ ἐμφανιζόμενος ὡς συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἀδελφὸς τοῦ Guillet, δῆθεν αἰχμάλωτος ἐπὶ ἐν ἔτος ἀνὰ τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, ἦτο πρόσωπον ἀνύπαρκτον, δευτέρον δὲ ὅτι τὸ ἔργον ἔγραψεν ὑπὸ τοῦ Guillet «μέσω τοῦ χαρτοφυλακίου (par la manche)» τῶν ἐν Ἑλλάδι ἔγκατεστημένων καπουκίνων, δι' οὗ διήλθον ἐπιστολαὶ καὶ ἀπομνημονεύματα.

Ἐκτοτε οἱ λόγιοι κύκλοι διηρέθησαν εἰς δύο στρατόπεδα, τῶν μὲν χαρακτηριζόντων τὸν Guillet ὡς ψευδολόγον ἀφόρητον, τὸ δὲ σύγγραμμά του ἀναξιόλογον, τῶν δὲ θεωρούντων αὐτὸν καλῆς πίστεως, τὸ δὲ σύγγραμμά του ὡς τὴν πρώτην ἀξιόλογον τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν επικριτῶν εὐρίσκονται οἱ περισσότεροι: τοιοῦτος ὁ De Laborde³, ὅστις τονίζει ὅτι αἱ πληροφορίες τοῦ Guilletière εἶναι ἀπολύτως αὐθεντικά, μόνον δὲ ζήτημα ὑφίσταται, καθ' ὅσον οὗτος ἀπεισιώπησεν ὅτι ἔλαβε ταύτας τόσον παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὅσον καὶ παρὰ τῶν καπουκίνων. Δικαιολογῶν ὁπωσδήποτε τὸν συγγραφέα ὁ Laborde προσθέτει ὅτι ὁ Guillet ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ δώσῃ μορφήν ἐπαγωγὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν μυθιστορηματικὴν χροιάν τῆς φιλολογίας τῆς ἐποχῆς, ἥτις συχνάκις περιεστρέφετο περὶ τὴν ἀναρχομένην καὶ πειρατόπληκτον Ἀνατολήν.

Καὶ ὁ Chateaubriand⁴, μολονότι μὴ ἐπιστήμων καὶ ἀνθρωπος τῆς φαντασίας, θεωρεῖ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Guilletière δὲν προῆλθεν ἐξ αὐτοψίας, εἶναι δὲ ἀπλοῦν μυθιστόρημα, κεκτημένον ποιὰν τινα ἀξίαν μόνον διὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ κατώτερον πάσης ἐμπιστοσύνης διὰ τοὺς μεταγενεστέρους. Ὁ William Leake ἐν τῷ συγγράμματι

¹ Lettres écrites sur une dissertation d'un Voyage de Grèce publié par M. Spon, Paris 1679.

² Spon Jacob, Réponse à la critique, publiée par M. Guillet sur le voyage de Grèce de Spon (Lyon 1679) σ. 16.

³ Laborde, Athènes, τ. I σ. 219.

⁴ Chateaubriand, Itinéraire (γ' ἔκδοσις) σ. 92.

αὐτοῦ «Topography of Athens» πλείστα ὄσα ἐναντίον τοῦ Guillet γράφει ¹.

Περίπου τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Lovinesco, ὅστις καὶ κατονομάζει τοὺς βοηθήσαντας τὸν Guillet καπουκίνους, Simon καὶ Barnabé ², ὡς καὶ ὁ Jorga ³, ὅστις ὁμως, ἐκτὸς τῶν εἰδυλιακῶν παρεμβολῶν, αἱ δποῖαι δὲν εὐρίσκει ὅτι ζημιούσι τὴν περιηγητικὴν οὐσίαν τοῦ ἔργου, κρίνει τὸ ὑπόλοιπον αὐτοῦ ὡς εἰδικώτατα ἐνδιαφέρον, ἴδια ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀδίκως συκοφαντηθείσας ἑλληνικὰς μονάς, τῶν ὁποίων ὁ Guillet, ἐγκωμιάζει τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὰς τοιχογραφίας.

Ἀντιθέτως ὁ Puillon Boblaye ⁴ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀνάγνωσις λ. χ. τῶν σελίδων, τὰς ὁποίας ὁ Guillet ἀφιερώνει εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Μάνης, πείθει ὅτι οὗτος ἐπεσκέφθη αὐτὴν αὐτοπροσώπως· ὁ Boblaye δὲ λυπεῖται διότι ὁ συγγραφεὺς προσέδωκεν εἰς τὸ ἔργον του τοιαύτην ἐλαφρὰν μορφήν.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἱστορικῶν ὁ Σπ. Λάμπρος ⁵ δέχεται ὅτι ὁ Guillet ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος. Ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλου συντάσσεται πρὸς τὴν ἀνωτέρω γνώμην τοῦ Laborde, ἀφηγούμενος δὲ τὸ ἱστορικὸν τῆς φιλολογικῆς ἔριδος, τονίζει ὅτι ὁ Guillet πρέπει νὰ κριθῆ ὡς ἱστορικὸς καὶ οὐχὶ ὡς περιηγητής ⁶.

Καὶ ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Guilletière ὑπάρχει ὄντως λογοκλοπία καὶ κακοπιστία. Τὸ ἔργον ἐγράφη πρὸ πάντων ἵνα ἀρέσῃ εἰς τὸ κοινὸν καὶ χάριν καταναλώσεως ⁷, ὁ ἴδιος δὲ ὁ συγ-

¹ Lovinesco, Voy. Fr. σ. 7.

² Βλ. ἐφημ. Πατρίδα ἔτ. ΙΒ' Μαΐου 30, 1887, ἀριθ. 579. Τμήμα τοῦ ἔργου τοῦ Guillet μεταφρασθὲν κατεχωρήθη ἐν τῷ ΙΙ τόμῳ τοῦ περιοδικοῦ Παρθενῶνος (φυλλ. 5' ἀριθμ. 18 Σεπτέμβριος σ. 1008—14, καὶ ἐν Ἑστία (τ. Γ' ἀρ. 73 ἔτ. Β' 22 Μαΐου 1877 σ. 233—28).

³ Jorga, Voy. Fr. σ. 79.

⁴ Boblaye, Recherches géographiques de la Morée σ. 92.

⁵ Εἰκονογραφημένη Ἑστία (1887), «Οἱ δύο λησμονηθέντες» σ. 133.

⁶ Δ. Καμπούρογλου, Μελέται καὶ Ἔρευναι (ἐν Ἀθήναις 1923) σ. 12· «ὁ φραγκομανὴς Guillet ἐν τῷ πολυτίμῳ Πίνακι τῶν Καπουτσίνων, ὃν χρησιμοποιοεῖ ἐν τῷ ἔργῳ του». Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν—Τουρκοκρατία. τ. Ι σ. 356—358.

⁷ Τὸ περὶ Ἀθηνῶν ἔργον τοῦ Guilletière μεταφράσθη καὶ ἰταλιστί, ὑπάρχει δ' ἤδη ἐν χειρογράφῳ ὑπ' ἀριθμ. 5743 ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Ἑνετίᾳ.

Εἰκ. 30. Σουλιώτισσα — Ἡπειρώτης. (Ἄνων. Deux Ann. σελ. 192).

γραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ ἔξαρχᾶ τὴν συνέχισιν τῶν περιηγητικῶν του ἐντυπώσεων ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰδικῶς ἀνὰ τοὺς Δελφοὺς καὶ τὸ ὄρος Παρνασσόν, ἀπὸ τῆς ἐπιτυχίας, ἣν θὰ εἶχε παρὰ τοῖς ἀναγνώσταις. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ Guilletière εἶναι ἄξιος προσοχῆς, διότι εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις παρελλήλισε καὶ συνέκρινε τὰ ἦθη τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος πρὸς τὰ τῆς Νέας καὶ κατενόησε τὸ κάλλος καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοδῶν ᾄσμάτων (tragoudis) ¹.

Μετὰ δικαιοσύνης κρίνοντας τὰ πράγματα, δεόν νὰ χωρίσωμεν τοὺς ἀντιγραφεῖς γενικῶς εἰς τρεῖς κατηγορίας, τοὺς μιμητὰς, τοὺς θαυμαστὰς καὶ τοὺς καθ' αὐτὸ ἀντιγραφεῖς. Οἱ πρῶτοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἤσκησε τὴν κραταιὰν αὐτοῦ ἐπίδρασιν ὁ νόμος τῆς μιμήσεως, ἀκολουθοῦν, ἐν τῇ γενικότητι τῆς, τὴν πρωτοβουλίαν διαπρεποῦς αὐτῶν προκατόχου, τοῦ ὁποίου καὶ ἀναφέρουν τὸ ὄνομα. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην πρέπει νὰ καταχωρηθῶσιν ὁ Félix Beaujour, ὅστις εἰς τὸ ἔργον του «Tableau du Commerce de la Grèce» ἐμιμήθη τὸν Scrofani, ὁ Tavernier, ὁ Cornelio Magni καὶ ὁ Wheler, οἵτινες ἀντιγράφουν τὸν Spon, ὡς ὁ Randolph καὶ ὁ J. Thévenot (1660)· ὁ δεύτερος μάλιστα ἐγκωμιάζει τοὺς πρὸ αὐτοῦ De Brèves, Des-Hayes, Du Loir κ.ἄ.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν θαυμαστῶν ἀνήκει καὶ ὁ ἐκ τῶν ὀνομαστῶν συλλεκτῶν τῶν ἐλευθέρων τραγουδιῶν μας De Marcellus ², γραμματεὺς τῆς ἐν Λονδίῳ γαλλικῆς πρεσβείας πλησίον τοῦ Chateaubriand, ὅστις ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μεγάλου ρωμαντικοῦ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ³.

Ἄλλ' ἢ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθοῦς λογοκλοπίας δὲν βραδύνει· οἱ ἴδιοι οἱ περιηγηταὶ ἄρχονται ἀπευθύνοντες κατ' ἀλλήλων ἐριστικούς λιβέλλους ⁴.

¹ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν τ. I σ. 358.

² De Marcellus, Episodes littéraires en Orient, τ. 2, Paris 1851.

³ Δὲν διστάζει μάλιστα νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι κολακεύεται διὰ τὴν πρᾶξιν του ταύτην, λέγων: «Haud equidem tali me dignor honore».

⁴ «Ὁ Paul Lucas ἀπολαύει μεγάλης φήμης μεταξὺ τῶν ταξιδιωτῶν. Ἐκπλήττομαι διὰ τοῦτο. Διασκεδάζει μὲν τις μὲ τοὺς μύθους του... ἀλλὰ παραμορφώνει ὅλας τὰς ἐπιγραφάς. Αἱ λογοκλοπῆαι του εἶναι συνεχεῖς, ἢ δὲ περιγραφῆ τῶν Ἱεροσολύμων εἶναι ἐπὶ λέξει ἀντιγραφή τῆς τοῦ Des-Hayes. Ὅμιλεῖ περὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἐὰν νὰ μὴ τὰς εἶδε ποτέ». (Chateaubriand, Itinéraire, σελ. 94). Τὸν Ἄγγλον Chandler (1750) ἀντέγραψαν οἱ Γάλλοι Barthélemy καὶ Choiseul-Gouffier, χωρὶς καὶ νὰ τὸν ἀναφέρωσι.

Τὸ σπουδαιότερον ἐλατήριο τὸ κινοῦν τοὺς ἀντιγραφεῖς, ἦτο τὸ τῆς κερδοσκοπίας, λόγῳ τοῦ συναρπαστικοῦ τῶν περιηγητικῶν ἀναγνώσεων, ὡς διερεθίζουσῶν πάντοτε τὴν περιέργειαν.

Ἰδιαιτέρως εὐαίσθητον σημεῖον, ὅσον ἀφορᾷ γενικῶς τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν περιηγητικῶν κειμένων, εἶναι καὶ τὸ σημεῖον τῶν κρισεων τῶν συγγραφέων καὶ συγκεκριμένως (πλὴν τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων περὶ τῶν διαθέσεων ἐνὸς ἐκάστου), ἢ ἀτελῆς ἐπαγωγή, εἰς ἣν προβαίνουν, ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως, ἀνάγοντες μεμονωμένα, ἀβασάνιστα καὶ ἀνεξακριβῶτα στοιχεῖα εἰς γενικότητας.

Πράγματι, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὸ εἰδικὸν κατωτέρω μέρος, ὁ περιηγητῆς, πολλάκις ἴσως καὶ λόγῳ τῶν δυσχερειῶν τοῦ ταξιδίου, ὀλίγους τόπους βλέπει ἰδίως ὄμμασιν, περιοριζόμενος διὰ τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν συλλογὴν πληροφοριῶν εἴτε ἐκ τῶν συνταξιδιωτῶν του, εἴτε ἐκ τῶν κατοίκων ἄλλων μερῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁσάκις προέβαινεν εἰς αὐτοψίαν, ἢ ἔλλειψις χρόνου παραμονῆς ἐν τοῖς διαμέσοις σταθμοῖς καθίστα τὴν αὐτοψίαν ἀτελεῖ, βεβιασμένην καὶ ἄκριτον.

Τὸ μεμονωμένον ὅμως περιστατικὸν ἢ ἄτομον ἐνδιαφέρει τὸν ἱστορικόν, μόνον ὅταν τοῦτο ἐνσωματώσῃ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐμπορεῖται ἢ κοινωνικὴ ὁλότης, ἢ τοῦλάχιστον σεβαστὸν τμήμα ταύτης.

Ἐν τέλει, ἃς ἐπαναληφθῆ ὅτι ἡ ἀξιοπιστία ἐμφανίζεται ἰδίᾳ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ κυρίως προκειμένου περὶ τῶν ἐπιστημόνων τῶν περιηγουμένων χάριν αὐστηρῶν καὶ ἀντικειμενικῶν ἐρευνῶν. Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τούτους ὁ ἱστοριοδίφης ὀφείλει νὰ καταβάλῃ τὴν δέουσαν προσοχὴν ἐπὶ τῶν συγχρόνων αὐτῶν, εὐφραντάστων ποιητῶν καὶ λογοτεχνῶν, οἵτινες συνήθως ἐπὶ τῆς πραγματικότητος ἀντικατοπτρίζουν ἐν μεγεθύνσει τὴν ἰδίαν αὐτῶν προσωπικότητα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ ρωμαντισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, ἤρπασαν τὸν περιηγητικὸν σάκκον μεγάλοι διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς καὶ ἐποντοπόρησαν ἀνὰ τὰ ἑλληνικὰ πελάγη, οὐχὶ ἐκ νοσταλγίας ἢ πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' ἵνα τονίσωσιν ὕμνους ρωμαντικούς πρὸς τὰς φυσικὰς καλλονὰς τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν νήσων. Ἡ σύγχρονος αὐτῶν ἑλληνικὴ κατάσταση, διάδοχος τῆς ἀρχαίας, ἐγένετο εἰς τούτους ἀφορμὴ ρωμαντικῆς ἐξαυλώσεως.

Ὁ Gautier (1877), καταπλαγείς ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, γράφει: «Πᾶς ἔραστής τοῦ ὄραίου ὀφείλει νὰ προσέλθῃ ἐκ τοῦ βάθους τῆς βαρβάρου χώρας του πλήρης ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὸ προσκύ-

νημα τῶν ἱερῶν τούτων λειψάνων». Ἀντιθέτως ὁ ποιητὴς τῆς «Λίμνης» ἐντρυφᾷ εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἀρκαδίας κατ' οὐδὲν διαφερόμενος περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων. Τὸ βιβλίον αὐτοῦ εἶναι εἶδος ρωμαντικῶν ἐξομολογήσεων, φευγαλέων ἐντυπώσεων παραχθειςῶν ἐν τῇ σκηνῇ, ἐν τῇ λέμβῳ, μεγίστου μὲν καλλιτεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπιστημονικοῦ. Διὰ τοὺς Διοσκύρους τούτους, τὸν Σατωβριάνδον καὶ τὸν Λαμαρτῖνον, ἢ Ἱερουσαλήμ ἄλλως τε ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς περιηγητικῆς ἔλξεως. Ἀντιθέτως, διὰ τὸν πλήρη θρησκευτικῶν ἀμφιβολιῶν Ρενὰν ἢ θεὰ τῆς Ἀκροπόλεως γίνεται ἀφορμὴ πραγματικῆς ἐξωμόσεως τῶν χριστιανικῶν πεποιθήσεων.

* *

Ὡς ἐπὶ παντὸς φιλολογικοῦ εἶδους, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ περιηγητικοῦ, ἀνεπτύχθη ἀνέκαθεν καὶ ἡ κριτικὴ, ἀσκηθεῖσα κατὰ πρῶτον καὶ καὶ αὕτη ἐκ μέρους τῶν περιηγητῶν. Ὡς εἶναι φυσικόν, πολὺ πρὶν τὰ περιηγητικὰ ἔργα ἐπισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιστημόνων, διέφερον ἰδιαιτέρως τοὺς περιηγητάς, εἴτε ταξιδεύσαντας εἴτε γράψαντας, εἴτε προτιθεμένους νὰ γράψῃσι περὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ καθ' ὅλου περὶ τῆς Ἀνατολῆς.

Αἱ κρίσεις αὗται ἀναφέρονται εἴτε εἰς τὴν ἀξιοπιστίαν, εἴτε εἰς τὴν πρωτοτυπίαν τῶν συγγραφέων, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, εἴτε εἰς τὸ κῦρος αὐτῶν καθ' ὅλου καὶ εἰς τὰς ὠφελείας, ἃς δύναται νὰ πορισθῇ ὁ ἀναγνώστης. Δυνάμεθα νὰ σταματήσωμεν εἰς τοὺς κυριωτέρους ἐκ τούτων, οἷον τὸν La Boullaye Le Gouz, καὶ τὸν Chateaubriand. Ὁ πρῶτος παραθέτει κρίσεις τινὰς (sentiment, sic) περὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ δημοσιευθέντων περιηγητικῶν κειμένων, καταχωρῶν λακωνικάτα (τὸ ὅλον ὀκτὼ σελίδας) ὅσον καὶ εὐμενέστατα τὰς περὶ αὐτῶν γνώμας του· ὡς λ. χ. (σ. 1) τὸ ἔργον τοῦ Des-Hayes εὐρίσκει ἀκριβές, τὴν περιγραφὴν τοῦ Busbekius ἐπιτυχῆ, τοῦ Nicolay καλῶς γεγραμμένον, τοῦ De Brèves πολὺ ἐξαίρετον, τοῦ Belon τὰς παρατηρήσεις πολὺ ἐπιτυχεῖς καὶ ἀληθεῖς· καταγράφων δὲ καθ' ὅλου τὴν περὶ ἑνὸς ἐκάστου κρίσιν του ὑποδεικνύει τὰς παρατηρήσεις του ὑπὸ πνεῦμα μᾶλλον πολιτικὸν καὶ διπλωματικόν. Ὁ Le Gouz¹ λ. χ. γράφει περὶ τοῦ Du Loir, ὅτι ἀναγράφει περὶ τῆς Τουρκίας πράγματα θίγοντα τὴν θρησκείαν, τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν

¹ Βλ. Αὐτόθι σ. 6.

καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς· ἦτοι κατὰ τὸν Le Gouz ὁ Du Loir παρέχει ἀναξιόπιστους παρατηρήσεις, δι' ὧν ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τότε ὑπὸ τοῦ Γάλλου βασιλέως ἀσκουμένην ἔξωτερικὴν πολιτικὴν.

Ὁ δεύτερος, ὁ Chateaubriand, καταχωρεῖ ἐπίσης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ὀδοιπορικοῦ του κατάλογον τῶν περισσοτέρων πρὸ αὐτοῦ περιηγητῶν μετὰ τινων κρίσεων περὶ τῆς ἀξίας ἐκάστου. Αἱ σημειώσεις αὗται, ἂν καὶ λακωνικαί, ἀναφέρονται εἰς παντὸς εἶδους στοιχεῖα, βιβλιογραφικά, ἐκδοτικά, αἰσθητικά, κρίσεις περὶ ὕφους καὶ περὶ τῆς κατ' οὐσίαν ἀξίας διαφόρων συγγραφέων, ἐν τῷ συνόλω των δὲ εἶναι ἐφάμιλλοι τοῦ μεγάλου συγγραφέως.

Μεταγενεστέρως καὶ ὁ Rouqueville¹, ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ταξιδίου του ἀνὰ τὸν Μορέαν, μνημονεῖ δι' ἐλαχίστων τινὰς τῶν πρὸ αὐτοῦ περιηγητῶν, ὡς τὸν Choiseul Gouffier, ἔξετάσαντα τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς σκοπιᾶς, τοῦ Beaujour, ἐνδιαφερθέντα περὶ αὐτῆς ἐμπορικῶς καὶ τοὺς Tournefort καὶ Olivier², ἐρευνήσαντας μόνον τὸ νησιωτικὸν αὐτῆς στοιχεῖον. Ἄπαντας τοὺς λοιποὺς θεωρεῖ, ἀδίκως ὅμως, ὡς ἀναξίους προσοχῆς, καθ' ὅσον δῆθεν κολακεύεται πιστεύων ὅτι πρῶτος αὐτὸς πρόκειται νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν περὶ Ἑλλάδος ἰδέαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Εὐρωπαίων.

Τὴν συστηματικὴν ὅμως κριτικὴν ἐπὶ τῶν περιηγητικῶν ἔργων ἤσκησαν ἐν εἰδικαῖς μελέταις οἱ Lovinesco, Jorga καὶ Felix Nève³. Ὁ πρῶτος μάλιστα παρέσχε καὶ βιβλιογραφίαν μετὰ βιογραφίας τῶν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα Γάλλων περιηγητῶν, ἐν παραρτήματι δὲ καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος τοιούτων.

* *

Περὶ τῶν περιηγητῶν καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα πολλάκις μέχρι σήμερον ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν, ὅσον καὶ ἐν τῇ ξένη⁴, ἐγένετο λόγος, ἀποσπάσματα αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν καὶ τεκμήρια ἀνεζητήθησαν ἐν αὐτοῖς.

¹ Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie (Paris 1805).

² Τούτου κύριον μέλημα κατὰ τὴν περιήγησίν του ὑπῆρξεν ἡ φυσικὴ ἱστορία, βοτανικὴ καὶ ἐντομολογία, (Καράλη) αὐτόθι σ. 465.

³ Félix Nève, Voyageurs, Savants et artistes sur le sol de la Grèce (Extrait de la Revue La Belgique tom. IX Avril. Mai 1860). Bruxelles 1860.

⁴ Μεγάλοι Εὐρωπαῖοι, ἱστορικοὶ ἰδίᾳ μεσαιωνοδίφαι, ἐχρησιμοποίησαν περιηγητικὰ κείμενα ὡς πηγὰς ἱστορικῶν γεγονότων· π. χ. ὁ μέγας ἱστοριοδίφης

Ἐπιτραπῆ ὅμως νὰ εἶπω ὅτι πάντα ταῦτα ἐγένοντο ὑπὸ τὴν μᾶλλον ἑλαφρὰν μορφήν, τὴν ἀνεκδοτολογικὴν, τὴν λαογραφικὴν, τὴν φιλολογικὴν ἢ τὴν δημοσιογραφικὴν. Ἡ συστηματικὴ μελέτη καὶ ἡ κατάταξις τοῦ ἀληθῶς ἀπεράντου περιηγητικοῦ ὕλικου οὐδαμῶς ἐπεχειρήθη μέχρι τοῦδε.

Τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα ὡς ἀποκλειστικὴν πηγὴν ἀνανεώσεως διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν, πάσας δὲ τὰς ἄλλας, τὰς μετὰ ταύτην, φάσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἠγνόησεν, οὐδὲν ἔξ αὐτῶν προσδοκῶσα τὸ ἀξιὸν λόγου, ὑφίστατο μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ μόνον ἐπ' ἐσχάτων ἡ Ἱστορία, ἀπαλλαγεῖσα τῆς ἀνθρωπιστικῆς αὐτῆς προοπτικῆς, ἔκρινεν ὅτι ἐδικαιοῦντο ἴσου ἢ ἀναλόγου ἐνδιαφέροντος καὶ σί μεταγενέστεραι ἐποχαί. Μόνον λοιπὸν τότε οἱ σοφοὶ ἤρχισαν νὰ σπουδάζωσι καὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐστεροῦντο μὲν ἐνὸς Σωκράτους ἢ ἐνὸς Φειδίου, διετήρουν ὅμως πάντοτε τὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως, ἐνεφάνιζον νέα καὶ ἐν γένει διεμόρφωνον ἐν ἑαυταῖς ζυμώσεις δικαιουμένας πάσης συμπαθείας. Καὶ κατ' ἀκολουθίαν, μόνον τότε τὰ περιηγητικὰ κείμενα κατέλαβον ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν σοφῶν τὴν προσήκουσαν θέσιν.

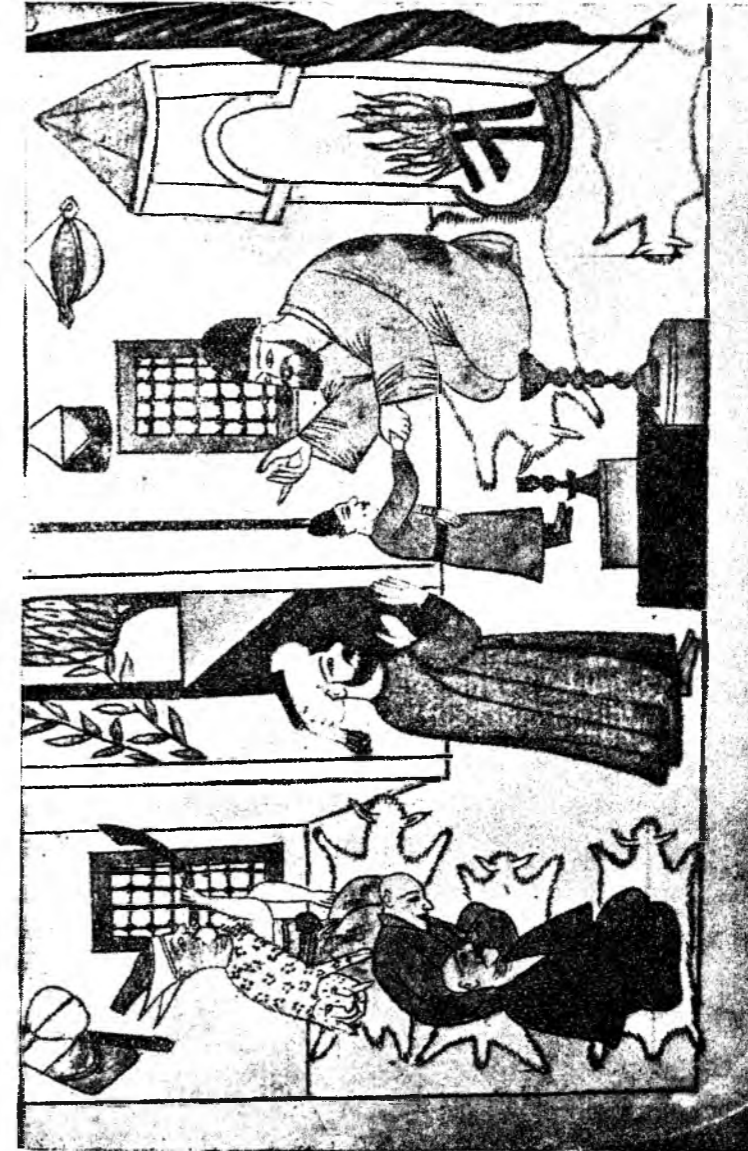
Ἄλλὰ καὶ τότε ἄλλος λόγος ἀπεμάκρυνε πρὸς καιρὸν τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν χρῆσιν, ἐπήγαγε δ' οὗτος ἐκ τῆς τότε ἐπικρατούσης ἐν τῇ Ἱστορίᾳ θεωρίας, τοῦτέστι τῆς ἡρωολατρίας.

Ἀληθῶς δὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἡρωολατρίας ἐλάνθανε καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν ἱστορικῶν ἀπασῶν τῶν προγενεστέρων τῆς θεωρίας ταύτης ἐποχῶν. Ἡ μελάνη τῶν συγγραφέων ἐχύνετο πάντοτε ἀφθόνως καὶ ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς πολεμικὰς πράξεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, τῶν ἡγεμόνων ἢ στρατηγῶν, καὶ βραδύτερον διὰ τὰς βιογραφίας αὐτῶν¹.

Συναφῆς λόγος τῆς ἀχρηστίας, εἰς ἣν εἶχον περιπέσει τὰ περιηγη-

Κ. Hopf ὁ W. Heyd ἐπίσης ὡς ἐν τῷ ἔργῳ του: *Histoire du commerce du Levant* I σ. XIX (διὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἐχρησιμοποίησε πλείστας ἐκθέσεις, ἀναφορὰς καὶ ταξίδια περιηγητῶν κατὰ μέγα μέρος κείμενα ἐν χειρογράφοις). Ἰδιαιτέρως ὁ De Laborde ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του περὶ Ἀθηνῶν, πλείστους περιηγητὰς ἀναφέρει. Ὡς πηγὰς γεωγραφίας ἐχρησιμοποίησε τὰ περιηγητικὰ ἔργα ὁ Vivien ἐν τῷ διτόμῳ ἔργῳ του περὶ τῆς Μ. Ἀσίας.

¹ Μεταξὺ τῶν σπανίων ἐξαιρέσεων κατατάσσομεν τὸν Λέοντα Ἀλλάτιον, ὅστις εἰς τὰ Σύμμικτα (σ. 49) αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν πολλῶν Ἑλλήνων προσκνητῶν τὰς περιηγήσεις, ἀντιληφθεῖς τὰ μέγιστα τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων τούτων. Βλ. ἀνωτέρω σ. 29 σημ. 5.

Εἰκ. 31. Εἰσοδὸν τοῦ ξύκου μαθηγεομένου εἰς συνεχτίαν. (Tüsch. Alt-Stamb. sb. 24).

τικά κείμενα, ήτο ή ειδικωτέρα αντίληψις τών επιστημόνων περί αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔργου τῆς Ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἐξελάμβανον ὡς παράταξις καιρῶν γεγονότων, μαχῶν, ὀνομάτων, διαδοχῶν καὶ χρονολογιῶν, δίδοντες συνοπτικὰς καὶ στενὰς πληροφορίας περί τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν.

Ἡ Ἱστορία τῶν διαφορῶν καταστάσεων τῶν λαῶν, ἡ λεγομένη Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνδιεφέρθη τέλος καὶ διὰ τὰς εἰρηνικὰς περιόδους, διὰ τὴν βραδεῖαν ἐξέλιξιν τῶν ἠθῶν, τῶν ἰδεῶν, τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀλληλεπιδεῶν πρὸς αὐτὰς μέσων τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνεζήτησεν εἰς πᾶν τὸ προστυχὸν οἰαδήποτε στοιχεῖα χάριν τοῦ πολυσχιδεστάτου τούτου σκοποῦ.

Ἀνάλογοι πρὸς τὰς γενικὰς τύχας τῆς περιηγητικῆς φιλολογίας ὑπῆρξαν καὶ αἱ ἐν Ἑλλάδι τοιαῦται. Πρῶτος μελετητὴς περιηγητικῶν τινῶν κειμένων ἔρχεται ὁ μεσαιωνοδίφης Κ. Σάθας¹. Οἱ μεγάλοι ὅμως ἱστορικοὶ τῆς χώρας ἡμῶν, Παπαρηγόπουλος, Καρολίδης, Λάμπρος, δὲν ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά του. Ἀντιθέτως, ἐπιστήμων μὴ εἰδικὸς μὲν, ἀλλὰ πολυμερὴς, ὁ Κλῶν Στέφανος, συγγραφέων τὸ ἔργον του «*La Grèce au point de vue naturel, ethnologique, anthropologique etc.*», ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὰς πολλὰ καὶ ἀξιόλογα κείμενα, καταρτίσας ἐπίσης μετ' ἐπιμελείας ἱκανὴν βιβλιογραφίαν περιηγητῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Ἑλλάδα².

Ὁ πρῶτος κατὰ σύστημα ἀσχοληθεὶς ἐπὶ τῆς καθ' ὄλου περιηγητικῆς φιλολογίας ὑπῆρξεν ὁ Ἀλεξ. Καράλης, προβάς εἰς ἐκτενῆ ἀλλ' ὄχι καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν μετὰ βιογραφικῶν καὶ φιλολογικῶν σημειώσεων. Τὸ ἔργον του ὅμως παρουσιάζει ἑλαττώματα. Οὐδεμία ἐπιχειρεῖται κατάταξις τοῦ ὕλικου, οὔτε κατ' ἐθνικότητα, οὔτε κατ' ἐπιστημονικὴν εἰδικότητα, οὔτε κατὰ τόπους περιηγήσεως. Οἱ περιηγηταὶ ἀπαριθμοῦνται ἀναμίξ, Ἕλληνας μετὰ Γάλλων, Γερμανῶν, Ἰταλῶν, ἀρχιτέκτονες μετὰ γεωγράφων, φυσιοδίφαι μετ' ἐμπόρων, πρεσβευταὶ μετὰ προσκυνητῶν, περιηγούμενοι εἴτε τὴν Ἑλλάδα, εἴτε τὴν Ἀνατολήν.

¹ Βλ. Sathas, *La légende de Phidias* σ. 14, 15 κ. ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου* σ. 48· Παράρτημα Νεοελληνικῆς φιλολογίας (Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης) 1870 σ. 126 καὶ ἀλλαχοῦ.

² Βλ. Clon Stephanos, *Grèce etc.* σ. 576 κ. ἐ.

Τὴν προσωνυμίαν τοῦ περιηγητοῦ ὁ Καράλης ἀπονέμει ὄχι εἰς πάντα ταξιδιώτην, ἀλλ' εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τῶν ἐξ ὧν διέρχονται χωρῶν¹. Ἀληθῶς πρόκειται περί τῆς μόνης ἐπιστημονικῆς διαθέσεως τῆς μελέτης τούτου. Κατὰ τὰ λοιπὰ διερωτᾶται τις ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ λεξικογραφία αὕτη, ἥτις δύναται νὰ σταχυολογηθῆ ἀμέσως καὶ ἀλλοθεν, ἄνευ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἔργων τῶν βιογραφουμένων².

Κυρίως εἶπεῖν πρῶτος ἐγκύψας ἐπὶ τῆς ἀθηναϊκῆς περιηγητικῆς φιλολογίας εἶναι ὁ ἀκάματος Ἀκαδημαϊκὸς καὶ ἱστοριοδίφης Δ. Γο. Καμπούρογλος³, πλήρης ἀπτικῆς χάριτος καὶ πνεύματος πεζογράφος, ὅστις κατὰ τὸν Οὐίλλιαμ Μύλλερ «ἐξέθαψε τέσσαρας αἰῶνας τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας ἐκ τῆς λήθης». Ὁ Δ. Καμπούρογλος δὲν ἠσχολήθη μὲ εἰδικὴν συγγραφὴν περί τῶν περιηγητῶν, ἀλλ' ἐχρησιμοποίησεν τινὰς ἐκ τῶν πάντη ἀγνώστων, ἀρυσθεὶς ἐξ αὐτῶν τεκμήρια καὶ σημαντικὰς εἰδήσεις περί τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας. Πρέπει τέλος νὰ μνημονευθῶσι καὶ οἱ Θ. Φιλαδελφεὺς, ὅστις ἐν τῇ περί τῶν Ἀθηναίων ἱστορίᾳ του ἀφιερώνει σελίδας τινὰς περί τῆς ἀξίας τῶν περιηγητῶν, ὡς καὶ ὁ Β. Μυστακίδης⁴, ἀσχοληθεὶς μὲ τοὺς ἐπισκεφθέντας τὴν Ἑλλάδα Γερμανοὺς, ὡς καὶ μὲ τὰς πρῶτους ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος σχέσεις Ἑλλάδος καὶ Γερμανίας⁵.

¹ Ἀλ. Καράλη, *Περιηγηταί*, (Ἐβδομάς, 1886) σ. 375· «οἱ περιηγηταί, μικροὶ Προμηθεὶς ἐξιχνευτικὴν κρατοῦντες δᾶδα, διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς χώρας».

² Ἀλεξ. Καράλη. «Οἱ κατὰ διαφορῶν ἐποχὰς τὴν Ἑλλάδα ἐπισκεφθέντες περιηγηταί». Τμῆμα τῆς ἐργασίας ταύτης ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐβδομάδι» τοῦ 1886, τὸ λοιπὸν δὲ μέρος κείναι ἐν χειρογράφῳ.

³ Ἐν τοῖς μνημείοις τῶν Ἀθηναίων (Α' σελ. 193—200 καὶ 241—243) ἐν τῇ Τουρκοκρατίᾳ του (Α' σελ. 351—373 καὶ Β' 61—74) καὶ ἐν τοῖς Χαλκοκονδύλαις του, σ. 36, 79 καὶ ἀλλαχοῦ ἐν ταῖς πολυαρίθμοις μελέταις του.

⁴ Β. Α. Μυστακίδου, *Germano-Græca*. Γερμανία - Ἑλλάς κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1922.

⁵ Ὁ Β. Μυστακίδης ἐδημοσίευσεν τὰς πρὸς τοῦτον ἐπιστολάς τοῦ Κρουσίου ἐν *Abdruck aus Forschungen und Versuche zur Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit*. Festschrift Dietrich Schäfer. Jena 1915.

Εικ. 32. Ύπαθρος κουρεύς. (Täsch. Alt. Stamb. εικ. 21).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΟΙ ΤΩΝ ΓΑΛΛΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

Ἐν τοῖς ἐπομένοις παραθέτομεν ἐνδεικτικῶς, (πρόρωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξαντλήσωμεν ἐκάστοτε τὸ θέμα) τινὰ περὶ τῶν κυριωτέρων περιηγητῶν τῶν ἐπισκεφθέντων τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, σχετικὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ παρουσίᾳ πραγματεία θιγόμενα σημεῖα, σταχυολογηθέντα ἐκ τῶν ὀδοιπορικῶν βιβλίων τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς βιβλιοθήκαις. Κατὰ ταῦτα, περιστρεφόμεθα ἰδίᾳ περὶ τὸ πρόσωπον τῶν περιηγητῶν, τὴν ἰδιότητα ἑνὸς ἐκάστου, τὰ ἀπέναντι τῶν κατοίκων, Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, αἰσθήματα, προσέτι ὁμοίως καὶ τὴν σπουδαιότητα, τὴν ἔκτασιν καὶ γενικῶς τὸ διαφέρον τοῦ ταξιδίου. Παρέλκει νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἡ περιηγητικὴ ὕλη, ἐν τῷ συνόλω τῆς καὶ συστηματικῶς καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς ὅλας τὰς λοιπὰς ἱστορικὰς πηγὰς, θ' ἀποτελέσει πηγὴν τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ ἔργου τούτου «περὶ τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τουρκοκρατίας».

ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΙ

Rochehouart Louis de, Journal de voyage (1461)
ἐκδ. Camille Couderc, Paris 1893.

Εἰς τὸ ὀλιγοσέλιδον καὶ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν γεγραμμένον ἡμερολόγιόν του ὁ ἀνωτέρω περιηγητής, ἐπίσκοπος τὸ ἀξίωμα, καθορίζει τὸν σκοπὸν τοῦ ταξιδίου του, ὅστις, ὡς εὐλόγως θὰ ἀνέμενέ τις, εἶναι τὸ προσκύνημα τοῦ Παναγίου Τάφου.

Τρεῖς μόνον σελίδας καταχωρεῖ διὰ τὴν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας καὶ πόλεις διαμονὴν του. Οὗτος ἠκολούθησε τὴν συνήθη διὰ θαλάσσης ὁδόν, ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν Κέρκυραν¹ πόλιν τῆς ὁμωνύμου νήσου τοῦ Ἰονίου πελάγους (Ionium) γαλλιστὶ ὀνομαζομένην Corfu², ἑλληνιστὶ Κέρκυρα καὶ λατινιστὶ Κόρκιρα. Μετὰ ταῦτα περιέπλευσε τὴν Κεφαλληνίαν (Cephaloniam), τὴν Ἰθάκην (Ithacam), «τὴν νῆσον τοῦ Ὀδυσσεύως», τὴν Ζάκυνθον (Jacinctum), τὰς Στροφάδας νήσους, καλουμένας κοινῶς «Strivaly», ἐνθα ἔξων πολλοὶ «καλόγηροι» (calogeri) Ἕλληνες, οἵτινες διετήρουν τὰς ἐκκλησίας τῶν ὠχυρωμένας δίκην φρουρίων, ὅπως ἀμύνονται κατὰ τῶν ἐξ Ἀλγερίου ἐρχομένων πειρατῶν, Τούρκων καὶ Σαρακηνῶν. Διηγεῖται ὅτι ἠτένισε τὸν Μορέαν, «μεγάλην ἐπαρχίαν τῆς Ἑλλάδος», τὰ ὑψηλότερα ὄρη τῆς Ἀρκαδίας³ καὶ τῇ βοήθειᾳ οὐρίου ἀνέμου ἔφθασεν εἰς σχετικῶς «μέγα ὄρος» ὀνομαζόμενον Σφακτηρία (Sapientia), ἐξ οὗ σημείου ἀρχίζει ἡ Ἀχαΐα ἐκεῖ ἡ πόλις Πάτραι, ἐνθα ἐσταυρώθη ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας (sic). Τὴν 14ην Ἰουνίου ἔφθασεν εἰς τὴν Μεθώνην, γαλλιστὶ Modon, πόλιν τῆς Ἀχαΐας, ἧτις ἀνήκεν εἰς τοὺς Ἑνετούς, δὲν ἀπεβιβάσθη ὁμοίως, φοβούμενος τὸν λοιμόν. Κάτωθεν τῆς Μεθώνης ἄρχεται ἡ χώρα, ἧτις ἀτόπως (improprie) ὀνο-

¹ Αὐτόθι σελ. 65.

² Αὐτόθι σελ. 65, ἐν τῷ χειρογράφῳ φέρεται Corson· ὁ Philippe de Voisins (Voy. à Jerusalem, 1490) ἀποκαλεῖ τὴν Κέρκυραν Torson (ἀλλ' ἡ σύγχυσις τῶν γραμμάτων C καὶ T, η καὶ u εἶναι συχνή).

³ Αὐτόθι σελ. 66.

μάζεται «Μορέας¹ προσφυῶς δὲ Πελοπόννησος² ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους». Πόλις τοῦ Μορέως εἶναι ἡ Κορονα, κοινῶς Κοροπ ὀνομαζομένη (Κορώνη). Τὴν 15ην Ἰουνίου διέσχισε τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἀφίνων πρὸς τὸ ἀριστερᾷ «τὴν νῆσον Delphos, ἣν οἱ Ἴταλοὶ καλοῦν Ciriago». Παρὰ ταύτην κεῖται ἄλλη τις νῆσος, ἔνθα ἐλατρεύετο ὁ Ἅπόλλων, ἑλληνιστὶ καλουμένη «Κυθέρεια καὶ ἰταλιστὶ Citherea». Ἠκολούθησε τὴν πρὸς νότον ὁδὸν περιπλεύσας τὸ ἀκρωτήριο τοῦ ἁγίου Ἀγγέλου «Sancto Angello» (Μαλέας), ἔνθα κεῖνται πολλαὶ νῆσοι ἀνήκουσαι εἰς τοὺς Ἑνετούς, ἧτοι «ἡ Negrepont, que dicitur Euripius», ἡ «Nearolis Romanie», «Castrum Lereon»³. Κατόπιν, διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους (Egenum pelagus), κατηυθύνθη πρὸς τὴν Κρήτην, ἀποβιβάσθεις εἰς τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον, Candidam, κοινῶς Candie, μητρόπολιν τῆς νήσου, λυμαιομένην ὑπὸ λοιμοῦ. Ἐθαύμασε τὰς οἰκίας τῆς πόλεως, κατεσκευασμένας ἐκ λίθου καὶ ὑψηλοτάτας, ὡς καὶ τοὺς ναοὺς ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν⁴. Ὁ Rochechouart ποιεῖται εὐφημον μνεῖαν τῶν οἴνων τῆς νήσου, ὀνομαζομένων Malvatica, τοὺς ὁποίους εὔρε πολὺ δυνατοὺς καὶ ἀνεκτοὺς μόνον διὰ τῆς ἀναμιξεῶς των μεθ' ὕδατος⁵. Ἀποτελοῦν οὗτοι τὸ κυριώτερον ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον τῆς νήσου. Ἀποπλεύσας μετὰ δύο ἡμέρας ἐκ Κρήτης διέσχισε τὰς Κυκλάδας καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Ρόδον περιπλεύσας τὴν Κῶ (Le Lango)⁶. Ὑπέστη κατὰ τὸν πλοῦν ἐπίθεσιν πειρατικῶν πλοίου⁷. Ἐντεῦθεν τέλος ἐπορεύθη εἰς Παλαιστίνην.

Πολλὰ παρανοήσεις καὶ ἀντιφάσεις, εἰς τὰς ὁποίας, στεροῦμενος ἐπαρκῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, περιπίπτει ὁ ἐπίσκοπος Rochechouart εἶναι προφανεῖς. Ἐν σελ. 67 διακρίνει τὴν Πελοπόννησον «ὡς Ἀχαΐαν καὶ ὡς Μορέαν», ἐνῶ προηγουμένως ἐπεξέτεινε τὸ ὄνομα τοῦ Μορέως ἐπὶ πάσης τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀχαΐας μὲν κατονομάζει ὡς σπου-

¹ Περὶ τῶν διαφορῶν ἐτυμολογιῶν τοῦ Μορέως βλ. Coronelli, (Antonio Pacifico) Breve descrizione Corografica del Peloponneso 1700 σελ. 2—3.

² Αὐτόθι σελ. 66.

³ Αὐτόθι σελ. 66.

⁴ Αὐτόθι σελ. 67.

⁵ Αὐτόθι σελ. 67 «Vina que Malvatica vocantur, fortissima et terribilia vina, et vix cum aqua pre nimia fortitudine temperantur».

⁶ Παρὰ τῶν περιηγητῶν γραφομένη Cos ἢ Stancho ἢ Lango.

⁷ Αὐτόθι σελ. 67.

δαιοτέρας πόλεις τὰς Πάτρας καὶ τὴν Μεθώνην, τοῦ δὲ Μορέως τὴν Κορώνην. Συγγέει τὰ Κύθηρα μετὰ τῶν Δελφῶν, ὁμιλῶν ἄλλοτε περὶ Ciriago καὶ ἄλλοτε περὶ Citherea. Ἀναφέρει ὅτι παρὰ τὸ ἀκρωτήριο Μαλέαν (Ἅγίου Ἀγγέλου) κεῖνται ἡ νῆσος Εὔβοια, ἡ νῆσος Nearolis Romanie (προφανῶς τὸ Ναύπλιον) καὶ ἡ νῆσος Castrum Lereon (ἀσφαλῶς τὸ Παλαμήδι). Πρόδηλος εἶναι ἡ ἀμάθεια τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ εἰς τὰ ἀπλούστερα τῶν πραγμάτων. Ἐξ ἄλλου ὅμως τὸ βιβλίον περιέχει πλείστας σημαντικὰς καὶ χρησιμωτάτας περὶ Κρήτης σημειώσεις, ἀποδεικνύον, ὅτι δι' ὅσα βλέπει ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἀρκούντως ἀκριβής.

* *

Ἀ ν ω ν ὄ μ ο υ , Le Voyage de la Sainte Cyté de Hierusalem (1480), ἔκδ. Schefer ἐν Recueil de Voyages et de Documents, Paris 1892.

Ὁ Schefer φρονεῖ ὅτι, ὡς κάτοχος τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὁ ἀνώνυμος οὗτος ταξιδιώτης ὑπῆρξε κληρικὸς παρισινός¹. Τὸν Ἰούνιον μῆνα τοῦ 1480 ἐταξίδευσε διὰ τὴν Ἱερουσαλήμ μετὰ πολλῶν ἄλλων, Ἀγγλων, Γάλλων, Ἰσπανῶν, Φλαμανδῶν καὶ Γερμανῶν, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Γενεύης. Τὴν 23ην Ἰουνίου ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Κέρκυραν² (Corphol), εἰς τὸν λιμένα τῆς ὁποίας ἐναυλόχουν 39 πολεμικαὶ ἑνετικά γαλέραι. Ὁ Ἑνετὸς γενικὸς διοικητὴς τῆς Κερκύρας προσεπάθησεν ἐπὶ ματαίῳ, περιγράφων διὰ ζοφερῶν χρωμάτων τοὺς ἐπαπειλοῦντας κινδύνους, ν' ἀποτρέψη τούτους ἀπὸ τῆς συνεχείας τοῦ ταξιδίου των.

Ἡ Κέρκυρα εἶναι κατὰ τὸν συγγραφέα ἡ πρώτη πόλις τῆς Ἑλλάδος³ ἔχουσα περὶ τὰς 18-20 ἐκκλησίας, ἐν αἷς ἡ λειτουργία τελεῖται εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐξαιρουμένης τῆς τῶν Κορδελλιέρων, ἔνθα γίνεται χρῆσις ἐκ περιτροπῆς τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς.

Πάντα τὰ σχολεῖα τῆς Κερκύρας εἶναι ἑλληνικά, οἱ δὲ διδάσκαλοι οὐδεμίαν λέξιν λατινικὴν γνωρίζουν. Ἡ Κέρκυρα κατοικεῖται ὑπὸ Ἴταλῶν, Ἑλλήνων, Τούρκων, Ἰουδαίων. Οἱ τελευταῖοι ἀσχολοῦνται κατ'

¹ Εἰσαγ. σελ. III καὶ XLII.

² Αὐτ. σελ. 41—45.

³ Αὐτ. σελ. 43.

ἔσοχῃν εἰς τὸ ἐμπόριον, ἔχουν δ' ἐκ τούτου ἀποθησαυρίσει τεράστιον πλοῦτον¹.

Ὁ Ἄνωνυμος συγγραφεὺς ἀνεχώρησεν ἐκ Κερκύρας καὶ μετὰ τινα χρόνον εὗρέθη εἰς τινα νῆσον (sic) (προφανῶς τὴν Πελοπόννησον)², πλήρη πόλεων καὶ κάστρων, ἐνθα ἐκυριάρχει ὁ Τοῦρκος. Τὴν 4ην Ἰουλίου ἔφθασεν εἰς τὴν Μεθώνην (Modon), πόλιν ὀχυράν, ἔχουσαν κατοίκους Ἕλληνας καὶ ἄλλους «παντὸς εἴδους ἀνθρώπους λαλοῦντας διαφόρους γλώσσας» καὶ κατοικοῦντας εἰς τρώγλας ἔξω τῆς πόλεως, κατὰ τὸ θρησκευμα δὲ χριστιανούς καὶ ἰουδαίους. Πάντα τὰ σχολεῖα τῆς Μεθώνης ἦσαν ἑλληνικά, οἱ δὲ ναοὶ ὀρθόδοξοι.

Ὁ συγγραφεὺς κατηυθύνθη μετέπειτα πρὸς τὴν Κρήτην, ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν σημερινὴν πόλιν Ἡράκλειον (Candie)³. Οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς τῆς πόλεως ταύτης φέρουν λευκὸν πῖλον, εἶναι δὲ νυμφευμένοι ἄλλ' ἐὰν συλληφθῶσιν ἐπὶ μοιχείᾳ, καθαιροῦνται, ἀπαγορευομένου εἰς αὐτοὺς ἀπολύτως τοῦ λευκοῦ πύλου ὡς καὶ παντὸς διακριτικοῦ γνωρίσματος⁴. Αἱ οἰκίαι τῆς πόλεως, τῶν προαστείων καὶ τῶν πέριξ χωρίων εἶναι ὑψηλαί, αἱ δὲ στέγαι τῶν συνενούμενων πρὸς ἀλλήλας, ἀποτελοῦν ἀδιαχώριστον σύνολον, καλῶς ἐπιστρωμένοι διὰ πλακῶν, καὶ ἐπέχουν θέσιν πλατειῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνέτως κυκλοφοροῦν οἱ ἄνθρωποι. Στερεωμένοι ἐπίσης δι' ἀμμοκονιάματος, συγκρατοῦσι τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς ἐν εἴδει δεξαμενῆς. Περὶ τῶν οἴνων τῆς Κρήτης καὶ ὁ Ἄνωνυμος γράφει ὡς καὶ ὁ Rochechouart⁵. Τρία ἔτη πρὸ τῆς ἐπισκέψεώς του ὁ Ἄνωνυμος ἀναφέρει ὅτι ἐσημειώθη μεγάλη ἐπιδημία ἐρημώσασα τὸν τόπον, τὰ θύματα τῆς ὁποίας δὲν εἶχον ἀκόμη ἐκλίπει⁶.

Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸν θάνατον ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἓν ἔτος, συνηθίζουσι νὰ ὀδηγῶσι καθ' ἑκάστην πρωΐαν, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νεκροῦ ἀνθρώπου ἀμειβομένους ὅπως θρηνῶσι τὸν

¹ Αὐτ. σελ. 44.

² Αὐτ. σελ. 46.

³ Αὐτ. σελ. 49.

⁴ Αὐτ. σελ. 50.

⁵ Αὐτ. σελ. 50· ὁ οἶνος εἶναι δριμύς ὡς ὄξος καὶ ὀνομάζεται malvoisie καὶ muscade καὶ λόγῳ τῆς δξυτητός του δύναται ν' ἀναμιχθῇ μετὰ τριπλασίου τὴν ποσότητα ὕδατος, τὸ ὅποῖον ὕδωρ πωλεῖται ὑπὸ τῶν χωρικῶν προσκομιζόντων τοῦτο ἐπὶ τῶν ὄνων τῶν ἀπὸ μακρᾶν.

⁶ Ὁ λοιμὸς εἶχε θερῖσει τὸν πληθυσμὸν τῆς Κρήτης προξενήσας 20,000 θύματα. Βλ. ἀνωτέρω σελ. 51 σημ. 2.

Εἰκ. 33. Ἄγορά τῆς Λαρίσης (Bartholdy Voy. II σελ. XIV σελ. 216).

μεταστάντα, περιγράφει δὲ πρὸς τούτοις μετὰ καταπλήξεως τοὺς νεκρωσίμους τούτους θορήνους.

¹ Αποπλεύσας ἐκ Κρήτης ἔφθασεν εἰς τὴν Κύπρον ¹ περὶ τῶν προΐοντων τῆς ὁποίας διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ.

² Ἡ περὶ ὧν τῶν ἀνωτέρω κρίσις τοῦ ἱστοριοδίφου εἶναι ὅτι πρόκειται μὲν περὶ ἔργου ὑπερβολικῶς ἀφελοῦς καὶ εὐπίστου εἰς τὰ περὶ θαυμάτων ³ καὶ εἰς ἄλλα αὐτοῦ σημεῖα, ταῦτα ὅμως εὐλόγως ἀναμένει τις παρὰ συγγραφέως θρησκευτικῆς ἰδιότητος. ⁴ Ἐν τούτοις ὅμως ἐν αὐτῷ παρέχει καὶ πολλὰς χρησίμους εἰδήσεις, ὡς περὶ Κερκύρας, περὶ ἔθνολογικῆς συστάσεως τῆς Μεθώνης, περὶ τοῦ κλήρου τῆς Κρήτης, περὶ τῆς ἀρχιεπικτικῆς τῶν οἰκιῶν αὐτῆς, τέλος δὲ καὶ περὶ τῶν προϊόντων Κρήτης καὶ Κύπρου.

* *

Thenaud (Jean), Le Voyage d'Outremer (1511) ἔκδ. Schefer ἐν Recueil de Voyages et de documents, τομ. V Paris, 1864.

Οὗτος, φύλαξ τῆς μονῆς τῶν Κορδελλιέρων τῆς Ἀγκουλέμης καὶ τυγχάνων προστασίας παρὰ τῆς Λουίζας τῆς Σαβοΐας, ἐπωφελήθη ἀποστολῆς πρεσβευτοῦ εἰς Αἴγυπτον ⁵ ἵνα μεταβῇ καὶ οὗτος δι' Αἰγύπτου εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅπως προσευχηθῇ καὶ καταθέσῃ εἰς τὴν φάτιν τῶν Σωτήρος ἐπ' ὄνοματι τῆς Λουίζας χρυσόν, λίβανον καὶ σμύρναν ⁶.

⁷ Ἡ μετὰ τοῦ Thenaud περιηγητικὴ ὁμὰς ἀπεβιβάσθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐντεῦθεν δὲ μετέβη εἰς Κάιρον, ἀλλ' οὗτος ἐσυνέχισε τὸ ταξιδιόν του εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Τὴν νησιωτικὴν Ἑλλάδα ἐπεσκέφθη διὰ θαλάσσης κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁμιλεῖ περὶ αὐτῆς ἐπεισοδικῶς.

¹ Αὐτ. σελ. 51.

² Αὐτ. σελ. 44· ἐν τῇ Κασσώπῃ (Casoppo) τελοῦνται θαύματα, ξηρὸς κορμὸς ἐλαίας ἀνθίζει καὶ καρποφορεῖ ἕκαστον ἔτος... δράκων ἀπειλεῖ τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων κτλ. Σημειωτέον ὅτι ἡ Κασσώπη ἢ Κασσάπων (Στεφ. Βυζάντιος) ὑπῆρξε πόλις τῆς Κερκύρας (Κασσιόπη—Πλίνιος). Βλ. ἀνωτ. σ. 26 σημ. 1.

³ Αὐτόθι εἰς. σελ. 69.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω σελ. 33.

Τὸν μακρότερον σχετικῶς λόγον ποιεῖται περὶ τῆς Ρόδου ¹, περὶ τῶν πύργων καὶ τῶν πόλεων αὐτῆς. Περὶ τῆς Κῶ (Choo) ², τὴν ὁποίαν ὀνομάζει πατριδα τοῦ μεγάλου Ἱπποκράτους, λέγει ὅτι ἔχει καλὰ φρούρια, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ Castelrouge ³. Μετὰ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς περιέπλευσε τὴν Πάτιμον (Pathmos ⁴), ἀναφέρων ὅτι ἐν ταύτῃ καὶ ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, συγγραφέως τῆς Ἀποκαλύψεως, ὑπάρχει ἰδρυμένη μονή, τὰ δ' ἐν τῷ κοιμητηρίῳ ταύτης πτώματα καλογήρων οὐδέποτε σήπονται· τὴν Ἀστυπάλαιαν (Estampelée), τὴν Κάρπαθον (Scarpanto), τὴν Σαντορήνην (Saint Thourin) ⁵, τὴν Ἀμοργὸν (La Margot), τὴν Πάρον (Paris), τὴν Νάξον (Nycye) ⁶, τὴν Τήνον (Saint Jehan de Chiona) : ὀνομάζει ταύτην οὕτω πως ἕνεκα τῆς εἰς ὑψηλὸν σημεῖον κειμένης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τὴν Μῆλον (τουρκ. Deirmen Adhassy, νῆσος τῶν μύλων), ἔνθα ὑπῆρχον θεομὰ λουτροῦ καὶ τὰς παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας Χίον (Chio), Τένεδον, Μυτιλήνην (Mithilin), καὶ Λῆμνον (Lipros). Μακρόθεν εἶδε τὴν Ἄνδρον (Andria), τὴν Εὐβοίαν (Negrepoint), ἣν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουν Ἐγριπον, τὸ πάλαι Εὐβοίαν καὶ τὸ Ἁγιον ὄρος ⁷, περὶ οὗ ἀναφέρει ὅτι ἔχει 68 μοναστήρια. Μετὰ ταῦτα ἔφθασε πρὸ τῶν Κυθήρων (Citrin) ⁸ καὶ Ἀντικυθήρων (Citrinet).

Βραδύτερον ὁ Thenaud ἠγκυροβόλησεν ἕνεκα θυέλλης μεταξὺ Κορώνης καὶ Μεθώνης, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀνήγγειλαν πρὸς ἀλλήλους τὸ γεγονός διὰ φωτεινῶν σημείων. Ὁ Thenaud ὁμιλεῖ περὶ τῆς Σφακτηρίας κειμένης πρὸ τῆς Μεθώνης, δι' ἧς ἐξασφαλίζεται ὁ λιμὴν αὐτῆς καὶ περὶ τῆς πόλεως Jonc, ὡς ἀποκαλεῖ τὸ Ναυαρίνον.

¹ Αὐτόθι σελ. 123—137.

² Αὐτόθι σελ. 134· Le Lango ὀνόμαζον οἱ Λατῖνοι τὴν Κῶ, οἱ Τοῦρκοι Istankeui.

³ Αὐτόθι σελ. 134, Castel Rouge ἢ Casteloriso ἢ Castel rosso τουρκιστὶ ὀνομάζεται Miss adassy (Megista).

⁴ Αὐτόθι σελ. 137 σημ. 2, Patimo, Bathmos.

⁵ Αὐτόθι σελ. 138, Ἡ Σαντορήνη (Santa Erini) ἀπετέλει τμήμα τοῦ δουκάτου τοῦ Ἀρχιεπελάγου (βιβλ. Pèques (abbé), L'histoire et phenomènes du volcan et des fles Volcaniques de Santorin, Paris 1842).

⁶ Αὐτόθι σελ. 138, Naxie, Naxos, Nixie.

⁷ Βιβλ. Neyrat (abbé). L'Athos, Notes d'une excursion à la presqu'île et à la montagne des Moines, Paris 1880, καὶ Belon, Observations σελ. 75 96.

⁸ Αὐτόθι σελ. 139, Citri κατὰ τὸν Bondelmontium.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Thepaud περιορίζεται, πλὴν τῆς Ρόδου, δι' ἣν ἀποτελεῖ πηγὴν, εἰς ἀπλὴν καὶ ξηρὰν παράθεσιν τῶν ἐλληνικῶν νήσων, καὶ τινῶν πόλεων, ἀνευ οὐδεμιᾶς λεπτομεροῦς περιγραφῆς ἢ ἀξιολόγου γεγονότος. Οὐχ ἦντιον, ἔχει ἀξίαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς τοπωνυμολογίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῆς καταλήψεως τῆς Ρόδου ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Σουλεῦμάν, ἐκ τοῦτου δὲ φαίνεται, ὅτι συνέταξε τὸ Ὀδοιπορικόν του μετὰ τὸ ἔτος 1523.

* * *

Thevet (F. André) d'Angoulesme, Cosmographie du Levant. Lion 1556.

Οὗτος ἀναχωρήσας ἐκ τῆς Ἰταλίας ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Δαλματίαν² (Esclavonie), τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους περιγράφει ὑψηλοὺς καὶ ὠραίους, ἀλλὰ καὶ λαιμάργους καὶ ἐκδότους εἰς τὴν μέθην. Περαιτέρω προσθέτει ὅτι ὁ σουλτάνος καταρτίζει ἐξ αὐτῶν τὸ πλεῖστον τῶν γιανιτσάρων καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἀνωτάτων διοικητικῶν ὑπαλλήλων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Περιέπλευσε τὴν Ἑλλάνησον, κατευθυνθεὶς πρὸς τὴν Κρήτην³ ἔνθα διαμείνας ἐπὶ τινα χρόνον, εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσῃ τὸν χαρακτῆρα τῶν Κρητῶν, εἰς τοὺς ὁποίους διακρίνει τὴν ὑποκρισίαν, τὸ ψεῦδος, τὸ φιλόνηκον καὶ τὴν ροπήν πρὸς τὴν ἀπάτην, μὴ ἐξαιρῶν οὐδ' αὐτοὺς τοὺς ἱερεῖς. Φιλοφρονεστέρους εὔρε τοὺς Μηλίους⁴ καὶ τοὺς Χίους⁵, τῶν τελευταίων μάλιστα ἡ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς ξένους καὶ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς Γάλλους φαίνεται ὅτι ἦτο ἐγκαρδία. «Οὐδαμοῦ, γράφει ὅτι, συνήντησεν ἀνθρώπους ὁμοίους πρὸς τοὺς Χίους κατὰ τὴν λεπτότητα τῶν τρόπων».

Διασχίσας κατόπιν τὰς ὑπολοίπους νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους κατηνύνη πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν⁶, ἔνθα συνήντησε τὸν φιλόμουσον πρέσβυν D'Aramon⁷.

¹ Αὐτόθι σελ. 142, ἡ ἀρχαία Πύλος νῦν λέγεται Jonchio (Junchio—Nagarin). Βλ. ἀνωτέρω σ. 149.

² Αὐτόθι σελ. 23.

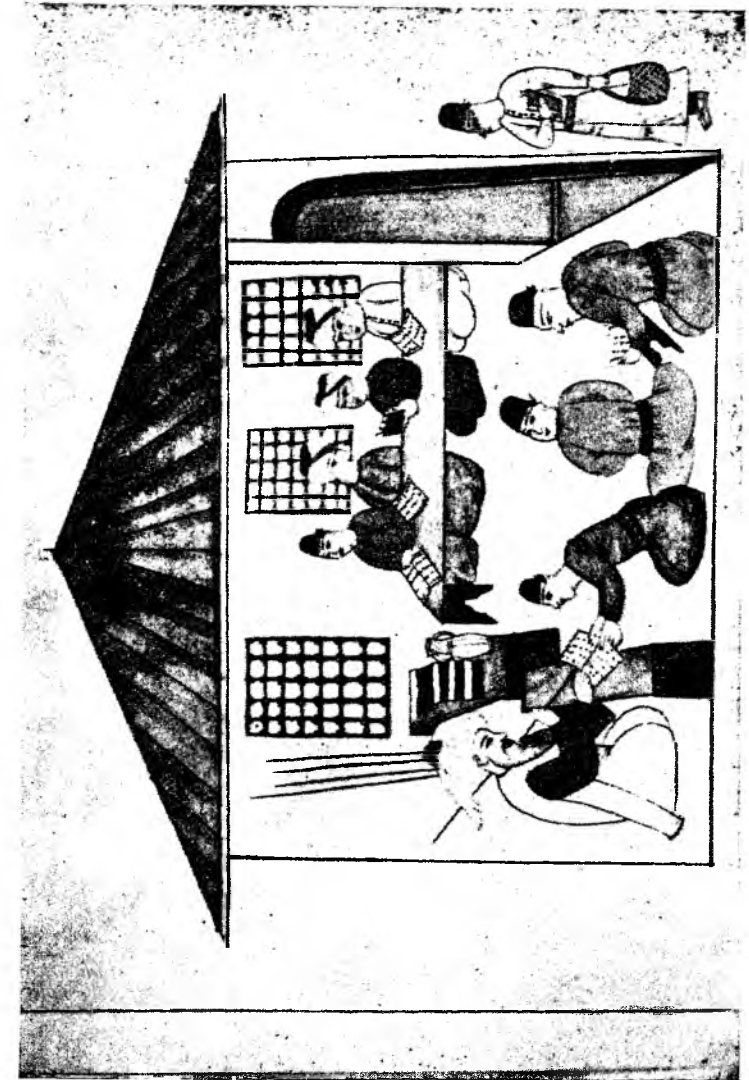
³ Αὐτόθι σελ. 41.

⁴ Αὐτόθι σελ. 43, ἡ Μήλος ὑπήγετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ δουκὸς τῆς Νάξου (duc de Naxie).

⁵ Αὐτόθι σελ. 44.

⁶ Αὐτόθι σελ. 58.

⁷ Andréossy, Constantinople σ. 192.

Εἰκ. 34. Σχολή. (Türsch. Alt-Stamb. εἰκ. 51).

Ὁ Thevet κατέλιπεν ἐπίσης περιγραφὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὐκ ὅμως κατ' αὐτοψίαν, ἀλλ' ἀντλῶν ἐκ τοῦ Πλινίου, Στράβωνος, Belon καὶ Postel¹. Τὴν αὐτὴν μέθοδον ἀκολουθεῖ καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ δὲ περὶ τῶν πόλεων τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, τὰς ὁποίας οὐδέποτε ἐπεσκέφθη². Ὁ Thevet διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ περὶ τῆς εὐγενεῶς καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπεχθάνεται τὴν ἐπὶ τούτων κυριαρχίαν τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς, προσπαθῶν νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς πρίγκηπας τῆς Εὐρώπης τὸ θάρρος ὅπως διὰ τῶν ὄπλων ἀπελευθερώσωσι τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν ἀπίστων.

Καθ' ἡμᾶς, ὁ André Thevet πρέπει νὰ καταλάβῃ ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν συγγραφέων προσκυνητῶν τοῦ 16ου αἰῶνος. Εἶναι φανατικὸς καθολικὸς, καὶ ὅμως δὲν τυφλώττει πρὸ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος, ἀπεναντίας ἐπικαλεῖται διαπύρως πάντα τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης πρὸς ἀναστήλωσιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν. Ἡ Ἀναγέννησις, ὡς ἐλέχθη, ὑπῆρξεν ἰσχυρὸν ρεῦμα, παρασύραν καὶ τοὺς μοναχοὺς εἰς τὸ νὰ λοξοδρομήσωσιν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ ταξιδίου των πρὸς τὴν κλασσικὴν ὥραιότητα. Ἦδη τοῦτο δὲν θεωρεῖται ἀμάρτημα, ἀλλὰ καθήκον ἐπιτακτικὸν παντὸς ἀνθρώπου. Ἡ Ἀναγέννησις, ὡς λαίλαψ, ρίπτει τοὺς προσκυνητὰς εἰς πάσας τὰς ἀκίᾳς τὰς βριθούσας ἀρχαιοτήτων καὶ εὐρύνει τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ των.

Ὅπως ἡ αὐτοκράτειρα τῶν Ρωσιῶν Κατερίνα ἔγραφε πρὸς τὸν Βολταῖρον³, οὕτω καὶ ὁ Thevet ἀγαπᾷ τοὺς Ἕλληνας, παρὰ τὰ ἐλαττώματα αὐτῶν. Τὸν Thevet δὲν ἐπηρεάζει ἡ περὶ τὸ θρησκευτικὸν δόγμα διαφορά, οὔτε αἱ τυχόν μεμονωμέναι, καὶ εὐλογοὶ ἄλλως τε διὰ λαὸν ὑπόδουλον ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἀγροῖκοι ἐκδηλώσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀγανακτεῖ διὰ τὴν φοβερὰν ἀνοχὴν τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης ἀπέναντι τῆς ὑποδουλώσεως αὐτῶν. Διακαιόμενος ὑπὸ πραγματικοῦ φιλελληνισμοῦ, δικαιούται τῆς τιμῆς νὰ καταλάβῃ τὴν πρῶτην ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἐν Εὐρώπῃ φιλελλήνων θέσιν.

¹ Βλ. Vivien Asie Mineure, τομ. II σελ. 11, 12. Τὴν περιγραφὴν τῆς Μ. Ἀσίας κατεχώρησε ἐν τῇ τῷ 1575 ἐκδοθείσῃ Cosmographie universelle.

² Ὡς εἴθισται παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν περιηγητῶν.

³ «J'aime les Grecs, malgré tous leurs défauts».

Castela (Henri), Le Saint Voyage de Hierusalem fait en 1600, Paris 1612 β' ἔκδοσις.

Ὁ περιηγητὴς οὗτος ἀνεχώρησεν ἐκ Bordeaux τῆς Γαλλίας διὰ πλοίου ἐνετικοῦ, πρῶτος δὲ σταθμὸς τοῦ ταξιδίου του ὑπῆρξεν ἡ Κέρκυρα¹. Λόγω τῆς γειτονίας αὐτῆς πρὸς τὴν Κέρκυραν ὁ Castela ὁμιλεῖ περὶ Ἀλβανίας καὶ περὶ Ἀλβανῶν. Τούτους οἱ Ἰταλοὶ ὀνομάζουσι «stradioti»², μεγάλως ὑποληπτόμενοι αὐτοὺς διὰ τὴν γενναιότητά των, ἡ ὁποία τοῖς ἐξησφάλιζεν, ὡς καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας, ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ αὐτοδιοίκησιν. Μετὰ τὸν ἐκ Κερκύρας ἀπόπλου, τὸ πλοῖον τοῦ Castela διεσταυρώθη πρὸς πειρατικόν, τὸ ὅποιον ὅμως, λόγω τοῦ ἰσχυροῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ πρώτου, δὲν διεκινδύνευσεν ἐπίθεσιν τινα. Ἐπιτυχόντες οὐρίου ἀνέμου, οἱ περιηγηταὶ φθάνουσι μετ' οὐ πολὺ εἰς Ναύπακτον (Erato) καὶ εἰς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον (Petrasse)³.

Ὁ συγγραφεὺς ἀκολούθως ἐπανέρχεται εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς Ἐπτανήσου, τὴν ὁποίαν κατεῖχον τότε οἱ Ἐνετοί, καρπούμενοι τῆς ἐκ σταφίδος⁴ παραγωγῆς της, τῆς πτηνοτροφίας, ὡς καὶ τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν της. Ἐν ταύτῃ ἐφιλοξενήθη ἐντὸς ἀθλίᾳς τρώγλης, προωρισμένης μᾶλλον διὰ σταυλισμὸν ζώων, ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἐπισκόπου, ἀσκούντος καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ξενοδόχου διὰ τὸν πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν. Ἐνδεικτικὸν τῆς καθ' ὅλου πενίας τῶν κατοίκων τῆς πολίχνης ἀναφέρει τὸ ὅτι, κατὰ τὴν ἐπιούσαν, ὁ αὐτὸς ἐπίσκοπος παρουσιάσθη ἐπὶ κεφαλῆς ὁμάδος, ἐκλιπαρῶν παρὰ τῶν ξένων ἐλεημοσύνην τινα.

Ποιούμενος καὶ πάλιν λόγον περὶ Ναυπάκτου (ἐνταῦθα: L'Erato) ὁ Castela ἀναφέρει ὅτι αὕτη παρέμενεν ἄγονος καὶ ἀκαλλιέργητος, καθ' ὅσον οἱ κάτοικοι, ἐκτεθειμένοι ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομάς, ἔξ ἄλλου δὲ ἀνθιστάμενοι εἰς τὴν τουρκικὴν δουλείαν, εἶχον καταφύγει εἰς τὰ πέριξ ὄρη.

¹ Αὐτ. σ. 81.

² Αὐτ. σ. 82.

³ Αὐτ. σ. 87.

⁴ Αὐτ. σ. 87, «d'une uve passe, que nous appelons raisins de Corinthe».

⁵ Αὐτ. σ. 94.

Μετὰ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ Ζακύνθου, τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων τῆς ὁποίας ἦσαν Ἑλληνες ὀρθόδοξοι. Λόγῳ τοῦ σεισμοπλήκτου τῆς νήσου, αἱ οἰκίαι ἦσαν μονώροφοι, τὸ δὲ ἔδαφος εὐφορον εἰς παραγωγὴν οἴνου, ἐλαίου καὶ κυρίως σταφίδος (*une passe*, δηλ. τοῦ εἴδους τῆς κορινθιακῆς) καὶ ἐσπεριδοειδῶν. Ἐν Ζακύνθῳ πωλοῦνται μαῦροι σκλάβοι ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἀντὶ 20—60 σκούδων ἕκαστος.

Διὰ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον ἡ Ἑνετία καταβάλλει εἰς τοὺς Τούρκους, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐτησίως, ὡς τεκμήριον εὐγνωμοσύνης, ἀριθμὸν ἱεράκων².

Μετὰ ταῦτα ὁ περιηγητὴς διῆλθε διὰ τῶν Στροφάδων (*Strivaly*)³ νήσων, ἔνθα διέμενον καλόγηροι, ζῶντες ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης τῶν κατοίκων τῶν γειτονικῶν νήσων ἢ τῶν προσεγγιζόντων πλοίων, ἔπειτα πρὸς τῆς Μεθώνης, τῶν κατοίκων τῆς ὁποίας τονίζει τὸ φιλόθησκον, καὶ πρὸς τῆς Μάνης, ὅπου, κατὰ τὸν Castela, κατοικοῦν «ὀλίγαι χιλιάδες Ἑλλήνων, ζῶντες εἰς τὸ ἄκρον τῆς χερσονήσου τοῦ Μωρέως, ἵνα διαφύγῃσι τὸν ἄθλιον κληρὸν τοῦ ραγιά». «Οἱ Μανιάται, λέγει ὁ Castela, φέρουν περισσότερα ὄπλα ἢ οἱ ἀκανθόχοιροι ἀκάνθας» («*chargés d'armes qu'un hérisson d'épines*»)⁴.

Ὁ περιηγητὴς κατευθύνεται μετὰ ταῦτα πρὸς τὰς νήσους Κρήτην, Ρόδον⁵ καὶ Κύπρον, ἔνθα ἀκμάζει ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος, τοῦ οἴνου, τοῦ ἐλαίου καὶ ἡ κτηνοτροφία, αἱ δὲ πέρδικες εἶναι τόσοι πολυάριθμοι, ὅστε νὰ καθίστανται κατοικίδιοι, ὡς αἱ ὄρνιθες⁶.

Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των οἱ προσκυνηταὶ συνήντησαν σφοδρὰν τρικυμίαν ἐν Ἀρχιπελάγει, ἀκολουθήσαντες δὲ τὴν αὐτὴν ὁδόν, διῆλθον διὰ Κερκύρας, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας, κατὰ τὸ πλεῖστον Ἑλληνες, ὁμιλοῦν ἑλληνικὴν γλῶσσαν παρεφθαρμένην⁷.

Τὸ ἔργον τοῦ Castela οὔτε ποσοτικῶς, οὔτε ποιητικῶς δύναται νὰ συγκριθεῖ μετὰ τῶν πολυτίμων πηγῶν τῶν ὀφειλομένων εἰς προ-

¹ Αὐτ. σ. 98. Δύο Γάλλοι ἔμποροι ἐκ Τουλώνης ἐφόρτωσαν σταφίδα ἐκ Ζακύνθου.

² Αὐτ. σ. 97.

³ Αὐτ. σ. 100.

⁴ Αὐτ. σ. 103.

⁵ Αὐτ. σ. 683, ἐν Ρόδῳ ἐραβδίσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

⁶ Αὐτ. σ. 680.

⁷ Αὐτ. σ. 711.

Εἰκ. 35. Μουσουλμανὶς συνοδεύουσα τὰ τέκνα αὐτῆς.
(Nicolay, Voy. fo 116)

σκυνητάς. Ἡ αὐτιοψία σπανίζει ἐν αὐτῷ, αἱ δὲ εἰδήσεις συλλέγονται ἐκ πληροφοριῶν καὶ φημῶν, καθ' ὅσον ἄλλως τε ὁ συγγραφεὺς οὐδέποτε εἰσέρχεται εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν λιμένων. Πολλὰ ὡς ἐκ τούτου σφάλματα εἶναι ἐγκατεσπαρμένα ἐν αὐτῷ. Τὴν Ἀχαΐαν χαρακτηρίζει ὡς ἐπαρχίαν κειμένην ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ ὀνομαζομένην *Romania*, τὸν Μορέαν ὡς τμῆμα τῆς Μακεδονίας, τὴν δὲ Ναύπακτον ὡς τμῆμα τῆς Ἀχαΐας. Ὅσακις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν, ἀποδεικνύεται ἔτι μᾶλλον ἀστοιχείωτος.

Παρὰ ταῦτα καὶ ἐκ τοῦ ἔργου του δύνανται νὰ σταχυολογηθῶσι στοιχεῖα πρωτότυπα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ναύπακτον, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κύπρον. Προκειμένου περὶ Μανιατῶν, εἶναι ὁμολογουμένως ἄδικος ὁ φιλειρηνικὸς αὐτὸς ἱερεὺς, δὲν δύναται νὰ συνδιαλλαχθῆῖ πρὸς τὰ ὄργανα ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων οὐχ ἦπτον καὶ μόνον οἱ Μανιάται διατηροῦν τὴν ἐλευθερίαν των.

* *

Maurand, Jerome, Itinéraire d'Antibes à Constantinople (1544) ἔκδ. Dorez (Léon), ἐν Recueil de Voyages et de documents tom. II Paris 1882.

Ὁ Maurand συνεταξίδευσε μετὰ τοῦ Polin (1544), ἐπιφορτισθέντος ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως του Φραγγίσκου τοῦ Α' ¹ διὰ μυστικῆς ἀποστολῆς παρὰ τῷ σουλτάνῳ Σουλεϊμάν, ὡς καὶ μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ D'Aramon, τοῦ Gaspard de Castellane d'Entrecastaux ² καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν Γάλλων. Ὁ Maurand ἐπεχείρησε τὸ ταξίδιον τοῦτο ποθῶν νὰ ἴδῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδίᾳ τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ³.

Ὁ περιηγητὴς εἰσέρχεται εἰς τὰς περὶ Ἑλλάδος ἐντυπώσεις του ἀπὸ τῆς νήσου Κεφαλληνίας ⁴, πυκνῶς κατακημένης κατὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ κατεχούσης πολλὰ φρούρια, προστατευόμενα ὑπὸ πεζῆς καὶ ἐφίππου ἐνετικῆς φρουρᾶς. Ἀκολουθῶς γίνεται λόγος περὶ Ζακύνθου καὶ Ζακυνθίων, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῆς ἀπτόθι ἐδρευούσης ἐνετικῆς φρου-

¹ Αὐτόθι εἰσαγ. σελ. XIV.
² Αὐτόθι σελ. 31.
³ Αὐτόθι σελ. 25.
⁴ Βλ. αὐτόθι σ. 143.

ρᾶς φιλοφρονέστατα ὑπεδέχθησαν τὴν ἀποστολὴν κατὰ τὸν δεῦτερον αὐτῆς σταθμόν. Παρατιθέμενον ἐνταῦθα ἀνέκδοτον μαρτυρεῖ περὶ τοῦ θάφρου καὶ τῆς φιλευσπλαγχνίας τῶν Ζακυνθίων ¹: Ὁ πρέσβυς D'Aramon ἀπέστειλεν εἰς τὴν πόλιν πρὸς ἀγορὰν ζωοτροφιῶν τέσσαρας ἐκ τοῦ πληρώματος, ἕξ δὲ οἱ δύο δοῦλοι. Οἱ Ζακύνθιοι ἀπληθεύρωσαν τοὺς δούλους, εἰς ἀντίποινα δὲ οἱ ξένοι ἐκράτησαν ὡς ὁμήρους τοὺς προσελθόντας ἐντοπίους προμηθευτάς. Ἡ ἀποστολή, περιπλεύσασα τὴν παραλίαν τοῦ Μορέως (² Ἀρχαδίαν ³, ἦτοι Κυπαρισσίαν καὶ Porto Giouchio ἦτοι Ναυαρίνον), εἰσῆλθε πανηγυρικῶς εἰς Μεθώνην ὑπὸ τοὺς χαιρετιστηρίους κρότους τῶν τηλεβόλων τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως καὶ τοῦ στόλου.

Περὶ Μεθώνης ⁴ ὁ Maurand λέγει ὅτι εἶναι πόλις ὄχυρὰ καὶ ὅτι κατέχει ἰσχυρὸν φρούριον, παρὰ δὲ τὸν λιμένα αὐτῆς εὐρίσκεται σωρὸς ὄστῶν, τρόπαιον τῶν Τούρκων ἐκ τῶν φονευθέντων Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς Μεθώνης ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν κτηρίων τῆς διακρίνονται ἀκόμη τὰ ἐμβλήματα τῆς παρελθούσης ἐνετικῆς κυριαρχίας, μαρμαρίνοι λέοντες.

Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς, πένης, ζῆ ἀθλίως εἰς τρώγλας ἔξω τῆς πόλεως, ἐνῶ οἱ Τούρκοι κατοικοῦν ἐντὸς τῆς ὄχυρᾶς ζώνης.

Ὁ Maurand, περιπλεύσας ἀκολουθῶς τὸ Ταίναρον ⁵, τὴν Ἐλαφόνησον (I'île de Cervi), τὰ Κύθηρα (Cerigo, Sirigo), ὑπαγόμενα ἐπίσης ὑπὸ τὴν Ἑνετίαν καὶ ἀκατοίκητα, καὶ τὸν Μαλέαν (Saint Ange), ἀφιερώνει ὀλίγας εἰσέτι γραμμὰς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους.

Τὸ ταξίδιον ἐσυνεχίσθη μετὰ τὸν Μήλου ⁶ καὶ τῆς ἐρήμου Ἀντιμήλου, τῆς Κιμώλου (Argentiera) τῆς Σίφνου (Cefalu), ἐπίσης ἀκατοίκητου, τῆς Πάρου καὶ τῆς «Nicosia», ἣτις κατ' ἄλλους εἶναι ἡ Νάξος κατ' ἄλλους ἡ Σίκινος· βραδύτερον προσεγγίζει τὴν Τήνον καὶ τὴν Μύκονον, ἀποβιβάζεται δὲ τέλος εἰς Δῆλον ⁷, τῆς ὁποίας τὰς ἀρχαιοτήτας περιγράφει ἐκτενῶς.

¹ Βλ. αὐτόθι σ. 149.
² Βλ. αὐτόθι σ. 151.
³ Βλ. αὐτόθι σ. 153.
⁴ Βλ. αὐτόθι σ. 155.
⁵ Βλ. αὐτόθι σ. 157.
⁶ Βλ. αὐτόθι σ. 159.

¹ Εν Χίω¹ ἤμαζον πολυάριθμα χωρία καὶ μοναί, ἐκεῖ δὲ διέμειναν χάριν ἀναπαύσεως καὶ ἀνεφοδιασμοῦ ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας, τυχόντες θερμῆς ὑποδοχῆς. Τὰ περὶ καλλιεργείας καὶ ἐξαγωγῆς τῆς μαστίχης περιγράφει λεπτομερῶς, αἱ δὲ πληροφορίες του συμπέτουν μετὰ τὰς τῶν ἄλλων περιηγητῶν, περὶ ὧν κατωτέρω. Ἡ νῆσος κατέβαλλε τότε φόρον ἐκ 14,000 δουκάτων εἰς τὴν Τουρκίαν. Μετὰ ταῦτα περιῆλθον τὴν Μυτιλήνην², Τένεδον³, Καλλίπολιν⁴, τέλος δ' ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, περὶ τῶν κτηρίων καὶ μνημείων τῆς ὁποίας, καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας⁵, ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν.

Τὸ ἔργον τοῦ Mauvand ἐγράφη ἀρχικῶς Ἰταλιστί, ἐδημοσιεύθη δὲ μεταφρασθὲν εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ μετὰ προλεγομένων ὑπὸ τοῦ Λέον Dorez.

Ὁ Mauvand, καίτοι κληρικὸς⁶ (ἐφημέριος τῆς πρεσβείας), κατατάσσεται ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἐλαχίστων Γάλλων τοῦ 15' αἰῶνος, οἵτινες συνέλαβον τὴν ἰδέαν τῆς μεθοδικῆς συλλογῆς ἀρχαίων ἐπιγραφῶν· ἡ κλίσις του αὐτῆ, σημειωτέον, δὲν ὑπῆρξε σπασμωδική, ἐκδηλωθεῖσα καὶ εἰς προηγουμένην ἐποχὴν. Οὕτω, κατὰ τὸν Dorez, δικαιούται νὰ συγκαταλεχθῇ μετὰ τῶν καλῶν ἐργατῶν τῆς Ἀναγεννήσεως.

Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τούτου, ἀπητείτο ὡς γνωστόν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, λόγῳ τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων καὶ τῶν ἐνδοιασμῶν τῶν μουσουλμάνων⁷, εἰδικὴ ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου ἄδεια, μόνον δὲ κατόπιν ταύτης οἱ διάφοροι Εὐρωπαῖοι καλλιτέχνηαι ἠδυνήθησαν νὰ μεταφέρωσιν ἐξ Ἀνατολῆς διάφορα ἀρχαιολογικὰ κειμήλια ἢ καὶ ἀκριβῆ σχεδιογραφήματα τούτων. Ἀτυχῶς ἡ ἐν

¹ Αὐτόθι σελ. 163 γράφει συντόμως τὴν ἱστορίαν τῆς Χίου.

² Αὐτόθι σελ. 169.

³ Αὐτόθι σελ. 171.

⁴ Αὐτόθι σελ. 187.

⁵ Αὐτόθι σελ. 241.

⁶ Ὡς ἱερεὺς (aumônier), ἠκολούθησε τὸν ναύαρχον Polin. Ὡς τοιοῦτος δὲν εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἔγραψε τὰς ἐντυπώσεις τοῦ ταξιδίου του· ἕτερος (ὃν κατωτέρω ἀναφέρομεν) εἶναι ὁ Robert de Dreux (1669), καπουκῖνος καὶ ἱερεὺς τοῦ Γάλλου πρέσβεως De la Haye-Vantelet.

⁷ Πρβλ. Pierre Gylli, De Topogr. Constant. ἔκδ. Lyon 1561, σελ. 242 καὶ αὐτ. σελ. 19· ὁ Mauvand θὰ ἠδύνατο, ἐὰν ἀνήρχετο ἐπὶ τινος πουργίσκου τεμένου, νὰ ἐσχεδιάζε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' αὐτὸ ἀπεκλείετο, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐπιφυλάξεως τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν.

Εἰκ. 36. Κυρία ἐκ Χίου. (Motraye, Voy. fo. 92).

Κωνσταντινουπόλει βραχεία διαμονή τοῦ συγγραφέως τὸν ἠμπόδισε νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀρχαιολογικῶν του πόθων ἐξ ὀλοκλήρου.

Αἱ περὶ τῶν ἑλληνικῶν νήσων ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρατηρήσεις τοῦ Mauvrand δὲν εἶναι ἀναξιόλογοι· ἀπεναντίας, λόγῳ τῆς εἰλικρινείας αὐτῶν, συμπληρῶνουν εἰς τινὰ σημεῖα τὰς παρὰ τῶν περιηγητῶν τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος παρεχομένας εἰδήσεις¹. Ἐν καὶ ὀλίγον ἄλλως τε ἠσκημένος εἰς τὴν γραφίδα, οὐχ ἦτον ἐχειρίσθη ταύτην μεταξὺ τῶν συναδέλφων ἱκανοποιητικῶς. Μετὰ πολλῆς τέχνης λόγου χάριν περιγράφει τὴν εἴσοδον τοῦ γαλλικοῦ στόλου εἰς τὸν Βόσπορον.

Τὰς περιγραφὰς τῶν πόλεων καὶ νήσων δι' ὧν διήλθε, συμπληρῶναι, ὅσον δύναται, δι' εἰδικῶν σχεδιογραφημάτων, λίαν ἐνδιαφερόντων, ἐνίοτε περιέργων λόγῳ τῆς ἀρχαιότητος αὐτῶν. Διὰ συνθηματικοῦ σημείου (γαλέρας ἄλλοτε νεωλοκουμένης καὶ ἄλλοτε ναυλοχούσης) ὁ εὐ-συνείδητος συγγραφεὺς δίδει εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐννοήσῃ πότε ὑπῆρξεν αὐτόπτης καὶ πότε ἠρύσθη τὰς εἰδήσεις του ἐκ πληροφοριῶν ἢ μακρόθεν.

* *

Chesneau, Jean, *Le Voyage de Monsieur D'Aramon, ambassadeur pour le roy en Levant (1547)*, ἐκδ. Schefer ἐν *Recueil de Voyage et de documents* τ. VIII.

Τὸ βιβλίον τοῦ Chesneau διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὸ ταξίδιον ἐκ Ραγούσης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως διὰ ξηρᾶς (1547), τὸ δεύτερον δὲ τὴν περιοδείαν τοῦ πρεσβευτοῦ d'Aramon² μετὰ τῆς στρατιᾶς τοῦ σουλτάνου Σουλεῦμάν εἰς τὴν Περσίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Συρίαν καὶ Αἴγυπτον, ὅπου παρηκολούθησε κατὰ πόδας τὸν ἐκστρατεύοντα σουλτάνον, ἵνα ἐπιτύχῃ τὰς διπλωματικὰς του ἐπιδιώξεις. Ὁ D'Aramon παρῆχε πάντοτε ἀρωγὴν καὶ εἰς τοὺς φθάνοντας ἐν Κωνσταντινουπόλει λογίους· οὕτω θερμῶς ὑπεδέχθη τοὺς Pierre Belon³,

¹ Ὡς ἐκείνας τῶν Chesneau (1547), Gassot (1550), Pierre Gilles, Pierre Belon καὶ Nicolas de Nicolay, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

² Αὐτ. σ. 55.

³ Ὁ Belon ποιεῖται εὐρὺν λόγον περὶ τῆς ἐξαιρέτου συμπεριφορᾶς τοῦ D'Aramon πρὸς τοὺς Γάλλους καὶ καθ' ὅλου πρὸς ἅπαντας τοὺς Χριστιανοὺς. «Πολλοὺς δούλους δι' ἰδίαν του ἐξόδων ἀπηλευθέρωσεν· ἢ οἰκίαν του ἦτο ἀνοικτὴ εἰς πάντα».

André Thévet καὶ Guillaume Postel, τοὺς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀποστελλομένους, ὡς καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν καρδινάλιων.

Ὁ Chesneau ἐνδιατρίβει εἰς περιγραφὰς κτηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μάλιστα τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ θεοῦ Σοφίας. Εἶναι ἀρκοῦντως διαφέροντα ὅσα λεπτομερῶς ὁ συγγραφεὺς γράφει, περὶ τῆς διοικήσεως τῶν Ὀθωμανῶν, περὶ τῶν ὑποδιοικήσεων τῶν ἐπαρχιῶν καὶ περὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης.

Τὸ ἔργον τοῦ Chesneau δὲν ἔχει δι' ἡμᾶς ἰδιαιτέραν ἀξίαν, καθ' ὅσον ἐλαχίστας σελίδας ἀφιερῶναι διὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας¹. Ἀγκυροβολήσας εἰς Μεθώνην, οὐδὲν περὶ αὐτῆς καταχωρεῖ· ἐκεῖθεν δὲ μεταβάς εἰς Λακεδαίμονα, γράφει ὅτι εὔρεν αὐτὴν ἔρημον καὶ ἠρειπωμένην, μετὰ τινῶν μόνον λειψάνων τῆς ἀρχαίας αὐτῆς δόξης. Διασχίσας τὴν Πελοπόννησον (Μορέαν) ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, αἰτινες, γράφει, ἀντικατεστάθησαν ὡς κέντρον τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τῆς Κορίνθου.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἐκ τῶν πολλῶν λοιπῶν συνοδῶν τοῦ D'Aramon οὐδεὶς ἄλλος ἔγραψε τὰς ἐντυπώσεις του, ἂν καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἦσαν λόγιοι καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνώτεροι τοῦ Chesneau², ἀμόρφου καὶ ἐπιπολαίου, παρατρέχοντος σημαντικὰ γεγονότα καὶ παραμορφῶντος τὰ τοπωνύμια καὶ τὰ ὄνόματα.

Ὁ Chesneau³, ὡς καὶ ὁ Jacques de Cambrai, ἀρχιγραμματεὺς (chancelier) τῆς μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Bourges, ἀντικαθίστα τὸν D'Aramon κατὰ τὰς μακρὰς ἀπουσίας του⁴.

Τὸ βιβλίον τοῦ Chesneau ἐξεδόθη καὶ προγενεστέρως ἀλλὰ πολὺ ἐλαττωματικῶς, ὑπὸ τοῦ Léon Menard, παρενείραντος πολλὰς ἐσφαλμένας παρατηρήσεις, ἐν *Recueil de pièces diverses relatives à l'histoire de France (Paris 1749)*.

¹ Nicolay, *Navig.* κεφ. 1 σ. 3. Ὁ D'Aramon ἀπεστάλη τῷ 1550 εἰς Γαλλίαν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Σουλεῦμάν διὰ σπουδαίας ὑποθέσεως. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς Τουρκίαν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Nicolay.

² Vivien, *As. Min.* τ. II σ. 5, 75.

³ Βλ. Καράλη, *Περιηγηταί*, ἔβδ. 1886 σ. 375.

⁴ Andréossy, *Conjple* σ. 192.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

De Busbequius (1562), *Ambassades et Voyages en Turquie et Amasie* : μετάφρ. εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ S.G. Paris 1646.

Ὁ βαρῶνος Augier Chislain de Bousbeke (ἢ Bousbeques), ἐπιχειρήσας καὶ ἄλλας ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας ἀποστολὰς εἰς Ἐνατολήν, διετέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη (1555-1562) πρέσβυς τοῦ Φερδινάνδου τῆς Αὐστρίας¹ παρὰ τῷ σουλτάνῳ Σουλεῦμάν Α΄. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνέλεξε πολύτιμα χειρόγραφα, νομίσματα² καὶ ἀρχαιότητας, συνέγραψε δὲ ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξεδόθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του, ἔργον περιηγητικόν, πλήρες παρατηρήσεων καὶ περιέργων λεπτομερειῶν ἐπὶ τῶν ἠθῶν τοῦ νέου ἀκόμη ἐν Εὐρώπῃ τουρκικοῦ ἔθνους, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου καὶ διέκρινε τὴν σφραγίδα τῆς ἀσιατικῆς καταγωγῆς. Αἱ τέσσαρες πρῶται ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του ἀφορῶσι τὰ ἠθῆ, τὰς παραδόσεις καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ὑποδούλων ὑπὸ τοὺς Τούρκους λαῶν. Ὁ Bousbeques, λεπτότατος καὶ διεισδυτικός, ἦτο διαπεποτισμένος βαθέως ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τῆς Ἐναγεννήσεως, τραπεῖς ἐνωρίματα εἰς τὴν φυσιογνωσίαν, ἣτις καὶ βαθμηδὸν τὸν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν διπλωματικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ὅθεν ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ζωικοῦ καὶ φυτικοῦ βασιλείου τῶν χωρῶν, ὅς περιῆλθε.

Συνέγραψε λατινιστὶ εἰς ὕφος ζωηρὸν καὶ ρητορικόν. Αἱ σημειώσεις του συμπληρῶνον ἐκείνας τοῦ Pierre Belon. Ὑπῆρξε, καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων μορφῶν τοῦ 16ου αἰῶνος, πολλοὶ δὲ μεταγενέστεροι³ χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν πολὺγλωσσον, σοφὸν καὶ ἰσχυρότατον διπλωμάτην.

**

De Brèves, *Relations des Voyages tant en Grèce, Terre-Sainte et Aegypte, qu'aux Royaumes de Tunis et Alger*. Paris 1628.

¹ Vivien, *As. Min.* τ. II σ. 75.

² Βλ. Αὐτ. σ. 696.

³ Ὡς ὁ Albert Dupuis (*Études sur l'ambassade d'Auger de Bousbeques en Turquie*), ὁ A. Viertel (*Busbeks Erlebnis in der Türkei*, Böttingen 1902) καὶ ὁ E. d. M. O r r e n, (*Notice sur Ogier de Busbecq, Liege 1875*). Ὁ L. Peytraud ἐδημοσίευσεν μελέτην περὶ τῶν πρεσβειῶν τοῦ Bousbeques (*de legationibus Augerii Gislenii Busbequii in Turciam*).

Ὅτος κατέχει διακεκριμένην θέσιν μεταξὺ τῶν παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Πύλῃ Γάλλων πρεσβευτῶν. Ἀνακληθεὶς τῷ 1605 ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅπως χρησιμοποιηθῇ εἰς σπουδαιότερας θέσεις¹, συνέλαβε τὸ φιλόφρονον σχέδιον, ἵνα μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἀπελευθερώσῃ τοὺς ἐν ταῖς μουσουλμανικαῖς χώραις τῆς Μεσογείου Γάλλους αἰχμαλώτους. Ἐνεκα τούτου τὴν 15ην Μαΐου 1605 ἀνεχώρησεν ἐκ Κων/πόλεως διὰ τὰς χώρας τῆς Ἐνατολῆς, περιηγηθεὶς τὴν Παλαιστίνην καὶ ἐκείθεν μεταβὰς εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην².

Εἰς τὸ τέλος τοῦ ταξιδίου του ἀναφέρει τινὰς τῶν ἑλληνικῶν νήσων, τὴν Πάτμον, Κύπρον, Χίον, Μυτιλήνην, Ρόδον καὶ τινὰς ἄλλας³. Περὶ τῆς Πάτμου (Ratino)⁴, γράφει ὅτι κατέχει μίαν τῶν ὠραιότερων ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος, τὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, σεβαστὴν καὶ εἰς τοὺς Τούρκους ἕνεκα τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τῆς. Παρὰ τὴν Πάτμον εὐρίσκονται δύο μικραὶ ἀκατοίκητοι νῆσοι, χρησιμεύουσαι ὡς βοσκότοποι τῶν πολυαρίθμων ποιμνίων τῶν μοναχῶν τῆς Πάτμου. Αἱ περὶ τῆς Κρήτης σημειώσεις του περιορίζονται εἰς τὴν ἱστορικὴν πληροφορίαν, ὅτι ταύτην ἀπὸ τοῦ 1194 κατέχουν οἱ Ἐνετοί, διατηροῦντες εἰς τὰ κυριώτερα σημεῖα φρουράν. Ἐν τέλει σημειώνει τὸ σχέδιον, τελικῶς ματαιωθέν, νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Μεθώνην πρὸς ἀνανέωσιν τῶν ζωοτροφῶν του.

Ὁ De Brèves εἶναι καθ' ὅλου λίαν φειδωλὸς εἰς τὰς περὶ τῶν Ἑλληνικῶν εἰδήσεις του· μόνον γεωγραφικῶς κατατοπίζει τὸν ἀναγνώστην περὶ τῶν χωρῶν ἕξ ὧν διέρχεται, κατὰ δὲ τὸ πλεῖστον συλλέγει ἐντυπώσεις ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου. Αὗται δὲν καταγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ γραμματέως του Jacques du Castel. Ὅπως δὲποτε, παρὰ τὴν γλισχρότητα αὐτῶν προκειμένου περὶ τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἐν τέλει πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Ὑπόμνημά του⁵ περὶ τῆς ἀνάγκης καταλύσεως τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, περιέχει τινὰ τὰ ἐνδιαφέροντα ἡμᾶς περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων,

¹ Βλ. αὐτόθι σελ. 1.

² Βλ. αὐτόθι II σελ. 284.

³ Ὁ De Laborde (*Athènes aux XVe, XVIe et XVIIe siècles* tom. I σελ. 62) λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι μόνον διὰ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου του ἀπτεται τῆς Ἑλλάδος.

⁴ Βλ. αὐτόθι τ. I σελ. 12—17 καὶ II σελ. 287.

⁵ Πρβλ. *Discours Abregé des Assevrez Moyens d'aneantir et ruiner Monarchie des Princes Ottomans fait par Monsieur de Brèves*.

κυρίως δὲ τῶν Μοραϊτῶν. «Οἱ χριστιανοὶ τοῦ Μορέως, γράφει, εἶναι γνήσιοι Ἕλληνες, οὐδόλως ἀγαπῶντες τὸ ἡμέτερον δόγμα, φοβούμενοι δὲ ἡμᾶς μήπως, καταλαβόντες τὴν χώραν των, τοὺς ὑποχρεώσωμεν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν... Κακοπαθοῦντες παρὰ τῶν Τούρκων, ἀφεύκτως θὰ ἐπανεστάτουں καὶ θὰ ἐλάμβανον τὰ ὄπλα ἐναντίον των, κατὰ τὴν γνώμην μου δὲ θὰ ἐκυρίευον ἀμέσως τὰ δύο φρούρια, Κορώνην καὶ Μεθώνην... τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον τῆς Χίου, τὰς νήσους Μυτιλήνην καὶ Τένεδον... ἀλλὰ ταῦτα μόνον, ἐὰν ἐβλεπον τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καλυπτομένας ὑπὸ στρατοῦ ὁμοδόξων».

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ οὔτε κατὰ τύπους, οὔτε κατ' οὐσίαν γνήσιον περιηγητικὸν κείμενον, γενόμενον, ὡς φαίνεται, κατὰ κρατικὴν ἐπιταγὴν· πιθανῶς δ' ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἀνεκαθεν ὑπάρχουσαν ἐκ μέρους τῆς καθολικῆς Εὐρώπης πρόθεσιν, ὅπως ἀντὶ στρατιωτικῆς καὶ οἰκονομικῆς βοηθείας, ἐπιτευχθῆ ὁ προσηλυτισμὸς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν καθολικισμόν. Περὶ τῆς ἐπιτυχίας ὁμοῦ τῶν σχεδίων τούτων, δύο μόλις αἰῶνας μετὰ τὴν δυναστείαν τῶν Παλαιολόγων, ὁ De Brèves ἐκφράζεται καὶ πάλιν μετὰ πλήρους ἀπαισιοδοξίας, τονίζων ὅτι οἱ Ἕλληνες, καίπερ ὑπόδουλοι, δὲν θὰ ἐδέχοντο νὰ θυσιάσωσι καὶ τὸν ἐλάχιστον λατρευτικὸν τύπον, χάριν τῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀπελευθερώσεώς των¹.

Ὅθεν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, καὶ κατ' αὐτὸ τὸ μεσουράνημα τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, δὲν εἶχον ἀποβάλλει τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, οὔτε τὴν χριστιανικὴν αὐτῶν πίστιν.

* *

Louis Des-Hayes Courmesvin, Voyage du Levant (1621) Paris 1632 β' ἔκδοσις.

Οὗτος τῷ 1621 ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου XIII διωρίσθη πρεσβευτὴς παρὰ τῇ Ὄθωμανικῇ Πύλῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει. μεταβαίνοντα δ' εἰς τὴν θέσιν του ἐπεφόρτισεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς, ὅπως ἐπισκεφθῆ τοὺς Ἁγίους Τόπους², βοηθήσῃ τοὺς ἀναξιοπαθοῦντας μοναχοὺς καὶ προσφέρῃ μεγαλοπρεπῆ δῶρα³.

¹ Ἐὐλόγος εἶναι κατόπιν τούτων ἡ ἀφοσίωσις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμόδοξον αὐτῶν Ρωσίαν, ἀφ' ἧς ἐνεφανίσθη ἀντίπαλος τῆς Τουρκίας.

² Βλ. αὐτ. σελ. 1.

³ Βλ. ἀνωτέρω σ. 33.

Εἰκ. 37. Κυρία ἐκ Μακεδονίας. (Nicolay, Voy. fo. 298).

Ὁ Courmesvin κατ' ἐξαίρεσιν, ἠκολούθησε τὴν διὰ τῶν Βαλκανίων ὁδόν, ἂν καὶ κατὰ πολὺ ἐπικίνδυνον. Ἐνδιατρίβων δὲ περὶ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος Βαλκάνια, διμλεῖ περὶ τοῦ ὄρους Αἷμου, ὅπερ οἱ Τούρκοι καλοῦν «Balkan», ἥτοι γυμνὸν ὄρος (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ δασοβριθῆ, ἅτινα καλοῦνται «Derwent»)¹. Ἀκολουθῶς πραγματεύεται περὶ τῆς Σερβίας², ἧς οἱ κάτοικοι ἦσαν Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι, οἱ δ' ὀλίγοι καθολικοὶ (5 χιλιάδες), πτωχοί, ἔζων εἰς σχετικὴν ἄνεσιν ἕνεκα τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον, ἂν ἔλειπεν ἡ φοβερὰ φορολογικὴ ἀπομύζησις τῶν Τούρκων, θὰ ἐκαλλιεργεῖτο κατὰ πολὺ καλύτερον τρόπον. Κοινὴ γλῶσσα τῆς χώρας ἦτο ἡ σλαβικὴ, πρωτεύουσα δὲ τὸ Βελιγράδιον, ἀντὶ τῆς ἄλλοτε Σεμενδρίας.

Μετὰ τὴν Σερβίαν πλεῖστα ἀναφέρει περὶ τῆς Ρουμανίας³, ἔνθα οἱ Χριστιανοὶ ὑπερεροῦν ποσοτικῶς τῶν Τούρκων καὶ Ἑβραίων. Οἱ ἀνώτεροι Χριστιανοὶ ἠπάλληλοι πρὸς βελτίωσιν τῆς θέσεως τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου τῆς χώρας των, ἔδιδον εἰς τοὺς Τούρκους ὡς νομίμους συζύγους τὰς ὠραιότερας αὐτῶν παρθένους.

Ὁ συγγραφεὺς περαιτέρω ἐτυμολογεῖ καὶ τὸ ὄνομα Ρούμελη. Οἱ Τούρκοι, λέγει, ἐπειδὴ ἐκ τῆς Ρουμανίας ὠρμήθησαν πρὸς τὰς ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατακτήσεις των, ἐπεξέτειναν τὸ ὄνομα Ρούμελη καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος.

Λεπτομερῶς περιγράφων πᾶν σημεῖον τοῦ ταξιδίου του, ὁ Des-Hayes, φθάνει τέλος εἰς Κωνσταντινούπολιν⁴. Περὶ τῶν μνημείων ταύτης, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, διεξοδικῶς πραγματεύεται. Περίφημοι ἐπίσης ἦσαν, κατ' αὐτόν, αἱ ἐν τῇ πόλει θολωταὶ ἀγοραὶ (μπεζεστένια)⁵, ἔνθα ἐπωλοῦντο πολύτιμοι λίθοι, ὑφάσματα, δοῦλοι πάσης ἐθνικότητος (ἐκ Πολωνίας, Μόσχας, Γεωργίας), ἔχοντες τὸ πρόσωπον κεκαλυμμένον, ὅπως μὴ προδίδεται ἡ ἡλικία των. Τέλος ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἡ ἐπίσκεψις τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καὶ αἰτία τοῦ

¹ Βλ. αὐτ. σ. 74.

² Βλ. αὐτ. σ. 66.

³ Βλ. αὐτ. σ. 82.

⁴ Ἡ Κωνσταντινούπολις ὠνομάσθη «Stambol» ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β', μετενεγκόντος ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν πρωτεύουσάν του (Islambol = πλήρης πιστῶν, κατὰ παραφθορὰν «Stambol») αὐτ. σ. 98.

⁵ Σημειωτέον ὅτι καὶ μέχρι σήμερον διατηρεῖται ἡ λέξις εἰς τὰς ἀγοράς τῶν καθ' ὠρισμένας τοῦ ἔτους ἡμέρας ἐμποροπανηγύρεων.

ταξιδίου του¹. Πρὸς τοῦτο ἐφωδιάσθη παρὰ τοῦ σουλτάνου διὰ διαβατηρίου ἐπέχοντος καὶ θέσιν ἐγκυκλίου συστάσεως (fetfas)², διὰ τοῦ ὁποίου αἱ κατὰ τόπους τουρκικαὶ διοικητικαὶ ἀρχαὶ διετάσσοντο νὰ τοῦ παράσχωσι πᾶσαν ἄνεσιν καὶ ἀσφάλειαν ὅθεν ἡ φρουρὰ τῶν Λαοδανελλίων ἀπήλλαξεν αὐτοὺς τῆς συνήθους νηοψίας, ἀντιθέτως δ' ἐδώρησεν εἰς αὐτοὺς εἶδη διατροφῆς καὶ ἀναψυκτικά. Μετὰ ταῦτα εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἀρχιπέλαγος (Archipelague)³, ὁπόθεν ἀντίκρουσε τὸ Ἅγιον Ὄρος⁴ (Ἄθω), ἔνθα ἐμόναζον περὶ τὰς 5-6 χιλ. καλογήρων, διαμενόντων ἐντὸς 23 μονῶν καὶ διαιωμένων ἐν αὐστηρῇ νηστείᾳ⁵ οἱ πλεῖστοι δὲ τούτων, καλλιεργηταὶ τοῦ ἐδάφους, ἦσαν ἀγράμματοι.

Ὁ Des-Hayes ἐπεσκέφθη μετὰ ταῦτα τὰ ἐρείπια τῆς Τροίας, μαρτυροῦντα τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν ὠραιότητα τῆς ἀρχαίας των αἴγλης⁶, προσωρμίσθη εἰς Μυτιλήνην, νῆσον ὄρεινὴν καὶ πετρώδη, κατάλληλον ἕμως διὰ τὴν παραγωγὴν οἴνου καὶ σίτου καὶ κατοικουμένην ὑπὸ Ἑλλήνων ὀρθοδόξων⁷, περαιτέρω δ' εἰς Σμύρνην, τῆς ὁποίας τὸ πλησίον τοῦ λιμένος τμήμα κατοικεῖται ὑπὸ Χριστιανῶν ἐμπόρων, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου ὑψηλότερον ὑπὸ Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Ἑβραίων⁸. Ἐνταῦθα εἶδε τὸ σπήλαιον, ἔνθα ὁ ἅγιος Ἰωάννης διέμενεν ἐπὶ τινα χρόνον, ἐπίσης δὲ καὶ δένδρον, ὅπερ προῆλθεν ἐκ τῆς ράβδου τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου, ἐπισκόπου τῆς Σμύρνης, ὀλίγον πρὸ τοῦ μαρτυρίου του. Ἐν Σμύρνη διεξήγετο μέγα ἐμπόριον ἔριου, κηροῦ, βάμβακος καὶ μετάξης, μεταφερομένων ἐκεῖ ἰδίως ὑπὸ Ἀρμενίων, κατόκων δὲ πολλοὶ Εὐρωπαῖοι ἔμποροι, ἀπολαύοντες μεγάλης ἐλευθερίας. Μετὰ τὴν Σμύρνην ἔφθασαν εἰς Χίον (Sio)⁹, τῆς ὁποίας τὸ ἔδαφος ἦτο εὐφορον, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ σιτοκαλλιέργειας καὶ παραγωγῆς ἐσπεριδοειδῶν καὶ οἴνου. Ὁ συγγραφεὺς παρέχει καὶ δημογραφικὰς τινὰς πληροφορίας περὶ τῆς νήσου, καθ' ὅς ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς, ἐνῶ πρὸ τοῦ 1595 (καθ' ὃ ἐπετέθησαν οἱ Φλωρεν-

¹ Βλ. αὐτ. σ. 332.

² Βλ. αὐτ. σ. 333.

³ Βλ. αὐτ. σ. 338.

⁴ Βλ. αὐτ. σ. 338.

⁵ Βλ. αὐτ. σ. 339.

⁶ Βλ. αὐτ. σ. 341.

⁷ Βλ. αὐτ. σ. 343.

⁸ Βλ. αὐτ. σ. 344.

τῖνοι ἐναντίον τῆς Χίου) ἀνήρχετο εἰς 50-60 οἰκογενείας, εἶχεν ἀνέλθει τότε εἰς 50 χιλ. Ἑλληνας ὀρθοδόξους καὶ 4.500 καθολικούς. Οἱ Ἑλληνες ἔχουν ἐν Χίῳ περισσοτέρας ἐκκλησίας ἢ οἱ λοιποὶ κάτοικοι. Οἱ καθολικοὶ προστατεύονται ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν¹, κορδελιέρων καὶ δομινικανῶν. Ἡ ἐν Χίῳ² διαμονὴ εἶναι ἡ θελκτικωτέρα ἐν Τουρκίᾳ, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως κλίματος, ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς τῶν Χριστιανῶν.

Ἀκολουθῶν ὁ Des-Hayes ἐφθάσεν εἰς Σάμον, νῆσον ἀραιῶς κατοικημένην ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας, ἀφρούρητον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐκτεθειμένην εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πειρατῶν³. Μετὰ ταῦτα εἰς Πάτιμον (Patino), τῆς ὁποίας τὸ ἄγονον ἔδαφος⁴ προκαλεῖ τὴν μετανάστευσιν τῶν κατοίκων εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ λοιπὴν Εὐρώπην, ὅπου τρέπονται εἰς τὸ ἐμπόριον, λίαν πλουτοφόρον διὰ πολλούς. Ἐπεσκέφθη ἐπίσης τὴν αὐτόθι μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου εἶναι ἕξ ὀλοκλήρου ἑλληνικός, ἔξαιρέσει τοῦ δικαστοῦ (καδῆ) καὶ 5-6 Τούρκων. Περιπλεύσας τὴν Λέρον, ὁ Des-Hayes ἦλθεν εἰς Κῶ (Stanchio), νῆσον εὐφορωτάτην καὶ τερπνοτάτην⁵. Τελευταῖοι σταθμοὶ τῆς περιηγήσεώς του ὑπῆρξαν ἡ Ρόδος⁶ καὶ ἡ Κύπρος⁷. Ἡ Ρόδος ἔχει καλῶς ἐκτισμένας οἰκίας καὶ εὐθείας ὁδοὺς, κατοικεῖται ὑπὸ Ἑλλήνων ὀρθοδόξων καὶ ἐλαχίστων καθολικῶν, διαμενόντων μακρὰν τῆς πόλεως, 1200 Τούρκων καὶ 200 Ἑβραίων.

Ἡ Κύπρος τῷ πάλαι ἔκαλεῖτο, κατὰ τὸν συγγραφέα, Crite ἢ Cirtan, διότι ἦτο χαμηλὴ καὶ ἐφαίνετο καλυπτομένη ὑπὸ τῶν κυμάτων, βραδύτερον δὲ ὠνομάσθη Κύπρος ἕξ αἰτίας τῶν πολλῶν αὐτῆς κυπαρίσσω. Οἱ Τούρκοι ἔχουν τόσον ξρειπῶσει τὴν νῆσον, ὥστε οἱ χριστιανοὶ στεροῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρτου.

Ἐκεῖθεν ὁ περιηγητὴς διεπεραιώθη εἰς Παλαιστίνην, κατὰ δὲ τὴν ἐπάνοδόν του ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην (Candie), Ζάκυνθον⁸ (île de

¹ Βλ. αὐτ. σ. 347.

² Βλ. αὐτ. σ. 348.

³ Βλ. αὐτ. σ. 350.

⁴ Βλ. αὐτ. σ. 351.

⁵ Βλ. αὐτ. σ. 352.

⁶ Βλ. αὐτ. σ. 355.

⁷ Βλ. αὐτ. σ. 360.

⁸ Βλ. αὐτ. σ. 449.

Jante), Κεφαλληνίαν, εὐφορωτάτην εἰς παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος, κατοικουμένην δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων κωμηδόν.

Ἐκ τινων σελίδων τοῦ ταξιδίου τοῦ Des-Hayes ἐξάγεται ὁ πραγματικὸς σκοπὸς αὐτοῦ, δηλαδὴ ἡ προσπάθεια, ὅπως εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν χριστιανικὴν συνείδησιν δικαιωθῆ ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Φραγγίσκου τοῦ Α' ἰσχύουσα συμμαχία μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας τὰ εὐνοϊκὰ ἄλλως τε διὰ τὸν χριστιανισμὸν ἐπακόλουθα τῆς ὁποίας ἦσαν ἐν πρώτοις ἡ ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἐλευθέρως ἄσκησις τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων των καθ' ἅσπασαν τὴν Τουρκίαν καὶ ὁ ἀπεριόριστος προσηλυτισμὸς τῶν «σχισματικῶν» εἰς τὸ καθολικὸν δόγμα (au bon chemin)², ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν χριστιανῶν δούλων καὶ ἡ καθ' ὅλου ἐν Τουρκίᾳ εὐδόωσις καὶ ἱκανοποίησις τῆς χριστιανικῆς ἰδέας.

Τὸ βιβλίον τοῦ Des-Hayes ἐγράφη ὑπὸ τοῦ γραμματέως του ἀνωτύμως, δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον τῷ 1624, ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα D. C. Ἐνεκα τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὅποιον παρουσιάζει ἀντεγράφη ὑπὸ πολλῶν μεταγενεστέρων, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὑπὸ τοῦ Stochove⁴. Αἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐργασίαι τοῦ Des-Hayes ἐσχολιάσθησαν ἐπίσης τόσον ἐπαινετικῶς ὑπὸ τοῦ D'Anville, ὥστε κατέστησαν ὀνομασταί.

Τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ὁ συγγραφεὺς δὲν διέσχισε κατὰ τὴν πρῶτην ἀποστολὴν τοῦ (1621), ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν (1630), καθ' ἣν ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας⁵, περιγράφας αὐτὰς μετὰ βαθέος θαυμασμοῦ. Σαφῆς καὶ ἀκριβῆς περὶ τὴν καταγραφὴν τῶν τοπωνυμίων, τὴν ὀρθὴν διάκρισιν νέων καὶ ἀρχαίων ὀνομασιῶν, δεικνύει ἀκαταπόνητον φιλερευνητικότητα εἰς τὴν μελέτην τῶν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς μνημείων τῶν λαῶν.

¹ Βλ. αὐτόθι σ. 451.

² Βλ. αὐτόθι σ. 310.

³ Ἡ σπουδαιότης τοῦ βιβλίου ἐπροκάλεσε καὶ τὰς τρεῖς ἐκδόσεις: ἡ πρώτη τῷ 1624, ἡ δευτέρα τῷ 1632 ἐπηξημένη ἐκ τῶν νέων παρατηρήσεων καὶ ἡ τρίτη τῷ 1643. Βλ. De Laborde, Athènes etc..., τομ. I σελ. 62.

⁴ Chateaubriand, Itinéraire εἰς. σελ. 91.

⁵ Βλ. Lovinesco Voy. Fr. σελ. 5. Εἶναι ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ἑλλάδα διπλωμάτης,

Du Loir, Les Voyages du Levant, Paris 1654.

Ὁ Du Loir συνώδευσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν πρεσβευτὴν De la Haye¹ μεταβαίνοντα ἐκεῖ, ὅπως ἀντικαταστήσῃ (1639) τὸν κόμητα De Cézzy, περιηγήθη δὲ βραδύτερον τοὺς ὀνομαστούς τόπους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, γνωστοὺς μέχρι τῆς ἐποχῆς του μόνον ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες κάτοικοι διὰ πρώτην φορὰν ἔβλεπον ἐν τῷ προσώπῳ του ξένον ταξιδιώτην².

Πλέων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διήλθε πρὸ τῶν Κυθήρων (Cerigues)³ καὶ διὰ τῶν Κυκλάδων ἠγκυροβόλησεν εἰς Σέριφον⁴ (Zerfanto), ἔνθα τὴν προσοχὴν του ἐφείλκυσε ἡ ἀθλιότης καὶ ἡ νωθρότης τῶν Ἑλλήνων κατοίκων. Περιπλεύσας ἀκολουθῶν τὰς νήσους Νάξον, Δῆλον (ἀκατοίκητον), Μύκονον, ἐν ἧ ὑφίστατο ἀκόμη ἑλληνικὴ σχολή, Τήνον, Χίον (Scio), εἰσῆλθεν εἰς Σμύρνην⁵, τὴν ὁποίαν περιέγραψεν εἰς ὅσα εἶχεν ἀρχαῖα καὶ νεώτερα κτήρια.

Ἐκ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους ὁ Du Loir πραγματεύεται περὶ τῆς Χίου (Scio)⁶· αὕτη ἔχει μικρὰν μὲν, ἀλλὰ καλῶς ἐκτισμένην πόλιν, εἰς δὲ τὸν λιμένα της ναυλοχεῖ πάντοτε ὀθωμανικὸς στόλος, ὅστις φρουρεῖ τοὺς γείτονας ἀπὸ τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν τῶν χριστιανικῶν γαλερῶν. Ἡ παρουσία τοῦ στόλου δὲν ἐμποδίζει τοὺς χριστιανοὺς τῆς Χίου νὰ ζῶσιν ἐλευθέρως, ὅσον εἰς οὐδὲν ἄλλο μέρος τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ὁ συγγραφεὺς ἐπαναλαμβάνει τὰ ὅσα ὁ «πολύς» (grave) πρέσβυς Bousbequius γράφει περὶ τῆς Χίου⁷ καὶ δὴ τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους της, ἣτις καθιστᾷ τοὺς κατοίκους τοὺς εὐπορωτέρους

¹ Αὐτόθι σ. 2.

² Αὐτόθι προλ. σελ. 4.

³ Αὐτόθι σελ. 3. Τὰ Κύθηρα. νῦν Cerigo, εἶναι ἡ πρώτη νῆσος τοῦ Ἀρχιπελάγους (Archipelague), κεῖται δὲ μετὰ τὸν Ταινάρου (Cap Matapan) καὶ Μαλέα (Malio) ἀνήκει εἰς τοὺς Ἑνετούς, οἵτινες διοικοῦν ταύτην διὰ προβλεπτοῦ (Provediteur) ἀντικαθισταμένου ἀνὰ τριετίαν. Οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι ἐτίμησαν διὰ μονῆς τὸν τόπον, ἔνθα ἐπίστευον ὅτι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ἔγραψε τὴν Ἀποκάλυψίν του.

⁴ Αὐτόθι σελ. 5.

⁵ Αὐτόθι σελ. 14.

⁶ Αὐτόθι σελ. 18.

⁷ Αὐτόθι σελ. 20. Δημόσιος ποιμὴν διὰ συρίκτρας καλεῖ τὰς πέρδικας λίαν πρῶτ' ἵνα τὰς ὀδηγήσῃ εἰς τοὺς ἀγρούς, περὶ τὴν ἐσπέραν δὲ καθ' ὅμοιον τρόπον μεταφέρει αὐτὰς εἰς τὴν πόλιν.

τῶν Αἰγαιοπελαγιτῶν¹. Ἀκολουθῶν μετὰ τοῦ De la Haye ἐπεσκέφθη τὴν Ἐφεσον², τὴν Μυτιλήνην³, ἣν οἱ Τούρκοι διοικοῦν διαμένοντες ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' κτισθέντος (1464) πύργου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Χίον, ἡ δυστυχία τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης, κοινὴ ἄλλως τε πρὸς τὴν τοῦ λοιποῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, μᾶλλον δούλου παρὰ ὑπηκόου τοῦ σουλτάνου, ἦτο ἀπερίγραπτος. Τέλος ὁ Du Loir ἐφθάσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου περιηγήθη ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ νέα κτήρια τῶν Τούρκων καὶ Ἑλλήνων.

Ἐπιστρέφων βραδύτερον εἰς τὴν Γαλλίαν, προσωρομίσθη εἰς τὴν Ἀἴμνον⁴ (Stalimene), ἣτις εἶχε περισσοτέρους χριστιανοὺς κατοίκους, ἢ Τούρκους, ἐκεῖθεν δὲ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Εὐβρίαν, τῆς ὁποίας ἡ πρωτεύουσα ἑκαλεῖτο, ὡς καὶ ἡ νῆσος, Egrivos. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀναβολῆς τῆς συνεχείας τοῦ ταξιδίου μετὰ δύο ἄλλων, Γερμανοῦ καὶ εὐγενοῦς Ἰταλοῦ, ἐπεσκέφθη τέλος καὶ τὰς Ἀθήνας⁵. Μόνον ἡ παρουσία τῶν ξεραπίων ἐμαρτύρει τὴν πρώτην αἴγλην τῆς πόλεως, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα οἱ κάτοικοι ἐπορίζοντο οἰκοδομήσιμον ὕλην. «Ἐξ ὅσων, γράφει, προσέτρεξαν πρὸς ἡμᾶς κατόπιν τοῦ θορύβου τῆς ἀφίξεώς μας, οὐδεὶς μοι ἐφάνη γνήσιον τέκνον τῶν Ἀθηναίων· τοσαύτη ἦτο ἡ δυστυχία καὶ ἡ πενία, αἵτινες ἐλυμαίνοντο εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν πόλιν». «Ὅπως δὲποτε, ἡ ἐμφάνισις τῶν ἐντοπίων παρουσιάζετο ἀνωτέρα, καθ' ὅσον ἐπροχώρει εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Οἱ σημαντικότεροι κάτοικοι προσῆλθον πρὸς τοὺς περιηγητὰς, προσφέροντες μετὰ πολλῆς εὐγενείας τὰ ἀναγκαῖα πράγματα⁷.

Ὁ Du Loir μετέβη μετὰ ταῦτα εἰς Κόρινθον, εἰς ἣν εἴκοσι μόνον οἰκίαι ἐσφύζοντο. Εἰς ταύτην, ὡς γράφει, οἱ Τούρκοι ἐγκατέστησαν τοὺς ἀσχημοτέρους ἀνθρώπους τοῦ κόσμου (negres). Διὰ τοῦ Αἰγίου (Vo-

¹ Αὐτ. σ. 20. Ἐκ τῆς μαστίχης ὁ σουλτάνος μόνον λαμβάνει εἰσόδημα 80 χιλ. δουκάτων.

² Αὐτ. σ. 24—33.

³ Αὐτ. σ. 34.

⁴ Αὐτ. σ. 42—75.

⁵ Αὐτ. σ. 294.

⁶ Αὐτ. σ. 310. Περὶ τῶν Ἀλβανῶν τῆς Ἀττικῆς, θρησκείας καὶ ἀμφίσεως τούτων διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ σ. 303.

⁷ Αὐτ. σ. 311. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀθηναίων εἶναι 3-4 χιλ. Χριστιανοὶ καὶ 60 οἰκογένειαι Τούρκων· περιγράφει τὴν πόλιν καὶ τὴν ἀμφίσειον τῶν ἀρχόντων.

stissa), Ναυπάκτου¹ (Lepante), ἀρκετὰ μεγάλης τότε πόλεως, Πατρῶν² πολυανθρώπου, μεθ' ἱκανοῦ ἔβραϊκοῦ πληθυσμοῦ ὅστις καθιστᾷ αὐτὴν ἐμπορικὴν πόλιν, τέλος ἔφθασεν εἰς Ζάκυνθον (Zante)³, ἔνθα ἡ διαμονὴ ὑπῆρξεν ἀνιαρά, οὐδὲν δ' ἀξιοπεριέργον εὔρεν ὁ Du Loir, εἰ μὴ μόνον θεάματα προκαλοῦντα φρίκην καὶ ἀγανάκτησιν. Θανάσιμον μῖσος ὑφίστατο εἰς ἀπάσας τὰς ἐνετοκρατουμένας νήσους μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν καὶ προεκάλει συνεχεῖς δολοφονίας. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, γράφει ὁ περιηγητής, μὴ ἔχων θανάσιμον ἔχθρὸν, σκεπτόμενον πῶς νὰ τὸν δολοφονήσῃ εἰς πρώτην εὐκαιρίαν.

Τὸ βιβλίον τοῦ Du Loir ἔχει ἀληθῶς πολλὰς ἐλλείψεις, ἡ ἀξία του ὅμως ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, κατ' ἐξαίρεσιν ἀπὸ τῶν περισσοτέρων ἔργων τῆς παλαιότερας περιηγητικῆς φιλολογίας, τοῦτο ἔξεδόθη ἀμέσως μετὰ τὴν συγγραφὴν του, καὶ οὕτω πως διεδόθη εἰς εὐρὴ ἀναγνωστικὸν κοινόν, καταστὰν ἀναμφιβόλως πηγὴ καὶ ὑπόδειγμα διὰ τοὺς μετ' αὐτὸν περιηγητὰς.

Εἰδικὴν ὅμως σημασίαν κέκτηται διὰ τοὺς Ἕλληνας, διότι ὁ Du Loir εἶναι ἐκ τῶν πρώτων Γάλλων περιηγητῶν, οἱ ὅποιοι ἐκδηλώνουν αἰσθήματα φιλελληνικά. Ἡ ἀθλία κατάστασις καὶ τὰ παθήματα τῶν Ἑλλήνων καταθλίβουν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ὅταν δὲ ὁμιλῇ περὶ τοῦ δουλεμπορίου ἔξανίσταται ἐκ τοῦ βάρους αὐτῆς πρὸ τοῦ θεάματος, τὸ ὁποῖον εἰς προγενεστέρους περιηγητὰς, ὡς εἰς τὸν πολὺν Bousbeques, εἶχε προκαλέσει ἀπλῶς ψυχραίμους τινὰς σκέψεις καὶ συγκρίσεις πρὸς τὴν λοιπὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Περιγράφει μετὰ ζωηρᾶς συμπαθείας τὰς σκηνὰς τοῦ ἐμπορίου τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατεστημένοι Ἑβραῖοι ἠσχολοῦντο συστηματικῶς, ἐκπαιδεύοντες ἐπὶ τούτῳ γυναῖκας εἰς τὴν φωνητικὴν καὶ τὴν ἔγχορδον μουσικὴν.

Ἡ κυριωτέρα ἔλλειψις ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Du Loir, συντεταγμένῳ ὑπὸ ἐπιστολιμαῖον τύπον, εἶναι ὁ ἐν αὐτῷ ἔρασιτεχνισμὸς, ἡ κατὰ τὴν σύνθεσιν ἀνισότης καὶ πνεῦμα τι ἐπιδείξεως ἀρχαιομαθείας. Μέγα μέρος τοῦ συγγράμματός του, ἔνθα αὐθεντικαὶ παραπομπαὶ εἰς κλασσικὰ κείμενα, ἀφορᾷ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα.

¹ Αὐτ. σ. 347.

² Αὐτ. σ. 349.

³ Αὐτ. σ. 353.

Εἰκ. 38. Κόρη ἐκ Πάρου (Nicolay, Voy. fo 73)

Ὅσακις ὁμως ὁμιλεῖ περὶ τῆς Νέας πράττει τοῦτο μᾶλλον ἀμελῶς καὶ ἐπεισοδιακῶς, συγκρίνων λ. χ. τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα πρὸς τὴν φυσικὴν ὠραιότητα τῶν Ἑλληνίδων¹ γυναικῶν καὶ ἐπιδεικνύων δῆθεν διὰ τὴν δευτέραν μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον. Τοιοῦτοτρόπως, ἐνῶ ἕνεκα τῆς μορφώσεώς του καὶ τῆς τουρκομαθείας του ἠδύνατο ν' ἀποτελῆ πηγὴν περιηγητικὴν πρώτης τάξεως, δὲν κατορθώνει τοῦτο.

* *

Robert De Dreux, Voyage en Turquie et en Grèce (1669)
ἐκδ. Pernot Hubert, Paris 1925.

Οὗτος συνώδευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ πνευματικοῦ (aumônier) τὸν νέον πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας de la Haye Vantelet² διαδεχθέντα τὸν πατέρα. Ὁ De Dreux παρέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τρία ἔτη, ἐπιχειρῶν ἐν τῷ μεταξύ ἐκδρομὰς εἰς διάφορα μέρη, ὡς εἰς Τένεδον, Σμύρνην, Χίον, Μυτιλήνην³.

Ἀνεχώρησαν ἐκ Μασσαλίας διὰ καλῶς ὀπλισμένου πλοίου, ἱκανοῦ ν' ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν πειρατικὴν ἐπίθεσιν,⁴ μετὰ τινὰς δ' ἡμέρας εὐρέθησαν πρὸ τῶν Κυθήρων (Cérigue), συνεχίσαντες διὰ τοῦ Ἀρχιπελάγους⁵ τὸ πρὸς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ταξίδιον των. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Vantelet ἐζήτησεν ἀκρόασιν παρὰ τοῦ Μ. Βεζύρου, ἕξ ἀδεξιότατος δὲ καὶ ἀπειρίας τοῦ νεαροῦ πρεσβευτοῦ συνέβη δεινὴ παρεξήγησις, τὰ ἐπακόλουθα τῆς ὁποίας εὐτυχῶς ἀπεφεύχθησαν.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπεβράδυνε βεβαίως τὰς διαπραγματεύσεις, ὁ δὲ πρεσβευτὴς μετὰ τοῦ De Dreux εὐρέθησαν ὑποχρεωμένοι ν' ἀκολουθήσωσι τὸν Μ. Βεζύρον κατευθυνόμενον εἰς Ἀδριανούπολιν. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Μ. Βεζύρος ἀνεχώρει μετὰ στρατοῦ εἰς Κρήτην, ὁ πρεσβευτὴς μετέβη τελικῶς εἰς Λάρισσαν, πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐκεῖ παρεπιδημοῦντος σουλτάνου. Οὗτος ἐδέχθη ν' ἀποστείλῃ διπλωματικὸν ὑπάλληλον εἰς Γαλλίαν, ἵνα συνεχισθῶσιν ἐκεῖ αἱ διαπραγματεύσεις, ὁ

¹ Βλ. αὐτ. σ. 380, 18, 397.

² Βλ. ἄνωτέρω σ. 69 σημ. 1· εἶν' αὐτός, ὅστις ἐδοκίμασε τὴν μουσουλμανικὴν τραχύτητα ραπισθεῖς σφοδρότατα κατὰ διαταγὴν τοῦ Κιουπρουλή.

³ Βλ. αὐτ. Προλ. σ. IX.

⁴ Αὐτ. σ. 12.

⁵ Αὐτ. σ. 18.

δὲ Vantelet μετὰ τοῦ De Dreux ἐπανέκαμψαν εἰς τὴν πατρίδα των, ἐπὶ δύο ἔτη ταλαιπωρηθέντες ἀκάρπως.

Ἀντικείμενον τοῦ περιηγητικοῦ ἔργου τοῦ De Dreux εἶναι ἐν πρώτοις αἱ ἀναγκαῖαι διαδρομαὶ περὶ ὧν ἄνωτέρω, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, κατ' ἀρέσκειαν γενόμεναι, εἰς ἀρχαιολογικοὺς καὶ ἱστορικοὺς τόπους, ὡς εἰς τὰς Ἀθήνας κλπ. Ὁ De Dreux ἐκφράζεται ἐπαινετικῶτατα διὰ τὰς ἐκδηλώσεις ἀνεξιθρησκείας καὶ τουρκικῆς φιλοξενίας, τὰ χάνια, τὰς ὁδοὺς, τὰς πηγὰς καθ' ὁδὸν κλπ., ὧν ἐκαρποῦντο καὶ οἱ ξένοι περιηγηταί, ὁμιλεῖ περὶ λοιμοῦ ἐπισυμβάντος ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ λεπτομερῶς περιγράφει (σ. 45-60) τὴν Κωνσταντινουπόλιν (Stamboul).

Τὰ ὠραιότερα κτήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι τὰ «μπεζεστένια (bezestints)¹, ἧτοι ἐμπορικὰ πρατήρια διὰ τοὺς Τούρκους, τὰ καραβάν-σεράια (caravansegeraux)², ἀνάλογα πρατήρια καὶ τόποι διαμονῆς διὰ τοὺς ξένους ἐμπόρους, τέλος δὲ τὰ νοσοκομεῖα, τὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ τεμένη³. Πρῶτον μεταξύ τῶν τεμενῶν ἀναφέρει τὸ τῆς ἁγίας Σοφίας, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ. Πολλὰ καὶ σημαντικὰ ἐπίσης ἀναφέρει ὁ De Dreux περὶ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου τῶν Τούρκων⁴.

Ὁ Robert de Dreux εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταβῆ βραδύτερον εἰς Χίον (Chio)⁵ ὑπὸ τὴν προστασίαν Τούρκου τινὸς ὀνόματι Moustafaga. Παρὰ τὴν Μυτιλήνην (Métélin) εἶδεν Ἑλληνας καὶ Τούρκους νὰ ρίπτωσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἄρτον καὶ ἄλλας προμηθείας πρὸς κατευνασμόν τῆς τρικυμίας. Εἰς τὴν ὠραίαν καὶ ἀρχαῖαν πόλιν τῆς Μυτιλήνης διέμεινεν ἐπὶ βραχύ.

¹ Αὐτ. σ. 46, bézestan ἢ bézesten=ἀγορὰ=Bazar.

² Χειρογρ. caravansegerau.

³ Βλ. αὐτ. σ. 72-75· ἐνθα διὰ μακρῶν περιγράφει τὰ κατὰ τοὺς Τούρκους κοινωφελῆ κτήρια καὶ τὰ μεγάλα ἀρχιτεκτονικὰ δημόσια ἔργα (γέφυραι, ὁδραγωγεῖα).

⁴ Βλ. αὐτ. σ. 71. Διακρίνει εἰς τούτους «μεγάλην εἰλικρίνειαν, σοβαρότητα ἀνάμικτον μετὰ μετριοφροσύνης, ζωοφιλίαν καὶ εὐσπλαγγίαν, μεγάλην ἐγκράτειαν περὶ τὴν τροφήν καὶ τὸ ποτὸν καὶ θερμὸν θρησκευτικὸν ζῆλον, ὅστις ὠθεῖ αὐτούς, ἰδίᾳ δὲ τοὺς ἐξισλαμισθέντας, εἰς τὴν μεγάλην ἀποστροφήν τῶν ἀλλοθρήσκων· πολλάκις ἀναφέρει ὅτι εἶδε Τούρκους ν' ἀγοράζωσιν ἄρτον πρὸς διανομὴν εἰς τοὺς ἀδυσπότους κύννας τῆς συνοικίας.

⁵ Βλ. αὐτόθι, σελ. 62.

Δικαίως ὁ De Dreux ὀνομάζει τὴν Χίον «la chrétieneté de Turquie»¹, διότι ἐνταῦθα, κατὰ μοναδικὴν ἑξαίρεσιν, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Τούρκους ἢ δημοσία ἐκτέλεις τῶν θρησκευτικῶν τῶν καθηκόντων! Ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνῆρχετο εἰς 8 χιλ. καθολικούς, 23 χιλ. Ἑλληνας καὶ μόνον 3 χιλ. Τούρκους, ὑπῆρχε δὲ καὶ μονὴ καπουκίνων. Ἐκεῖθεν ὁ De Dreux διεπεραιώθη εἰς Σμύρνην², τὴν ἐμπορικωτέραν τῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς³.

Ὁ De Dreux ἀναφέρει ἐπίσης τὴν Ραιδεστὸν (Rodosto)⁴, πόλιν ὠραίαν καὶ ἐμπορικωτάτην, συγκοινωνοῦσαν κανονικῶς μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Ἐβρον ποταμόν⁵, ὅστις χωρίζει τὴν Θράκην ἀπὸ τῆς Μακεδονίας, τὴν νῦν πόλιν Κομοτινῆν (Cymurgina)⁶, τὸ Περιστόρι (Peritory), δεινοπαθοῦν ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν πειρατῶν, τὴν Καβάλλαν (Cavallos), τὰς Σέρρας (Serès)⁷, πόλιν ἀρκούντως μεγάλην καὶ ὠραίαν, ἔνθα δημόσιος κώδων σημαίνει τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας «κατὰ τὸν γαλλικὸν τρόπον»⁸, τοῦθ' ἕπερ οὐδαμοῦ ἀλλαγῆς συνέβαινε ἐν Τουρκίᾳ⁹.

Ὁ De Dreux πραγματεύεται κατωτέρω περὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς «ὠραιότερας καὶ λαμπροτέρας πόλεως τῆς Μακεδονίας καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος». Ταύτης περιηγήθη, τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἑλληνοῦ μητροπολίτου, τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, συγχρόνους καὶ παλαιότερας, ἑξαίρει δὲ τὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἡ πόλις ἦτο χωρισμένη εἰς τρία, σχεδὸν ἴσα,

¹ Βλ. αὐτόθι σελ. 66, χειρ. Chio, Scio καὶ Schio.

² Βλ. αὐτόθι σελ. 67.

³ Βλ. αὐτόθι σελ. 69.

⁴ Βλ. αὐτ. σ. 83.

⁵ Βλ. αὐτ. σ. 85, «Merissa», ὁ Belon, Observations σ. 141 «Marissa».

⁶ Χειρογρ. Gumurdjina, Belon, Αὐτόθι, σ. 137, Nous trouvâmes une petite bourgade nommée Coumercine.

⁷ Βλ. αὐτ. σ. 33 καὶ Belon, Αὐτόθι, σελ. 125 «Tous les habitants de Tricala et des Ceres parlent grec vulgaire: mais les Juifs qui y sont parlent espagnol et alleman. les villageois parlent Grec et Servien».

⁸ Βλ. αὐτ. σ. 93. Οἱ Τούρκοι καὶ Ἴταλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐμέτρουν τὰς ὥρας ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Βραδύτερον ἐγενικεύθη ὁ γαλλικὸς τρόπος τῆς μετρήσεως ἀπὸ τοῦ μεσονυχτίου, οὗτινος ποιεῖται μνεῖαν ὁ De Dreux.

⁹ Ἡ χρεῖσις ὠρολογίων εἶχεν ἀπαγορευθῆ ἐν Τουρκίᾳ ὑπὸ τινος ἀρχαιοτέρου σουλτάνου, ὡς τελείως περιττῶν, τόσον διὰ τὴν προσευχὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐργασίαν ἢ τὸν ὕπνον.

μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων περιελάμβανε ἀνὰ 40 χιλ. Τούρκων, Ἑλλήνων καὶ Ἑβραίων. Οἱ τελευταῖοι ὠμολόγουν τὴν ἀπόλυτον ἰσοπολιτείαν, ἣς ἐτύγγανον ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ ὅσα περαιτέρω λέγει ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ κυνηγίου τοῦ εἰς Λάρισσαν παρεπιδημοῦντος σουλτάνου¹.

Ἐν Ἀθήναις αἱ λαμπραὶ ἀρχαιότητες, εἰς τὴν μελέτην τῶν ὁποίων ἠσχολήθη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, ἐξουδετέρωσαν τοὺς ἐκ τοῦ ταξιδίου κόπους². Ὑπὸ Παλαιολόγου τινὸς (χειρογρ. Pascalogue) ὠδηγήθη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν μονὴν τῶν καπουκίνων. Ἐξ Ἀθηνῶν ἀνεχώρησεν εἰς Ναύπλιον (Romaine), ὅπου συνηντήθη μετὰ τοῦ διὰ Γαλλίαν προοριζομένου Τούρκου πρεσβευτοῦ Soliman-aga, παρὰ τὰ Κύθηρα δὲ (Cerigues)³ μετὰ τοῦ ἐκεῖ ναυλοχοῦντος σιόλου τοῦ Μοροζίνη.

Τὰ περιηγητικὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ De Dreux παρέμειναν ἐπὶ μακρὸν ἐν χειρογράφῳ, μόλις δὲ προσφάτως ἐτυπώθησαν ὑπὸ τοῦ Pernot (1925). Φανερὰ εἶναι ἡ ἰδιάζουσα προσοχή, τὴν ὁποίαν ἀφιερώνει εἰς πᾶν θρησκευτικὸν στοιχεῖον⁴ ὠφελιμώταται δὲ καὶ τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρουσαι ἡμᾶς, ἴσως δὲ μοναδικαί, εἶναι αἱ παρατηρήσεις του ἐπὶ τῶν πόλεων τῆς Βορείου Ἑλλάδος, δι' ὧν διήλθε, κατευθυνόμενος εἰς Λάρισσαν. Εἰς τὰ περὶ ἑτεροδόξου δι' αὐτὸν χριστιανικοῦ

¹ Κατ' ἀφήγησιν ἐντοπίου Ἑλληνοῦ, γνώστου τῆς ἰταλικῆς, ὁ σουλτάνος ὑπεχρέωσε τὰ περιχώρα νὰ παράσχωσι διὰ τὸ κυνήγιόν του καὶ κατ' ἀναλογίαν πληθυσμοῦ, 20 χιλ. ἐν ὅλῳ ἀνθρώπων. Ἡ ἐξιστόρησις τοῦ ἰδιοτύπου τούτου καὶ κατ' ἀσιατικὴν ἴσως μέθοδον γενομένου κυνηγίου, ἔχοντος ἀγρίως θεαματικὸν χαρακτήρα, χάριν τοῦ σουλτάνου, εἶναι γραφικωτάτη. Πρὸκειται ἐν ὀλίγοις περὶ ψυχαγωγίας ἀληθῶς ἐκφρονος, ἣτις ἐστοιχίξεν ἐνίοτε τὴν ζωὴν 400—500 Ἑλλήνων· τοῦτο ὅμως ὀλίγον ἐνδιέφερε τὸν βάρβαρον. Ὁ De Dreux ἀναφέρει καὶ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ σουλτάνος διέταξε ν' ἀποκεφαλίσθῃ ποιμὴν σώσας αὐτὸν ἀπὸ πνιγμοῦ εἰς ἔλος. «ἵνα μὴ γνωσθῆ ὅτι ὀφείλει τὴν ζωὴν του εἰς μηδαμινόν τινα ὅστις δέον νὰ σταλῆ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ὅπως λάβῃ τὴν ἀνταμοιβὴν του!»

² Βλ. αὐτόθι σελ. 141.

³ Βλ. αὐτόθι σελ. 164.

⁴ Βλ. αὐτόθι σελ. 83. Ἐν Σηλυβρίᾳ ἐπεσκέφθη τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἔνθα ὑπῆρχε λείψανον ἁγίου μεγάλως λατρευόμενον (σελ. 99). Εἰς τινα ἐκκλησίαν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ μητροπολίτης ἐπέδειξεν αὐτῷ ἀρχαῖον τετραεὺς ἀγγελοῦ, ἐπιρρογρωμένον κατὰ τὰς παρυφάς. Ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν τῶν καλογραιῶν τοῦ ἁγίου Βασιλείου καὶ ἕτεραν τὴν μονὴν τῆς Παναγίας ἐξ 80 καλογραιῶν (σ. 100).

κλήρου είναι ελλικρινής και παρὰ προσδοκίαν ἀμερόληπτος ¹. Τοὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους ² εὗρεν ἐγκαρδίως διακειμένους πρὸς αὐτόν, ἂν και καθολικόν, και λίαν φιλοξένους, τοὺς ἱερεῖς δὲ τόσον ἀμαθεῖς, ὥστε ἐθεώρουν ἑαυτοὺς σοφοὺς, ἐὰν ἐγνώριζον ἔστω και ἀνάγνωσιν ³. Ὁ De Dreux καταβάλλει ἀληθεῖς προσπάθειαι, ὅπως διαλύσῃ τὸ μῖσος τῶν δύο ἐκκλησιῶν ⁴. Προσέχει δ' ἐπίσης και εἰς τὰ δοχαῖα μνημεῖα ⁵ και ἀναγιγνώσκει ἐπιγραφάς ⁶. περισσότερον ὅμως μελετᾷ τὴν τέχνην τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ⁷ ὡς και τῶν τεμενῶν τῶν Τούρκων, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν διστάζει νὰ εἰσέλθῃ ἐκ λόγων θρησκοληψίας.

Κατὰ τὸν Pernot, ἡ περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔκθεσις τοῦ De Dreux, παλαιότερα ἐκείνων τοῦ Babin (1674), τοῦ Guilletière (1675) και τοῦ Spon (1677), εἶναι εὐφυεστάτη και συναρπαστική. Καθ' ὅλου ὁ De Dreux παρέχει πλῆθος ἐπακριβῶν παρατηρήσεων, ἡ ὠφελιμότης τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἰσοφαρίσῃ γεωγραφικά τινα αὐτοῦ σφάλματα.

Τὸν Robert de Dreux ⁸ κατέστησε διὰ πρώτην φορὰν γνωστὸν εἰς τὸ κοινὸν ὁ Henry Omont ⁹, δημοσιεύσας ἐν τῇ Revue des Études Grecques τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς Ἀθήνας κείμενον.

¹ Αὐτόθι σελ. 97· οἱ ἱερεῖς νυμφεύονται, ἀλλὰ μόνον ἀπαξ· δι' ὃ και λίαν μεριμνῶσι περὶ τῆς μακροβιότητος τῆς συντρόφου των.

² Αὐτόθι σελ. 98, Θεσσαλονίκης και Λαρίσης.

³ Βλ. αὐτόθι σελ. 96, 98, 133.

⁴ Ἐν Χίῳ ἀναφέρει κωμικὸν θρησκευτικὸν ἀνέκδοτον, καθ' ὃ ἀστὴ τις μεταβαίνουσα εἰς τὴν ἐξοχὴν ζητεῖ ἄφεσιν ἀμαρτιῶν ἀπὸ τοῦ ἡμίονου, ὃ δὲ πνευματικὸς χορηγεῖ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ παραθύρου, ἀνευ ἐξομολογήσεως, ἐπὶ τῇ προκαταβολικῇ ἀμοιβῇ ταλλήρου, ριφθέντος ὑπὸ τὴν θύραν.

⁵ Ἀπὸ τῆς σελ. 141 μέχρι τῆς 156 περιγράφει τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν.

⁶ Βλ. αὐτόθι σελ. 87 και 91.

⁷ Βλ. αὐτόθι σελ. 89, 100. Εἶναι ἀξιόλογα ὅσα γράφει περὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης.

⁸ Βλ. Bruno, Ambassadeurs de France et capucins français à Constantinople au XVIIe siècle d'après le journal de Thomas de Paris. 29-31 Études Franciscaines.

⁹ Βλ. Omont. (Henry), Athènes au XVIIe siècle, ἐν Revue des Études Grecques, τομ. XIV (1901), σελ. 270-282.

Εἰκ. 39. Κόρη ἐκ Χίου (Nicolay, Voy. fo 72)

Pietro Della Vallé, Voyages dans la Turquie, l'Égypte, la Palestine, la Perse, les Indes Orientales et autres lieux, Rouen, 1745.

Ὁ Vallé ἀπεβιβάσθη εἰς Κέρκυραν¹ (Corfou), περὶ ἧς, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐκεῖ λειψάνου τοῦ ἁγίου Σπυριδῶνος, πραγματεύεται διὰ μακρῶν² μετὰ δὲ ταῦτα εἰς Ζάκυνθον, ἐνθα διέμεινε τέσσαρας ἡμέρας. Περιπλεύσας τὰς Στροφάδας νήσους, ἔμαθεν, ὅτι κατοικοῦνται ὑπὸ 50-60 καλογήρων τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος, μοναζόντων εἰς μονὴν μεγάλην, ὠχυρωμένην δὲ δίκην ἀκροπόλεως, ἕνεκα τοῦ φόβου τῶν πειρατῶν.

Οἱ μοναχοὶ οὗτοι, ὁσάκις βλέπουν διερχόμενον πλοῖον, ὡς τὸ τοῦ Della Vallé, σπεύδουν³ διὰ τῆς μικρᾶς λέμβου τῶν ἵνα προσφέρωσιν εἰς τοὺς ἐπιβάτας ἀναψυκτικά, εἰς τὰ ὁποῖα, ὡς γράφει ὁ περιηγητής, «διακρίνει τις, ἐκτὸς τῆς καλῆς αὐτῶν φυσικῆς γεύσεως, καὶ τὴν γλυκύτητα, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς διαθέσεως τῶν προσφερόντων». Χάρις εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν μοναχῶν, τὰ νησύδρια τῶν Στροφάδων ἀποφέρουν πολλὰ προϊόντα.

Ὁ Della Vallé θαυμάζει ἐπίσης μετὰ τῶν ἄλλων συνταξιδιωτῶν τὴν ἀνεξιθρησκείαν καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, χαρακτηριστικὴν τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ.

Περιπλέον ἀκολούθως τὸν Μορέαν, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ διηγήσῃ⁴ περὶ τῶν Μανιατῶν (Magnates), «ἔθνους ἀγερώχου καὶ φιλοπολέμου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐλευθερία διατηρεῖται, ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἀπαρασάλευτος». Οὐχ ἦττον, αἱ ἀντιφατικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ τῆς Μάνης προκαλοῦν εἰς αὐτὸν κατάπληξιν. Ἄλλοι μὲν τῶν περιηγητῶν ἀνευρίσκουν εἰς τοὺς Μανιάτας τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων Σπαρτιατῶν, ἄλλοι δὲ τὰς κακίας καὶ δολιότητας φυγάδων.

Ὁ Della Vallé διέσχισεν ἀκολούθως τὰς Κυκλάδας καὶ μακρόθεν μόνον ἠτένισε τὴν περιφημον πόλιν τῆς Παλλάδος, μετὰ τινα δὲ

¹ Βλ. αὐτόθι I σ. 6—8: «παρεμπιπτόντως ἀναφέρει τὴν ἀφήγησιν ἐνὸς πρῶτον ὑπηρέτου τῆς οἰκογενείας του ὑπηρετήσαντος εἰς τὸ ναυτικὸν σῶμα τοῦ Πάπα Πίου Ε' καὶ κατοικήσαντος ἐν Κερκύρα, καθ' ἣν ὑπῆρχον ἐν Κερκύρα ἀπόγονοι τοῦ Ἰούδα καὶ δὴ ἐσώζετο ἡ οἰκία του!

² Βλ. αὐτόθι I σ. 10.

³ Βλ. αὐτόθι I σ. 10—11.

χρόνον προσωμίσθη εἰς τὴν εὐφορωτάτην Χίον, ἐπονομαζομένην «κῆπος τῆς Ἑλλάδος»¹. Ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνήρχετο, κατὰ τὸν συγγραφέα, εἰς 90 χιλ. περίπου, τῆς δὲ πόλεως μόνον εἰς 20-25 χιλ. Οἱ Χῖοι ἀσχολοῦνται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς μαστίχης καὶ τοῦ οἴνου, καλουμένου ὀμηρικοῦ, ἔχουν δὲ καὶ κατοικίας ἔξω τῆς πόλεως, ἵνα καταφεύγωσιν ἐν καιρῷ λοιμοῦ. Εὐρίσκει τούτους ἐξαιρετικῶς εὐθύμους² νυχθημερόν, λέγει, χορεύουν, ᾄδουν καὶ διαλέγονται μετὰ τῶν γυναικῶν. Ἀναγνωρίζει εἰς τὰς γυναῖκας ὠραιότητα καὶ χάριν, ἂν καὶ τονίζει ὅτι φέρουν ἀφιλόκαλον ἔνδυμα, ὅπερ καὶ περιγράφει λεπτομερῶς ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν.

Ὁ Della Vallé παρέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον ὡς ὑπάλληλος ἐν τῇ γαλλικῇ πρεσβείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς ὁποίας περιγράφει τὰ μνημεῖα, ἀρχαῖα καὶ νέα, ἐξαίρει ὁμως πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν λαμπρότητα καὶ καλλιτεχνικότητα τοῦ «τεμένους» τῆς Ἁγίας Σοφίας, κατὰ τάσσωσιν τοῦτο ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς μετὰ τῶν θαυμάτων τοῦ κόσμου³. Μετέωρον, καθ' ὃ διπλωματικὸς ὑπάλληλος, εἰς τὰς τελετὰς καὶ δημοσίας δεξιώσεις αὐτῶν, παρατηρεῖ ὅτι εἰς αὐτὰς οἱ Τοῦρκοι ἀκολουθοῦν κατὰ τινα τρόπον τοὺς θριάμβους τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων. Καταπλήσσει αὐτὸν ἡ ἐλαφρότης τοῦ λαοῦ τούτου, ὃ ὁποῖος θεωρεῖ ἑαυτὸν διάδοχον τῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης!

Μαθὼν ἐντὸς ὀλίγου τὴν τουρκικὴν, ἀναζητεῖ ὁ Della Vallé πανταχοῦ βιβλία, καὶ ἰδίως ἀραβικά⁴, πληροφορῶν καὶ τὸν ἀναγνώστην ὅτι πολλὰ ἐκ τούτων ὑπάρχουν εἰς Κάϊρον καὶ Συρίαν (Sourie), «ἐνθα καὶ εὐρίσκονται περισσότεροι ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει σοφοὶ ἄνθρωποι». Πολλὰ τοιαῦτα βιβλία ἀπέκτησεν ὁ ἴδιος ἀντὶ μεγάλης δαπάνης.

Τέλος, ὁ Della Vallé ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετ' ἐνὸς ἑβραίου ζωγράφου ταξιδεύοντος διὰ διαβατηρίου ἱατροῦ. Κατὰ τὸν πλοῦν αὐτῶν ἐπεσκέφθησαν τὴν Κῶ καὶ τὴν Ρόδον⁵, τὴν ὁποίαν καὶ θεωρεῖ ὡς τὴν ὠραιότεραν τῆς Μεσογείου νήσον μετὰ τὴν Μάλταν.

Αἱ ταξιδιωτικαὶ ἐντυπώσεις τοῦ Della Vallé, φθάνουσαι μέχρις ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, φέρουν σφραγίδα ὑποδειγματικῆς παρατηρη-

¹ Βλ. αὐτόθι I σ. 12-16. Ἡ Χῖος ἀνομάζετο «Les délices de l'Archipel» καὶ «Le jardin de la Grèce».

² Βλ. αὐτόθι I σ. 263.

³ Βλ. αὐτόθι I σ. 250.

⁴ Βλ. αὐτόθι I σ. 288.

τικότητας και άμεροληψίας. Μετά πολλής δξυδεορκίας διακρίνει τὰς συνηθείας εκάστου τόπου, τὴν θρησκείαν τῶν κατοίκων, Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Ὑποπίπτει ὁμως καὶ οὗτος εἰς σφάλματα, ὅταν ἐπιχειρῇ νὰ δμιλήσῃ ἐκ πληροφοριῶν τρίτων καὶ οὐχὶ ἐξ αὐτοψίας. Τὸ βιβλίον τοῦ Della Vallé εἶναι συντεταγμένον ὑπὸ ἐπιστολιμαῖον τύπον καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1663, ἀφοῦ δ' ἐξηντλήθη ἡ πρώτη ἐκδοσις, ἐγένετο καὶ δευτέρα τῷ 1745.

* *

Vandal Albert, Les Voyages du marquis de Nointel (1670-1680), β' ἐκδοσις, Paris 1900.

Ὁ De Nointel εἶναι ὁ τελευταῖος Εὐρωπαῖος, ὅστις ηῦτύχησε νὰ ἴδῃ πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν (τῷ 1674) καταστροφῆς τὸν Παρθενῶνα. Τῶν ἀναγλύφων αὐτοῦ ἐκράτησε σχεδιάσματα μετὰ τοῦ ζωγράφου Carrey¹, ἐνῶ ὁ συνοδοιπὸρος τοῦ Galland συνέλεξεν αὐτούσια ἀνάγλυφα, ἅτινα δυστυχῶς ἀπωλέσθησαν². Εἰς τὴν Τουρκίαν ἐταξίδευσεν ὡς ἀπεσταλμένος τῆς Γαλλίας³, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὰς ὑπὸ τοῦ προκατόχου του πρεσβευτοῦ De la Haye Vantelet ἀρξαμένας καὶ ἀποτυχούσας⁴ διαπραγματεύσεις· ἐπέτυχε δ' ἐντὸς διετίας ὄχι μόνον τὴν ἀποκατάστασιν τῶν κλονισμένων διπλωματικῶν σχέσεων τῶν δύο χωρῶν, καὶ εἰδικῶς τῶν διομολογήσεων, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπεριόριστον οἰκονομικὸν προσεταιρισμὸν τῆς Τουρκίας, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἐντὸς ὀλίγου ἀπέραντον ἀγορὰν γαλλικῶν προϊόντων. Ἄλλ' ὁ μεγαλοφυῆς οὗτος διπλωμάτης ὤθησε τὴν ἐθνικὴν πρωτοβουλίαν του καὶ πέραν τῆς κυρίας του

¹ Αὐτόθι Εἰς. σ. XII. Lovinesco, Voy. Fr. σ. 7.

² Chateaubriand, Itinéraire, Εἰς. σ. 91.

³ Αὐτόθι σ. VII. Βλ. Andréossy Con/ple σ. 196.

⁴ Φαίνεται ὅτι πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν συχνάκις τεταμένων σχέσεων μεταξύ Γαλλίας καὶ Τουρκίας ἡ πρὸς βελτίωσιν τῶν ἤδη ὑφισταμένων δὲν ἀπεστέλλοντο μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος πάντοτε οἱ εὐφύστεροὶ καὶ ἱκανώτεροὶ διπλωμάται· διὰ τοῦτο καὶ ὁ De Nointel κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ Γάλλων πρεσβευτῶν. Τὸ ἀντίθετον συνέβη κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ὅποτε ὡς πρεσβευταὶ ἀποστέλλοντα ἐξέχοντα πρόσωπα, συνδέοντα τὸ ὄνομά των καὶ μετ' ἄλλων μεγάλων ἔργων, ὡς ὁ μαρκήσιος De Bonnac κ. ἄ. (Schefer, Mémoire historique sur l'ambassade de France à Con/ple, par le marquis de Bonnac, publié avec un précis de ses négociations à la Porte Othomane, Εἰς. σ. V).

ἀποστολῆς. Ἐρασιτέχνης ἀρχαιολόγος¹, ἀλλὰ καὶ ἀκόρεστος παρατηρητῆς τοῦ περιβάλλοντος, ἐδαπάνησε, τυχῶν σχετικῆς ἀδείας ἐκ μέρους τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, ὡς καὶ εἰδικοῦ ἀξιωματοῦχου τῆς Πύλης², τὰ πέντε ἐκ τῶν ἐννέα ἐτῶν, καθ' ἃ διέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς πρεσβευτῆς, εἰς μακρὰς καὶ γονίμους περιηγήσεις ἀνὰ τὸ Ἀρχιπέλαγος, τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην καὶ τέλος τὰς Ἀθήνας, τὸ μὲν λεπτομερῶς καὶ ἀκριβῶς ἀφηγούμενος περὶ πάντων τῶν ὅσων ἔβλεπε, τὸ δὲ προμηθευόμενος τοπικὰ ἐνδύματα ἐξ ἐκάστου σταθμοῦ τοῦ ταξιδίου του, συλλέγων εἰδώλια καὶ ἀνατολικά χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν σήμερον τὸ καύχημα τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

Ὁ De Nointel συνωδεύετο ὑπὸ ἐκλεκτῶν λογίων, τοῦ Cornelio Magni³, Galland⁴ καὶ Antoine des Barres⁵, οἵτινες ἐπίσης ἐτήρησαν ἡμερολόγιον τῆς περιηγήσεώς των.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου του, ὁ συγγραφεὺς προσφέρει σχεδὸν εἰπεῖν ἀληθῆ μονογραφίαν περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν του πειρατείας, «εἰς τὴν καταστολὴν τῆς ὁποίας τὸ βασίλειον τῆς Γαλλίας συμμετέχει γενναιοφρόνως», ἀποκαλύπτων ἰδίᾳ τὴν εὐρυτάτην ἀσκήσιν αὐτῆς τόσο ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν, καὶ συγκεκριμένως τῶν καθολικῶν ἱπποτῶν τῆς Μάλτας, οἵτινες ἀπετέλουν πραγματικὴν ἐταιρίαν πειρατῶν· ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθημεν ἀνωτέρω καὶ ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει προσηκόντως.

Πρῶτος σταθμὸς τοῦ ταξιδίου τῆς ὁμάδος ὑπῆρξε τὸ Ἰλιον⁶, ἀλλ' ὁ τόπος, εὐθρυσκόμενος εἰς ἀγρίαν φυσικὴν κατάστασιν, οὐδὲν παρου-

¹ Αὐτόθι Εἰς. σ. XII. Andréossy, Con/ple σ. 196· «envoie en France des marbres dits De Nointel».

² Αὐτόθι σ. 115. Ὁ Nointel ἐδείκνυεν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἀρχαιότητας καὶ ὄχι διὰ τὰς γραφικὰς τοποθεσίας τῶν νήσων, δι' ὃ ἐκ τῆς Πάρου καὶ Ἀντιπάρου πολλὰ ἀγάλματα ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ.

³ Cornelio Magni, Quanto di piu curioso e vago ho potuto raccogliere nel primo biennio da esso consumato in viaggi et dimore per la Turchia (1679). Οἷτος, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Nointel, ἐνδιαφέρεται διὰ τὰς φυσιογνωμίας καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν λαῶν. Εἰς τὴν ἀφήγησίν του παρουσιάζει ζῶσαν πινακοθήκην, Ἑλληνας ἱερεῖς, λυσικόμους καὶ βαθυπώγωνας, μοναχοὺς ρυπαροὺς, πρωθιερεῖς (protoparas) ὄζοντας σκόρδου καὶ ἀνήθου, πανούργους Ἰουδαίους καὶ εὐφρεῖς Ἑλληνας «ἀπιστοτέρους τῆς ἀπιστίας».

⁴ Περὶ οὗ ὄρα ἐν τῇ οἰκείᾳ χώρᾳ.

⁵ Καὶ περὶ τούτου ὄρα κατωτέρω.

⁶ Αὐτόθι σελ. 117.

σίασε τὸ ἄξιον προσοχῆς διὰ τὸν Nointel. Ἀκολουθῶς διέπλευσε τὸ Αἰγαῖον, διὰ Μυτιλήνης καὶ Σμύρνης, ἀπεβιβάσθη δ' εἰς Χίον, ἀκρό-
 ταιον τοπικὸν ὄριον τῆς ἀδείας του, τυχὼν ἅμα τῇ εἰσόδῳ του χαιρε-
 τιστηρίων κανονιοβολισμῶν. Περὶ τῆς νήσου καὶ τῶν κατοίκων της ὁ
 συγγραφεὺς εὐρίσκειται ἐνθουσιωδῶς σύμφωνος πρὸς τοὺς ἐπισκεφθέν-
 τας αὐτὴν προκατόχους του. Τὸ περιβάλλον αὐτῆς παρουσιάζεται σχε-
 δὸν εὐρωπαϊκόν, καθ' ὅσον ἄλλως τε αἱ ἄρισται Χῖαι οἰκογένειαι προ-
 ἔρχονται ἐκ παλαιότερων γενουατικῶν¹ καὶ ἐνετικῶν παροικιῶν. Εἰς τὰ
 γνωστὰ περὶ τῶν γυναικῶν τῆς Χίου ὁ περιηγητὴς προσθέτει ὅτι οἱ
 Τοῦρκοι ἐπωφελοῦνται τῆς ἀξιεράστου αὐτῶν ἐλευθεριότητος, ἵνα συγ-
 κρατῶσιν εἰς τὴν νῆσον τὰ πλήθη τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων καὶ δού-
 λων. Ἀντικείμενον τῆς περιηγήσεως τοῦ Nointel ἐν Χίῳ ἐγένοντο καὶ
 αἱ ἀρχαιότητες, τὰς ὁποίας κατέγραψεν ὁ Galland, ὡς καὶ αἱ μοναὶ
 τῶν καλογραῖων γυναικῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἥθη ὀλίγον διέφερον τῶν
 τῶν κοσμικῶν γυναικῶν².

Ὁ Nointel μετὰ τοῦ Cornelio Magni ἀπεφάσισαν τέλος νὰ ἐπε-
 κτείνωσι τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν δρομολόγιον³, εἰσερχόμενοι μετὰ ταῦτα καὶ
 εἰς τὰς περιοχὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ὅθεν ἐκ Χίου κατευθύνον-
 ται πρὸς τὰς Κυκλάδας⁴, ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὁποίων φαίνονται συ-
 σπειρωμένοι οἱ οἰκισμοὶ τῶν κατοίκων, ἐγκαταλιπόντων τὰς παραλίας
 καὶ τὰ πεδινὰ ἕξ αἰτίας τοῦ κινδύνου τῶν πειρατῶν οἷτινες, ἀποβαί-
 νοντες ἀληθεῖς αὐθένται, ἐδίκαζον ὡς ἀνταρσίαν πᾶσαν ἀντίστασιν εἰς
 τὰς διαταγὰς των, ἐφορολόγουν εἰς τρόφιμα καὶ καρπούς καὶ ἐνήργουν
 ἐπιτάξεις τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ, ὡς ἐν Μήλῳ καὶ Κιμῳλῳ. Ἐν-
 τεῦθεν ὁ συγγραφεὺς ἐπεκτείνεται καὶ πάλιν γενικώτερον περὶ τῶν πει-
 ρατῶν, ὁμιλῶν ἐν πρώτοις περὶ τῶν τόπων διαχειμάσεως τούτων. Ὁλό-
 κληρος ἡ μεσημβρινὴ πλευρὰ τῆς Ἑλλάδος ἔβριθε πειρατικῶν στιφῶν,
 καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἄγιορεῖται μοναχοί, ὑποκύπτοντες ἐνίοτε εἰς τὸν πει-
 ρασμὸν τοῦ κέρδους, ἐπώλουν τοὺς περισυλληγομένους ναυαγούς ὡς δού-
 λους. Οἱ πολυάριθμοι ἀνὰ τὰς νήσους ξένοι πρόξενοι⁵, ἐν τῇ προστα-
 σίᾳ τῶν περιηγητικῶν ἀποστολῶν, περιορίζοντο μᾶλλον εἰς συμβιβα-

¹ Αὐτόθι σελ. 118.

² Αὐτόθι σελ. 119.

³ Αὐτόθι σελ. 120.

⁴ Αὐτόθι σελ. 123.

⁵ Αὐτόθι σελ. 123.

σμούς μετὰ τῶν πειρατῶν. Ὅπωςδὴποτε, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἡ λευκὴ
 σημαία (σ. 124) τῆς Γαλλίας ἀπετέλει σύμβολον ἀσφαλείας καὶ ἐνέπνεε
 θάρρος εἰς τοὺς καταπιεζομένους, οὐχὶ δὲ μόνον εἰς τοὺς Χριστιανούς,
 ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Τοῦρκους.

Πλέοντες ἐν μέσῳ σφοδρᾶς τρικυμίας, προσωμίσθησαν τέλος εἰς
 τὴν ἔρημον Δῆλον, ἔπειτα δ' εἰς Πάρον καὶ Ἀντίπαρον¹ ἐνθα παρέλα-
 βον ἀρχαῖα ἀγάλματα, εἰς Νάξον (σ. 125), κέντρον τοῦ Ἀρχιπελάγους,
 ἐνθα ἐγένοντο μεγαλοπρεπῶς δεκτοί, καὶ εἰς Πάτμον, Κῶ καὶ Ρόδον².

Ὁ Nointel εὗρε τὰς Ἀθήνας ἡρειπωμένας³ τελείως, σχεδὸν ἀκα-
 τοίκητον χωρίον, ἀνώνυμον. Ὁ Πειραιεὺς εἶχε καταστῆ ἀπλοῦς φυσι-
 κὸς λιμὴν, διασώζων παρὰ τὴν εἰσοδὸν του ἐγκαταλειμμένον τινὰ
 μαρμάρινον λέοντα, λείψανον ἀδέσποτον τῆς ἀρχαιότητος, ἕξ οὗ καὶ ἡ
 τότε ὀνομασία του Porto Leone (Leone)⁴ καὶ Porto Dracone.

* *

¹ Ἀ ν ο ν ὄ μ ο υ, (Antoine des Barres) L'etat présent de l'Ar-
 chipel. Paris 1678.

Τὸ ἔργον ἀνήκει εἰς φίλον τοῦ πρεσβευτοῦ Nointel, ὁ ὁποῖος,
 μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνανέωσιν τῆς μεταξὺ Γαλλίας καὶ
 Πύλης ἐμπορικῆς συνθήκης, συμπαρέλαβεν αὐτόν, ὡς γνώστην τῆς ἐλ-
 ληνικῆς καὶ τουρκικῆς γλώσσης, εἰς ταξίδιον περιηγήσεως ἀνὰ τὰς ἐλ-
 ληνικὰς χώρας δι' ἐξωπλισμένης φρεγάτας ὑπὸ Σικελὸν ἔξωμότην
 πλοίαρχον.

Πρῶτος σταθμὸς τοῦ ταξιδίου αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ Τένεδος, ἔπειτα
 ἡ Λῆμνος (Stalimenes)⁵. Μετὰ ταῦτα οἱ περιηγηταὶ ἀπεβιβάσθησαν
 εἰς τὴν ἐναντι ἀσιατικὴν παραλίαν πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἔρειπίων τῆς
 Τροίας⁶. Αἱ ἐνδιαφέρουσαι ἡμᾶς πληροφορίες παρέχονται περαιτέρω,

¹ H. Omont, Relation de la visite de Nointel à la grotte d'Anti-
 paros (1673) Paris 1893.

² Αὐτόθι σελ. 130.

³ Αὐτόθι σ. 162.

⁴ Αἱ ὀγκώδεις περιηγητικαὶ σημειώσεις τοῦ Nointel, κατὰ τὸ πλεῖστον
 εἰσέτι ἀνέκδοτοι, ἐγράφησαν ὑπὸ ἐπιστολιμαῖον τύπον πρὸς τὸν βασιλέα τῆς
 Γαλλίας. Περὶ τῆς πρεσβείας τοῦ De Nointel βλ. Saint - Priest, Mémoire
 sur l'Ambassade de France.

⁵ Βλ. αὐτόθι σ. 31.

⁶ Βλ. αὐτόθι σ. 32.

ιδίως περί τῆς Χίου¹, ἐνθα ἐναυλόχει τότε μοῖρα σουλτανικοῦ στόλου ἐξ 22 πλοίων, ὡς καὶ περί τῆς ὀνομαστῆς αὐτῆς μαστίχης. Τὸ προϊόν², ἀπαραίτητος βάσις διὰ τὰ φαρμακευτικὰ παρασκευάσματα τῆς ἐποχῆς, ἀπετέλει ὅλως ἰδιαίτερον ἀντικείμενον ἐμπορείας. Κατὰ τὸν συγγραφέα, ἰδιώτης ἀγορᾶζων ἐξ αὐτοῦ περισσότερο τῆς μιᾶς ὀκάς, ἐτιμωρεῖτο εἰς τὰ διαρκῆ ναυτικὰ κάτεργα· ἀλλὰ καὶ διὰ μικρότερον ποσὸν ἀπητεῖτο ἄδεια τοῦ τελωνειακοῦ ὑπαλλήλου. Ἡ πόλις δὲν ἦτο μεγάλη, καταφεῖτο ὅμως πυκνῶς ὑπὸ Χριστιανῶν ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν³. Πέρδικες πολυαριθμόταται εἶχον καταστῆ οἰκόσιτοι ὡς ὄρνιθες⁴. Μετὰ πολλῆς χάριτος ὀμιλεῖ καὶ ὁ συγγραφεὺς οὗτος περί τῶν Χίων γυναικῶν. Ταύτας χαρακτηρίζει καὶ ὡς ὀνομαστὰς· ἀλλ' «εἶναι καὶ πράγματι ὠραῖαι, ἔχουσαι ραδινὸν σῶμα, εὐγλωττοι, εὐγενέσταται, ἀπηλλαγμένα σεμνοτυφίας, κενόδοξοι ὅμως καὶ πλήρεις συμπαθείας διὰ τοὺς Γάλλους⁵». Μόνον μειονέκτημα εὐρίσκει εἰς αὐτὰς τοὺς κιτρινισμένους δδόντας ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς μαστίχης, τὴν ὁποίαν μασσοῦσι συνεχῶς.

Κατωτέρω ὁ συγγραφεὺς γράφει ὀλίγα καὶ περί Σμύρνης⁶, ἐνθα τὸ μεγαλύτερον ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς εὐρίσκετο εἰς χεῖρας Ἰσπανῶν, πολυαριθμοτέρων τῶν Γάλλων. Τὸ τοπικὸν ἐνδυμα ἦτο παρεμφερὲς πρὸς τὸ τῶν Γενουησίων.

Ἐκ Χίου, ὁ Ἀνώνυμος κατηυθύνθη εἰς Μύκονον⁷, ἄλλοτε πολυάνθρωπον, ἀλλὰ τότε ἠρημωμένην ἐκ τοῦ φόβου τῶν πειρατῶν, Τούρκων τε καὶ Χριστιανῶν· τὸ φαινόμενον ἄλλως τε ἦτο σύνηθες καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, τὰς ὁποίας μόνον χάριν τῶν ἀρχαιοτήτων ἐπεσκέπτοντο οἱ περιηγηταί.

Οἱ τελευταῖοι σταθμοὶ τῆς περιηγήσεώς του ὑπῆρξαν ἡ Δῆλος καὶ ἔπειτα ἡ Νάξος (Naxia)⁸, ὅπου κατόκουν Χριστιανοί, Ἕλληνες καὶ Λατίνοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχον ἐγκατασταθῆ ἰησοῦται καὶ καπουκίνοι.

¹ Βλ. αὐτόθι σ. 83.

² Βλ. αὐτόθι σ. 87.

³ Βλ. αὐτόθι σ. 96.

⁴ Βλ. αὐτόθι σ. 88.

⁵ Βλ. αὐτόθι σ. 91 καὶ ἐξῆς.

⁶ Βλ. αὐτόθι σ. 98.

⁷ Βλ. αὐτόθι σ. 124.

⁸ Βλ. αὐτόθι σ. 134.

Εἰκ. 40. Ἀλβανὶς κάτοικος Ἀθηνῶν
(Bartholdy, Voy. II εἰκ. VII σελ. 98)

Galland Antoine, Journal pendant son séjour à Constantinople (1672—1673) εκδ. Schefer, Paris 1881.

Ὁ Galland ὀφείλει, ὡς ὁ προηγούμενος, τὸ ταξίδιον του εἰς τὸν Nointel, ὅστις συμπαρέλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα πρὸς διαφωτισμὸν Γάλλων σοφῶν μελετήσῃ ἐπακριβῶς τὸ ὀρθόδοξον θρησκευτικὸν δόγμα. Οὗτος, συγγραφεὺς καὶ πλείστων ἄλλων μικροτέρων ἔργων, ἦτο μεγάλης μορφώσεως ἐπιστήμων, βαθύς γνώστης τῆς λατινικῆς, τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἑβραϊκῆς, ἐξέμαθε δὲ καὶ τὴν νεοελληνικὴν παρά τινος Πατριάρχου καθαιρεθέντος καὶ τῶν μητροπολιτῶν οἵτινες, διωκόμενοι, ἐζήτουν ἄσυλον ἐν τῇ γαλλικῇ πρεσβείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὰ μεταγενέστερα τρία ταξίδια του εἰς Ἀνατολὴν ἐξέμαθεν ἐπίσης τελείως τὰ ἀραβικά, περσικά καὶ τουρκικά.

Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου δυνάμεθα νὰ σταχυολογήσωμεν ἀραιάς τινας εἰδήσεις περὶ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ ἄλλας περὶ Κωνσταντινουπόλεως, ὡς λ. χ. ὅτι ὁ 20ετής Νικόλαος ἐκ Νεοχωρίου τῆς Θεσσαλίας, ἀρνούμενος, καὶ μετὰ φυλάκισιν τριῶν μηνῶν, ν' ἀλλαξοπιστήσῃ, ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων¹, ὅτι ἕτερος χριστιανὸς δοῦλος, δαρεὶς ἀπανθρώπως ὑπὸ τοῦ Τούρκου αὐθέντου του εἰς τὰ πέλαματα τῶν ποδῶν του², ἠτύοκτόνησε θέσας πῦρ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκίαν, ἐξ οὗ ἐκάρησαν 80 καταστήματα καὶ πολλαὶ ἀνθρώπινοι ὑπάρξεις³ κλπ.

Ὁ Galland ὑπῆρξε καὶ συλλέκτης χειρογράφων καὶ μεταλλίων. Τὸν ζῆλον του τοῦτον γνωρίζων Ἕλληνας ἱερεὺς, προσέφερε πρὸς τὸν Nointel ἐκ μέρους τοῦ διερμηνέως⁴ τοῦ Μ. Βεζύρου, ὀνόματι Παναγιώτου, δύο σπουδαῖα ἑλληνικὰ χειρόγραφα⁵.

* *

De la Croix, Mémoires contenant diverses Relations très-curieuses de l'Empire Othoman. τ. 2, Paris 1684.

¹ Βλ. αὐτόθι σελ. 220. καὶ ἀνωτέρω σελ. 64 σημ.

² Σωματικὴ ποινὴ παρεμφερῆς πρὸς τὴν τῆς λεγομένης «ἰσπανικῆς κνημίδος» (βλ. εἰκόνας ὑπ' ἀριθ. 11 καὶ 12).

³ Βλ. αὐτόθι σ. 19.

⁴ Βλ. αὐτόθι II σ. 74.

⁵ Κατάλογον τῶν ἔργων τούτων ἀναφέρει ὁ Σάθας ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ σ. 331.

Ὁ De la Croix, συγγραφεὺς πολλῶν ἄλλων ἔργων¹, συνεταξίδευσεν ἐπίσης ἐκ Τουλῶνος μετὰ τοῦ νέου πρεσβευτοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως De Nointel, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν γραμματεῖαν τῆς πρεσβείας. Εἰς τὰς Ἀναμνήσεις του, αἵτινες φυσικῶς τῷ λόγῳ βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὰς τοῦ συναξιδιώτου του Antoine des Barres, περιγράφει κατ' ἀρχὰς τὴν Μῆλον², διατρίβων ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν θερμῶν πηγῶν αὐτῆς, κεκτημένων ὡς φαίνεται εὐφήμες θεραπευτικὰς ἰδιότητας.

Αὕτη διοικεῖται ὑπὸ «κατῆ», ἀποδημοῦντος καθ' ἕκαστον χειμῶνα³ διὰ τὸν φόβον τῶν πειρατῶν, τῶν ὁποίων ἐντείνεται τότε ἡ δράσις. Ἡ πόλις ὀλίγας καὶ ἀκαλαισθήτους οἰκίας εἶχεν, οἱ δὲ καπουκῖνοι, οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι ὑπέφερον ἐκ τοῦ ἐντοπίου τουρκικοῦ στοιχείου καὶ ἐκακοποιοῦντο ὑπὸ τοῦ κατῆ, κατεῖχον ὅπωςδῆποτε ἰδίαν ἐκκλησίαν καὶ μονήν⁴. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν περιηγητὴν, ἐν Μήλῳ ὑπῆρχε τὸ ἔθιμον τοῦ πολλαπλοῦ⁵ βαπτίσματος τῶν βρεφῶν, ἐξ οὗ σημειώνει ὅτι ἐπωφελεῖτο πῶς οἰκονομικῶς ἡ Ἐκκλησία. Ἀκολούθως ὁ De la Croix ὁμιλεῖ περὶ τῆς εὐλίμενου καὶ ὡς ἐκ τούτου πειρατοκρατουμένης Μυκόνου⁶, περὶ τῆς Δήλου (Sdilles) τῆς ἐνετοκρατουμένης μεταξοπαραγωγῆς Τήνου⁷, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας εὐδοκίμοῦν πωλοῦντες μέταξαν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ Γάλλους, τῆς ὀλιγανθρώπου καὶ ἀλιμένου Ἄνδρου, τῆς Πάρου (Paris), ἧτις ἐξῆγε βάμβακα καὶ τὸ περίφημον μάρμαρον, αἱ δὲ γυναῖκες τῆς ἐθεωροῦντο ὡς αἱ ὠραιότεραι καὶ αἱ κοινωνικώτεραι τῶν Αἰγαιοπελαγιστῶν⁸. Ὁ περιηγητὴς ἔρχεται ἀκολούθως εἰς Κέα, εἰς τὴν ἐπίσης εὐλίμενον Μυτιλήνην, τὴν Χίον, περὶ ἧς οὐδὲν νεώτερον προσθέτει⁹, καὶ τὴν Τένεδον, τῆς ὁποίας παρηκολούθησε τὰ γαμήλια ἔθιμα¹⁰, λεπτομερῶς περιγράφων τὴν ἀμφίσειν μελλονύμφου.

¹ Οὗτος μετὰ ἕνδεκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων του ἐδημοσίευσεν τὸ «État général de l'Empire Othoman».

² Αὐτόθι τ. I σ. 13 καὶ ἐξ.

³ Αὐτόθι τ. I σ. 13.

⁴ Αὐτόθι τ. I σ. 14.

⁵ Αὐτόθι τ. I σ. 15.

⁶ Αὐτόθι τ. I σ. 17.

⁷ Αὐτόθι τ. I σ. 18.

⁸ Αὐτόθι τ. I σ. 19.

⁹ Αὐτόθι τ. II σ. 5—10.

¹⁰ Αὐτόθι τ. II σ. 23.

Τὸ ταξίδιον τοῦ De la Croix ἐτεματίσθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Περὶ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τοῦ Πέραν¹ ἐκφράζεται δυσμενῶς, ἔνεκα τῆς ματαιοδοξίας καὶ τῆς προγονοπληξίας αὐτῶν, ἰσχυριζομένων ὅτι κατὰγονται ἐκ βυζαντινῶν ἢ αὐτοκρατορικῶν ἢ ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν. Οὗτοι κατὰ κανόνα προορίζονται διὰ τὰς θέσεις διερμηνέων, στερούμενοι ὁμως τῆς ἀπαιτουμένης ἱκανότητος πρὸς ἐκμάθησιν ξένων γλωσσῶν, μετέρχονται τὰ ὑποτιθέμενα ἀξιοπρεπέστερα ἐπαγγέλματα, ὡς τοῦ τεχνίτου χρυσοχόου, τοῦ χαράκτου, τοῦ πωλητοῦ πολυτίμων λίθων καὶ τοῦ ἀργυραμοιβοῦ, ἀποσπᾶσαντες δὲ παρὰ τοῦ σουλτάνου τὰ σχετικὰ προνόμια, καθιέρωσαν ἴδιαν ἀμφίεσιν, ἤτοι κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἐκ σισύρας, περισκελίδα ἐρυθρὰν καὶ ὑποδήματα κίτρινα, ὡς τὰ τῶν Τούρκων καὶ Φράγγων. Αἱ γυναῖκες τοῦ Πέραν κατέχονται, ὡς εἶκόσ, ὑπὸ μεγαλυτέρας κενοδοξίας, ἐξερχόμεναι κατακόσμητοι ἐκ μαργαριτίδων λίθων² καὶ τιμαλφῶν χρυσῶν κομποτεχνημάτων, πάντοτε μετ' ἀκολουθίας θεραπαινίδων, αἱ ὁποῖαι πολλάκις εἶναι ἀνώτεροι καὶ εὐγενέστεροι τῶν δεσποινῶν· ὁσάκις δ' ἔνεκα πενίας στεροῦνται συνοδῶν, φροντίζον ν' ἀναμιγνύονται μετὰ τῶν συγγενῶν ἢ φίλων τῶν ἀπολαουσιῶν εἰσέτι τῆς ἡδονῆς ταύτης³.

Ὁ De la Croix ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τοπωνυμιῶν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, φιλοτιμεῖται νὰ ἐπιδείξῃ ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ἱκανὴν ἀρχαιομάθειαν, ὡς καὶ ἀριθμὸν τινα γεωγραφικῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ Βοσπόρου. Ἀξία λόγου εἶναι ἡ ἀμεροληψία του ἐντὸς ἀτμοσφαιρας τρικυμιωδῶν γεγονότων, οἷα ἡ ἐπικρατοῦσα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ταξιδίου του, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς διπλωματικῆς του ἰδιότητος⁴. Τὸ ἔργον κατατάσσεται μετὰ τῶν σχετικῶς καλυτέρων περιηγητικῶν, διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς παρατηρήσεως, ὅσον καὶ τῆς ἀφηγήσεως, τὴν γνῶσιν, ὅσον καὶ τὴν μάθησιν ἐν σχέσει πρὸς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ ἀπόψεως ὁμως τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ ἐπὶ

¹ Αὐτόθι τ. I. σ. 172.

² Αὐτόθι τ. I. σ. 172—174.

³ Βλ. Tafrafi, Thessalonique au XIVe siècle σ. 21· ἐνθα περιγράφει τοὺς πλουσίους ἀκολουθουμένους δι' οὐρᾶς δούλων.

⁴ Vivien, As. Min. τ. II σ. 40. Καὶ τὰ δύο ἔργα τοῦ De la Croix δὲν περιλαμβάνουν σημειώσεις ἀρκούντως ἐκτεταμένας, οὔτε γνῶμας ἀσφαλεῖς ὡς ἐκείνας τοῦ Ricaut. Σημειωτέον ὅτι περιορίζεται πάντοτε ἐντὸς ὀρισμένων ὁρίων, ἔνεκα τῆς θέσεώς του.

τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ εἶναι στενόν, περιοριζόμενον περίπου εἰς τὴν Μῆλον, Χίον καὶ Κωνσταντινούπολιν¹.

* * *

Choiseul Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce (1776), Paris 1843, 2α ἔκδοσις.

Ὁ Choiseul, πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπεσκέφθη τὴν Χαλκίδα εἰς ἡλικίαν 22 μόλις ἐτῶν, συνοδευόμενος ὑπὸ ἐπιστημόνων καὶ τεχνικῶν εἰδικῶν² πρὸς ἀπεικόνισιν ἀρχαίων μνημείων. Μεταξὺ τῶν συνοδῶν του ἦτο καὶ ὁ διαπρεπὴς ἀρχαιομαθὴς Fauvel³, ὅστις καὶ κυρίως ἀνέλαβε τὴν εἰκονογράφειαν τῶν βιβλίων, ὁ Γάλλος ἀββάς καὶ ποιητὴς Delille, ὅστις βραδύτερον, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν τῇ Παρισινῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Καλῶν Τεχνῶν εἰσόδου τοῦ Gouffier, ἀνέγνωσε τὸ ποίημα αὐτοῦ «L'Imagination»⁴, ὁ μαρκήσιος De Chabert⁵ βασιλικὸς πλοίαρχος καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, ταξιδεύων πρὸς τὸν σκοπὸν ὑδρογραφικῶν μελετῶν καὶ βελτιώσεως τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν χάρις εἰς τὰς ἀστρονομικὰς του γνώσεις, ἐπίσης ὁ περιήφημος διὰ τὴν ἑλληνομάθειαν Didot κ. ᾗ⁶.

¹ Δὲν πρέπει νὰ γίνεταί σύγχυσις πρὸς τὸν ἕτερον François Petit de la Croix, ὅστις ἐπίσης διετέλεσε γραμματεὺς - διερμηνεὺς τοῦ βασιλέως διὰ τὰς Ἀνατολικὰς γλώσσας, σταλεῖς εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὑπὸ τοῦ Colbert, ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν οἰκειοποιήθη τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πλουτίσῃ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ βασιλέως δι' ἀνατολικῶν χειρογράφων καὶ ἄλλων ἀρχαιοτήτων. Οὗτος περιηγηθεὶς τὴν Συρίαν ἐφθάσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (1676). Συνέταξε βραχεῖαν μὲν, σημαντικὴν ὁμως ἐκθεσιν τῆς περιηγήσεώς του (Vivien As. τ. II σ. 41).

² Ὅταν ὁ Gouffier ἦλθεν εἰς τὴν Κ)πολιν, εὗρε τὴν Τουρκίαν εἰς κακὴν κατάστασιν· εἰς διάθεσιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης παρέσχε μηχανικούς, γεωγράφους, ναυπηγούς καὶ ἄλλους, οὓς εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ. Andréossy, Con/ple σ. 203.

³ Ὁ Fauvel ἐξεπλήρου χρέη προξένου τῆς Γαλλίας ἐν Σμύρνῃ. Νέος ὢν ἐπεσκέφθη τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἐξ ὧν μετέφερεν εἰκόνας, αἰτινες ἔταξαν αὐτὸν μετὰ τῶν σοφῶν. Συνώδευσε τὸν Gouffier εἰς τὰ περᾶτα τῆς Μ. Ἀσίας. Κατοικήσας εἰς Ἀθήνας, ἤρξατο σπουδάζων καὶ ζωγραφῶν τὰς αὐτόθι ἀρχαιοτήτας. (Α. Καράλη, Περιηγηταί, Ἐβδ. (1886) σελ. 431.)

⁴ Τὸ ποίημα τοῦτο ἐτυπώθη ἐν τῇ Revue des Cours et des Conférences τῇ 14 Ἰουλίου 1906.

⁵ Vivien, As. Min. τ. I σ. 94.

⁶ Ὁ Cassas, Louis François (Grandes vues pittoresques des principaux sites et monumens de la Grèce), ζωγράφος καὶ ἀρχιτέκτων, συνώδευσε τὸν Gouffier εἰς Τρῳάδα.

Ὁ Gouffier ξυνέχισε τὸ ὑπὸ τοῦ προκατόχου του Legoi ἐγκαινιασθὲν εἶδος τοῦ εἰκονογραφημένου ὁδοιπορικοῦ¹. Πλήρης λατρείας κατήρχετο εἰς τὴν χώραν τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων, ποθῶν νὰ σπουδάσῃ ὄχι μόνον τὰ ἔντεχνα αὐτῆς μνημεῖα, ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικὸν περιβάλλον, ὅπου διεδραματίσθησαν ἀθάνατα γεγονότα τῆς Ἱστορίας καὶ διέλαμψαν ἐμπνευσμένοι διάνοιαι φιλοσόφων, καλλιτεχνῶν καὶ ποιητῶν. «Θὰ παρουσιάσω, λέγει, εἰς πιστὴν εἰκόνα τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, θὰ προσπαθῆσω ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ πιστεύσῃ, ὅτι συνταξιδεῦει μετ' ἐμοῦ, ὅτι βλέπει ὅσα εἶδον. Θ' ἀναπαραστήσω πρὸς χάριν αὐτοῦ πᾶν τὸ ὠφέλιμον. Θὰ ἐμφανίσω τὴν ζῶσαν φυσιογνωμίαν, τόσον τῶν πόλεων, ὅσον καὶ τῶν μνημείων, ὡς καὶ τὰ πολυποίκιλα ἐνδύματα τῶν κατοίκων». Ἀλλὰ τὰ μὲν μνημεῖα ἐπρόκειτο νὰ ἴδῃ καταστρεφόμενα ὑπὸ τῶν ἀμαθῶν, τοὺς δὲ κατοίκους τελείως διαφόρους τῶν προγόνων των. Τὰ ἐντεῦθεν προκληθέντα αἰσθήματά του περιγράφει πάλιν αὐτὸς οὕτως. «Ἡσθάνομην μέγα ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, καὶ διὰ τοῦτο κρίνω αὐτοὺς μετ' αὐστηρότητος... προσεπάθησα ἐντὸς τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν ν' ἀνεύρω κληρονομικά τινα χαρακτηριστικά. Συνεχώρουν τὴν ἀγριότητά των, ὄχι ὅμως καὶ τὴν χυδαιότητα». Εἶναι δὲ φυσικὸν διὰ τοιαύτην διάνοιαν καὶ τοιαύτην φιλελληνικὴν καρδίαν νὰ προΐδῃ τὴν ἐπικειμένην Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Choiseul μετὰ τῶν ἐταίρων του ἀνεχώρησαν περὶ τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1776 ἐκ Τουλῶνος, ἀπεβιβάσθησαν δὲ τὸ πρῶτον εἰς Κορθῶνην. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ὁρλώφ ἦτο πρόσφατος, ὁ δὲ Choiseul λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσῃ διὰ μακρῶν τὰ περὶ τῶν ἀθρόων σφαγῶν τοῦ πληθυσμοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους προκατόχους αὐτοῦ, ὁ συγγραφεὺς θαυμάζει τοὺς Μανιάτας, «τὸ παράδοξον τοῦτο ἔθνος τοῦ Μορέως», ἀναγνωρίζει δ' εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Σπαρτιατῶν.

Ὁ Choiseul, πάντοτε πλήρης ὀξύδερκείας καὶ καλαισθησίας, περιῆλθε καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, κατευθυνθεὶς ἐν τέλει εἰς τὴν Σμύρνην, ὁπόθεν, τῇ βοήθειᾳ τοῦ Γάλλου προξένου De Peyssonel, διέσχισε, πορευόμενος πρὸς τὴν ἐν Κ)πόλει θέσιν του, ἅπασαν τὴν μικρασιατικὴν παραλίαν.

¹ Chateaubriand, Itinéraire σελ. 96.

Διὰ τοῦ Choiseul, ὡς πρεσβευτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1784-1791), ἐνισχύθη ἐπίσης τὰ μέγιστα ἢ περιήγησις εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ταξιδιωτικὴ φιλολογία¹.

Τὸ πλούσιον εἰς περιεχόμενον καὶ ἐξαιρετικὸν εἰς ἐκτύπωσιν εἰκονογραφημένον βιβλίον συνετέλεσεν εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ ὡς μέλους τῆς Παρισινῆς Ἀκαδημίας τῶν Καλῶν τεχνῶν. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔτυχε τῶν ἐγκωμίων τοῦ Chateaubriand, ὅστις θεωρεῖ αὐτὸ ἔργον ἐξαιρετικῆς σημασίας καὶ τὸ ἐπικαλεῖται συχνάκις². Ἀληθῶς, ὁ συγγραφεὺς ἐξεπλήρωσε τὰς ἐπαγγελίας, ἅς ἐν τῷ προλόγῳ ἔδωκε. Προσθετέον ὅτι καὶ ὡς πρέσβυς ἐξεπλήρωσε τὸν σκοπὸν του, κατ' ὅσον ἐπέτυχε τὴν προσθήκην δέκα ἀρθρῶν εἰς τὰς Διομολογήσεις, τὰς κανονικοῦσας τὴν γαλλικὴν ναυσιπλοΐαν εἰς τὴν Μαύρην θάλασσαν³.

* * *

Félix de Beaujour, 1) Le Tableau du commerce de la Grèce τ. 2 (Paris 1800), 2) Le Voyage militaire dans l'Empire Othoman τ. 2 (Paris 1829).

Οὗτος διετελέσε κατὰ τὸ 1794 πρόξενος ἐν Θεσσαλονίκῃ, διαθερίζων δ' εἰς Πέλλαν ἐτύγχανε συχνῶν ἐπισκέψεων παρὰ τῶν μᾶλλον μεμορφωμένων ἐμπόρων τῆς Θεσσαλονίκης, αἱ μετὰ τῶν ὁποίων συζητήσεις ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ πρώτου του ἔργου.

Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν, καὶ κυρίως εἰπεῖν μοναδικόν, ἐμπορικὸν περὶ Ἑλλάδος, σκοπὸς δ' αὐτοῦ εἶναι νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῆς Γαλλίας, ἵνα μὴ ἡ Ἀγγλία καταστήσῃ τὴν ἑλληνικὴν ἀγορὰν ἴδιον μονοπώλιον⁴. Ὄθεν ἀπαντῶμεν λεπτομερείας περὶ τῆς καλλιέργειας τῶν παντὸς εἶδους προϊόντων, ἰδίᾳ δὲ τῶν κυριωτέρων, ἅτινα ἀποτελοῦν τὸ ἐξαγωγικὸν ἑλληνικὸν ἐμπόριον, ὡς περὶ τῆς καλλιέργειας τοῦ βάμβακος ἐν Σέρραϊς⁵, τῆς τοῦ καπνοῦ καὶ σίτου ἐν τῇ Μακεδονίᾳ⁶ καὶ Θεσσαλίᾳ⁷, τῆς ἐν τῇ Ἀττικῇ μελισσοκομίας καὶ ἐλαιο-

¹ Lovinesco Voy. Fr. σ. 28.

² Chateaubriand, Itinéraire, Εἰσαγ. σ. 97.

³ Andréossy Constantinople, σ. 203.

⁴ Βλ. Tableau τ. I σελ. 4.

⁵ Βλ. αὐτόθι τ. I σελ. 54, 58, 65.

⁶ Βλ. αὐτόθι τ. I σ. 77—94.

⁷ Βλ. αὐτόθι τ. I σ. 109.

κομίας, ὡς καὶ περὶ τῆς καλλιερθείας τῆς σταφίδος ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, εἰδικώτερον δ' ἐν τῇ Κορίνθῳ, ἣτις, κατ' αὐτόν, ἤρχισεν αὐτόθι ἀπὸ τοῦ 15' αἰῶνος¹ καὶ ἐφεξῆς. Πρὸς τούτοις δὲν παραλείπει ὁ Beaujour νὰ πραγματευθῇ περὶ τῆς σηροτροφίας καὶ περὶ τῆς κτηνοτροφίας ἰδίως ἐν Μορέᾳ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν περὶ τῆς κατεργασίας τῶν ἐρίων². Προστίθενται παραλλήλως καὶ στοιχεῖά τινα σχετικὰ μὲ τὴν τότε διοικητικὴν διαίρεσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν κοινοτικὴν διοίκησιν αὐτῆς, τὴν ἔγγειον φορολογίαν (miri), ἣν εἶχον ἐπιβάλλει οἱ Τοῦρκοι, τὸν κεφαλικὸν φόρον, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἠδύνατο ν' ἀποφύγη, ἀλλὰ καὶ ὅστις οὐδέποτε δις εἰσεπράττετο³.

Ὁ Beaujour ποιεῖται μνεῖαν τῆς ὑπὸ Γάλλων, Ἀγγλων, Γερμανῶν, Ἰταλῶν, Ὀλλανδῶν, ἐν μιᾷ λέξει τῶν Φράγγων⁴, καὶ τῶν Ρώσων, εἰσαγωγῆς προϊόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοὺς πρώτους ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα καθίστων ἀσυναγωνίστους, καὶ ἀπέναντι τῶν ὀθωμανῶν ἀκόμη ἐμπόρων, τὰ παραχωρηθέντα εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν σουλτάνων προνόμια⁵.

Ἐκ τῶν ὀθωμανῶν ὑπηκόων οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀρμένιοι εἶναι οἱ μᾶλλον ἐπιδιδόμενοι εἰς τὸ ἐμπόριον. Οἱ δύο τελευταῖοι εἶναι ἄκρως οἰκονόμοι καὶ δὲν δύνανται μὲν νὰ ὑπερβάλωσι τοὺς Γάλλους, ἀλλ' εἶναι, κατὰ τὸν Beaujour, μοναδικοὶ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν μέσων ἀθμιτοῦ συναγωνισμοῦ, καθιστάμενοι οὕτως «ἠθικαὶ πληγαὶ τοῦ ἐμπορίου, μαστίζουσαι τοὺς ἐμπορικοὺς λιμένας». Ἡ ἐξαθλίωσις αὕτη δύνата νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς κοινωνικῆς καθ' ὅλου καταστάσεως «οἱ Ἕλληνες, τολμηροὶ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, εἶναι ἱκανοὶ νὰ ζωγραφίσωσιν εἰς τοὺς ἐν Μασσαλία ἀντιπροσώπους διὰ τῶν λαμπροτέρων χρωμάτων τὰς ἐμπορικὰς ὑποθέσεις, ἵνα ἐπίτηδες παρασύρωσιν αὐτοὺς εἰς ὀλεθρίας ἐπιχειρήσεις»⁶.

Ἄτερον ἔργον, καθ' αὐτὸ περιηγητικὸν τοῦτο, τοῦ Beaujour εἶναι τὸ «Voyage militaire dans l'empire Othoman». Ὁ συγγραφεὺς, ἐπιφορτισμένος, ὡς φαίνεται, διὰ μυστικῆς ἀποστολῆς πρὸς μελέτην τῆς Τουρκίας ἀπὸ στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς πλευρᾶς, καὶ μὴ ἐπιθυ-

¹ Αὐτόθι τ. I σ. 207.

² Βλ. αὐτόθι τ. I σ. 140.

³ Βλ. αὐτόθι τ. I σ. 51, 52.

⁴ Βλ. αὐτόθι τ. II σ. 1.

⁵ Αὐτόθι τ. II σ. 206, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι καταβάλλουν 5 ο/ο, οἱ Γάλλοι 3 ο/ο.

⁶ Αὐτόθι τ. II σ. 213.

μῶν ν' ἀποκαλύψη τοῦτο, «ἔρχομαι, λέγει, εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἀναζητήσω ἐρείπια καὶ ἀναμνήσεις, πλήρης ἀγαθῶν προθέσεων». Τὰς προθέσεις του ταύτας ἰσχυρίζεται περαιτέρω ὅτι μετέτρεψεν ἡ ἐπαφὴ αὐτοῦ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὁ ἑλληνικὸς λαός, δηλαδή, εὐρίσκειτο, κατὰ τὸν Beaujour, εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, «οὐδὲν δὲ δικαίωμα ἔχων ἐπὶ τῆς γῆς¹, θὰ μείνῃ ἀπόκληρος καὶ ἄθλιος, ὡς οἱ Ἑβραῖοι». Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν συντριβὴν, ὡς λέγει, τῶν φιλελληνικῶν του ὀνειρῶν, καὶ ὡς γνώστης τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, ἐπεδόθη εἰς ἀναλόγους μελέτας καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀχθεὶς εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἔργου του. Ἐπεβράδυνεν ὁμως τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ ἐξ ἔθνικοῦ συμφέροντος, ἵνα μὴ δηλαδὴ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀδυναμίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας², συμμάχου τῆς Γαλλίας, διότι ἐνόμιζε ὅτι οὕτω θὰ προεκάλει ρωσοτουρκικὸν ἢ Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον. Ὁ Beaujour, ὡς ἐκ τῆς προξενικῆς ἰδιότητός του, ἤτο φυσικὸν νὰ εὐδοκίμησῃ εἰς τὴν συγγραφὴν ἐμπορικοῦ ἔργου. Καὶ βραδύτερον ἐσυνέχισε τὸ διαφέρον του πρὸς τὸ ἐμπόριον, ὁπότε, γενόμενος μέλος ἀντεπιστέλλον τοῦ γαλλικοῦ ἰνστιτούτου, ἴδρυσεν δύο ἔπαθλα, ἐξ ὧν τὸ ἐν προωρίσθη διὰ τὸ ἄριστον ἑκάστοτε σύγγραμμα περὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Μασσαλίας.

Εἰς τὰς περὶ τοῦ λαοῦ ἡμῶν κρίσεις του εἶναι φανερόν ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐμπνέεται ὑπὸ φιλελληνικῶν αἰσθημάτων. Θ' ἀνέμενε τις ὁμως ν' ἀναπληρωθῶσι ταῦτα τοῦλάχιστον ὑπὸ διορατικότητός τινος ὅσον ἀφορᾷ τὰς προβλέψεις του περὶ τοῦ ἀμέσου ἑλληνικοῦ μέλλοντος, ἐνῶ, περιορχόμενος οὕτως τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς παραμονὰς σχεδὸν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς, οὐδὲν ἀντελήφθη περὶ τῶν πρὸ τῶν ὀμμάτων του συντελουμένων ζυμώσεων.

**

Rouqueville, Voyage en Morée, à Constantinople et en Albanie, τ. 3 (Paris 1805).

Ὁ πασίγνωστος Φραγγίσκος Rouqueville, Γάλλος φυσιοδίφης, ἱστοριογράφος καὶ περιηγητῆς, ἐπεχείρησε τὸ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ταξιδίον του κατὰ σύμπτωσιν, καθ' ὅσον, ἐπιστρέφων ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου συμμετεῖχεν ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς, ἠγματοπίσθη ὑπὸ πειρατῶν, οἵτι-

¹ Αὐτόθι τ. II σ. 209, 210.

² Voy. Milit. τ. I σ. 1.

νες μετέφερον αὐτὸν εἰς Ναυαρίνον, ἀκολούθως δέ, διὰ Κορώνης καὶ Ἄνδρου, τὰς ὁποίας περιγράφει ἐν τῷ ἔργῳ του, εἰς Τρίπολιν τοῦ Μορέως, ὅπου οἱ Τούρκοι ἐφυλάκισαν αὐτὸν ἐπὶ δεκάμηνον. Ὁ Τούρκος διοικητὴς τῆς πόλεως ἀπέστειλεν αὐτὸν μετὰ ταῦτα εἰς τὴν πρωτεύουσάν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Ἡ φυλάκισις του ἐσυνεχίσθη καὶ ἐν τῷ Ἑπταπυργίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἐν Γεντὶ Κουλέ) ἐπὶ διετίαν, ἐπωφελοῦμενος ὅμως ταύτης ἐξέμαθε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν συνέθεσε καὶ ἑλληνικοὺς στίχους, καὶ ἐγνώρισε τὰς διοικητικὰς μεθόδους τῶν Τούρκων. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἱατροῦ, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκμεταλλεῦσθαι προηγουμένως καὶ ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς τῆς Τριπόλεως, κατώρθωσεν ἐκεῖ νὰ εἰσδύσῃ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὰ μυστικὰ τῶν χαρμενίων, χωρὶς νὰ κρατήσῃ ταῦτα δι' ἑαυτὸν.

Ἀποφυλακισθεὶς, ἐπανῆλθεν εἰς Παρισίους, ὅπου συνέγραψε καὶ μετ' ὀλίγον ἐξέδωκε τὸ ἀριστον τρίτομον αὐτοῦ ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Voyage de Morée κ.λ.π. Ὡς ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Rouqueville προεκρίθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἵνα ἀποσταλῇ τῷ 1805 ὡς πολιτικὸς πράκτωρ τῆς Γαλλίας παρὰ τῷ Ἀλῆ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων, ἔνθα διέμεινε ἐπὶ διετίαν, μετατεθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς Πάτρας ὡς πρόξενος, ὅπου, μετὰ μίαν ἑξαετίαν διεδέχθη αὐτὸν ὁ φιλέλληνας ἀδελφὸς αὐτοῦ Οὐγὸς. Τῷ 1820 ἐξέδωκε καὶ δεῦτερον περὶ Ἑλλάδος ἔργον, τὸ σημαντικώτερον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Voyage en Grèce», ἐπανεκδοθὲν ἐπιτηχημένον εἰς 6 τόμους τῷ 1828, βραδύτερον δὲ καὶ τὴν τετράτομον «Histoire de la régénération de la Grèce»¹.

Ὁ Chateaubriand², κρίνων, μεταξὺ τῶν ἄλλων περιηγητικῶν

¹ Βλ. Lair (Jules), La Caprivité de Rouqueville (Paris 1902) σ. 106. Μεταξὺ τοῦ βιβλίου τοῦ Rouqueville, δημοσιευθέντος ἐν ἔτει 1805, καὶ τοῦ χειρογράφου του, ὑπὸ τὸν τίτλον «Une année de ma vie», τοῦ ἔτους 1798, ὑπάρχει διαφορά ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς αἰχμαλωσίας του. Κατὰ τὸ βιβλίον ὁ Rouqueville, ἀποπλεύσας ἐξ Αἰγύπτου, ἠχμαλωτίσθη κατὰ τὸν πλοῦν ὑπὸ πειρατικοῦ βερβερίνου πλοίου ἐν Ἀδριατικῇ. Κατὰ τὸ χειρόγραφον, μικρὸν πειρατικὸν σκάφος προσήγγισεν ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν τηλεβόλων του καὶ ὁ πειρατὴς Reis Hamed, ἀπελεύθερος τῶν φυλακῶν τῆς Μάλτας, ἀνέλαβε τὴν διακυβέρνησιν τοῦ πλοίου, δι' οὗ ἐφέρετο ὁ Rouqueville· ἀλλ' ἦτο κακὸς ναυτικὸς καὶ ὠδήγησε τὸ πλοῖον εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Μορέως, ἔνθα θά ἐναυάγει, ἂν μὴ εἶς τῶν αἰχμαλώτων, ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ, ἤρπαξε τὸ πηδάλιον καὶ ὠδήγησε τὸ πλοῖον εἰς τὸν ὄρμον τοῦ Ναυαρίνου.

² Chateaubriand, Itinéraire à Jer. (3η ἐκδοσις) σ. 98.

κειμένων, τὸ «Voyage en Morée» τοῦ Rouqueville, λέγει ὅτι τοῦτο θ' ἀπετέλει λεπτομερῆ ὁδηγὸν τοῦ Μορέως, ἂν ὁ συγγραφεὺς του δὲν εἶχε φυλακισθῆ καὶ ἂν ὁ Μορέας εἶχε τὴν τύχην νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ ὁ δεξυδερχὴς παρατηρητὴς. Ἐκτενέστερον περὶ τοῦ Rouqueville ἡσχολήθη ὁ Letronne ἐν τῇ «Journal des Savants»¹, κρίνων τοὺς δύο πρώτους ἐκ τῶν 6 τόμων τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ Voyage de la Grèce. Ὁ Letronne εὐρίσκει καὶ τινὰ τρωτὰ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς μὴ ἀπηλλαγμένον ἀνακριβειῶν, συνιστᾷ δηλαδὴ ἐπιφύλαξιν ἐπὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν, νομισματικῶν, ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν παρατηρήσεών του, θεωρεῖ ὅμως ἀναντιρρόπως αὐτό, ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς τὸ προγενέστερον «Voyage de Morée» τοῦ συγγραφέως, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν περιηγητικὸν μνημεῖον, ἀπαράμιλλον διὰ τὴν ἐποχὴν του, ὡς περιέχον ἀπειρίαν νέων λεπτομερειῶν, αἵτινες εἶχον διαφύγει τὴν προσοχὴν ὄλων τῶν πρὸ αὐτοῦ περιηγητῶν· σημειωτέον δ' ὅτι εἶναι καὶ ἰδιαίτερος πολῦτιμον τὸ βιβλίον τοῦτο, καθ' ὅσον ἀσχολεῖται περὶ τὴν βόρειον ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, Ἡπειρον, Μακεδονίαν, Ἀκαρνανίαν, Θεσσαλίαν, δπόθεν σπανίως διήρχετο περιηγητῆς. Ἰδιαίτερον προσὸν τῆς δευτέρας ἐκδόσεως εἶναι ὅτι ἐν αὐτῇ, ἀντὶ τοῦ χάριτος τῆς Ἑλλάδος τοῦ Barbié du Bocage² τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ὑπάρχει ὁ κατὰ πολὺ ἀνώτερος, καθ' ὅλα δὲ ἐξαιρέτος, χάρτης τοῦ Lapie. Κατὰ τὸν Letronne, πρῶτος ὁ Rouqueville ὁμιλεῖ περὶ ἐπιδροσέως τοῦ γαλλικοῦ φεουδαρχισμοῦ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, πρόθεσιν ἐν τούτῳ τοῦ Buchon καὶ πολλῶν μεσαιωνοδιφῶν τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγγοκρατίας.

Ὁ συγγραφεὺς, ἀρχόμενος τοῦ περὶ Ἑλλάδος ἔργου του, περιγράφει τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του ὡς ἑξῆς: «Ἐπεχείρησα, λέγει, τὸ περὶ τὴν κλασσικὴν χώραν, «τὴν χώραν τῆς δόξης καὶ τῶν δακρύων»³, ταξίδιον, οὐχὶ ὡς οἱ μεταβαίνοντες εἰς τινὰ τόπον ἵνα τιμήσωσιν αὐτὸν διὰ τοῦ βλέμματος, ἀλλὰ συντονιζόμενος πρὸς αὐτόν»⁴. Ὅθεν τὰ πλεῖστα τῶν πρὸ αὐτοῦ περιηγητικῶν βιβλίων κρίνει ὡς εὐρισκόμενα εἰς

¹ Βλ. Ἀπρὶλ. Ἰουλ. καὶ Σεπτέμβ. 1828 καὶ Bulletin universel des sciences, Μαΐου 1828, ἀριθ. 365. Σεπτεμβρίου ἀριθ. 273, καὶ Νοεμβρίου ἀριθμ. 385.

² Extrait du Journal des Savants, σ. 2.

³ Rouqueville, Voyage en Grèce, τ. I σ. II.

⁴ Αὐτ. τ. I σ. I.

μυθολογικήν σφαίραν καὶ ἔχοντα περὶ τὴν περιήγησιν τόσῃν σχέσιν, ὅσην τὸ μυθιστόρημα πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἐπιβλέψαντες τὴν εὐμενεστάτην ὑποδοχὴν, ἣς ἔτυχον ἐν Γαλλίᾳ αἱ προηγούμεναι αὐτοῦ συγγραφαί, κρίνει ὡς ἐπιβάλλουσιν εἰς αὐτὸν καθήκοντα ἵνα παράσῃ τελείαν περιγραφὴν τῶν πραγμάτων καὶ ἀποφυγὴν πάσης αἰτιολογίας. Καὶ πράγματι πρὸς τοῦτο ἐταξίδευσεν ἐλευθέρως καὶ αὐτοπροσώπως ἀνὰ τὴν χώραν, ἐμελέτησε βαθέως τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ ἥθη τῶν Ἑλλήνων, δὲν παρέλειψε δὲ νὰ ἐπανορθώσῃ ὅσας ἀνακριβείας εἶχον γράψαι ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν Τούρκων οἱ προγενέστεροι περιηγηταί. Τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ὁ Rouquerville δὲν θεωρεῖ ἀψευδεῖς μάρτυρας τοῦ παρελθόντος αὐτῆς, θεωρεῖ ὅμως ὡς τοιοῦτους τὰς παραδόσεις αὐτῆς¹.

Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τοῦ Rouquerville δὲν πρόκειται νὰ προσθέσωμεν, εἰς τὰς ὀλίγας, ἀλλὰ συμπεπυκνωμένας σελίδας τοῦ Letronne, ἰδίαν ἡμῶν κρίσιν. Ἀποτελεῖ, πράγματι, παρὰ τὰς ἑλλείψεις του, ἀληθῆ ἠθασαυρὸν μεταξὺ τῶν περιηγητικῶν πηγῶν, πασίγνωστον, καὶ ὄχι ἀπλῶς μεταξὺ τῶν περιηγητῶν, ὅπόθεν ἀκενώτως ἤντησαν πάντες οἱ μεταγενέστεροι. Περιοριζόμεθα λοιπὸν εἰς τὴν κεφαλαϊώδη ἀπαρίθμησην τῶν περιεχομένων του.

* *

Tancoigne, Voyage à Smyrne, dans l' Archipel et l' île de Candie en 1811, 1812, 1813 et 1814. Tom. 2. Paris 1817.

Ἡ ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς νήσους βραχεῖα περιηγητικὴ διαδρομὴ τοῦ Tancoigne ἐγένετο ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεταθέσεώς του ἀπὸ τῆς ἐν Περσίᾳ² γαλλικῆς πρεσβείας εἰς τὸ ἐν Χανίοις τῆς Κρήτης γαλλικὸν προξενεῖον. Κατὰ τὴν μετάβασίν του διέτριψεν ἐν Σμύρνῃ³, περὶ τῆς ἐθνολογικῆς συστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὁποίας παραθέτει παρατηρήσεις τινάς. Κατ' αὐτόν, ἡ Σμύρνη κατοικεῖται ὑπὸ 5-6 χιλ. Εὐρωπαίων, οἵτινες ὅμως «ὀλίγον ὁμοιάζουν πρὸς πραγματικούς Εὐρωπαίους, μᾶλλον δὲ πρὸς τοὺς ἐν Ἰνδίαῖς κρεολοὺς»⁴ ποικίλης καταγωγῆς, διαμένοντες εἰς χωριστοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων συνοικισμοὺς, προστατευόμενοι

¹ Rouquerville, Voy. Grèce τ. I σ. III.

² Ἐξ ἀφορμῆς ταύτης τῆς θέσεώς του ἔγραψε «Lettres sur la Perse et la Turquie d' Asie τ. 2 (Paris 1819).

³ Tancoigne, Voy. Sm. τ. I σ. 33.

⁴ Ἄτ. τ. I σελ. 31.

Εἰκ. 41. Μυζονία (Bartholdy, Voy, II εἰκ. X σελ. 98).

δ' ὑπὸ τῶν οικείων προξενίων. Σημειώνει ἐπίσης τὴν ἐκεῖ παρουσίαν ἄξιωματικῶν, στρατιωτικῶν ἀκολουθῶν τῶν πρεσβειῶν, ὡς καὶ τινῶν ἐμπορευομένων. Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι ἀπολαύουν ἐν Σμύρνῃ ἀπειρορίστου ἐλευθερίας.

Μετὰ τὴν Σμύρνην ὁ Ταμπούιγε ἐπεσκέφθη τὴν Χίον¹ περὶ ἧς ἐπίσης ἀφηγεῖται. Πέραν ὄχυροῦ τινος φρουρίου, ἢ εἰς τὸ ὅποιον εἰσόδος, προσιτὴ μόνον εἰς τοὺς Τούρκους καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐν καιρῷ ἡμέρας, ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς ξένους, οὐδὲν ἄλλο ἀμυντικὸν ἐνδιαφέρον παρουσίαζεν ἢ νῆσος. Ἡ Χίος ἀπέλαυεν αὐτοδιοικήσεως δι' ἐκλογῆς πέντε δημογερόντων, ἢ δὲ παραγωγῆ αὐτῆς ἦτο πλουσιωτάτη. Οἱ Τοῦρκοι τῆς Χίου, κατ' αὐτόν, εἶναι προσηνεῖς² φιλήσυχοι καὶ ἔντιμοι, πλὴν δὲ τῶν ἕξ αὐτῶν προυχόντων, πάντες λαλοῦσι τὴν ἑλληνικὴν, ἀπομαθόντες τὴν τουρκικὴν. Ἀντιθέτως, περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Χίου ὁ Ταμπούιγε ἐκφράζεται δυσμενῶς. Ὁ Χίος εἶναι ἀπατεῶν, ψεύστης, ἀφερέγγυος, ραδιοῦργος, δόλιος καὶ μέθυσος, ἰδιότητες αἱ ὅποια ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Λεβαντίνους ἵνα λέγωσι περὶ αὐτῶν «Εἶδες ἕνα πράσινον ἄλογον; εἶδες ἕνα φρόνιμον Χιώτην». Ὁ περιηγητὴς ἐκφράζεται κακῶς καὶ περὶ τῶν ἰατρῶν τῆς Χίου³. Ἀναλόγους φιλοφρονήσεις ἐπιδαφιλεύει καὶ περὶ τῶν γυναικῶν αὐτῆς, τὴν ἐλευθεριότητα τῶν ὁποίων χαρακτηρίζει ἀγαλίνωτον.

Ἐπισκέπτεται ἐπίσης τὴν Σάμον⁴, τὴν Ἴον⁵, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ἐτιμώρησαν σκληρῶς αὐθάδεις τινὰς Τουρκοκρητῆς. Εἰς ταύτην ἔτυχε φιλοξενίας μετὰ πάσης προθυμίας παρὰ τοῦ προεστοῦ τῆς νήσου καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ὑπεχρεώθη ἐκὼν ἄκων νὰ προσφέρει τὰς ἰατρικὰς του γνώσεις εἰς τὸν ἀσθενήσαντα υἱὸν τούτου, μολονότι δὲν ἦτο ἰατρός· ἀλλ' οἱ νησιῶται ἐκλαμβάνουν πάντα ξένον ὡς ἰατρόν⁶. Παρὰ ταῦτα ἐκλήθη καὶ ὁ Ἕλλην ἱερεὺς, ὅπως ἐξορκίσῃ τὰ νοσηρὰ δαιμόνια, διότι οἱ κάτοικοι, ὡς ἀμαθεῖς καὶ εὐπιστοί, προσκαλοῦν τοὺς ἱερεῖς τῶν διὰ πᾶσαν ἐλαφρὰν ἀδιαθεσίαν. Αἱ γυναῖκες τῆς Ἴου εἶναι ὠραῖαι, χωρὶς καὶ νὰ ἔχωσι τὴν ἐλευθεριότητα τῶν τῆς Χίου⁷, οἱ δὲ

¹ Αὐτ. τ. I σ. 41.

² Αὐτ. τ. I σ. 47.

³ Αὐτ. τ. I σ. 54.

⁴ Αὐτ. τ. I σ. 62.

⁵ Αὐτ. τ. I σ. 63.

⁶ Αὐτ. τ. I σ. 74.

⁷ Αὐτ. τ. I σ. 77.

ἄνδρες, ναυτιλλόμενοι, θεωροῦνται, ἀδίκως κατὰ τὸν Ταμπούιγε, κλέπται καὶ ἀπατεῶνες. Ἡ Ἴος παράγει ἐλάχιστον σίτον, ἀλλ' ἐπαρκῆ ποσότητα σύκων, μέλιτος, καλοῦ οἴνου, ἐλαιῶν καὶ ἐσπεριδοειδῶν.

Φθάσας εἰς Κρήτην εὐρίσκει ἀφορμὴν νὰ ἐπαινέσῃ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ νὰ ψέξῃ τὴν ἀπιστίαν τῶν Ἑλλήνων¹, οἵτινες συνετέλεσαν νὰ κυριευθῇ ἡ Κρήτη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ οὕτως συνεκόμισαν τοὺς καρποὺς τῆς ἀπιστίας τῶν, τὸ αἶσχος καὶ τὴν δουλείαν! Οἱ Τουρκοκρητῆς εἶναι ἐκ φύσεως θηριώδεις, ὡς ἐκ τῆς ἀναμίξεως τουρκικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ αἵματος, καθ' ὅσον οἱ Κρητῆς εἶναι ἀπατεῶνες, διαβολεῖς, ψεῦσται, «ἔχοντες ὅλα τὰ ἔμφυτα ἐλαττώματα τῶν Ἑλλήνων».

Κατ' αὐτόν, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀγαποῦν τὴν ἐλευθερίαν δι' ὃ καὶ ὑπεδουλώθησαν εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ Ταμπούιγε, παρὰ ταῦτα, δὲν ἀμφιβάλει ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῆς ἐλευθερίας θὰ ἐπανέφερεν ἴσως εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν φυγαδευθεῖσαν ἀξίαν τῶν καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐκτίμησιν τῶν Εὐρωπαίων², καὶ ἀρνεῖται τὴν ἰδέαν τῶν Τουρκοφίλων ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι γεννημένοι διὰ τὴν δουλείαν.

Οἱ πλέον βασανιζόμενοι καὶ ταπεινούμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων Ἕλληνες εἶναι οἱ Κρητῆς³. Ἡ Κρήτη εἶναι μικρογραφία τῆς ἐν Κ)πόλει ἐδρευούσης ἐκφύλου καὶ κενοδόξου ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Φαναριωτῶν, ταπεινούμενων δουλοπρεπῶς πρὸ τῶν ἀνωτέρων τῶν, οὓς καταδολιεύονται. Τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου οὐδὲ οἱ ἱερεῖς εἶναι ἀπηλλαγμένοι, ἐξαιροῦνται μόνον οἱ Σφακιανοί, ὧν ἐξαιρεῖ τὸ φιλελεύθερον φρόνημα. Ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰ ἔθιμα τῶν Κρητῶν διὰ τὸν ἀρραβῶνα καὶ τὸν γάμον, περιγράφει τὸν χορόν, τὴν μαγειρικὴν τὰς νηστείας, τὸ βάπτισμα, καὶ τὰ κατὰ τὸν κληρὸν. Ὁ Κρητὴς ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν του καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν θυγατέρα του, ἥτις μέχρι τοῦ γάμου μένει ἔγκλειστος ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ἐκ τῶν Κρητῶν λογίων ἐλάχιστοι ἀναγινώσκουν ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Ὁ Ταμπούιγε πραγματεύεται διεξοδικῶς καὶ περὶ τῶν γεωργικῶν καὶ βιομηχανικῶν προϊόντων τῆς Κρήτης, ἰδιαιτέρας δὲ μνείας ποιεῖται περὶ τοῦ εἶδους τοῦ οἴνου malvoisie τῆς Κρήτης⁴. Ἐν τέλει,

¹ Βλ. Αὐτ. τ. I σ. 97.

² Αὐτ. τ. I σ. 119.

³ Αὐτ. τ. I σ. 122.

⁴ Αὐτ. τ. II σ. 5—24.

ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὴν ἐν Χανίοις¹ εὐρωπαϊκὴν παροικίαν.

Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους κατέχουν, κατὰ τὸν Ταμπούρνη, μόνον τὸ προνόμιον νὰ κρούωσιν εἰς πᾶσαν ὥραν τῆς ἡμέρας τοὺς κώδωνας τῶν πολλῶν ἐκκλησιῶν των, ἄνευ οὐδεμιᾶς παρενοχλήσεως ἐκ μέρους τῶν Τούρκων.

Παρὰ τὴν σύντομον καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐπεισοδιακὴν διέλευσίν του διὰ τῶν ἑλληνικῶν παραλιῶν καὶ νήσων, ὁ Ταμπούρνη ἀποβαίνει ὀξυδερκὴς παρατηρητὴς τῶν κοινωνικῶν ἰδίᾳ τῆς ἐποχῆς του. Σπανίως εἰς περιηγητικὸν βιβλίον συνεσωρεύθη τοσοῦτος ὄγκος ἐντυπώσεων καὶ κρίσεων περὶ τῶν σχεδὸν πρωτογόνων ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν κοινοτήτων. Ὁ Ταμπούρνη δὲν βλέπει ὑπὸ τὸ στερεότυπον καὶ μᾶλλον ἄχρουν πρῶσιμα τοῦ ἀρχαιολάτρου φιλέλληνο, ἀλλ' ἀφίνει ἐλευθέρᾳ τὴν διέξοδον εἰς τὰς διαθέσεις, τὰς ὁποίας ἐμπνέει εἰς αὐτὸν ἐκαστοτε τὸ περιβάλλον. Καὶ μόνον ἐκ τῆς προσοχῆς περὶ τὴν παρατήρησιν, ὅσον καὶ περὶ τὴν περιγραφὴν, ἦν κατέβαλεν ὁ συγγραφεὺς θὰ κατεφαίνετο ὁ κατ' οὐσίαν φιλελληνισμὸς αὐτοῦ, καὶ ρητῶς ὅμως, ὡς εἶδομεν, εἰς ὠρισμένας σελίδας τοῦ ἔργου του ἐκφράζεται μετὰ πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπὶ τὸ αἶσιον τοῦ ἔθνικοῦ αὐτῶν μέλλοντος. Θὰ ἐδίσταζε νὰ χαρακτηρίσῃ τις αὐτὸν διὰ τινὰς κρίσεις του ὡς φιλοκατήγορον, ἐν ᾧ ἴσως εἶναι μᾶλλον αὐστηρὸς παρατηρητὴς.

¹ Αὐτ. τ. II σ. 25—38.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ

Belon, Pierre, Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvees en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie.

Ἔκδ. 1η, Paris 1555 καὶ ἡ 2α τῷ 1588.

Ὁ ἰατρὸς καὶ φυσιολόγος Belon, μαθητὴς τοῦ σοφοῦ βοτανολόγου Valerius Cordus, μετὰ τοῦ ὁποίου ὡς καὶ μετὰ τοῦ De Fumel περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα, θεωρεῖται ὁ σπουδαιότερος ἐκ τῶν ἐπιστημόνων περιηγητῶν τοῦ 16ου αἰῶνος. Ὁ Belon περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ἄλλας χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ 1546 μέχρι τοῦ 1549, ἐκτελῶν εἰδικὴν πολὺπλευρον ἐντολὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α' με σκοποὺς πολιτικούς, ἐμπορικούς καὶ διπλωματικούς¹, οἱοὶ βραδύτερον (1653) εἶχον ἀνατεθῆ εἰς τὸν ἱππότην D' Arvieux καὶ εἰς τὸν Sonini De Manencourt.

Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Belon ἐκτίθενται εἰς τρία βιβλία, καὶ δὴ εἰς τὸ πρῶτον αἱ περὶ Κρήτης, Λήμνου, Σποράδων καὶ Ἄθω. Τοὺς τόπους τούτους ἐπεσκέφη μετὰ τὴν ἀφιξίν του εἰς Κ/πολιν, ἐκ ταύτης δὲ μετ' οὐ πολὺ ἀνεχώρησεν εἰς μακροτέρας περιηγήσεις.

Αἱ μοναὶ τοῦ Ἄθω, ὁ βίος τῶν καλογήρων, ἡ ἀμάθεια, ἀλλὰ καὶ ἡ βιοτεχνικὴ πολυγνώσια τούτων, προσελκύουσι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ.

Τὸ γ' κεφάλαιον περιέχει τὰς παρατηρήσεις τοῦ Belon ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων. Τὴν ὀξυδερκειαν αὐτοῦ δὲν διέφυγεν, ὅτι μόνον οἱ χωρικοὶ ὠμίλουν τὴν «καθαράν» γλῶσσαν, ἐνῶ οἱ ἄστοι ἐχρησιμοποιοῦν λέξεις τουρκικὰς καὶ ἰταλικὰς. Περαιτέρω ἐπίσης παραθέτει συγκριτικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσης.

Τὰ δύο ἐπόμενα βιβλία οὐδόλως ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς.

Περὶ τοῦ Belon, ἐκ τῶν σπουδαιότερων περιηγητῶν ἐπιστημόνων, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐλάχιστα ἀτυχῶς ἔγραψε περὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν

¹ Εἰδικώτερον ἵνα προσκομίσῃ νέας τινὰς εἰδήσεις εἰς τὸν ἐν Κ/πόλει πρέσβυν D' Aramon.

Ἑλλήνων, ἐξηνέχθησαν παντοῖα κρίσεις ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων του συγγραφέων. «Πρὸ τῆς Τουρκοκρατικῆς τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, γράφει ὁ Chateaubriand¹, ἐδημοσιεύθη τὸ ἔργον τοῦ σοφοῦ βοτανολόγου Belon, περιλαμβάνον περὶ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους, Ἄθω καὶ μικροῦ μέρους τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας». Ὁ Perrot² ἐξαίρει τὴν ἀμεροληψίαν καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀκριβοδίκαιον τοῦ Belon, προσθέτων ὅτι ὑπῆρξε τὸ πλέον φιλελεύθερον καὶ διεισδυτικὸν πνεῦμα τοῦ 16ου αἰῶνος.

Ὁ Nicolay εὐρίσκει αὐτὸν ἐπιμελῆ παρατηρητὴν³ καὶ ὁ Vivien ἐπίσης⁴.

Ὁ De Laborde λυπεῖται διότι ὁ Belon δὲν ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, τῶν ὁποίων θὰ κατέλιπε περιγραφὴν ἀκριβῆ καὶ ἐνδιαφερούσας περὶ τῶν μνημείων αὐτῶν εἰκόνας⁵.

Ἀντιθέτως ὁ Iorga λέγει ὅτι αἱ σημειώσεις τοῦ Belon κείνται φύρδην-μίγδην καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ γίνονται συχναὶ ἐπαναλήψεις⁶.

Ὡς θ' ἀνέμενέ τις παρ' ἐπιστήμονος, ὁ Belon εἶναι ὀξὺς παρατηρητὴς τῆς πραγματικότητος ἐκθέτων ταύτην πιστῶς.

Τὸ ἔργον τοῦ Belon, μεστὸν ἐξ εἰκονογραφιῶν καὶ δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1553 ἐν Παρισίοις, ἐπανεκδοθὲν δὲ ἕνεκα τῆς ἀμέσου ἐξαντλήσεώς του τῷ 1558, ἠριθμημένον κατὰ φύλλα (καὶ ὄχι σελίδας), ἀφιερῶνται πρὸς τὸν καρδινάλιον François de Tourmon μὲ τὴν συνήθη διαβεβαίωσιν ὅτι ἐν αὐτῷ περιγράφονται αἱ χῶραι, ἃς ἐξ αὐτοψίας ἐγνώρισε καὶ ἐθεώρησεν ἀξίας μνείας. Ὁ πρόλογος τοῦ ἔργου δὲν στερεῖται φιλοσοφικῆς τινοῦς χροιάς.

* *

De Nicolay Nicolas, Les navigations, pérégrinations et Voyages faicts en la Turquie. Anvers 1577.

¹ Βλ. Itinéraire σ. 88.

² Perrot, Ile de Crète (Revue de deux mondes ἔτος 34, τομ. 48 (1864) (Καράλη, Περιηγηταί, ἑβδομάς 1886 σ. 376).

³ Nicolay, Pérégr. Προλ. 132 (verso).

⁴ Vivien, As. Min. I σ. 75. Ὁ Belon ἐξέχει πάντων διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν παρατηρητικότητά του.

⁵ Βλ. De Laborde, Athènes... τ. I, σ. 51.

⁶ Iorga, Voy. Fr. σ. 34.

Οὗτος, τακτικὸς γεωγράφος καὶ θαλαμοφύλαξ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἐρρίκου τοῦ Β', ἄνθρωπος πνευματώδης καὶ φιλαπόδημος, συνώδευσε τὸν D'Agamoni κατευθυνόμενον εἰς Κων/λίαν. Ἡ περιήγησις αὐτοῦ, διαρκέσασα ἐπὶ δεκαετίαν¹, ἤρξατο ἀπὸ Ἐπιτανήσου, Κεφαλληνίας (Cefalonie ἢ Zephalonie), Ζακύνθου (Zante, νῦν καλουμένη Iacinthe). Ἀκολούθως, προσπαθήσαντες ν' ἀποφύγωσι τὸ ἐπικίνδυνον ἀκρωτήριον τοῦ Μαλέα (Saint Angello)², ἐπλευσαν εἰς Κύθηρα³, τῶν ὁποίων ὁ συγγραφεὺς περιγράφει ἀρχαῖα τινα μνημεῖα, παραδόξως ὁμως, μολονότι ἔχει τὴν περὶ τούτου εὐκαιρίαν οὐδὲν ἀναφέρει περὶ πειρατῶν Μανιατῶν. Μετὰ ταῦτα δ' ἔφθασαν εἰς Ἀλγέριον⁴, συναντήσαντες ἐκεῖ πλῆθος χριστιανῶν δούλων, ἱκετευόντων ἀπελευθέρωσιν. Σταθμὸς τοῦ ταξιδίου των ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ Χίος, περὶ τῆς ὁποίας, ὡς καὶ τῶν κατοίκων της, μόνον κολακευτικὸς λόγους ἔχει ὁ συγγραφεὺς. «Οὐδαμοῦ τοῦ κόσμου λέγει, θὰ εὐρίσκηται μᾶλλον πεπολιτισμένον ἔθνος»⁵. Ὁ Nicolay μετὰ τῶν μετ' αὐτοῦ κατηυθύνοντο πρὸς τὴν Λέσβον, ἐξ ἧς προῆλθον οἱ περίφημοι ἀδελφοὶ πειραταὶ Βαρβαρόσσα Caïradin καὶ Ariadene. Τὸ ταξίδιον ἐτεροματίσθη ἐν Κ/πόλει. Ἡ περιγραφή ὁμως τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀφορᾷ μᾶλλον τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς πολυπληθεῖς Ἑβραίους καὶ ὀλιγώτερον τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Nicolay ἀναφέρει ὅτι παρὰ προσδοκίαν εὗρεν ἐν Κ/πόλει πλῆθος ἰατρῶν⁶ Ἑβραίων⁷, ἐξ ὧν τοὺς καλύτερους διορίζει ὁ σουλτάνος ἐπὶ μεγάλῃ ἀμοιβῇ ἰδίους θεράποντας. Προσθέτει ἐπίσης καὶ περὶ τῆς ἐπὶ ὑπερόγκῳ κέρδει διεξαγομένης ὑπὸ τῶν Ἑβραίων τοκογλυφίας⁸ καὶ ἔμπορίας⁹.

¹ Ἀλεξ. Καράλη, Περιηγηταί (ἑβδ. 1886) σ. 376.

² Βλ. αὐτ. σ. 57.

³ Βλ. αὐτ. σ. 56.

⁴ Βλ. αὐτ. κεφ. 7ον σ. 10.

⁵ Βλ. αὐτ. σ. 57. Τὰ αὐτὰ γράφει καὶ ὁ Thevet. (Βλ. ἄνωτέρω σ. 150).

⁶ Οἱ Τούρκοι ἐξαίρετως ἐτίμων τοὺς ἰατροὺς, οὓς καὶ ἀπεκάλουν Echim (σ. 245).

⁷ Βλ. ἄνωτέρω ἐν ταῖς οἰκείαις χώραις.

⁸ Ἐνεκα τῆς τοκογλυφίας ἔχουν καταστῆ μισητοὶ καὶ γνωστοὶ ὑπὸ τὸ παρωνύμιον Chifont.

⁹ Εἰς χεῖρας τῶν Ἑβραίων εὐρίσκηται κυρίως ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς Τουρκίας. Πολλοὶ δ' ἐξ αὐτῶν διατρέπουσιν εἰς τὰς διαφόρους τέχνας καὶ τὰ ἐπαγγέλματα (σ. 245).

Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνδιαφέρει τὴν Ἑλλάδα ἰδίως ἀπὸ τῆς εἰκονογραφίας αὐτοῦ ἀκριβοῦς καὶ λεπτομεροῦς ἂν ὄχι πάντοτε καλαισθητοῦ, καθ' ὅσον δι' αὐτῆς ἀπεικονίζονται πολλὰ τοπικὰ ἑλληνικὰ ἐνδύματα χαρακτηριστικὰ ἐπαγγελμάτων καὶ ἰδιοτήτων. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος, (1542-1555) ἀπορορφώμενος ὑπὸ τῆς διπλωματικῆς καὶ γεωγραφικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, στερούμενος δ' ὡς φαίνεται καὶ κλασικῆς μορφώσεως, δι' ἐλαχίστων ἀσχολεῖται προκειμένου περὶ τῶν Ἑλλήνων, στρέφων ἕξ δλοκλήρου τὸ ἐνδιαφέρον του εἰς τὴν Τουρκίαν ἢ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ ἀναγράφων περὶ τῆς διοικητικῆς καταστάσεως τῶν Ὀθωμανῶν.

* *

Thevenot de, Jean, Relation d'un Voyage fait au Levant, dans laquelle il est curieusement traité des États Paris 1665, Amsterdam 1727.

Ὁ συγγραφεὺς, περιηγηθεὶς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1652 καὶ ἐφεξῆς τὴν Ἀγγλίαν, Ὀλλανδίαν, Γερμανίαν, κατέληξεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν μέσῳ Μάλτας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πρῶτος ἑλληνικὸς σιαθμὸς αὐτοῦ ὑπῆρξαν τὰ Κύθηρα, ἐνθα συνέλεξε πολλὰς πληροφορίας περὶ τῶν Μανιατῶν, μετέπειτα δὲ διῆλθε διὰ Κέας καὶ Ἄνδρου, τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ σηροτρόφον καὶ θεωρεῖ ὡς εὐφροωτέραν τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους, τοὺς δὲ κατοίκους αὐτῆς, καὶ δὴ τὰς γυναῖκας, ἐπαινεῖ διὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν γλῶσσαν, ψέγει ὅμως τῶν δευτέρων τὸ ἐνδυμα ὡς ἄκοσμον. Ἰδιαιτέραν μνεῖαν ποιεῖται περὶ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἑλληνικῶν πόλεων, ἐν αἷς περὶ τῆς σεισμοπλήκτου καὶ εὐφορωτάτης Σμύρνης, ἐχούσης ἑλληνικὰ καὶ ἰταλικά σχολεῖα. Ἐκτενέστερος, ὡς συνήθως, εἶναι καὶ ὁ Thevenot προκειμένου περὶ τῆς Χίου. Τονίζει ὅτι αὕτη κατοικεῖται ὑπὸ χριστιανῶν, Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ὅτι ὑπάρχουν ἐν αὐτῇ 30 ἐκκλησίαι, καθολικῶν καὶ 500 ὀρθοδόξων καθ' ὅλου δὲ εὐρεῖα θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἐπεκτεινομένη καὶ ἐπὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐνταῦθα ἀναφέρει καὶ τὸ πανάρχαιον ἔθιμον τῆς συλλογικῆς ποινικῆς εὐθύνης, περὶ οὗ, ἰσχύοντος καὶ παρὰ Ρωμαίους, ὁμιλεῖ ὁ διάσημος νομοδιδάσκαλος Rud. Jhering¹. Κατὰ

¹ Βλ. Rud. Jhering, Geist des Rechts, τ. I. σ. 278 σημ. 180.

τοῦτο, γενομένου φόνου καὶ ἀγνοουμένου τοῦ δράστου (ὅστις, εἴτε Χριστιανός, εἴτε Τοῦρκος, ἐὰν συλληφθῆ, θανατοῦται), ἕκαστος τῶν ἐν τῇ κοινότητι πολιτῶν ὑποβάλλεται εἰς πρόστιμον 15—16 ἄσπρων καὶ μέχρις οὗ συλλεγῆ τὸ ποσὸν τῶν 150 γροσίων. Τὴν Χίον διοικεῖ ἀντιπροσωπεῖα ἕξ Ἑλλήνων καὶ ἰσαριθμῶν Λατίνων.

Ἀντιθέτως πρὸς ἄλλους περιηγητάς, ὁ Thevenot γράφει ὅτι οἱ ἐν Χίῳ Ἕλληνες μισοῦν τοὺς Γάλλους, προτιμῶντες τῆς τῶν Λατίνων τὴν τουρκικὴν διοίκησιν. Περαιτέρω προστίθενται καὶ ἄλλαι παρατηρήσεις περὶ τῆς Χίου, παρεμφερεῖς πρὸς τὰς τῶν λοιπῶν ταξιδιωτῶν. Ὁ Thevenot περιηγήθη καὶ ἄλλας τινὰς νήσους, περὶ ὧν ἄξιόλογά τινα σημειώνει.

Περιγράφων τοὺς ἑλληνικοὺς γάμους, παρομοιάζει τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα πρὸς τὰ τουρκικά, ἐμπνεόμενος δὲ ἀναμφιβόλως ὑπὸ μισελληνικῶν συναισθημάτων, εὐρίσκει τοὺς Ἕλληνας χείρονας τῶν Τούρκων¹. Λησμονεῖ ἐν τούτοις, ὡς γενικώτερον ἐλέχθη², τὰ ἀναλόγως ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων συνηγοροῦντα σκληρὰ περιστατικά τῆς δουλείας. Ἀληθῶς, αἱ δύο κοινωναὶ ἑλληνικὴ καὶ τουρκικὴ, εἰς οὐδεμίαν πρὸς ἀλλήλας ἤρχοντο συνάφειαν πλὴν τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τῶν κοτζαμπασήδων, αἵτινες ἐκολακεύοντο νὰ σχετίζονται πρὸς τοὺς ἀνωτέρους διοικητικοὺς ὑπαλλήλους Τούρκους καὶ καθ' ὅλου πρὸς τοὺς Τούρκους ἀριστοκράτας.

Ὁ Thevenot περιορίζεται ἐν πολλοῖς εἰς τὸ ν' ἀναμασσᾷ τὰς εἰδήσεις τῶν πρὸ αὐτοῦ περιηγητῶν, ἀναγνωρίζει δὲ καὶ ὁ ἴδιος τοῦτο ἀναφερόμενος μετὰ πολλῶν ἐπαίνων εἰς τοὺς De Brèves, Des-Hayes καὶ Du Loir. Διατείνεται ἄλλως τε ὅτι δὲν ἐσκόπευε νὰ γράψῃ ἀληθῆς βιβλίον, ὡς κατέχων ἀπλᾶς τινὰς σημειώσεις³. Αἱ περιηγητικαὶ τοῦ ἀφηγήσεως εἶναι πλήρεις εἰκονογραφημένων σκηνῶν ὁ Thevenot παρουσιάζεται φιλόσοφος ὄχι μόνον ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς Τούρκους, καθ' ὅσον καὶ μεταξὺ αὐτῶν εὐρίσκει ἀνεκτοὺς καὶ εὐαγῶγους μόνον τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Thevenot, στερούμενος κατὰ τ' ἀνωτέρω, πρωτοτυπίας καὶ τῆς ἀπαιτουμένης μορφώσεως, περιοριζόμενος δὲ καὶ εἰς ἐλάχιστα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, δικαίως κατατάσσεται μεταξὺ τῶν δευτερευόντων περιηγητῶν.

¹ Βλ. αὐτόθι σ. 174.

² Βλ. ἀνωτέρω σ. 110.

³ Βλ. Vivien, As. Min. τ. II σ. 27.

Boullaye Le-Gouz, Les Voyages et Observations. Paris 1657¹.

Ὁ περιηγητὴς οὗτος ἐταξίδευσεν ὑπὸ ἔνδυμα ἀνατολίτου καὶ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ἰβραήμ βέης, ἔγραψε δὲ τὸ ὀδοιπορικόν του ἔργον κατ' ἐπιταγὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας.

Τὸ ἔργον ἄρχεται ἀπὸ κριτικῆς τινος ἐπισκοπήσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ περιηγητικῶν κειμένων² ἀκολουθῶς δὲ εἰσέρχεται εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ταξιδίου.

Ὁ Boullaye ἐπεβιβάσθη εἰς Ἐνετίαν ἐπὶ ἀγγλικοῦ πλοίου, δι' οὗ ἀφίκετο ἐν πρώτοις εἰς Ζάκυνθον (Jantes), ὀνομαστὴν διὰ τὸ ἔλαιον καὶ τὴν κορινθιακὴν αὐτῆς σταφίδα. Περιπλεύσας τὴν ἀκτὴν τοῦ Μορέως ἔφθασε διὰ Κυθήρων (Cherigo ἢ πάλαι Porphiris ἢ Citerée) εἰς Μήλον (Melada), ἀνήκουσαν, ὡς καὶ πενήκοντα τρεῖς ἄλλαι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου³, εἰς τοὺς Τούρκους⁴. Παρὰ τὴν Πάρον, ἡ σημαία τοῦ Τάγματος εἰς ὃ ἀνήκεν ὁ περιηγητὴς, ἔσωσε τὸ πλοῖον ἀπὸ ἐπιδρομῆς τῶν ἱπποτῶν τῆς Μάλτας. Ὁ La Boullaye περιῆλθεν ἀκολουθῶς τὴν Νάξον καὶ τὴν Χίον, περὶ τοῦ εὐθύμου χαρακτῆρος τῶν κατοίκων τῆς ὁποίας παρατηρεῖ τὰ αὐτὰ ὡς οἱ προηγούμενοι, προσθέτων τινὰ καὶ περὶ τῆς διακρινούσης αὐτοὺς ποιητικῆς φύσεως⁵. Ἀναφέρει ἐπί-

¹ Καὶ ὁ περιηγητὴς Poulet (1667), (Nouvelles Relations du Levant), φυσιοδίφης, ἐταξίδευσεν τῇ συμβολῇ γιαντισάρων καὶ ὑπὸ τουρκικὸν ψευδώνυμον Ἰβραήμ, χάριν ἀσφαλείας (αὐτ. σ. 53), τῇ συνοδείᾳ τοῦ βασιλικοῦ διερμηνέως τῆς τουρκικῆς γλώσσης Quiclet, φίλου του. Ἐταξίδευσεν ἀπὸ Κ/πόλεως εἰς Σμύρνην, τηρῶν καὶ πλείστας ἀστρονομικὰς σημειώσεις διὰ τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἄλλας, δι' ὧν ἔδωκε μεγάλην ὄψιν εἰς τὴν γεωγραφίαν. Ἐν Τουρκίᾳ διέμεινεν ἐπὶ 8 ἔτη, μελετῶν τὴν διοίκησιν, τὸν στρατόν, τοὺς κατοίκους, τὴν θρησκείαν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν πόλεων κλπ. Ὁμιλῶν περὶ τῶν ὑποδούλων, εὕρισκε αὐτοὺς νωθροὺς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀσιάτου κακακτητοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ Poulet, μολονότι λεπτομερὲς περὶ πάντων τῶν ἐν Τουρκίᾳ πραγμάτων (αὐτ. σ. 243-402), ἐλάχιστα ἀναφέρει τοὺς Ἕλληνας, μὴ ἐνδιατρίβον περὶ αὐτοὺς εἰμὴ δι' ὀλίγων, ἀφορώντων τὴν θρησκοληψίαν των κλπ. Κατὰ τὸ πέρας τούτου, ὁ συγγραφεὺς ἐπικαλεῖται τὴν ἀρωγὴν τῆς Εὐρώπης πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων Τόπων.

² Sentiment sur les diverses Relations qu' il a leues des pays estrangers, αὐτ. σ. 1.

³ Αὐτ. σ. 18.

⁴ Πλὴν τῆς Τήνου, ἣν κατεῖχον οἱ Ἐνετοί.

⁵ Αὐτ. σ. 19.

σης περὶ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου καὶ τοῦ ἐλάχιστου τουρκικοῦ ἰησουίτας καὶ καπουκίνους εὔρε τόπον ἐν Χίῳ, ὅσον καὶ ἐν Σμύρνη, τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη κατόπιν· εἰς τὴν δευτέραν μάλιστα οἱ ἰησοῦται κατεῖχον καὶ ἐκπαιδευτήριον, ὅπου ἐδίδασκον καὶ τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν. Εἰς τὴν Μυτιλήνην¹, ἣτις δὲν εἶχεν Εὐρωπαίους οὔτε ἐμπόρους οὔτε προξένους· τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα τῶν περιηγητῶν ἐξήγειρε κατ' ἀρχὰς τοὺς φόβους, ἔπειτα δὲ τὴν θυμηδίαν τῶν κατοίκων.

Τὸ XVI κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἀφιερῶνται εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὸν κλήρον τῶν Ἑλλήνων², μετὰ τινος δὲ ἀμφιβόλου σοβαρότητος δογματικὰς κρίσεις καὶ συγκρίσεις μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ ὀρθοδόξιας, εἰσέρχεται εἰς ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας περὶ ἱερατικῶν ἀμφιέσεων. «Οἱ ἱερεῖς, γράφει, φέρουν μακρὰν κόμην, φέρουν δὲ μικρὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἐκ καστορίου μετ' ἐλαφροῦς ἀποχρώσεως· οἱ λαϊκοὶ φέρουν κυανοῦν, οὐδέποτε δὲ πράσινον, λευκὸν ἢ ἐρυθρὸν, τουλπάνιον. Ἡ λειτουργία, συνεχίζει, τελεῖται εἰς λογίαν ἑλληνικὴν, ἣτις διαφέρει τῆς ὀμιλουμένης καθ' ὃν λόγον ἢ ἰταλικὴ τῆς λατινικῆς.» Χαρακτηρίζει τοὺς Ἕλληνας ὡς ὑπερηφάνους καὶ ἐχθρικῶς διακειμένους πρὸς τοὺς Φράγγους, ἰδίᾳ δὲ τοὺς Ἰταλοὺς, ἕνεκα τῶν ἀντιθέτων ἡθῶν καὶ συνηθειῶν των καὶ (τοῦτο χάρις εἰς τὴν φανατιστικὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλήρου) τοῦ διαφόρου αὐτοῦ δόγματος³.

Οἱ γάμοι τῶν Ἑλλήνων γίνονται καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ τῶν τούρκων, δηλαδὴ διὰ τῆς παροχῆς δώρων εἰς τοὺς γονεῖς τῆς νέμφης.

Κατὰ τὸν προφανῶς μισέλληνα Boullaye, οἱ Ἕλληνες εἶναι «φιλήδονοι, φιλόδοξοι, ἀκόλαστοι καὶ οἱ ὀκνηρότεροι τῶν κατοίκων τῆς γῆς», αἱ δὲ γυναῖκες αὐτῶν ἀξιεράστοι μὲν, ἀλλ' ἀκάθαρτοι, καὶ δύσμορφοι κατὰ τὴν διάπλασιν τοῦ στήθους. Ἐνταῦθα ἀναμφιβόλως ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῆς φιλοτούρκου ἑξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ μονάρχου του. Ὁμιλεῖ ἐπίσης μετ' ἀπορίας περὶ τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ πένθους, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται τρόπον τινα ὑπὸ τυπικὸν χαρακτῆρα· τοὺς θρήνους διὰ τὸ ἀπολεσθὲν τέκνον, διαδέχεται ἡ εὐθυμία.

Τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ βιβλίου περιστρέφονται περὶ τὸν κοινωνικόν, στρατιωτικόν καὶ θρησκευτικὸν βίον τῶν Τούρκων, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς.

¹ Αὐτ. σ. 21.

² Αὐτ. σ. 404.

³ Αὐτ. σ. 411.

Εἰς παρεκβάσεις του σχετικὰς μὲ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον, ὁ συγγραφεὺς ἐπιδεικνύει ἀνεκτὴν τινα ἀρχαιομάθειαν ὑπὸ πρῶτον μᾶλλον ἐπιδείξεως ἢ πραγματικῆς πολυμαθείας¹.

* * *

Guys, Pierre, Voyage littéraire de la Grèce ou Lettres sur les Grecs, anciens et modernes, avec un parallèle de leurs moeurs. τ. 4, Paris 1783, γ' ἔκδοσις.

Ὁ ἐκ Λυῶνος ἱατρὸς οὗτος, γνώστης τῆς ἑλληνικῆς, ἀρχαίας καὶ νέας², καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης καὶ φανατικῶς ἀναγινώσκων τὸν Ὅμηρον³ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἔξ οὗ καὶ παραθέτει ἀποσπάσματα τινα, δικαίως ἠδύνατο ν' ἀποκληθῆ ὁ πρῶτος κατευθύνων τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἑλλάδα λαογράφος κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα.

Ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τοῦ ταξιδίου τοῦ Guys ὑπῆρξεν ὁ ἐμπορικὸς, ὡς εἰσαγωγὴν δ' εἰς τὸ ἔργον του προτάσσει ἀποσπάσματα τῶν Ἀπομνημονευμάτων του ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ἔμπορος, λέγει, ὁ ἐρχόμενος εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ξένων, κατέχει τὴν ψυχολογικὴν κλεῖδα, δι' ἧς ἀπὸ τοῦ συμφεροντολογικοῦ ἐπιπέδου δύναται νὰ εἰσδύσῃ μέχρι τοῦ βάθους τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν⁴. Οὕτω λοιπὸν καὶ πέραν τῶν ἐμπορικῶν του ἐπιδιώξεων καὶ ἀφ' οὗ πρὸς στιγμὴν ἐνδιεφέρθη περὶ τῆς ἐμπορικῆς ικανότητος τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Τούρκων⁵, ὁ Guys ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ μελετήσῃ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς τύπους τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐθνικοτήτων⁶. Ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ κλίσιν καὶ προτίμησιν, ἐνδιεφέρθη

¹ Αὐτ. σ. 22. Ὅμιλῶν λ. γ. περὶ Καλλιπόλεως (Galipoly), ἀποπειρᾶται νὰ ἐτυμολογήσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς ὡς προερχόμενον ἐκ τοῦ gallus καὶ πόλις, ἦτοι πόλις τῶν Γαλατῶν.

² Βλ. Σάθα (Κ). Παράρτημα νεοελληνικῆς φιλολογίας, σ. 126. «Ὑπὲρ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ὕψωσε φωνὴν ὁ περιηγητὴς Πέτρος Αἰγυπτίος Γκὺς, ὁ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις προσφιλεῖς τοῖς Ἑλλησιν ἐκεῖνος...». Βλ. καὶ Καράλη (Αλ.), Περιηγ. σ. 431.

³ Πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περιγραφόμενα ἦθη ὁ Guys συγκρίνει τὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τὸν δὲ Ὅμηρον ὡς ἐκ τούτου καλεῖ λαογράφον τῆς ἐποχῆς του. (σ. 52).

⁴ Βλ. αὐτόθι τ. I, Ἐπιστ. σ. 6.

⁵ Βλ. αὐτόθι τ. I. σ. 8-9.

⁶ Βλ. αὐτόθι τ. I. ἐπιστ. α' σ. 1.

διὰ τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες ἐμποιοῦν εἰς αὐτὸν μεῖζονα ἐντύπωσιν¹, καὶ διὰ τὰς ἀρχαίας ἐπιγραφάς.

«Ὁδδὸλος, γράφει, κατωτέρα, ἦττον ὠφέλιμος καὶ ἐνδιαφέρουσα τῆς ἐρεῦνης περὶ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ τὰς ἐπιγραφὰς εἶναι ἢ μελέτη τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἠθῶν αὐτῶν»².

Κυρίως ὁ ἔργος τοῦ Guys στρέφεται πρὸς τὴν κλασσικὴν καὶ νεορὰν Ἑλλάδα, ἀλλ' εἶναι ὁμοίως βέβαιος ὅτι θὰ ἀισθανθῆ βαθυτέρον αἴτην καὶ τὴν ἱστορίαν της διὰ μέσου τῆς συγχρόνου του ζωῆς, μελετῶν τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἠθικοῦ αὐτῆς πολιτισμοῦ. Λεπτομερέστατα καὶ συστηματικῶς ἀταχῶρ εἰς τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα καὶ συνήθειας τῶν Ἑλλήνων, ἦτοι περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου³, τῶν γυναικείων ἐνασχολήσεων⁴, περὶ τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ, τῆς κομμώσεως καὶ τῆς ἐνδυμασίας τῶν Ἑλληνίδων. Ὁ Guys γράφει διὰ μακρῶν περὶ τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ χοροῦ τῶν Ἑλλήνων⁵ χορεύουν, λέγει, περισσότερον παντὸς λαοῦ.

Ἀκολούθως ὁ συγγραφεὺς εἰσέρχεται εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν συνθηκῶν τῶν ἐθίμων καὶ τῶν προλήψεων, τὰς ὁποίας ὁμοῦ μετὰ τῶν παροιμιῶν καὶ ἀφθόνου γλωσσικοῦ ὕλικου κατ' ἰδιώματα ἰδιαιτέρως κατέγραψε.

Τὰ ἐκ τῆς συγκριτικῆς ταύτης μελέτης πορίσματα τοῦ ξένου φιλέλληνος σοφοῦ, εὐρόντος ἄλλως τε μέγαν ἀριθμὸν ἀρχαίων ἐθίμων ἀθίκτων ἐν τῇ νεωτέρῃ Ἑλλάδι, εἶναι κατ' ἔξοχὴν κολακευτικὰ διὰ τὸν λαὸν ἡμῶν. Ὁ Guys εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν περιηγητῶν, ὅστις προσεφώνησε τὴν νέαν Ἑλλάδα θυγατέρα τῆς κλασσικῆς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Τὸ ἔργον του διαπνέεται ὑπὸ θερμοτάτης συμπαθείας, ἀληθῶς δὲ συγκινητικὰ εἶναι ὅσα γράφει περὶ τῆς στερήσεως τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Βεβαίως ὅτι εὗρε τοὺς συγγρόνους Ἑλληνας ὁμοίους πρὸς ἐκείνους, οὓς εἰκονίζουσιν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκυδίδης. Εἶναι οὗτοι ἐπίσης καλοὶ ἔμποροι καὶ περιηγηταί, Ἐνακρέοντες καίπερ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων. «Ὁ ἑλληνικὸς λαός, λέγει ἐν σελ. 19,

¹ Βλ. αὐτόθι τ. I. ἐπιστ. α' σ. 2.

² Βλ. αὐτόθι τ. I. σ. 27.

³ Ἀναφέρει καὶ οὗτος τὸ ἐπικρατοῦν ἔθιμον τῆς συνοδείας τῆς οἰκοδομοποιίας κατὰ τὴν ἔξοδον ὑπὸ τῶν θερααινίδων (τ. I σ. 52).

⁴ Βλ. αὐτόθι τ. I σ. 117. Λίαν ἐνδιαφέροντα τὰ ὅσα γράφει περὶ τῆς ἱατρικῆς.

συνήθισε νὰ φέρῃ τὸ βάρος τῶν ἀλύσεων αὐτοῦ, σκιὰν μόνον ἐλευθερίας διατηρῶν, ἀφ' οὗτου ἐστερήθη τῶν συνηθειῶν του καὶ τῶν ἐορτῶν του. Ἄλλὰ, γνήσιος υἱὸς τῶν προγόνων αὐτοῦ, οὐδόλως ἀπέβαλε τὸ φιλελεύθερον φρόνημα. Ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Ἀθηναίων διαλάμπουσιν ἀκόμη σπινθηροειδῆ γενναιότητα καὶ τόλμη, κατὰ τὰς στιγμὰς δὲ αὐτὰς οἱ Ἕλληνες ἐπιστρέφουσιν εἰς ἑαυτούς». Ὁ Guys ἀπευθύνει παραμυθητικούς λόγους πρὸς τοὺς ὑποδούλους ὡς δυναμένους ν' ἀναμένωσι βοήθειαν λόγῳ τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος των, τονίζει δ' εἰς τοὺς Ἐθρωπαίους ὅτι πρέπει ν' ἀναλάβωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν.

Περαιτέρω ὁ Guys ἀπαριθμεῖ τὰς ἀρετὰς τῶν Ἑλλήνων, ὁμιλῶν περὶ τῆς λιτότητος, τῆς φιλεργίας, τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἀγνότητος τῶν ἡθῶν. Ἀνευρίσκει ὁμοῦς ἀντιθέτως εἰς αὐτοὺς καὶ ἱκανὰ ἐλαττώματα, ὡς τὴν ἀσάθειαν, τὴν φιλαργυρίαν, τὴν κενοδοξίαν. Ἐξ ἄλλου ἀποδίδει εἰς αὐτοὺς ζωηρότητα, ἐνεργητικότητα, θερμότητα, εἰς δὲ τὰς συζητήσεις εὐχέρειαν μὲν, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρογνωμοσύνην¹.

Κατὰ τὸν Ρωμανόν², ὁ Guys εὐρίσκεται ἐνταφιασμένος ἐν τῷ ἐν Ζακύνθῳ σωζομένῳ ναφῷ τῶν καθολικῶν τῆς Κεχαριτωμένης (Santa Maria delle Grazie) καὶ συγκεκριμένως παρὰ τὸ ἅγιον Βῆμα, ἐνθα καὶ ἐντετοιχισμένη ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή.

Οἱ Ἕλληνες, εὐγνωμονοῦντες τὸν ἐνθερμον φιλέλληνα, ἐπωνόμασαν τοῦτον Ἀθηναῖον πολίτην.

Εἶναι περιττὸν νὰ ἐξαρθῇ ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ ἐξαιρετικῶς πλουσίου εἰς περιεχόμενον καὶ μοναδικῶν εἰς τὸ εἶδος του ἔργου τοῦ Guys. Εἶναι, ὡς πλεῖστα προγενέστερα, συντεταγμένον ὑπὸ ἐπιστολιμαῖον τύπον, ἀποτελεῖται δ' ἐκ τεσσάρων ἐν ὄλῳ τόμων, ὧν οἱ δύο πρῶτοι ἀναφέρονται εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὁ τρίτος εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν Τούρκων, Ἑβραίων καὶ Ἀρμενίων³, ὁ δὲ τελευταῖος περιέχει ἡμερολόγιον περιηγήσεως ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν. Τὸ βιβλίον ἔφθασε τὴν τρίτην ἔκδοσιν, βελτιωμένην, καὶ ἐπηρευμένην εἰς εἰδήσεις περὶ Σμύρνης καὶ Ἀρχιπελάγους.

¹ Βλ. αὐτόθι τ. I σ. 93.

² Καρόλου Χόφφ, Γρατιανὸς Ζώρζης μεταφρ. Ἰωάννου Ρωμανοῦ (Κέρκυρα 1870) σ. 38 σημ. 3.

³ Βλ. αὐτόθι Ἐπιστ. 2α σ. 6.

De la Motraye, Voyages en Europe, Asie et Afrique. τ. 2, Haye 1772.

Οὗτος ἀπὸ τοῦ 1696 περιηγήθη τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ διαδρομὴ του ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πλουσιωτέρων, ἐπιμηκεστέρων καὶ πολισχιδεστέρων. Περιηγήθη πλεῖστα ἑλληνικὰ κέντρα τῶν νήσων, ἰδίᾳ τοῦ Ἀρχιπελάγους¹ καὶ τῆς στερεᾶς, ἐν οἷς τὴν Κύπρον, τὴν Σάμον, τὴν Πάτιμον², Ἐφεσον, Χίον, Σμύρνην³, κατέληξε δ' εἰς τὴν Κ/πολιν. Καὶ αὐτὸς, ὡς καὶ πάντες οἱ προηγούμενοι, πραγματεύεται διὰ πολλῶν περὶ τῆς Χίου⁴. Ἡ περιοχὴ αὐτῆς εἶναι εὐφορωτάτη, κατὰ χώραν εὐρίσκονται ὄχθρα τετραγωνικὰ οἰκοδομήματα, λιθόκτιστα, καλούμενα Πύργοι, περὶ τῶν ὁποίων εἶχον γράψαι καὶ ἄλλοι. Καὶ αὐτὸς πιστοποιεῖ τὰς ἐν Χίῳ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων ἀγαθωτάτας σχέσεις. Κατὰ πληροφροῦς τῶν αὐτοχθόνων δοξολόγων, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Χίῳ ἐκκλησιῶν ἦτο ἀληθῶς πρωτοφανῆς, ὅχι ὁμοῦς καὶ ἀπολύτως ἀπίστευτος, προκειμένου περὶ τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ νήσου πλουσίας, οἷα ἡ Χίος, ἀνερχόμενος δηλαδὴ εἰς 1100! Ἐκαστος δύναται νὰ φαντασθῇ τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν, ἣν θ' ἀνέδιδεν ἀνάμικτος ἡ συνολικὴ αὐτῶν κωδωνοκρουσία.

Χαριτολογῶν ὁ συγγραφεὺς προσθέτει ὅτι οἱ Χῖοι⁵ ἀπολαύουν μετὰ μεγίστης ἐλευθερίας (γνωστὸν εἶναι τὸ λεγόμενον *risus chius*) καὶ τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν, ἔξ ἀφορμῆς δὲ τοῦ φιλεόργου αὐτῶν ἐπεκτείνεται εὐρύτερον εἰς τὰς ἐορτὰς καὶ πανηγύρεις τῶν Ἑλλήνων, κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὴν τοῦ Πάσχα, ὁπότε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη⁶ ἐκδίδει εἰδικὸν «Χατισερίφ», ἐπιτρέπουσα τὴν ἀπεριόριστον δημοσίαν οἴνοποσίαν, τοὺς χοροὺς καὶ τὰ ὄσματα ἐν ταῖς πλατείαις καὶ ταῖς ὁδοῖς τῶν πόλεων, ὡς καὶ ἐν τοῖς περιχώροις, ἀκριβῶς ὡς συνήθιζον οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν.

Εἰς Χίον ὁ Motraye ἔλαβε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Σάμον⁷, οἰκουμένην ὑπὸ 14 χιλ. κατοίκων, ἀπάντων Ἑλλήνων, πλὴν

¹ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 189.

² Βλ. αὐτ. τ. I σ. 176.

³ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 177 καὶ σ. 385.

⁴ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 191.

⁵ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 194.

⁶ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 195.

⁷ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 196.

τοῦ διοικητοῦ (σούμπαση) καὶ δύο ἄλλων φορολογικῶν ὑπαλλήλων. Ὡς ἐν Χίω, οὕτω καὶ ἐν Σάμῳ ὁ περιηγητὴς κατέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ιερῆως, εἶχε δὲ τὴν τύχην νὰ συναντηθῆ καὶ μετὰ γαλλομαθοῦς Ξεναγοῦ, τῇ βοήθειά τοῦ ὁποίου περιηγήθη τὴν νῆσον. Φαίνεται ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν Χίον, ἡ ἐκεῖ αὐστηρότης τοῦ ὀρθοδόξου μοναχικοῦ βίου ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν ἐντύπωσιν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῆς τῶν καθολικῶν.

Διὰ Σμύρνης μετέβη τέλος εἰς Κ/πολιν¹ περὶ τὴν ὁποίαν ἐνδιατρίβει διὰ μακρῶν, περιγραφῶν ἐν πρώτοις τὰ δημόσια κτήρια, σχολεῖα, νοσοκομεῖα καὶ ἄλλα, ἰδιαιτέρως δὲ τὰ «χάνια», τὰ ἀθνητικώτερα μνημεῖα τῆς τουρκικῆς φιλοξενίας, λιθόκτιστα καὶ ἐστεγασμένα διὰ μολύβδου, ὡς ἄλλως τε ἐκτίζοντο καὶ τὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ τεμένη². Μερικὰ τῶν χανίων τούτων, ἀντὶ κλινῶν διαθέτουν στρωμνὰς ἐκ ψιάθου ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἡ ἴδρυσις αὐτῶν ἀρχεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰβραήμ, βεζύρου τοῦ Σουλεῦμάν τοῦ μεγαλοπρεποῦς³.

Ὁ Motraye πραγματεύεται ἐπίσης μετὰ λεπτομερειῶν περὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ βίου καὶ τῆς δικαιοσύνης τῶν Τούρκων, περὶ τῆς φιλοξενίας αὐτῶν, ὡς καὶ περὶ τῆς αὐστηρότητος αὐτῶν ἀπέναντι τῶν ξένων προξένων⁴.

Ὁ Motraye ἦτο ἀκριβολόγος περιηγητὴς καὶ καλὸς νομισματολόγος⁵ στερεῖται ὁμως τελείως τῶν ἐπαγωγῶν ἐκείνων δώρων, τὰ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον βεβαίως δὲν φθάνουσι μέχρις ἀλλοιώσεως τῆς πραγματικότητος, προσδίδουν μείζονα ἀξίαν εἰς τὰ περιηγητικὰ ἔργα διὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταταχθῆ εἰς τὴν πρώτην αὐτῶν

¹ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 199.

² Βλ. αὐτ. τ. I σ. 260.

³ Ἡ λέξις «han» ἢ «khan» εἶναι τουρκικὸς τίτλος, τὸν ὁποῖον ἀποκτήσας διὰ τοῦ πλοῦτου τοῦ Ἰβραήμ πρὶν γίνῃ βεζύρης τοῦ Σουλεῦμάν τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἔδωκεν καὶ εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ κτισθέντα φιλανθρωπικὰ ταῦτα καταλύματα. Βλ. αὐτ. τ. I σ. 261 καὶ De la Croix, *Abregé chronologique de l'histoire Othomane* τ. I σ. XVI. Ἡ λέξις khan ἢ chan σημαίνει τὸν πρίγκηπα παρὰ Τατάρους καὶ Πέρσας khan λέγεται ὁ ἄρχων. Βλ. ἀνωτέρω σ. 104.

⁴ Τὴν κατάχρησιν τῆς ἐλευθεροστομίας τῶν διερμενέων οἱ Τούρκοι, ἐφ' ὅσον ἀπέβαινε πρόξενος δυσαρσεσκειῶν εἰς αὐτούς, ἐτιμῶρουν διὰ ποινῆς παρεμφεροῦς πρὸς τὴν τῆς ἰσπανικῆς κινήμιδος (falaca). Ἰδιαιτέρως οἱ Τούρκοι εἶναι αὐστηροὶ ἀπέναντι τῶν διερμηνέων Ὀθωμανῶν ὑπηκόων.

⁵ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 462.

σειράν. Οὐχ' ἦττον ὁ μελετητὴς ἔχει ν' ἀποκομίσῃ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἱκανὰς νέας καὶ ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας.

*
**

Tournefort Pitton de, *Relation d'un Voyage au Levant*. τ. 2 Paris 1717.

Ὁ φυσιοδίφης Tournefort ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΔ' εἰς Ἑλλάδα καὶ Ἀσίαν χάριν βοτανολογικῶν παρατηρήσεων¹, τὰς ὁποίας ὁμως ἐπεξέτεινε καὶ εἰς γενικωτέρας τοιαύτας ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν χαρακτήρων τῶν κατοίκων, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐταξίδευσεν ἐν πρώτοις εἰς τὴν «περίφημον καὶ πασίγνωστον Κρήτην» (Candie), ἐκ τῆς κοινωνικῆς δὲ ζωῆς τῶν κατοίκων ταύτης ἔλαβεν εἰκόνας καὶ περιγραφάς². Ἀρχεῖται περιγραφῶν τὰ Χανιά ἔνθα κατοκοῦν 1500 Τούρκοι, 2000 Ἕλληνες, 50 Ἑβραῖοι καὶ 10-12 Γάλλοι ἔμποροι³, ἔπειτα δὲ τὸ παρακείμενον μοναστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος, περιλαμβάνον 50 μοναχοὺς καὶ ὅπερ εὐρίσκει ὡς τὸ ὠραιότερον μετὰ τὸ τοῦ Ἀρχαδίου⁴. Καὶ τὴν μονὴν τοῦ Ἀρχαδίου, γνωστὴν καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, ὁ Tournefort δὲν παρέλειψε νὰ ἐπισκεφθῆ, περὶ δὲ τῶν πλουσιῶν ἑγγείων εἰσοδημάτων αὐτῆς ποιεῖται εὐρὺν λόγον. Μετὰ ταῦτα ἐπεσκέφθη τὸ Ρέθυμον⁵, πόλιν πυκνοκατοικημένην ἐπὶ τῶν Ἐνετῶν, τότε ὁμως ἔρημον. Εἰς τὸν Χάνδακα⁶ ὁ πληθυσμὸς ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου τουρκικὸς, πλὴν

¹ Βλ. αὐτόθι εἰσαγωγή ὑπὸ De Fontenelle σ. liii. Ὁ κόμης De Ronchartrain ἐπρότεινε εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας ν' ἀποστείλῃ εἰς τὰς ξένας χώρας ἀνθρώπους ἱκανοὺς, ὅπως καταγράψωσι παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φυσιογνωσίας, ἀρχαίας καὶ νέας γεωγραφίας. Ὁ Λουδοβίκος ἀπέστειλε δύο ἀνθρώπους ἀνίσου ἀξίας: τὸν Tournefort καὶ Paul Lucas. (*Vivien, Asie Mineure* τ. I σ. 44).

² Αὐτ. τ. I σ. 19.

³ Αὐτ. τ. I σ. 20.

⁴ Αὐτ. τ. I σ. 51.

⁵ Αὐτ. τ. I σ. 36.

⁶ Χάνδαξ, κατὰ τὸν Σκυλίτην, σημαίνει ὀχύρωμα· ἄλλοι τινὲς ἔλαβον τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ Candida, ὡς ὠνόμασε τὴν πόλιν ὁ Μοροζίνης. Κατὰ τὸν Στ. Ξανθοῦδιδην τὸ ὄνομα Χάνδαξ προήλθεν ἐκ τῆς τάφρου, ἣν, κατὰ τὸ 324, ὤρουσαν οἱ Ἀραβες εἰς τὴν παραλίαν, ὁπόθεν ὀρμώμενοι ἐγένοντο κύριοι ὅλης τῆς νήσου. Ἡ τάφος ὠνομάσθη ἀραβιστὶ χαντακ καὶ ἐξ αὐτοῦ Χάνδαξ τῶν Βυζαντινῶν. Βλ. αὐτ. τ. I, σ. 40.

800 Ἑλλήνων, 1000 Ἑβραίων ὡς καὶ 200 Ἀρμενίων, τριῶν ἕως τεσσάρων οἰκογενειῶν Γάλλων καὶ δύο καπουκίνων¹.

Ὁ Tournefort μελετᾷ παραλλήλως καὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν τῶν Τούρκων. Οὗτοι διάγουν ἐν ὀκνηρίᾳ, τρώγοντες ὄρουζαν, πίνοντες ὕδωρ καὶ καφὲν καὶ καπνίζοντες ναργιλέν· ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ σύνολον τῶν ἀπολαύσεών των². Ἐλάχιστοι ἔξ αὐτῶν ἀσχολοῦνται εἰς πνευματικωτέρας ἀσχολίας, μελετῶντες τὸ Κοράνιον καὶ ἀναδιφῶντες τὰ χρονικά τοῦ κράτους των.

Μετὰ τὴν Κρήτην προσοριζοῦται εἰς Κίμωλον, καλουμένην *Argentière* ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀνεκαλύφθησαν ἐν αὐτῇ μεταλλεῖα ἀργύρου. Ἡ νῆσος, ἀρχομένης τότε τῆς καταστολῆς τῆς πειρατικῆς δράσεως, εἶχεν ἀποβῆ πτωχή, καθ' ὅσον ἠρημώθη ἀπὸ τῶν ἐκεῖ φωλευόντων πειρατῶν, οἱ ὅποιοι διεσπάρηζον εἰς ἀκολάστους σπατάλας τοὺς καρπύς τῶν λεηλασιῶν των. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τινες τῶν ἐντοπίων γυναικῶν μετεἶχον τῶν πολυδαπάνων τούτων εὐωχιῶν. Οἱ κάτοικοι τῆς Κιμώλου καὶ τῆς Μήλου³, ἦν ἐπισκέφθη ἀμέσως κατόπιν, νοσταλγοῦσι, κατὰ τὸν Tournefort, τοὺς Γάλλους πειρατάς, διότι ἐκράτουν τοὺς Τούρκους ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς συνέσεως⁴. Τὸν λιμένα τῆς Μήλου ὁ Tournefort εὐρίσκει ὡς τὸν μεγαλύτερον⁵ καὶ ὠραιότερον τοῦ Ἀρχιπελάγους. Οἱ ἐκεῖ καπουκῖνοι κατέχουν ὠραιότατην ἐκκλησίαν, ἀνεγερθεῖσαν καὶ διὰ χρηματικῆς συμβολῆς τῶν πειρατῶν, οἵτινες ἐβοήθησαν εἰς τοῦτο τοὺς πάντοτε πένητας καπουκίνους. Ἐξαιρέσει τοῦ κατῆ, ἡ νῆσος κατοικεῖται ἀνεξαιρέτως ὑπὸ Ἑλλήνων, Ἑλληνας δὲ εἶναι καὶ αὐτὸς ὁ φορολογικὸς ὑπάλληλος (βοεβόδας). Τὴν Μήλον διοικεῖ παρὰ τῷ κατῆ καὶ Ἐπιτροπή, οἱ ἐκ τῆς ὁποίας ἐξερχόμενοι καλοῦνται *Primate* ἢ *Vechiardi*, ἐνώπιον δὲ τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης εἰσάγονται εἰς πρῶτον δικαστηριακὸν βαθμὸν αἱ μεταξὺ τῶν κατοίκων διαφοραί. Ἡ δ' ἔφεσις ἠσκειτο καὶ πάλιν ἐνώπιον τοῦ Κατῆ, ἀλλ' οὗτος ὑπέκειτο καὶ τότε εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῆς Ἐπιτροπῆς (*Epritropi*), ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀντικατάστασίν του, παρὰ τοῦ Κατῆ τῆς Χίου.

¹ Αὐτ. τ. I σ. 41.

² Αὐτ. τ. I σ. 19.

³ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 150.

⁴ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 151.

⁵ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 158.

Ταῦτα πάντα ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου τοῦ Tournefort, ἔκτος 40 σελίδων, αἵτινες εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὰ Στενά τῶν Δαρδανελίων καὶ τὴν Κων/πολιν¹. Ὁ δεῦτερος τόμος δὲν ἐνδιαφέρει τὸ θέμα ἡμῶν, καθ' ὅσον περιλαμβάνει περιγραφὴν περὶ τῆς διοικήσεως τῶν Τούρκων, τῶν ἐθίμων αὐτῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων².

Ἡ περιήγησις τοῦ Tournefort διήρκεσεν ἐπὶ διετίαν, μετὰ τὴν ὁποίαν, ἐπανελθὼν εἰς Γαλλίαν, ἐπεξεργάσθη καὶ ἐξέδωκε τὰς παρατηρήσεις του ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν εἰς δίτομον περιηγητικὸν σύγγραμμα, κοσμούμενον ὑπὸ πλήθους εἰκόνων φυτῶν καὶ θαλασσιῶν

¹ Αὗται ὅμως ἠρванίσθησαν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Gyllius, διότι ὁ Tournefort δὲν παρέμεινεν ἐν Κ/πόλει πλέον τῶν 15 ἡμερῶν (*Vivien, Asie Mineure* τ. 1 σ. 59).

² Μετὰ τοῦ Tournefort συνεταξίδευσεν καὶ ὁ Paul Lucas, ἱατρός, ἀρχαιοσυλλέκτης, νομισματολόγος (*De la Motraye, Voyage*, τόμ. Α', σελ. 295), ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις συνέγραψε «*Voyage dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macedoine et l'Afrique*». (A la Haye, τομ. 2. Ἡ β' ἔκδοσις ἐγένετο ἐν Amsterdam τῷ 1714).

Οὗτος μεταβαίνων εἰς Παλαιστίνην ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ πειρατῶν παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Μορέως, μετηνέχθη ὅμως ὑπὸ τοῦ γενναιοῦ ἄρχηγου αὐτῶν εἰς Ζάκυνθον (αὐτ. τ. 2ος, σελ. 185), ὅπου ἀπλευθερώθη.

Ὀλίγιστα ἐν τῷ πρῶτῳ τόμῳ τοῦ ἔργου του (αὐτ. τόμ. 1ος σελ. 142) ἀφορῶσι τὰς ἑλληνικὰς νήσους Ἰκαρίαν καὶ Κύπρον. Περιγράφει τοὺς ναοὺς, τὰς οἰκίας καὶ τοὺς κήπους τῆς πρώτης, τὴν δὲ Κύπρον ἀποκαλεῖ τὴν ὠραιότεραν νῆσον τῆς Μεσογείου, ἐπαινῶν τοὺς ἐξόχους τὴν γεῦσιν οἴνους τῆς, διατηρουμένους ἐπὶ 50 ἕως 60 ἔτη, ὡς καὶ τὸν βάμβακα καὶ τὴν μεταξοβιομηχανίαν αὐτῆς, ἅτινα ἀποτελοῦν τὸ κύριον ἐμπόριον μετὰ τῶν Εὐρωπαίων. Ἀναφέρει ἐπίσης φήμας περὶ μεταλλικῶν κοιτασμάτων ἐν Κύπρῳ, ὧν δήθεν οἱ Τούρκοι ἀπαγορεύουν τὴν ἐκμετάλλευσιν. Ἐλάχιστα ἐπίσης παραθέτει περὶ Ρόδου (τόμ. β', σελ. 116), Κερκύρας (τόμ. β', σελ. 203), Χίου, Μυτιλήνης (τόμ. β', σελ. 120). Ἐπὶ πλέον συνέλεξε μέταλλα, νομίσματα καὶ ἀρχαιότητας διὰ τὸ σπουδαιότερον τοῦ βασιλέως.

Ὅθεν ὁ Lucas δὲν ἀποτελεῖ πηγὴν διὰ τὸ ἡμέτερον θέμα, τιθέμενος ἐνταῦθα ἐν ὑποσημειώσει διὰ λόγους ἀπλῆς χρονικῆς συναφείας τοῦ ταξιδίου του (1688-1689) μετ' ἐκείνου τοῦ Tournefort, καὶ ὅπως καταδειχθῆ ἡ μεταξὺ τούτων διαφορά.

Ἄλλὰ καὶ ὡς περιηγητικὴ πηγὴ διὰ τὰς περὶ Ἀνατολῆς πληροφορίας του ὁ Lucas οὐδὲν παρουσιάζει τὸ ἀξιοσημείωτον, ἀντιγράφων τοὺς πρὸ αὐτοῦ (*Nointel, Des-Hayes, Spon*) καὶ μὴ ἐπιδιώκων τὴν αὐτοψίαν, διὸ καὶ ὑπὸ τῶν κριτικῶν του χαρακτηρίζεται μᾶλλον ὡς μυθογράφος, ἐπιπόλαιος διαστρεβλωτῆς τῆς ἀληθείας, ἐλάχιστος πρωτότυπος (*Vivien, As. Min.* τ. II, σελ. 49).

όντων, εκδοθέν ὡς παράρτημα τῶν «Στοιχείων τῆς Βοτανικῆς» αὐτοῦ¹, Ὁ πρῶτος τόμος ἐδημοσιεύθη ζῶντος αὐτοῦ ὁ δὲ δεύτερος (1717) μετὰ θάνατον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χειρογράφων του.

Ὁ Tournefort κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων περιηγητῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὁ πλοῦτος τῶν παρατηρήσεών του ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν ἀκριβειαν αὐτῶν. Ὁ Sonini γράφει περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶναι μεστὸς γνώσεων καὶ αἰσθητικῶν παρατηρήσεων καὶ ὑπόδειγμα ὕφους διὰ τοὺς περιηγητὰς συγγραφεῖς.

Ὁ Tournefort ἀποτελεῖ πηγὴν² ἰδίᾳ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον, αἱ ἀπέναντι τοῦ ὁποίου διαθέσεις του εἶναι τοῦλάχιστον ἀμερόληπτοι. Περισσότερον ἀπὸ τὴν μόρφωσιν, τὴν πράγματι σχεδὸν ἀνύπαρκτον, τονίζει τὰς ἀρετὰς τῆς ἐλεημοσύνης καὶ φιλοξενίας, τῶν ὁποίων ἔλαβε πλουσιοπάροχον πείραν.

* *

Du Mont, Nouveau Voyage du Levant, contenant ce qu'il a vû de plus rémarquable en Allemagne et Turquie. Haye 1694.

Ὁ Du Mont διαφημίζει τὸ βιβλίον του, ὡς περιέχον περιέργους, ἀλλ' ἀληθεῖς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῖνας περὶ πασῶν τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, τόσον ὡς πρὸς τὰ ἥθη καὶ συνηθείας τῶν λαῶν, τὰς κυβερνήσεις καὶ τὴν θρησκείαν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ νέαν ἱστορίαν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα.

Ἐκ τῶν τεσσάρων βιβλίων τοῦ Du Mont τὸ δεύτερον ἀφιεροῦται εἰς περιγραφὴν τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους, Χίου, Δῆλον (Sdilles) κ. ἄ., ὡς καὶ εἰς τὰς νήσους Κῶ, Ρόδον καὶ Κύπρον³. Ἡ Χίος παρουσίασεν εἰς τὸν Du Mont ὄψιν πλήρους χριστιανικῆς πόλεως. «Ἐὰν δὲν ἐβλεπον, γράφει, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τουλπάνια ἐπὶ τῶν κεφαλῶν, δὲν θὰ ἐνόμιζον ὅτι εὐρισκόμην ἐν Τουρκίᾳ»⁴.

Ἐν Χίῳ⁵, βεβαίῳ καὶ ὁ Du mont ὅτι εὔρε τὸ μὲν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῶν χριστιανῶν περὶ τὴν ἄσκησιν τῶν θρησκευτικῶν καθη-

¹ Ἀλεξ. Καράλη, Περιηγηταὶ (Ἐβδ. 1886) σ. 417.

² Βλ. αὐτ. τ. I, ἐπιστ. III σ. 97.

³ Βλ. αὐτόθι σ. 216.

⁴ Βλ. αὐτόθι σ. 217.

⁵ Περὶ τῆς μαστίχης αὐτῆς, ὡς καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπαγορεύσεως τῆς πωλήσεως ταύτης εἰς τοὺς ξένους, γράφει διὰ μακρῶν (σ. 219).

Εἰκ. 42. Ἕλλην χωρικός (Nicolay, voy. fo. 17).

κόντων και την τέλεσιν τῶν λειτουργιῶν, τὸ δὲ τὴν κατοχὴν πλείστων ἄλλων προνομιῶν χορηγηθέντων ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' πρὸς ἀνταμοιβὴν τῆς ἐκουσίας των ὑποταγῆς.

¹ Αναφέρει ὁ συγγραφεὺς και τὸ περίεργον, τῆς ἐν Χίῳ, κατ' ἀπομίμησιν τῶν χριστιανῶν τελέσεως ὑπὸ τῶν Τούρκων χριστιανικῶν λειτουργιῶν, ὡς και τῆς προσφορᾶς ἀναθημάτων εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς πρὸς θεραπείαν αὐτῶν ἢ οἰκείων των ἀπὸ διαφόρων ἀσθενειῶν¹. Ἡ κοινὴ δεισιδαιμονία², λέγει, εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐνώσῃ Τούρκους και Χριστιανοὺς εἰς κοινὴν εὐλάβειαν³.

⁴ Ὡς πρὸς τὸ ἐνδύμα τῶν Χίων γράφει, ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ἡ νῆσος ὑπετάγη εἰς τοὺς Τούρκους, οἱ κάτοικοι ἐνδύονται κατὰ τὸν γαλλικὸν συρμὸν τῆς τότε ἐποχῆς⁴, διατηρηθέντα ἀπαράλλακτον!

⁵ Δι' ὀλίγων γραμμῶν πραγματευθεὶς ὁ Du Mont περὶ τῆς Κῶ και τῆς Ρόδου⁵ (ἰδίᾳ περὶ τοῦ Κολοσσοῦ αὐτῆς), ἔρχεται εἰς Κύπρον. Ἡ πλουσία εἰς γεωργικὰ προϊόντα και ἀνθοκήπους νῆσος κατοικεῖται τόσον ὑπὸ χριστιανῶν, ὅσον και ὑπὸ μουσουλμάνων⁶.

⁷ Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον⁷ προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς κυρίως τὸ δ' βιβλίον (σ. 331-396), περιλαμβάνον τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, χοροὺς, γάμους, ἀντιλήψεις περὶ παρθενίας και ἐνδυμασίαν⁸.

¹ Βλ. αὐτόθι σ. 220.

² Βλ. αὐτόθι σ. 174. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἀναντιρρήτως οἱ πλέον δεισιδαίμονες ἄνθρωποι τοῦ κόσμου.

³ Βλ. αὐτόθι σ. 223.

⁴ Βλ. αὐτόθι σ. 226.

⁵ Βλ. αὐτόθι σ. 233.

⁶ Βλ. αὐτ. σ. 235.

⁷ Καθ' ὅσον τὸ γ' βιβλίον (264-330) ἀφιερῶται εἰς τὰ ἥθη διοίκησιν, θρησκευτικὰς δεισιδαιμονίας, χαρακτηρισμὸν, γυναιοφιλίαν και δικαιοσύνην τῶν Τούρκων.

⁸ Οἱ Ἕλληνες διέφερον τῶν Τούρκων και ἐξωτερικῶς (Βλ. ἀνωτέρω σ. 106). Οὐδέποτε ἐτόλμων νὰ φέρωσι τουλπάνιον λευκὸν ἢ ἴσον κατὰ τὸ μῆκος και κατὰ τὸ πλάτος πρὸς τὸ τουρκικόν. Τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων ἦτο κυανοῦν, μικροῦ σχήματος, περιτυλίσσον δις ἢ τρις ταύτην, ἐπ' αὐτοῦ δὲ σκοθφορ εἰρηθρός (σ. 333). Ἀντὶ ἐνδύματος (veste), ἔφερον βραχὺ ὑποκάμισον ἀνοικτὸν ἔμπροσθεν, περισκελίδα μέχρι τῶν γονάτων και ὑποδήματα ἐρυθρά, ἐνῶ τὰ τῶν Τούρκων ἦσαν κίτρινα. Οἱ πλούσιοι Ἕλληνες ἀπηλλάσσοντο τῶν περιορισμῶν τούτων και ἐνεδύοντο ὡς οἱ Τούρκοι. Μόνον ὡς πρὸς τὸ πράσινον χρῶμα οἱ Τούρκοι ἦσαν ἄκαμπτοι, ἀπαγορευόντες ὅπωςδῆποτε τὴν

Ὁ Du Mont¹ ἐνδιατρίβει και περὶ τὸν βίον τῶν Ἑλληνίδων, τὸ φιλέοργον και τὸ φιλόρεσκον αὐτῶν.

² Αναγράφει ἐπίσης σὺν τοῖς ἄλλοις περὶ τοῦ τρόπου τοῦ γαιρετισμοῦ τῶν Ἑλλήνων και τῆς συνηθείας, ὅπως καθ' ἑδὼν ὁ σύζυγος προηγῆται, ὀπισθεν δ' αὐτοῦ κατὰ σειρὰν ἀκολουθοῦν ἡ σύζυγος και αἱ θυγατέρες³.

⁴ Ἐτερος σταθμὸς τοῦ ταξιδίου τοῦ συγγραφέως ἐπῆρξεν ἡ Μήλος· αὕτη, ἔξ ὀλοκλήρου ἑλληνικὴ νῆσος, στερεῖται τουρκικῆς φρουρᾶς και οἱ καταφθάνοντες πειραταὶ ἔχουν ἐλευθέρην τὴν εἴσοδον και τὴν συναλλαγὴν μετὰ τῶν Μηλίων ἐμπόρων. Τὰ αὐτὰ συμβαίνον και ἐν τῇ Ἀντιμήλῳ⁴, ἐνθα αἱ γυναῖκες πρὸς διατροφὴν τῶν οἰκογενειῶν των ἀσκοῦν τὸ ἐμπόριον τοῦ ἔρωτος μετὰ πειρατῶν και πλουσιῶν ἐμ-

χρήσιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ἀνδρῶν τε και γυναικῶν. Αὐταὶ κατὰ τὰ λοιπά, ἔξαιρέσει τῶν πλουσιωτέρων, ἀκολουθοῦσάν τὸν γαλλικὸν συρμὸν, ἐνεδύοντο ὡς αἱ τούρκισσαι (Περὶ τοῦ ἐνδύματος τῶν Ἀθηναίων βλ. Spon, Voy. de la Grèce τ. II σ. 138).

⁵ Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω τριῶν περιηγητῶν Guilletière, Guys και Stephanopoli, οἵτινες εἶναι οἱ εἰδικώτεροι τῆς Ἑλλάδος λαογράφοι, ὑπάρχον και πολλοὶ ἄλλοι, πρὸ αὐτῶν και μετ' αὐτοὺς, ἀνήκοντες εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν: Τοιοῦτος ὁ Pellegrin (Relation du Voyage dans le Royaume de la Moré, Marseille 1722). Οὗτος γράφει ὅτι, παρὰ τὴν ὀλιγοχρόνιον διαμονὴν του ἐν τῷ Μορέᾳ, θὰ προσπαθῆσῃ νὰ δώσῃ εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ ὡς σύγχρονος τοῦ τουρκο-ενετικοῦ πολέμου (1715), περὶ οὗ ὄντως ποιεῖται λόγος εὐρὺν και διεξοδικῶν. Ἐκκινήσας ὁ Pellegrin ἐκ τῆς Μασσαλίας ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Μεθώνην και ἐκεῖθεν μεταβαίνει εἰς Κορώνην. Προσπαθεῖ νὰ δώσῃ πιστὴν εἰκόνα πάντων τῶν λαῶν τοῦ Μορέως, Τούρκων, Ἑλλήνων και Φράγγων. Ποιεῖται πολλὰς και ἀξιολόγους παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῶν Τούρκων και Ἑλλήνων. (Αὐτ. σ. 26). Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀποσπᾷ τὴν συμπάθειαν και τὴν ἀγάπην τοῦ Pellegrin. «Οἱ Ἕλληνες, γράφει, οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας ἐκυριάρχησαν και ἔδωσαν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀρίστους νόμους, εἶναι τῶρα δοῦλοι βαρβάρου ἀσιατικοῦ λαοῦ». Ὁ Pellegrin, περιηγήθη τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ Μορέως, τὴν Τρίπολιν, Ναύπλιον, Ἄργος, πρὸς τούτοις δὲ και τὴν Μ. Ἀσίαν, ἔξ ἧς ἐπανακάμπτον εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐπεσκέφθη ἐκ νέου τὸν Μορέαν. Κατὰ τὸν Chateaubriand, (Itinéraire, εἰς σ. 95) ὁ Pellegrin ὑπῆρξε μικρᾶς μορφώσεως, και ὡς ἐκ τούτου τὸ ἔργον του (συνονθύλαμα 183 σελίδων) ἐλάχιστα ἐφελκεί τὸ ἐπιστημονικὸν διαφέρον. Ἡ μοναδικὴ ἀξία τοῦ ταξιδίου τούτου ἔγκειται εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ τουρκο-ενετικοῦ πολέμου.

¹ Βλ. αὐτ. σ. 337.

² Βλ. αὐτ. σ. 394.

πόρων. Τελευταῖος σταθμὸς τοῦ Du Mont ὑπῆρξεν ἡ Ζάκυνθος, περὶ τῶν θαυμασίων οἴνων τῆς ὁποίας ποιεῖται εὖφημον μνεῖαν.

Ὡς ἐν τῷ προλόγῳ γράφει, μετριοφρόνως βέβαια, ὁ Du Mont δὲν ἀπαιτεῖ συγγραφικὰς δάφνας διὰ τὸ ἔργον του, καθ' ὅσον ἐδημοσίευσε τοῦτο ὑποχωρῶν εἰς ἐπιμόνους παροτρύνσεις τῶν φίλων του. Οὐχ ἦττον ἀπονέμομεν μεγάλην ἀξίαν εἰς τοῦτο, κατατάσσοντες αὐτὸ εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν, ἕνεκα τῶν πολυμερῶς ἀπηκριβωμένων παρατηρήσεών του καὶ τῶν πλουσιωτάτων περὶ Ἑλλήνων εἰδήσεων. Ἐξ ἄλλου τὸ βιβλίον κοσμεῖται δι' εἰκόνων χαρακτηριστικῶν τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων¹. Διὰ πάντα ταῦτα τὸ ἔργον ἀνευπλώθη πλειστάκις, (1686, 1694, 1711, 1713, 1811).

* *

Stephanopoli² (Dimo et Nicolo), Voyage en Grèce, τ. 2. Paris 1799.

Οἱ Stephanopoli, καταγόμενοι ἐκ Μάνης, εἶχον μεταναστεύσει εἰς Κορσικὴν, ἔνθα ἐγεννήθησαν καὶ οἱ συγγραφεῖς τοῦ παρόντος ἔργου. Ὁ Δῆμος Stephanopoli, μελετῶν τὰ θαλάσσια φυτὰ, ὡς φυσιοδίφης καὶ χάριν τῶν θεραπευτικῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων, ἀπεφάσισε

¹ Ὡς ἐν σελ. 316, ἔνθα ὑπάρχει εἰκὼν τῆς διαπομπέσεως γυναικὸς ἀσέμνου ἐν Τουρκίᾳ, ἐν σελ. 334 ἑλληνικῶν χορῶν καὶ ἐν σελ. 388 εἰκὼν θριάμβου ἀλλαξοπιστήσαντος χριστιανοῦ.

² Ὁ André Grasset Saint-Sauveur (Voyage historique, littéraire et pittoresque, τ. 3. Paris 1799-1800), διατελέσας πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Κερκύρα, Ζακύνθῳ καὶ Λευκάδι, εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσῃ τὰ κατὰ τόπους περιέργα ἐθίμα τῶν Ἑπτανήσιων καὶ τὰ προϊόντα τοῦ ἐδάφους.

Τὸ βιβλίον τούτου ἀρχεται ἀπὸ τῆς συνοπτικῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας· κατόπιν δὲ λεπτομερῶς ὁμιλεῖ περὶ ἐκάστης τῶν ὑπολοίπων νήσων. Περὶ τῆς Κεφαλληνίας γράφει ἐξόχως ἐνδιαφέροντα. (βλ. αὐτ. τ. III σ. 99). «Ἡ Κεφαλληνία, λέγει, παρέχει πολλοὺς στρατηγούς μετὰ μοναδικῶν στρατιωτικῶν, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶν προσόντων. Οἱ Κεφαλλῆνες διακρίνονται διὰ τὴν φιλοξενίαν καὶ τὸ φιλαπόδημον». Ἐπαινεῖ τὴν φιλεργατικότητα τῶν Κεφαλλήνων καὶ τὴν ἰκανότητα αὐτῶν διὰ πᾶσαν τέχνην καὶ ἐπιστήμην.

Παρέχει ἐπίσης πολλὰς εἰδήσεις περὶ τῶν Κυθῆρων (βλ. αὐτ. τ. III σ. 330), εἰς τοὺς γείτονας σκοπέλους τῶν ὁποίων ἠγκυροβόλουν κατὰ τὸ πέρας πειραταὶ ἐκ Μάλτας, οἵτινες πολλάκις ἀφήρπαζον ἐν ὄρῳ ἀνάγκης καὶ τὰ ποίμνια τῶν Κυθηρίων, τὰ βόσκοντα ἐπὶ τῶν πλησίον κειμένων νησιδρίων, ἔνθα ἐνήδρευον διὰ τὰ ἐκεῖθεν διερχόμενα ἐμπορικὰ πλοῖα.

νὰ περιηγηθῆ τὴν Ἑλλάδα πρὸς συλλογὴν ἐλμινθοβοτάνου³ (lemnithohortum), ἔξ οὗ ἔβριθον αἱ ἄκται τοῦ Ἴονίου πελάγους. Τὸν σκοπὸν τοῦλάχιστον τοῦτον διέσχυρίσθη, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἄδειαν τῆς περιηγήσεώς του, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησε τῷ 1797 καὶ 1798 καὶ κατόπιν τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὴν Γαλλίαν, μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου. Οὕτως, ὡς ἀρχηγὸς δῆθεν βοτανικῆς ἀποστολῆς, κατηυθύνθη εἰς Μάνην, ἵνα κατ' ἐντολὴν τοῦ Ναπολέοντος⁴ μεθ' οὗ εἶχε συναντηθῆ ἐν Μιλάνῳ⁵, καλλιεργήσῃ ἐν αὐτῇ τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα.

Περιγράφων τὴν Ἑπτανήσον ὁ Stephanopoli, ἐξαιρεῖ τὴν ὑπὸ τοὺς Γάλλους ἀκμὴν καὶ ἐλευθερίαν αὐτῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐνετοκρατίαν⁶. Ἐκ Ζακύνθου οἱ Stephanopoli ἔπλευσαν πρὸς τὴν Μεθώνην, διαφυγόντες δὲ καθ' ὁδὸν πειρατικὴν ἐπιδρομὴν⁷ ἀφίχθησαν εἰς τὰ Κύθηρα καὶ μετὰ ταῦτα εἰς Μάνην, ἃν καὶ ἔμαθον ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχον προειδοποιηθῆ⁸ περὶ τοῦ πραγματικοῦ σκοποῦ τοῦ ταξιδίου των, προσορμισθέντες εἰς Γύθειον (Μαραθωνῆσι)⁹.

Εἰς τὸ καθ' αὐτὸ οὐσιῶδες μέρος τοῦ βιβλίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Stephanopoli ἡ ἐν Μάνη διαμονὴ αὐτοῦ. Περιγράφει κατὰ τὰς ἀφηγήσεις τῶν ἔγχωρίων τὰ κατορθώματα αὐτῶν καὶ τὴν ἀφελῆ αὐτῶν ἀρχαιολατρείαν, μετ' ἰδιαιτέρου δ' ἐνθουσιασμοῦ τὰ αἰσθήματα καὶ δὴ τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν¹⁰, «ἐπανερχομένων, ὡς λέγει, ἐκ τῆς μάχης, ὡς εἰ ἐκ θήρας». Περαιτέρω γίνεται λόγος γενικῶς περὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῆς Μάνης, τῶν κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Μανιατῶν¹¹ ὡς καὶ τῶν κατὰ τὸν γάμον καὶ τὴν ταφήν¹² κ. λ. π., πάντα δὲ ταῦτα ἐν συγκρί-

³ βλ. Αὐτόθι τ. I σ. 1, 2.

⁴ Ὁ Ναπολέων εἶχεν ἐφοδιάσει αὐτοὺς καὶ δι' ἰδιοχείρου ἐπιστολῆς πρὸς τὸν μπέην τῆς Μάνης (ἀπόσπασμα δὲ ταύτης βλ. αὐτ. τ. I σ. 188).

⁵ βλ. αὐτ. τ. I σ. 75 καὶ 188.

⁶ βλ. αὐτ. τ. I σ. 88-90.

⁷ βλ. αὐτ. τ. I σ. 98.

⁸ βλ. αὐτ. τ. I σ. 153.

⁹ βλ. αὐτ. τ. I σ. 178.

¹⁰ βλ. αὐτ. τ. I σ. 287.

¹¹ βλ. αὐτ. τ. I σ. 291, 298. Ὁ δεῦτερος τόμος περιέχει τὴν περιγραφὴν τῶν ἡθῶν τῆς Μάνης μέχρι τοῦ 42ου κεφαλαίου.

¹² βλ. αὐτ. τ. II σ. 1-13.

σει πρὸς τὰ ἐν τῇ Κορσικῇ¹ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν διατηρηθέντα. Μετὰ ταῦτα οἱ Stephanopoli ἐπέστρεψαν εἰς Γαλλίαν, ἔνθα ὑπέβαλον ὑπομνήματα περὶ Μάνης, Ἀλβανίας καὶ καθ' ὅλου τῆς Ἑλλάδος².

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἡμῶν, τὸ ἔργον τῶν Stephanopoli περιέχει πολλὰ χρήσιμα στοιχεῖα, ἰδίως λαογραφικά. Ἐμφανῆς εἶναι ὁ μυθιστορηματικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ, καὶ δὴ εἰς τὰ μέρη ὅπου διηγεῖται προσωπικὰς αὐτοῦ αἰσθηματικὰς περιπετείας. Μετ' ἐπιφυλάξεως ἐπίσης πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι τὰ ὅσα λέγονται περὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι τῶν Γάλλων,³ καθ' ὅσον ἀποτελοῦν μᾶλλον κολακευτικὰ στοιχεῖα, ἄρεστὰ εἰς τὸν ἀποστείλαντα αὐτοὺς Μ.Ναπολέοντα⁴.

Κατὰ τὸν Rouqueville⁵, οἱ Stephanopoli εὔρον εἰς τὴν Μάνην παλαιὰ πάθη καὶ οὐδὲν τὸ εὐνοϊκὸν ὅπως «ριζοβολήσῃ τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας». Καὶ ὁ Chateaubriand ἀποδοκιμάζει τὰ πρὸς τοὺς Μανιάτας ἐγκώμια τῶν Stephanopoli⁶, καθ' ὅσον θεωρεῖ τὸν λαὸν τῆς Μάνης ἐσμὸν ληστῶν, σλαβικῆς καταγωγῆς, οὐδεμίαν ἔχοντα σχέσιν πρὸς τοὺς ἀρχαίους Σπαρτιάτας καὶ πρὸς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας τῆς Λακεδαιμόνου.

Ὁ Lovinesco⁷ ἀντιθέτως θεωρεῖ τὸ ταξίδιον τῶν Stephanopoli ὡς ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον, ἀκριβῶς διότι πιστεύει ὅτι τοῦτο δει-

¹ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 291-3.

² Ἐκ τούτων ἐδημοσιεύθησαν τὰ μὴ ἔχοντα πολιτικὴν σημασίαν, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἀπόκεινται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ὁ Legrand εὔρε ταῦτα ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀξιόλογα. Περὶ Stephanopoli βλ. βιβλ. Ἀναστ. Γούδα, Παράλληλοι βίοι, τόμ. 8ος σελ. η'. Γ. Παπαδοπούλου, Χρονογραφία περὶ τῶν ἐν Μάνη Στεφανοπούλων (1826). Δημ. Στεφανοπούλου, Précis historique de la maison imperiale des Comnènes. Νικ. Στεφανοπούλου, Histoire de la Colonie grecque établie en Corse (1826). Πατρικίου Στεφανοπούλου, Histoire des Grecs en Corse. Σπυρ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων, Β' σελ. 396.

³ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 111, 179.

⁴ Οἱ Stephanopoli ἔμελλον νὰ συνεχίσωσι τὸ ταξίδιον των πρὸς τὰς νήσους Ὑδραν, Σπέτσας καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας, σκοποῦντες νὰ μελετήσωσι τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὁ μπῆς τῆς Μάνης ἀπέτρεψεν αὐτοὺς, παραστήσας εἰς αὐτοὺς διὰ μελανῶν χρωμάτων τὰς δυσχερείας. Κατὰ τὸν Καράλην (σ. 453), μέρος τοῦ ταξιδίου τῶν Stephanopoli μετεφράσθη ἑλληνιστὶ ἐν τῇ ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένῃ Ἑθνικῇ Ἐπιθεωρήσει.

⁵ Βλ. Voyage en Grèce τ. V σ. 572.

⁶ Βλ. Chateaubriand, Itinéraire, Εἰς. σ. 98.

⁷ Βλ. Lovinesco, Voy. Fr. σ. 11.

κνύει τὴν ἀπήχησιν, ἣν εἶχον οἱ λόγοι τοῦ Βοναπάρτου εἰς τὴν καταδυναστευομένην ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων.

* *

Ambroise Firmin Didot, Notes d'un Voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817, Paris 1821.

Υἱὸς τοῦ ποιητοῦ καὶ δοκίμου ἑλληνοιστοῦ Firmin Didot, περιφήμου δὲ ἰδρυτοῦ τῆς τυπογραφίας (στερεοτυπίας), ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ διάπυρον πάθος πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐκαλλιέργησε δὲ ταῦτα ὑπὸ τὴν κατεύθυνσιν τῶν Boissonade, Thurot καὶ τοῦ μεγάλου Κοραῆ, εἰς ὃν καὶ ἀφιερώνει τὰς ταξιδιωτικὰς του σημειώσεις. Περιηγήθη τὴν Τουρκίαν ὀλίγον πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως σκοπῶν, ὅπως ἐπισκεφθῆ τὰς ἀρχαιότητας τῆς Ἑλλάδος καὶ μελετήσῃ τὰ ἦθη αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ παρατηρήσεις του ἔχουν ἰδιάζουσαν σημασίαν.

Ἐκ Παρισίων ἀνεχώρησε μετὰ τοῦ Choiseul Gouffier, ἐπιθυμοῦντος, παρὰ τὸ γῆρας του, νὰ ἐπισκεφθῆ τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸν περίπλουν περὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ Μαλέα καὶ Ταϊνάρου¹ ἀφηγεῖται ὁ Didot ὅτι κατεδιώχθησαν καὶ ἐπυροβολήθησαν παρὰ τινος ἑλληνοκοῦ πλοίου, καθ' ὅσον ἐν τῇ θαλάσῃ ἴσχυεν ἀκόμη τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου.

Ἐνεκα τοιούτων περιστατικῶν, λέγει ὁ Didot, οἱ προληπτικοὶ Ἑλληνες εἶχον τοποθετήσῃ εἰς τὸ Ταίναρον τὸ στόμιον τοῦ Ἄδου. Μετὰ πολλῆς ὁμῶς λεπτότητος ἀποφεύγει νὰ δμιλήσῃ καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀσκουμένης πειρατείας.

Ἀφοῦ προηγουμένως περιῆλθε τὴν ἀκμάζουσαν νῆσον τῆς Ὑδρας, ὁ Didot μετέβη ἀκολούθως εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἔνθα ἐπισκέφθη τὴν ἀνθοῦσαν πόλιν τῶν Κυδωνιῶν, εἰς τὸ «ἑλληνομουσεῖον» τῆς ὁποίας ἐφοίτησεν ἐπὶ δύο μῆνας ἀκροώμενος τῶν διδασκάλων Θεοφίλου, Γρηγορίου καὶ Εἰστρατίου. Οἱ μαθηταὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἑλληνομουσείου εἶχον διὰ ψηφίσματος ὀρίσει, ὅπως δμιλῶσι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὁ δὲ παραβάτης ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τῆς ἀποστηθίσεως μιᾶς σελίδος τοῦ Ὀμήρου.

¹ Βλ. αὐτ. σ. 22.

Ὁ Didot ἐβράδυνε τὴν δημοσίευσιν τοῦ ταξιδίου του μέχρι τοῦ 1821, ὅποτε ἔξ ἀφορμῆς τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἔξεδωκε τοῦτο ἐπιθυμῶν, ὅπως διαφωτίσῃ τὴν Κοινὴν γνώμην τῆς Ἑθρώπης. Αἱ σημειώσεις τοῦ Didot περὶ τῆς Λακωνίας, εἰδικώτερον περὶ τῆς Σπάρτης καὶ Ὀλυμπίας, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Rouquerville ἐν τῷ Voyage de la Grèce.

Ὁ Didot ὁμιλεῖ περὶ τῆς Ἑλλάδος μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ, ἀποκαλῶν μισέλληνας πάντας τοὺς εἰπόντας ὅτι οἱ «Ἕλληνες εὐρίσκονται μακρὰν τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅτι δῆθεν ἀπώλεσαν πᾶσαν ἐλπίδα καὶ πάντα πόθον, ὅτι ἦσαν ἀνίκανοι πρὸς ἀπελευθέρωσιν, ἡ δὲ μακρὰ συνήθεια κατέστησεν εἰς αὐτοὺς τὴν δουλείαν δευτέραν φύσιν». Οἱ τοιοῦτοι συγγραφεῖς παρεξηγοῦν τοὺς Ἕλληνας, κρίνοντες ἔκ τινων μεμονωμένων περιστατικῶν. Ναὶ μὲν ὅλοι ὑφίστανται τὴν μουσουλμανικὴν τυραννίαν, παραλλήλως ὅμως τὸ μοναδικὸν θέμα τῶν συζητήσεών των εἶναι τὸ πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων θὰ ἀπαλλαγῶσι ταύτης. Οἱ Ἕλληνες ἀποστέλλουν τὰ τέκνα των εἰς τὴν Ἑθρώπην, ὅπως ἐκμάθωσι τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας, τοὺς νόμους, καὶ τὴν στρατιωτικὴν τέχνην ἐν ταῖς οἰκείαις Σχολαῖς. Οἱ πλουσιώτεροι δι' ἰδίων ἐξόδων παρέχουν τὴν μόρφωσιν εἰς τοὺς πτωχοτέρους. Οὐχὶ σπανίως ἀπλοῦς ἔμπορος προορίζει ὀλόκληρον τὸ φορτίον τοῦ πλοίου του διὰ τὴν ἴδρυσιν κολλεγίου. Ἔχουν κατανοήσει οἱ Ἕλληνες ὅτι τὸ διὰ τῆς παιδείας ἐξαπλούμενον φῶς εἶναι ὁ ἀμείλικτος ἐχθρὸς τοῦ δεσποτισμοῦ, ἐπιφέρων εἰς προσεχῆς ἢ ἀπώτερον μέλλον τὴν πτώσιν τοῦ τυράννου. «Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ἐμφωλεύει πατριωτισμὸς, ζωτικότης πρὸς δρᾶσιν». Ἐκ τῶν ἰδίων φιλελληνικῶν αἰσθημάτων κινούμενος ἀναφέρει ὁ Didot τὸν πτωχὸν ἐκεῖνον Ἡπειρώτην, ὅστις ἀκούσας ἀπὸ στόματος περιηγητοῦ τὸ Θούριον τοῦ Ρήγα, ἔκλαυσε μετὰ λυγμῶν ¹.

Ὁ Didot ἐγκωμιάζει καὶ τὸ ἐκ φιλελληνικοῦ πνεύματος διαπνεόμενον ταξίδιον τοῦ Gouffier, συμβουλευόντος ἐπίσης τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἰσοροπίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, καὶ τονίσαντος ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν αἱ πολιτικαὶ ἐπιδιώξεις τῶν κρατῶν ν' ἀφανίσωσι τὰς εὐγενεῖς ἐκεῖνας ἰδέας, αἷς προκαλοῦν τὰ ὀνόματα τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

¹ Βλ. Fauriel, Chants Populaires de la Grèce moderne τ. II σ. 18, 19 (Paris 1825).

Ἐπιθυμῶν ὅμως ὁ Didot ὅπως δικαιολογήσῃ τὸν μισέλλητισμόν των ἄλλων, θεωρεῖ ὅτι οὗτος προῆλθεν ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ Μορέως ἀρχομένης περιηγήσεως αὐτῶν, χάρας ἐνθα δεινῶς ἐστέναζον οἱ κάτοικοι ὑπὸ τὸ πέλμα τοῦ δυνάστου. Ἐνῶ τὴν ἐναντίαν γνώμην θὰ ἀπεκόμιζον ἐὰν ἡ περιήγησις των ἤρχιζεν ἀπὸ τῶν νήσων ἐκ τοῦ ἐλευθέρου ὀρίζοντος τῆς θαλάσσης θὰ ἐδημιουργεῖτο παρ' αὐτοῖς νέα καὶ πάντη ἄλλοία ψυχολογικὴ κατάστασις.

Ὁ Didot κρίνει ἐνταῦθα ἔξ ἰδίας πείρας, καθ' ὅσον ἀφίνων, τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ πατῶν τὸ ἔδαφος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἡσθάνθη μεταβαλλομένας καὶ τὰς ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων ἰδέας του.

Ἡ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἱστορία τοῦ Didot ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ποιήσεως ἢ εἰς τὴν τῆς ἱστορίας. «Οἱ ἦσυχαι γεωργοὶ καὶ ἔμποροι, γράφει, μετεβλήθησαν αἰφνιδίως εἰς ἦρωας». Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Didot εἶχεν ἀκούσει ἐκ τοῦ σύγγεγυς τοὺς θείους τόνους τῆς μουσικῆς συμφωνίας τῆς Ἐπαναστάσεως.

* *

Castellan (A. L.), Lettres sur la Morée, l' Hellespont et Constantinople. τ. 3. Paris 1820. Β' ἔκδοσις.

Ὁ Castellan, γλύπτης, ζωγράφος καὶ ἀρχιτέκτων, ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς σχεδιαστὴς σταλεῖς ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως μετὰ τοῦ μηχανικοῦ Ferregeau κατὰ πρόκλησιν τοῦ σουλτάνου Σελήμ ¹, αἱ δ' εἰκόνες δι' ὧν κοσμοῦνται τὰ περιηγητικὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐχαράχθησαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ².

Ὁ Castellan ἠγκυροβόλησε κατ' ἀρχὰς παρὰ τὸ ἀκρωτήριο Μαλιάν (Malia ἢ Saint Ange) ³, μὴ ἀποβιβασθεῖς ὅμως ἕνεκα τοῦ λοιμοῦ. Ἀκολούθως προσωρμίσθη εἰς τὰ Κύθηρα, τῶν ὁποίων ἐπεσκέφθη τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μονεμβασίαν (Napoli de Malvoisie). Τὸ διαφέρον τοῦ Castellan, παραλλήλως πρὸς τὰς ἀρχαιότητας, στρέφεται, οὐδὲν ἤττον, καὶ περὶ τὸν σύγχρονον βίον τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὰ περὶ χωρὰ τῆς Μονεμβασίας διηγεῖται ὅτι συνήντησε νομάδας Μο-

¹ Βλ. αὐτ. τ. I εἰς σ. VI.

² Βλ. Καράλη Ἀλεξ., Περιηγηταί, Ἐβδ. 1886 σ. 465.

³ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 16.

ραΐτας, κατοικοῦντας ἐντὸς σπηλαίων. Οἱ γείτονες τῶν Ἑλλήνων Τούρκοι ἔζων νωχελῶς εἰς τὰς πόλεις, μόνον δὲ κατὰ τὴν ἄφιξιν πειρατῶν εἴτε ἐκ Μάλτας, εἴτε ἐκ Μάνης, προσέφευγον εἰς τὰ ὄπλα¹. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἄσματος τινος, τροβαδούρου ἐγγχωρίου ὁ Castellan γράφει γενικῶς περὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων².

Μετὰ ταῦτα ἦλθεν εἰς τὴν Ὑδραν, διὰ τοὺς κατοίκους τῆς ὁποίας παραθέτει πολλὰ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Κοραῆ³, ἐπίσης δ' ἐκφέρει καὶ τινες χαρακτηρισμοὺς περὶ τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν⁴.

Διαπλεύσας τὸ Ἀρχιπέλαγος, ἔφθασεν ἀκολούθως εἰς Κων/πολιν περὶ τῶν Τούρκων κατοίκων τῆς ὁποίας γράφει διεξοδικῶς ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. Ὁ Castellan δὲν παρέλειψε νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὴν Κρήτην περὶ δὲ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς, ὅσον καὶ τῆς συγχρόνου ἱστορίας διὰ μακρῶν ὁμιλιῶν⁵. Κατ' αὐτὸν ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς μεγαλονήσου ἀνέρχεται εἰς 150.000, ἔξ ὧν 65.000 πληρῶνουν κεφαλικὸν φόρον⁶, ὁ τουρκικὸς εἰς 200.000, ἐλάχιστοι δὲ εἶναι οἱ Ἑβραῖοι (200). Ὁ Castellan ποιεῖται σύγκρισιν τῆς Κρήτης πρὸς τὴν προγενεστέραν αὐτοῦ ἐποχὴν τῆς Ἐνετοκρατίας, ὅποτε τὰ χωρία αὐτῆς ἦσαν περίπου χίλια, εἰς δὲ τοὺς λιμένας τῆς διεξήγετο ζωηρὸν ἐμπόριον οἴνου, σίτου, μεταξῆς καὶ κηροῦ⁷. Κατὰ τὴν στιγμὴν ὅμως τῆς ἀφίξεώς του, ἡ Κρήτη, ἡ πρόφην δευτέρα Ἐνετία, εἶχε καταστῆ σχεδὸν ἔρημος. Ἐν Κρήτῃ ἤδρευον δώδεκα ἐπίσκοποι, ἐν οἷς ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Γόρτυνος. Οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Τούρκοι εἶχον καταστρέψει τὰ ἐλαιόδενδρα, ἀποκόψαντες, κατὰ τὰς βεβιωώσεις τῶν κατοίκων, περὶ τὰς 200.000 ἔξ αὐτῶν.

Ἡ διαμονὴ τοῦ Castellan ἐν Μορέᾳ ὑπῆρξεν ὀλιγοχρόνιος, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ προβῆ εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ⁸. Ὡς ἐκ τοῦ τίτλου φαίνεται, τὸ ἔργον τοῦ Castellan συνεγράφη ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν ἀπευθυνομένων πρὸς τινὰ κυρίαν Le Monnier.

¹ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 60-66.

² Βλ. αὐτ. τ. I σ. 74, 151.

³ Βλ. αὐτ. τ. I σ. 165 καὶ ἔξ (Mémoire sur l' état actuel de la civilisation de la Grèce).

⁴ Βλ. αὐτ. τ. II σ. 37 καὶ ἔξ.

⁵ Βλ. αὐτόθι 38η ἐπιστολὴ σ. 352.

⁶ Ἐξαιρουμένων δηλ. τῶν γυναικοπαίδων.

⁷ Προφανῶς ὁ Castellan ἔλαβέ τὰ στοιχεῖα ταῦτα παρὰ τινος μεροληπτικῆς ἐνετικῆς πηγῆς.

⁸ Βλ. αὐτ. τ. I σ. IX.

Ἐκ βραδύτητος περὶ τὴν ἔκδοσιν, προελήφθη ὁ Castellan ὑπὸ τοῦ Rouqueville¹, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο τὸν ἠνάγκασε νὰ περικόψῃ πολλὰ «πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μομφῆς ἐπὶ λογοκλοπία καὶ ἀνισοῦ ἐπαναλήψει».

Τὸ ἔργον τοῦ Castellan ἐπανεξεδόθη τελειότερον καὶ πλουσιώτερον τῷ 1819.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν «Ἐπιστολῶν περὶ τοῦ Μορέως» ἐξέδωκεν ὁ Castellan ἕτερον, δίτομον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς Ἑλλάδος», ἐνθα πλείσται προσθῆκαι καὶ προσαυξήσεις, πρὸ πάντων περὶ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ὁ Castellan βλέπει τὴν Ἑλλάδα ὡς καλλιτέχνης περιπλανώμενος ἀνὰ τοὺς λειμῶνας τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φαντασίας. Οὐχ' ἦττον αἱ παρατηρήσεις του περὶ τῆς καταστάσεως τῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιομηχανίας δὲν στεροῦνται βαρύτητος. Κατέστησε δὲ τὸ βιβλίον του ἐπαγωγότερον διὰ τῆς παρεμβολῆς πολλῶν ἀνεκδότων.

Ἐν κατακλείδι τοῦ ἔργου του ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησίν του περὶ πολλῶν ὅσα εἶδε καὶ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τῆς Εὐρώπης κατὰ τῶν Τούρκων, τῶν ὁποίων «**ἡ βία εἶναι νόμος καὶ ἡ σπάθη δικαιοσύνη**». Τὸ βιβλίον τοῦ Castellan ἐνδιαφέρει ἡμᾶς διὰ τὰ πλούσια φιλελληνικά του αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐνέπνευσαν αὐτὸν νὰ προεἴπῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν.

* *

Chateaubriand, L'itinéraire de Paris à Jerusalem (1806), Paris 1836.

Ὁ Vivien, κρίνων τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ Chateaubriand, γράφει, ὅτι καθ' ὅλου εἶπεν οὔτε σοβαρὰς ἐρεῦνας, οὔτε βαθεῖας παρατηρήσεις πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τὸν μέγαν συγγραφέα, ἀλλ' ἐμπνεύσεις μόνον καὶ πίνακας². Αὐτὸς ὁ Chateaubriand, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Ὀδοιπορικοῦ του, «ἐπεχείρησα, γράφει, τὸ ταξίδιον τοῦτο, ἵνα ἀποκτήσω στοιχεῖα πρὸς σύνθεσιν τῶν «Μαρτύρων» μου. Σημαντικώταται ἄλλως τε περιγραφαί, αἰτινες ὀργανικῶς θ' ἀνῆκον εἰς τὸ «Ὀδοιπορικόν», ἔχουσιν ἀποσπασθῆ ἔξ αὐτοῦ καὶ παρεντεθῆ εἰς τοὺς «Μάρτυρας».

¹ Βλ. αὐτ. τ. I σ. VII, VIII.

² Vivien, As. Min. τ. II σ. 159.

Ὁ Chateaubriand, ἀρχικῶς ἀποβιβασθεὶς εἰς Μεθώνην¹, εὔρε τὴν Ἑλλάδα «πενθοῦσαν καὶ ἥρεμον». Ἄσμα δημῶδες, τὸ ὁποῖον ἀκούει καθ' ὁδόν, διευθυνόμενος πρὸς τὴν Τρίπολιν, ἐξεγείρει ἀμέσως εἰς αὐτὸν σκέψεις καὶ συγκρίσεις μετὰ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ φραγγικῶν μελωδιῶν. Ἡ διάκρισις, τὴν ὁποίαν, μετὰ τὸν Le Roy, ἀσπάζεται καὶ οὗτος, μετὰ τὴν ἀρχαίας Λακεδαιμόνος καὶ Μυστρᾶ, προέρχεται ἐξ ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως. Βαδίζει παρὰ τὸν Εὐρώταν, ὃν ἐπίσης ἀκριβέστατα μετὰ τῶν ξένων περιηγητῶν, οἵτινες συνέχον τοὺς δύο ποταμούς, διαστέλλει ἀπὸ τοῦ Βασιλοποτάμου².

Παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Παῦλος ἀκούει ἀφήγησιν, προδίδουσιν τὴν ἀγρίαν περὶ τιμῆς ἀντίληψιν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν πεπαιδευμένη τις κόρη, συνομιλήσασα μετὰ τινων ξένων, ἐθεωρήθη ὡς ἄτιμος καὶ ἐφονεύθη. Τοῦ φόνου τούτου τῆς χριστιανῆς οἱ δρᾶσαι ἐπωφελήθησαν καὶ ἄλλως, ζητήσαντες ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ πασσᾶ τοῦ Μορέως.

Περὶ τῶν κατοίκων τοῦ Ἁγίου Παύλου ὁ Chateaubriand γράφει ὅτι δικαίως θεωροῦν ἑαυτοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Σπαρτιατῶν (Τσακωνες), διαφιλονικιοῦντες τὴν τιμὴν ταύτην ἀπὸ τῶν Μανιατῶν, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζουν ὡς ἔσμον ἐπηλύδων ληστῶν. Τὴν Τρίπολιν ὁ Chateaubriand εὔρε σωρὸν ἑρειπίων, τὰς δὲ Ἀθήνας ὠραίων χωρίον. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν μέγαν συγγραφέα εἰς τὰς περαιτέρω λεπτομερεῖς ἀφηγήσεις του περὶ τῶν τόπων καὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, περιοριζόμενοι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν παροχὴν πρώτης τινὸς ἰδέας περὶ τῆς ἀξίας τοῦ περιηγητικοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἀληθῶς ὁ Chateaubriand προσέδωκεν εἰς τὸ περιηγητικὸν εἶδος ἀνεξίτηλον λυρικὴν, ὅσον καὶ προσωπικὴν χροιάν. Πλεῖστα ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα συγγέονται πρὸς τὰς διαθέσεις καὶ τὴν τέχνην τοῦ λόγου τοῦ διδασκάλου. Ἐν τούτοις χρησιμώτατος παραμένει ὁ μουσικώτατος πεζογράφος διὰ τὰς γνώσεις, τὰς εἰδήσεις, τὰς κρίσεις καὶ τὰς συγκρίσεις, πρὸς δὲ καὶ τὰς περὶ τῶν προγενεστέρων του περιηγητῶν γνώμας.

Ὁ Chateaubriand ὑπῆρξεν εἰς ἕκ τῶν μεγίστων φιλελλήνων, ἕκ τῶν πρώτων δὲ ἰδρυτῶν τοῦ ἐν Παρισίοις φιλελληνικοῦ Κομιτάτου. Τὴν εἰλικρινῆ αὐτοῦ στοργὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐκδηλῶνει διὰ τοῦ λόγου, ὃν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ.

¹ Αὐτ. σ. 39.

² Αὐτ. σ. 59.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Περὶ τοῦ καθ' ὅλου ὄγκου τῆς περιηγητικῆς φιλολογίας ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ λάβῃ σμικρὰν τινα ἰδέαν ἐκ τῆς προτασσομένης εἰς τὴν παροῦσαν πραγματεῖαν βιβλιογραφίας. Ἡ βιβλιογραφία αὕτη κατηρτίσθη ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς βιβλιοθήκαις, δημοσίαις καὶ ἰδιωτικαῖς, ἀποκειμένων ἔργων, θὰ ἦτο δὲ ἀπεριορίστως ἐκτενεστέρα ἐὰν εἴχομεν ὑπ' ὄψει καὶ τοὺς ἐν ταῖς ξέναις βιβλιοθήκαις ἀποκειμένους θησαυρούς. Ἀλλὰ καὶ αἱ ξέναι βιβλιοθήκαι στεροῦνται καὶ σπουδαίων ἀκόμη περιηγητικῶν ἔργων. Ὅγκος ἐξ αὐτῶν παρέμενεν μέχρις ἐσχάτων ἀνεκδοτος, τὴν δὲ συστηματικὴν ἐκτύπωσιν αὐτοῦ ἀνέλαβον τέλος τὰ διάφορα κατὰ χώρας γεωγραφικὰ Ἰνστιτούτα, (τοιαύτη ἡ ὑπὸ τῶν Schefer, Cordier καὶ ἄλλων πολύτομος συλλογὴ ὑπὸ τὸν τίτλον Recueil de Voyages et de Documents pour servir à l'histoire et géographie...), ἐνῶ οἱ ἱστορικοί, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαίρέσεων, ἐθεώρησαν τὸ ἔργον ὡς ἀλλότριον αὐτῶν. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐκ τοῦ πλήθους τῶν Γάλλων προσκυνητῶν, πέντε μόνον εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ὡς οἱ Nompars II, De Caumont (1418), Voyage d'Oultremer en Jhérusalem, (ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ De la Grange κατὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, Paris 1858), De Ghillebert de Lannoy (1422), (ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Jahn Webb), De Bertrandon de la Broquière (1432).

Κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας τὰ περιηγητικὰ ἔργα ἐξεδίδοντο συνήθως ἀναλώμασιν, εἴτε τῶν βασιλέων, εἴτε πλουσίων χορηγῶν. σπανιώτερον δὲ δαπάνη τοῦ συγγραφέως ἢ ἐκδότου τινός, ἐπιδιώκοντος κερδοσκοπίαν. Εἰς τὴν ἐκδοσὶν ταύτην ἐπρωτοστάτησαν οἱ Ἄγγλοι, τούτους δὲ ἠκολούθησαν οἱ Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἴταλοί. Ὁ περίφημος ἀββᾶς Prevost (18ος αἰὼν) ἐξέδωκε ἀπὸ τοῦ 1746—1780 κείμενα περιηγητῶν εἰς εἴκοσι τόμους (Histoire générale des Voyages). Ὑπόδειγμα διὰ τὴν ἐργασίαν του ταύτην ἔσχε τὴν ὑπὸ τοῦ Thomas Astley, Collection anglaise (1745).

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐξεδόθησαν καὶ Ἐγκυκλοπαιδεῖαι μετὰ πολλῶν σχεδίων τοῦ περιφήμου Cochin καὶ χαρτῶν κατασκευασθέντων ὑπὸ τοῦ Bellin. Ἐπίσης ὁ Euyriès ἐξέδωκε τὴν πολύτιμον ὑπὸ τὸν τίτλον Abrégé des voyages modernes (1822—24) συλλογὴν, ὡς ἡ

γαλλική τῶν ταξιδίων, ἢ Revue Internationale τῆς Φλωρεντίας, τὰ Pétits Voyages Français (1823-1900) κ. ἄ., ἐπίσης δὲ καὶ ἀνθολογίαι περιηγητικῶν ἔργων ὡς ἡ τοῦ Ferdinand Aldenhoven καὶ ἡ τοῦ Derring. Ὁ πρῶτος παρέχει ἐν 427 σελίσιν ἐπιστημονικὴν σύνοψιν τοῦ Στράβωνος, Πausανίου καὶ Barthélemy, ὁ δεύτερος κατήρτισεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, ἀπλοῦν ἀλλὰ πιστὸν πίνακα τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, συγκρίνων καὶ ἀντιπαραβάλλων τῶν καλῶν περιηγητῶν τὰ βιβλία. Ὁ Dapper Olfert (1703) ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων προὔπαρχόντων περιηγητικῶν κειμένων συνέθεσε περιγραφὴν τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ὑπὸ τοῦ Boucher ἐξεδόθη τῷ 1808 ἡ Bibliothèque universelle Voyages.

Τὰ περιηγητικὰ βιβλία ἀποτελοῦν σαφῶς ἰδιαίτερον γραμματολογικὸν εἶδος, αὐτοτελῆ ὄντα καὶ οὐδέποτε συγχεόμενα, οὔτε συνεκιδιδόμενα μετ' ἄλλων. Οἱ τίτλοι αὐτῶν, σχοινοτενεῖς κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ τὴν Ἀναγέννησιν, ὡς ἦσαν τότε γενικῶς οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων, ἀπέβησαν βαθμηδὸν συντομώτεροι, λαβόντες περίπου τὸν τύπον τῶν σημερινῶν τίτλων. Οὗτοι διακρίνονται εἰς Voyages, Mémoires (περὶ τῆς διαφορᾶς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος), Relations, Descriptions, Itinéraires, Journal κ.λ.π.

Πλεῖστα ἐκ τῶν κειμένων τούτων παρέμειναν ὑπὸ τὸν ἀρχικὸν τύπον τῶν ἐπιστολῶν, τὰς ὁποίας ἐκ διαφόρων σταθμῶν τοῦ ταξιδίου τῶν ἔπεμπον οἱ περιηγηταὶ πρὸς λογίους, φίλους ἢ οἰκείους ἢ πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτοὺς θρησκευτικοὺς ἢ κρατικοὺς ἀρχηγούς. Ἐλάχιστα εἶναι ὑπὸ τύπον διαλόγου. Ἄλλα διατηροῦν τὸν ἀρχικὸν ἀμελῆ ἡμερολογιακὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ὡς ἦτο δ' ἐπόμενον, βαθμηδὸν διεμορφώθη καὶ τὸ χρησιμώτατον εἶδος τῶν Ὁδηγῶν, περὶ οὓς πολλοὶ ἠσχολήθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη χρόνων, τῶν ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν. Ἰδιαίτερον ὄλως μορφὴν παρουσιάζουν τὰ Itinéraires, καθ' ὅσον ταῦτα περιορίζονται εἰς στατιστικὰς ἐξονυχιστικατάτας πληροφορίας περὶ τῶν ὁδῶν τῶν διασχιζομένων χωρῶν, τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων καὶ τῶν τοπωνυμίων.

Ἡ ἕκτασις τῶν περιηγητικῶν ἔργων ποικίλλει, κατὰ μέσον δὲ ὅρον εἶναι πάντοτε σημαντικὴ. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἀποτελοῦνται ἐκ πέντε καὶ περισσότερων τόμων. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἀφιερῶνουν περὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, εἶναι περιορισμένον, ἀναλόγως τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Οἱ προσκυνηταί, οἱ κατευθυνόμενοι πρὸς τοὺς

Εἰκ. 43. Ἑλλήν προὔχων. (Nicolay, voy. fo. 306).

Ἁγίους Τόπους, ἐλάχιστα περὶ αὐτῶν ἐνδιαφέρονται· ἀντιθέτως, ἐπικρατοῦντος τόσον τοῦ φιλαρχαίου, ὅσον καὶ γενικώτερον τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, αἱ περὶ τῆς Ἑλλάδος ἀρχικῶς ὀλίγαι σελίδες ἀναπτύσσονται εἰς πολύτομα αὐτοτελῆ ἔργα.

Ἡ γλῶσσα τῶν κειμένων εἶναι ἀρχικῶς ἢ λατινική, βραδύτερον δὲ ἢ ἐθνικὴ ἐκάστου περιηγητοῦ τοιαύτη, τῆς ὁποίας τὰς γραμματικὰς καὶ συντακτικὰς ἐποχὰς εὐχερῶς παρακολουθεῖ ὁ ἀναγνώστης.

Κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, τὰ περιηγητικὰ βιβλία, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀμοιροῦν λογοτεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ἡ γραφὴ τῶν προσκυνητῶν εἶναι ξηρὰ καὶ ἀνόητος ἐν τῇ ἀφελείᾳ τῆς, ἢ δ' ἐμπορικῆ τῶν μετέπειτα ἐπιχειρηματιῶν ἄχαρις καὶ ἀκομψος. Τὸ ὕφος εὐφεται μᾶλλον καλλιεργημένον εἰς τοὺς ναυγελεῖς καὶ πλάνητας, οἵτινες ἐπορεύοντο ἄνευ καθωρισμένου τινος σκοποῦ καὶ ἀπλῶς ὅπως διασκεδάσωσι τὴν ἀτομικὴν αὐτῶν ἀνίαν, κατ' ἐξοχὴν ὅμως εἰς τοὺς καλλιτέχνους καὶ λογοτέχνους.

Ἔστω ὡς παράδειγμα ἐν πρώτοις χωρίον τοῦ προσκυνητοῦ Bertrand de la Broquière ἐκ τοῦ Voyage d' Outremer et retour de Jerusalem en France par la voie de terre, pendant le cours des années 1432, et 1433 σ. 508. (Memoires, de l'Institut National des Sciences et arts), «Ἐκεῖ (ὁμιλεῖ περὶ τινος Ἐκκλησίας τῆς Παναγίας ἐν Δαμασκῷ) εὗρίσκεται βράχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει οἰκοδομηθῆ πύργισκος μετὰ τινος μικροῦ ναοῦ καλογήρων, ὅστις κατέχει εἰκόνημα τῆς Παρθένου, ἐξωγραφημένον ἐπὶ ξύλου. Ἡ κεφαλὴ αὐτῆς, ὡς λέγουσιν, ἔχει ἀναληφθῆ ὡς ἐκ θαύματος. Πῶς ἀκριβῶς ὅμως, ἀγνοῶ. Προσθέτουσιν ἐπίσης ὅτι ἡ εἰκὼν περιρρέεται συνεχῶς ὑπὸ ἐλαίου δίκην ἰδρωτός».

Ἐπίσης χαρακτηριστικὸν χωρίον ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ καλλιτέχνου (ζωγράφου) Castellan (τ. III σ. 210). «Συνηντήσαμεν χωρικούς ἐπανερχομένους ἐκ τῶν ἐργασιῶν των (ἐννοεῖ χωρικούς τοῦ χωρίου Χαροκοπιῶ τῆς Πυλίας), καὶ ὀδηγοῦντας χορτοβριθῆ ἀμάξια, φερόμενα ἐπὶ δύο συμπαγῶν τροχῶν παρόμοια κατὰ τὴν μορφήν πρὸς ἐτρουσκικὰ ἄρματα. Ἐσύροντο ταῦτα ὑπὸ βοῶν, τῶν ὁποίων ἢ κεφαλὴ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ φοινίκων ἢ ὑπὸ στεφάνων κεκαμμένων ἐν εἴδει τόξου, ὁπόθεν ἐκρέμαντο μάλλινα δικτυωτά. Οἱ ἀγαθοὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἐχαιρέτων ἡμᾶς φιλικῶς, μὴ δισταζόντες καὶ νὰ φωνάζωσι : calispera, calinicto (sic)».

Ἀντιθέτως πρέπει ν' ἀπονεύωμεν τὸν δέοντα ἔπαινον εἰς τὸν ἔστω μὴ φιλολογικόν, ἀλλ' ἀδστηρὸν καὶ ἀκριβολόγον κάλαμον τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν διπλωματῶν, οἵτινες πάντες ἦσαν πεποικισμένοι διὰ λαμπρᾶς ἀκαδημαϊκῆς μορφώσεως τῆς ἐποχῆς των καὶ ὡς τοῖτοι ἀποβαίνουν ἱκανοποιητικώτατοι ἐπὶ παντός, ὅπερ πραγματεύονται, ἀντικειμένου. Ἡ συστηματικὴ κατὰ τάξιν τῆς ὕλης, ἢ λεπτομερῆς καὶ διεξοδικὴ περιγραφή προσώπων πραγμάτων καὶ τόπων ἀναβιβάζουν τὰ ἔργα ταῦτα εἰς τὴν περιωπὴν ἀληθῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπώλεσαν τὴν ἀξίαν των οὐδὲ μέχρι σήμερον.

Ὡς παράδειγμα παραθέτομεν χωρίον ἐκ τοῦ ἐμβριθοῦς ἀρχαιολόγου Spon (τ. II σ. 97) «ἐπανέρχομαι εἰς τὸν τόπον, ὅπου εὗρισκόμεθα, τοῦτέστι εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς. Εὗρίσκεται ἐκεῖ ἡ ἐκκλησία Παναγία Σπηλιώτισσα, ἢτοι Παναγία τοῦ Σπηλαίου, κατ' ὅσον πρόκειται ὄντως περὶ σπηλαίου κειμένου ἐντὸς τοῦ βράχου. Πιστεύεται ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ περίφημον ἄντρον, ἐνθα ὁ Ἀπόλλων ἐβίασε τὴν Κρέουσαν θυγατέρα τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως, καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Πάνα».

Περὶ τὸν εἶναι νὰ λεχθῆ ὅτι, ὡς εἰς πᾶν εἶδος, οὕτω καὶ εἰς τὸ περιηγητικόν, τὸ ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα κατοπτρίζουν ἐκάστοτε εἰδικώτερον τὴν γενικὴν μόρφωσιν τοῦ περιηγητοῦ.

Τέλος ἡ περιήγησις ἀνεπτύχθη εἰς λογοτεχνικὸν εἶδος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ρωμαντισμοῦ, ὁπότε ἐλάμπρυναν ταύτην ὀνόματα. οἷα τοῦ Chateaubriand, τοῦ Renan καὶ τοῦ Lamartine.

Ἐκ τοῦ πρώτου ἐκ τούτων παραθέτομεν ἀπόσπασμα, κατὰ τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετάφρασιν κλασσικὴν ὑπὸ τοῦ ἀριστοτέχνου τοῦ ὕφους Ἐμμ. Ροῖδου (τ. I σ. 139) :

«Εὗρισκόμενος ἐγγὺς μίαις τῶν πηγῶν τοῦ Ἀλφειοῦ κατεμέτρον ἀπλήστως πάσας τὰς πέριξ ἡμῶν φάραγγας, ἀλλ' οὐδαμοῦ εἶδον γλῶνην ἢ ἦκουσα φλοῖσβον ἀγγέλλοντα τὴν παρουσίαν ὕδατος. Ὁ ἀπὸ τοῦ Βορείου ὄρους εἰς Τρίπολιν ὀδεύσων διέρχεται πρῶτον ἐρήμους πεδιάδας, εἶτα εἰσέρχεται εἰς μακρὰν πετρώδη κοιλάδα. Ὁ ἥλιος κατέτηκεν ἡμᾶς, οἱ δὲ τέττιγες ἐκρέμαντο ἀπὸ ἀραιῶν καὶ ἡμιζήρων θάμνων, σιωπῶντες μὲν, ὅτε ἐπλησιάζομεν, ἐπαναλαμβάνοντες δὲ τὸ ἄσμα, ἅμα παρηγόμεθα· καὶ δὲν ἤκουέ τις ἄλλου τινὸς ἢ μόνου τοῦ μονοτόνου ἄσματος τῶν τετίγων, τῆς ὀπλῆς τῶν ἵππων κροτούσης ἐπὶ τῆς λιθοστρώ-

του και τοῦ μυρολογίου τοῦ ὄδηγοῦ. Ἐὰν Ἕλληνας δρομεὺς καθήσῃ ἐπὶ τοῦ ἵππου ἄρχεται ἕσματος τινος, ὅπερ ἐξακολουθεῖ ἕδων δι' ὅλης τῆς ὁδοῦ. Τὰ ἕσματα ταῦτά εἰσι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακροὶ ἕμμετροι διηγήσεις, δι' ὧν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Λίνου παραμυθοῦσι τὰς ἀνίας αὐτῶν. Αἱ στροφαὶ τῶν ᾠδῶν τούτων εἰσι πολυάριθμοι, ἡ δὲ μελωδία πένθιμος καὶ πολὺ δμοιάζουσα τῇ τῶν παλαιῶν Γαλλικῶν ἕσματων. Μία πρὸ πάντων τῶν μονωδιῶν τούτων, ἣτις εἶναι, ὡς φαίνεται, ἀρκοῦντως κοινή, διότι ἤκουον αὐτῆς ἀπὸ Κορώνης μέχρις Ἀθηνῶν, ἀναμιμήσκει ζωηρότατα τὸ ἡμέτερον ἕσμα

Mon cœur charmé de sa chaîne κτλ.

πρέπει ὅμως νὰ παύη τις μετὰ τὸν τέταρτον στίχον πρὸ τῆς ἐπωδῆς
Toujours, Toujours».

ΠΙΝΑΞ

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

About Edmond 122	Ἀκαδημιῶν ἴδρυσις 73
Ἀγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος 117	Ἀκαδημία Ἐπιγραφῶν καὶ τῆς Λογοτεχνίας 73
Ἀγαλμάτων καταστροφή 113	Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων 73
Ἀγγλία 206	Ἀκαρνανία 197
Ἀγγλοὶ περιηγηταὶ 101, 194, 231	Akerzelm Ἄννα 124
Ἅγιοι Τόποι 234	Ἀκρόασις πρέσβεως 68, 174
Ἅγιος Ἀντωνῖνος ὁ Ἰταλὸς 21	Ἀκρόπολις Ἀθηνῶν 117, 133, 134, 235
Ἅγιος Δημήτριος 176	Ἀλβανία 153
Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς 100	Ἀλβανοὶ 97, 109, 153
Ἅγιος Παῦλος 230	Ἀλβανοὶ τῆς Ἀττικῆς 171, 228
Ἅγιον Ὄρος 100, 167	Ἀλβανῶν ἀγριότης 125
Ἀγκουλέμη 148	Ἀλγέριον 101, 205
Ἀγοραὶ θολωταὶ (μπεξεστένια) 166	Ἀλγερίνοι 90, 101
Ἀγροικονία Ἄννα 124.	Ἀλεξάνδρεια 148
Ἀδριανούπολις 174	Ἀλῆ-πασᾶς 102, 109, 125, 196
Ἀδυναμία Ὄθωμανικοῦ κράτους 195	Ἀλλαξοπιστία Ἑλλήνων 188
Ἀθῆναι 77, 88, 128, 132, 152, 161, 169, 171, 177, 183, 185, 224, 226, 230, 236	Ἀλλάτιος Λέων 29, 136
Ἀθηναῖοι 212	Ἀλληλεπίδρασις φυσιολογικῆ τῶν δύο κοινωνιῶν 110
Ἀθηναίων συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς ξένους 171	Ἀλληλογραφία 88
Ἀθηναίων δυστυχία 171	Ἄλφειὸς 235
Ἀθηναίων πενία 171	Ἀμάθεια Ἑλλήνων ἱερέων 218
Ἀθηνῶν πληθυσμὸς 171	Ἀμεροληψία περιηγητῶν 80, 114, 120
Ἀθηνῶν μνημεῖα 178	Ἀμοργὸς (La Margot) 149
Ἄθως 203, 204	Ἀμφίσεις ἱερέως 209
Αἰγαῖον 144, 184, 208	Ἀναγέννησις 22, 38, 39, 136, 152, 158, 162, 232
Αἶγνα 97	Ἀνάγλυφον 124
Αἶγιον 171	Ἀνάθημα 100
Αἶγυπτος 148, 160, 163, 195	Ἀνακρέων 211
Αἶμος 166	Ἀνακρίβειαι περιηγητῶν 88
Αἰτωλία 156	Ἀνάμξις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων 105

- *Ανατολή 65, 124, 129
 *Αναφυχή περιηγητών 73
 Andréossy 150
 *Ανδρος (Andria) 149, 189, 196, 206
 *Ανέκδοτα 126
 *Ανέκδοτον κωμικόν θρησκευτικόν 178
 *Ανεσις περιηγητών 104
 *Ανταρσία 84
 *Αντικύθηρα (Citrinet) 149
 *Αντίμηλος 157, 221
 *Αντίπαρος 183, 185
 Anville (de) 169
 *Αξιοπιστία τῶν περιηγητῶν 125, 126, 128, 133, 134
 *Απαγχονισμὸς διπλωματῶν 68, 82
 *Απιστία τῶν Ἑλλήνων 201
 *Αποκάλυψις 170
 *Απόλλων 235
 *Απομνημονεύματα 80
 *Αποστολαὶ κληρικῶν 33
 » λαϊκῶν 36
 *Αραβαντινὸς 77
 Aragon (de) 61, 70, 150, 160, 161, 203, 205
 *Αργὸς 221
 *Αρεταὶ Ἑλλήνων 212
 *Αρεταὶ Ἑλλήνων ἱερέων 218
 *Αρεταὶ Κεφαλλήνων 222
 ἀρεταὶ Μανιατῶν 223
 *Αρετὴ τοῦ Δούκα 113
 Ariadene Barbarossa 205
 *Αρκαδία 134, 157
 Armagnac (de) 100
 *Αρμένιοι 194, 212
 ἀρχαιοκαπηλεία 117, 118
 ἀρχαιοκάπηλοι Ἕλληνοι 117
 ἀρχαιολατρεία Μανιατῶν 223
 ἀρχαιολόγοι περιηγηταὶ 32, 116
 ἀρχαιοφιλία 117
 *Αρχιπέλαγος 98, 150, 154, 167, 174, 183, 185, 186, 188, 192, 202, 204, 206, 212, 213, 216, 218, 227, 228, 229, 232
- Arzene 120
 Arvieux (De) 203
 *Ἀσία 215
 *Ἀσία Μ. 225
 Astley Thomas 231
 ἀσπασμὸς τῶν ποδῶν 81
 ἀστρονομία 73
 *Ἀστυπάλαια (Estampelée) 149
 *Ἀττική 193
 Auberive Mme Charles 77
 Αὔθεντία τῶν περιηγητικῶν κειμένων 114
 αὐτοψία τῶν περιηγητῶν 128, 133
 *Ἀχαΐα 98, 156
- Babin 35, 178
 Badia (Alibey) Ἴσπανὸς 102
 bazar 175
 Βαλκάνια 76, 166
 Βαλιέτσι 112
 Βαγιαζήτ τοῦ Ρακίνα 74
 Balkan (Ἄϊμος) 166
 Βαρβαρόσσας 205
 Barbié du Bocage 197
 Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός 43
 Barnabé 36, 130
 Barres Antoine des 183, 185, 189
 Barthélemy 132, 232
 Bartholdy 121
 βαρῶνοι 74
 Βασιλοπόταμον 230
 Βάυλοι τῆς Ἑνετίας 24
 Beaujour 121, 132, 135, 193, 194, 195
 Βελιγράδιον 166
 Bellin 231
 Bellini Gentile 50.
 Belon 70, 100, 134, 152, 160, 162, 203, 204
 Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλης 18
 βιβλιογραφία 231
 βιβλιοθήκαι 40, 231
 Βίκιγγες 88
 βίος Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας 105
 βίος εὐωνος 104

- Boblaye Puillon 130
 Βοδενίτσα 97
 Boissonade 225
 Βολταίρος 152
 Bonac de 47, 182
 Bondelmontius 43, 120
 Bonneval 102
 Bordeaux Henry 21, 74, 153
 Boré Εὐγένιος 106
 Bory de Saint Vincent 72
 Βόσλος 120
 Βόσπορος 160, 190
 βοτανολόγος 73
 Boucher 232
 Boullaye Le-Gouz 208
 Bousbeke 116
 Bousbeques 172
 Bousbequius 170
 Bréhier (Mme) 77
 Brest 94
 Brèves De 61, 109, 132, 134, 163, 207
 Brønsted 116
 Broquière de la Bertrandon 231, 234
 Bruyn 72
 Buchon 197
 Busbekius 134
 Busbequius De 162
 βυζαντινὸς πολιτισμὸς 113
 Βύρων 117
- γαλῆ 112
 γάμος ἑλληνικὸς 207, 209, 220
 γάμος ἐν Κρήτῃ 201
 γάμου ἔθιμα 189
 Galland Antoine 72, 73, 182, 183, 184, 188
 Γαλλία 183, 196, 198, 217
 Γαλλικὴ Ἐπανάστασις 76, 122
 Γάλλοι αἰχμάλωτοι 163
 Γάλλοι περιηγηταὶ 101, 194, 231
 Gasparin de Agenor 77
 Gautier 133
 Γερμανία 206
- Γερμανοὶ 194, 231
 γέφυραι 105
 γεωγράφοι Ἄραβες 17
 γεωγράφος 118
 γιανίτσαρος 113
 Gillius Petrus 70
 Gilly Pierre 70
 Gladene πειρατῆς 90
 Γλυκὺς Μιχαὴλ 25
 γλῶσσα Ἑλληνικὴ 203, 209
 γλῶσσα τῶν κειμένων 234
 γλῶσσα σλαβικὴ 166
 γλῶσσα τουρκικὴ 104
 γλῶσσα ἐν Χίῳ 200
 Gordon 77
 Gouz Le 134, 135
 Γούδας Ἄναστ. 224
 Gouffier Choiseul 65, 78, 116, 125, 132, 135, 191, 192
 Gourmesvin 36, 164
 γραικὸς 64
 Grange De la 231
 Grasset André 222
 Cravière de la Jurien 76
 Γρηγόριος 225
 Γρηγόριος ὁ Νύσσης 38
 γυναῖκες τῆς Ἀντιμήλου 221
 γυναῖκες τῆς Ἴου 200
 Γύθειον (Μαραθωνήσι) 223
 Guilleminot 77
 Guillet 129, 130
 Guilletière 128, 129, 132, 178, 221
 Guys 210, 212, 221
 Gylles Pierre 100
 Gylli Pierre 158
 Gyllius Pierre 44, 217
- Daibert ἀρχιεπίσκοπος 29
 Δαλματία 98
 Δαλματία (Esclavonie) 150
 Δαλματίας κάτοικοι 150
 Δαμασκὸς 234
 Dapper Olfert 128, 232

Ααρδανέλλια 167
 David Urquhart 114
 δεισιδαιμονία 112, 220
 Δεκρός 102
 Delille 191
 Δελφοί 101, 132
 Demonceaux 70
 Derring 232
 Derwent 166
 δερβίσης 114
 δεσμά Ισόβια 106
 δεξαμεναι ποσίμου ύδατος 110
 Δήλος 117, 157, 170, 185, 186, 189, 218
 δημογραφική αλλοίωσις νήσων 96
 διαβατήριον τουρκιστι fetfas 167
 διαγωγή Χίων 168
 διαλογική μορφή τών βιβλίων 232
 διαπραγματεύσεις Γαλλίας Τουρκίας 53
 διάταγμα σουλτανικών 106
 Didot Firmin 191, 225
 διηγηματογράφος 73
 διοικήσις Ἑλληνική 102
 διοικήσις Μήλου 216
 διοικήσις Χίου 200, 207
 Διομολογήσεις 65, 193
 διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι 65
 δόγμα 209
 δόγμα καθολικόν (bon chemin) 169
 δολοφονία ἐν Ζακύνθῳ 172
 δομινικανοὶ 168
 δουλεμπόριον 101, 172
 δούλη σύζυγος ἀγα 110
 δούλοι ἀργυρώνητοι 110.—πρὸς δούλους
 συμπεριφορὰ Τούρκων 110
 δούλων πώλησις 166
 Dorez Léon 158
 Dracone Porto (Πειραιεύς) 185
 Dreux De 158, 175
 Dubois 72
 Dupuis Albert 162
 Δύσις 124
 δυσχέρεια περιηγήσεων 81, 133
 δυσχέρεια εἰσπλου 84

Δωδεκάνησος 100
 δῶρα τῶν προσκυνητῶν εἰς Ἱερουσα-
 λὴμ 164
 Ἑβραῖοι 76, 106, 108, 166, 176, 194,
 195, 205, 212
 Ἑβραῖοι ἐν Θεῳκη 177
 Ἑβραϊκή προδοσία 108
 Ἑβραῖος 176
 Echim (ιατρός) 205
 ἐγκύκλιος συστατική (μετζιλ-φερμάν) 104
 Ἐγριπος 149
 Ἐδρισῆς 69
 Edrisi 17
 Egribos (Ἐθβόια) 171
 Ἐθιμα Ἑπτανησίων 222
 Ἐθιμα Κρητῶν 201
 Ἐθιμα Μανιατῶν 223
 ἔθιμον συλλογικῆς ποινικῆς εὐθύνης 206
 εἰκονογραφία 204, 206
 Ἐκκλησία ἐν Χίῳ 168, 213
 Ἐκκλησία τῆς Παναγίας 234
 Ἐκπαιδεύσις σκλάβων γυναικῶν πρὸς
 πώλησιν 172
 ἔκτυπον 117
 ἐλαττώματα Ἑλλήνων 212
 Ἐλαφόνησος (l' ile de Cervi) 157
 ἐλευθερία γυναικῶν Χίου 200
 Ἐλλάδος ἀναγέννησις 192
 Ἑλλάς 135, 195, 197, 206, 215
 Ἑλλάς Βόρειος 177
 Ἑλληνας 186, 192, 194, 200, 206, 207
 Ἑλληνας ἔμποροι 226
 Ἑλληνικαὶ χῶραι 232
 Ἑλληνική Ἐπισ 22, 76, 121, 125
 Ἑλληνας ἱστορικοὶ τῆς Ἐπανάστασεως
 114, 116
 Ἑλλήνων ἀπιστία 183
 Ἑλλήνων καταγωγή 152
 Ἑλλήνων θρησκεία 164
 Ἑλλήνων προτερήματα καὶ ἐλαττώματα
 125
 Ἑλλήνων μοναχῶν ἀρεταὶ 180

Ἑλλήνων δουλεία 122
 Ἑλλήνων ὑποδούλων ἐξωτερικὴ ἐμφάνι-
 σις 106
 Ἑλλήνων ἀμάθεια 118
 Ἑλλήνων μόρφωσις 226
 Ἑλλήνων ναυτικὸν δαιμόνιον 114
 Ἑλληνικὸν ἔμπόριον 193
 ἔμπορικὴ γραφίς 234
 ἔμπόριον ἐν Τουρκίᾳ 194
 ἔμπόριον Τούρκων 210
 ἔμπόριον Ἑβραίων 210
 ἔμπόριον 210
 ἔμπόριον Ἑλλήνων 210
 ἔμποροι 193, 210
 ἔμποροι Ἀρμένιοι 167
 ἔμποροι Ἑθρωπαῖοι 167
 ἔμποροι περιηγηταὶ 56
 ἔνδυμα 106, 171, 183, 190, 192, 206,
 209, 211, 220
 ἔνδυμα Ἀθηναίων ἀρχόντων 171
 ἔνδυμα εὐρωπαϊκὸν 102
 ἐνδύματος ἀλλαγὴ 102
 ἔνδυμα μελλονύμφου 189
 ἔνδυμα Συμυρναίων 186
 Ἐνετία 154, 208
 Ἐνετοὶ 101, 109, 153, 157, 201, 215
 Ἐξορκισμοὶ ἐν Ἰῳ 200
 ἔορτα Ἑλλήνων 212
 ἐπαγωγή ἀτελῆς τῶν περιηγητῶν 133
 Ἐπιγραφαὶ 116, 211
 ἐπιγραφῶν ἀπόσβεσις 118
 Ἐπίδρασις τῶν Τούρκων ἐπὶ τῶν Ἑλ-
 λήνων 124
 Ἐπίσκοποι Ἑλληνας 178
 Ἐπισκόπων φιλοξενία 178
 ἐπιστῆμαι θετικαὶ 72
 Ἐπιστήμονες περιηγηταὶ 133
 Ἐπιστημονικὸν ἐλατήριο 72
 Ἐπιστολιμαία μορφή τῶν βιβλίων 232
 Ἐπτάνησος 150, 153, 205, 223
 Ἐπτανησίων πενία 153
 Ἐπαπύργιον 196
 Ἐρεχθεὺς 235

Ἐταιρία ἐρασιτεχνῶν (Dilletanti) 70
 Ἐρείπια ἀρχαιοτήτων 171
 Ἐρημία νήσων 97
 Ἐρρῖκος δ β' 205
 Ἐρρῖκος δ δ' 101
 Etscaurt Gilles 101
 Ἐθβόια (Negrepont) 149, 171
 εὐμάρεα περιηγητῶν 74
 Evgiès 231
 Εὐρώτας 230
 Εὐστράτιος διδάσκαλος Κυδωνιῶν 225
 εὐσυνειδησία τῶν περιηγητῶν 128
 Ἐφεσος 171, 213

Ζακύνθιοι 157
 Ζάκυνθος 143, 154, 156, 172, 205, 212,
 217, 222, 223
 Ζάκυνθος (île de Zante) 168
 Ζάκυνθος (Jantes) 208
 Ζακύνθου οἶνοι 222
 Ζακύνθου κάτοικοι 154
 Ζαμπέλιος 77
 Ζάρα τῆς Δαλματίας 98
 Ζολᾶ Αἰμίλιος 122
 ζυφοιλία Τούρκων 112

Hamed Reis 196
 Hammer 66
 Haye De la 170
 Haye De la Vantelet 174
 Hayes-Des 132, 134, 168, 207, 217
 Hegman 102
 Heyd W. 136
 ἦθη Ἑλλήνων 59, 198, 211, 220
 ἦθη Μανιατῶν 223
 ἡμερολόγια 77
 Hopf K. 136
 Ἡπειρος 197
 Ἡπειρώται 109
 Ἡπειρώτης 226
 Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς 82
 Ἡράκλειον (candie, candida) 144, 146
 Ἡρακλείου Οἰκία 146

- Ἡρόδοτος 211
 ἠρωολατρεία ἐν τῇ ἱστορίᾳ 136
- Θούριος τοῦ Ρήγα 226
 Θράκη 204
 Θρησκ. ἐπικίδειος 209
 θρησκεία Ἑλλήνων 109
 θρησκοληψία Ἑλλήνων 208
 θρησκευτικὴ τάσις ἐν τοῖς περιηγηταῖς 26
 Θαύματα 126
 θεσμοὶ τῶν Ἑλλήνων 198
 Θεόφιλος 225
 Θεσσαλία 193, 197
 Θεσσαλίας Ἑλληνισμός 82
 Θεσσαλονίκη 176, 178, 193
 Θεσσαλονίκης πληθυσμός 177
 Θησεῖον 116
 Θουκυδίδης 211
- Ἴατροὶ 205
 Ἴατροὶ Χίου 200
 Ἰβραήμ 54, 208, 214
 ιδιότης τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων 194
 ἱερεῖς Ἑλλήνες 183
 ἱερέων ἀμάθεια 178
 ἱερέων γάμος 178
 Ἱερουσαλήμ 77, 100, 134, 145, 152, 166
 Ἱεροσόλυμα 148
 τῆς Ἱερουσαλήμ Ἑλληνες 109
 Ἱησουῖται 35, 88, 168, 186, 209
 Ἰθάκη 143
 Ἰκαρία 217
 Ἴλιον 183
 Ἰνστιτοῦτα τῆς γεωγραφίας 231
 Ἰνστιτοῦτον τῆς Γαλλίας 72
 Ἰόνιοι νῆσοι 76, 98
 Ἴος 97, 200
 Ἰουδαῖοι 145, 146
 ἰππασία 108
 Ἰπποκράτης 149
 ἰππῶται τοῦ Μεσαίωνα 126
 ἰππῶται 124
- Ἰταλία 117, 150, 206
 Ἰταλίας πόλεις 86
 Ἰταλοὶ 194, 209, 231
 Ἰσλαμισμός 109
 Ἰστιοπλοία 84
 ἰσπανικὴ κνημὶς 214
 Ἰσπανοὶ ἔμποροι ἐν Σμύρνῃ 186
 ἱστορικὸς 133
 Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ 138
 Ἱστορίαι περὶ Ἑλλάδος 67
 Ἱστορίαι περὶ Τουρκίας 24
 Ἰωάννης ὁ Ἅγιος 167, 170
 Ἰωάννου τοῦ ἁγίου ἐκκλησία 163
 Ἰωάννου ἁγίου μονὴ 168
 Ἰωάννινα 125
 Ἰωαννῖται ἰππῶται 96
- Καβάλλα (Cavallos) 176
 Καβάλλος 120
 Καίναρτζῆ συνθήκη 96
 Caïradin 205
 Κάϊρον 148, 181
 κακοποιοὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς 82
 Καλλιόπολις 106, 158, 210
 καλλιτέχνη 234
 καλλιτέχνης 229
 καλόγηροι 143
 καλογραιῶν μοναὶ 177, 184
 καλπάκιον 106
 κάλυμμα κεφαλῆς 106
 Cambrais de Jacques 161
 Καμπούρογλους Γε Δ.100,130, 139
 Candida (Ἡράκλειον) 215
 Καντακουζηνός 89
 Καπουκῖνοι 35, 88, 129, 186, 189, 209
 καραβάνιον 81, 82, 85, 100, 102
 καραβανίων εἰδικοὶ ὁδηγοὶ 85
 καραβάν - σεράϊ 104
 Caravansérais 104
 Caravanseraux 175
 Καράλης Ἄλ. 138, 139, 224
 καρβαζάρας 104
 Καρολίδης 138

- Κάρολος ὁ Μέγας 33
 Καρόλομαγνος 88
 Κάρολος ὁ Ι' 72
 Κάραθος (Scarpanto) 149
 Carrey 182
 Κάρυστος 102
 Κασσιόπη 148
 Κασσώπη 148
 Κάσσωπον 148
 Castel du Jacques 163
 Castela Henri 153
 Castellán 227, 228, 229, 234
 Castelrouge 149
 Κατάκωλον 82
 κατάλυμα 82, 104
 Κατερίνα τῆς Ρωσίας 152
 Κατῆς 216
 κατοικία Ἑλλήνων 106
 κατοπιπροσκοπεῖα 113
 Κατραμάτος 94
 Caumont De 231
 Caylus de 47
 Καψάλη Πύργος 98
 Κέα 189, 266
 κειμένων περιηγητῶν κριτικὴ 134
 κειμένων περιηγητικῶν ἀντιγραφή 132
 κειμένων ἔκδοσις 135
 κειμένων χρῆσις 135
 κειμένων ἀχρηστία 136
 κειμένων ἐκμετάλλευσις ὡς ἱστορικῶν πηγῶν 136
 κείμενα τῶν προσκυνητῶν 29, 30
 κειμένων ἱστορικὴ ἀξία 105, 114
 κερδοσκοπία τῶν ἀρχαιοσυλλεκτηῶν 117
 κερδοσκοπία τῶν ἀντιγραφῶν 133
 Κέρκυρα 81, 85, 143, 145, 146, 148, 153, 154, 180, 217
 ἐν Κερκύρᾳ Ἰούδα οἰκία 180
 Κερκύρας ἐκκλησία 145
 Κερκύρας πληθυσμός 145
 Κερκύρας σχολεῖα 145
 Κεφαλληνία 143, 154, 156, 169, 205, 222
 κεφαλικὸς φόρος 194
- Κίμωνος (Argentiera) 157, 181, 216
 Κιουπρολύης 69, 174
 Citherea 145
 Clarke Edward Daniel 49
 κλέπτης θαλάσσιος 101
 κληρὸς ἑλληνικὸς 209, 218
 κληρὸς Ἰου 200
 κληρὸς Κρήτης 146, 148, 201
 κληρὸς Χίου 206
 κλήρου ἀμάθεια 66
 κλίμα μεσημβρινόν 82
 Cochín 231
 Cœhler 70
 κοινὸν ἀναγνωστικόν 126
 κοινόν 73
 κοινοτικὴ διοίκησης τῆς Ἑλλάδος 194
 κοινωνία Ἑλλήνων 207
 κοινωνία Τούρκων 207
 κοινοφελῆ ἰδρύματα Τούρκων 214
 Colbert 65, 191
 Κολοκοτρώνης 112
 Κολοκυθίας κόλπος 98
 κόμμωσις 106
 κομμώσεως διαφορά 106
 Κομοτινὴ (Cypurgina) 176
 Königsmark 124
 Constantinople 150
 κόποι τῶν περιηγητῶν 82
 Κοραῆς (Ἄδ.) 49, 125, 225, 228
 Κοράνιον 105, 110, 216
 Κορδελλιέροι 148, 168
 Cordier 231
 κορινθιακὴ σταφίς 208
 Κόρινθος 161, 171, 194
 ἐν Κορίνθῳ νέγροι 171
 Cornelio Magni 183, 184
 Corphoi (Κέρκυρα) 145
 Courmesvin 166
 Κορσικὴ 222, 224
 Κορώνη 85, 144, 149, 164, 192, 196, 221, 236
 Corsaire 98
 Κρέουσα 235

- κρήναι 105
 Κρήτες 201
 Κρήτη 85, 86, 144, 146, 150, 154, 163, 168, 174, 201, 208, 215, 228
 Κρήτης κληρος 228
 Κρήτης προϊόντα 228
 Κρήτης πληθυσμός 228
 Κρήτης οίνος 146
 Κρήτης malvoisie 201
 ἐν Κρήτη λοιμός 146
 ἐν Κρήτη θρηνολογία 146
 Κρητών χαρακτήρ 150
 Croix De la 189, 190
 Croix de la François Petit 191
 Croix de la Pétis 74
 Κρούσιος (Crusius) 26, 88, 124, 204
 Κυδωνίαι 225
 Κυθήρεια 144
 Κύθηρα (Cherigo, Cerigo, Sirigo, Citrin, Cerigues) 92, 98, 149, 157, 170, 174, 177, 205, 206, 208, 222, 223, 227
 Quiclet 208
 Κυκλάδες νήσοι 96, 98, 144, 170, 184
 Κυπριασία 157
 Κυπρίων πενία 168
 Κύπρος (Cripie ἢ Criptan) 97, 148, 154, 156, 163, 168, 213, 217, 218, 220
 Κύπρου πληθυσμός 220
 Κύπρου προϊόντα 220
 κώδων δημόσιος 176
 κώδωνες ἐκκλησιῶν 202
 Κωνσταντῖνος δ' Ε' 89
 Κωνσταντινούπολις 150, 156, 158, 160, 161, 163, 164, 166, 171, 174, 175, 176, 181, 188, 191, 193, 196, 201, 203, 207, 208, 213, 214, 217, 220, 228
 Κῶς (Stanchioi, Choo, Stanchio) 118, 144, 149, 168, 181, 185, 218, 220
 Laborde De 129, 130, 136, 163, 204
 Lair Jules 196
 Laisné 70
 Λακεδαιμόνων 161, 224, 230
 Λακωνία 226
 Λακωνικός κόλπος 98
 Λαμαρτῖνος 134
 Lamartine 235
 Λάμπρος Σπ. 130, 138, 224
 Lannoy De Ghillebert 231
 λαογραφία 73, 132
 λαογραφία Μάνης 224
 λαογράφος 210, 221
 Lapie 197
 Λάρισα 174
 Λαρίσης βέης 112
 Λάσκαρις Κ. 40
 Λατίνοι 186, 206
 Laurembergius 88
 λάφυρον τῆς Ἀνατολῆς 65
 Leake 55, 70
 Lefebre 77
 Legrand 77, 224
 λειτουργίαι Τούρκων ἐν Χριστιανικοῖς ναοῖς 220
 λείψανα ἱερὰ 126
 Lemercier 77
 Lenormant 72
 Leroi 116, 192, 230
 Λέρος 168
 Λέσβος 205
 Letronne 197, 198
 Levant (Orient) 65
 Λέων δ' Α' 89
 ληθαργία 84
 Λῆμος (Stalimene, Lippos) 149, 171, 185, 203
 ληξιαρχικά βιβλία 112
 λησταί 82
 λίβελλος 132
 λίμνη Ἰταλική 86
 Lione Porto (Leone) 118, 185
 λόγιοι Ἑλληνες ἐξαραβισθέντες 42
 λόγιοι Βυζαντινοὶ 40
 λόγιοι Ἑλληνες 26
 λόγιοι ἐν Κρήτη 201

- λογοκλοπία 130, 132, 229
 λογοτέχναι περιηγηταί 73, 133, 234
 λογοτεχνία εὐρωπαϊκὴ 73
 λοιμός 84, 175, 181, 227
 Loir Du 117, 124, 132, 134, 135, 170, 171, 172, 207
 Λόϊος δ' πειρατῆς 94
 Λονδῖνον 132
 λόρδοι περιηγηταί 74
 Λουδοβίκος γ' 164
 Λουδοβίκος ιδ' 215
 Λουδοβίκος ιε' 72
 Λουίζα τῆς Σαβοΐας 148
 λουτρά 113, 114
 Lovinesco 130, 135, 169, 224
 Lubtow 77
 Lucas Paul 116, 132, 215, 217
 λυμεῶνες τῆς Μεσογείου 100
 Λυών 210
 μαγγανεία 113
 Magni Cornelio 72, 132
 Μαϊζών 72
 Μαίητλανδ 125
 Μακεδονία 156, 193, 197, 204
 Μακεδονίας κάτοικοι 82
 Μακεδονίας ἑλληνισμός 82
 Μαλέας (Saint Ange) 144, 157, 205, 225, 227
 Μάλτα 86, 181, 196, 206, 208, 228
 Μάλτας ἱππότης 183
 Malvatica 144
 Malvoisie 146
 Mangeart 126
 Manencourt de Sonini 203
 Μάνη 130, 154, 222, 223, 228
 Μανιάται (Magnates) 92, 153, 154, 180, 192, 206, 230
 Μανιάται στρατιῶται 112
 Μανιατῶν ἀρεταί 180
 Μανιατῶν κακίαι 180
 Μαραθωνῆσι (Γύθειον) 223
 Marcello Barthélemy 50
 Marcellus De 132
 Mardly 77
 Martignac De 72
 Martino Pierre 74
 Μάρτυρες 229
 Masoudi 17
 Μασσαλία 86, 194, 195, 221
 μασσαλιωτικὸν πλοῖον 86
 Maundeville John 43
 Maurand 156, 157, 158, 160
 Μαύρη θάλασσα 193
 Μεγαρεῖς 94
 Μεθώνη (Modon) 85, 109, 143, 146, 148, 149, 154, 157, 163, 164, 221, 223, 230
 Μεθώνης πληθυσμός 146
 Μεθώνης σχολεῖα 146
 Mémoires 128
 Menard Léon 161
 Μεσαίων 232
 Μεσόγειος 217
 μετάβασις εὐθινοτέρα 81
 μετάλλια 116, 188
 μεταφράσεις ἀραβικαί 2
 μετεωρολογία 73
 Μήλιοι 150
 Μήλιοι ἔμποροι 221
 Μήλος (Melada) 149, 150, 157, 184, 189, 191, 208, 216
 Μήλου πληθυσμός 189
 μηχανικοὶ Γάλλοι 78
 Μιλανέζοι προσκυνηταί 86
 Μιλάνον 223
 μίμησις 132
 Mirabal 126
 μισέλληνες 78, 120, 121, 122, 207, 209, 226
 μισελληνισμός 80
 μισελληνισμοῦ ἐξήγησις 60
 μῖσος ὀρθοδόξων καθολικῶν 109
 μνημεῖα ἀρχαῖα 67, 116, 118, 178, 192
 μνημείων καταστροφὴ 192
 Μόμμιος δ' Ῥωμαῖος 117
 μοναί 100

- μοναχικός βίος ἐν Χίῳ 206
 μοναχοὶ ἐν Ἄθῳ 203
 μοναχοὶ ἐν Σάμῳ 214
 Μονεμβασία 227
 μονὴ Ἀρκαδίου 215
 Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος 215
 Mounier Le 228
 Monumentum Ancyranum 116
 Mont Du 218
 Μοραϊτῶν ὁρθοδοξία 164
 Μορέας 135, 143, 144, 154, 156, 161,
 164, 177, 180, 192, 194, 196, 197,
 208, 217, 221, 227, 228, 230
 Μοριάς 157
 Morvillers De 98
 Μοροζίνης 215
 Morren Ed. 162
 Motraye De la 213, 217
 mousaphir 108
 μουσική Ἑλλήνων 228
 Moustafaga 175
 Moustapha-Effendi 46
 Μουσταφᾶ πασᾶς Τριπόλεως 196
 Μωρέας* (ὄπου ἐκ τυπογραφικοῦ λάθους
 ἐτυπώθη Μωρέας βλ. Μορέας)
 μπεζεστένια (bezeztints) 175
 μυθιστόρημα 198
 μυθιστοριογράφοι 62
 μῦθοι ἀνατολικοὶ 73, 126
 Μύκονος 96, 157, 170, 186, 189
 Μυκόνου Σχολή 170
 Μύλλερ Οὐίλλιαμ 139
 Müller 77
 Μυστακίδης Β. 139
 Μυτιλήνη (Mithilin) 149, 158, 163, 164,
 167, 171, 174, 175, 184, 189, 209, 217
 Μυτιληναίων δυστυχία 171
 Μυστραῆς 230
 Μωάμεθ 50, 106, 109, 220

 Νάξος (Naxia, Nysye), 149, 150, 157,
 170, 185, 186, 208
 Νάπιερ 125

 Ναπολέον 72, 76, 196, 223, 224
 νάρθηξ πρωτόγονος 105
 Ναυαρίνον (Ionc) 149, 196
 Ναύπακτος (Eprato), 153, 156, 172
 ναυμαχία Ναυπάκτου 52
 Ναύπλιον (Romaine) 177, 221
 ναυσιπλοΐα 100
 Ἑλλήνων ναυτικόν 94, 97, 228
 μασσαλιωτική ναυτιλία 101
 Nève Felix 135
 νηοπομπή 101
 Nietzsche 122
 Νικήτας Ὁροφίας 89
 Νικόλαος ἐκ Νεοχωρίου 188
 Nicolay 134, 161, 204
 Nicosia 157
 Nointel De 70, 72, 73, 121, 182, 184,
 185, 188, 189, 217
 Nointel διπλωματικαὶ ἐπιτυχίαι 182
 νομίσματα 116, 162
 νομοθεσία τῶν Τούρκων 110
 Nomparr 231
 Νορμανδοὶ 88
 νοσοκομεῖον (imaret) 105, 175

 Ξανθουδίδης Στ. 215
 ξενῶν τουρκικὸς 104, 110

 Ὅδηγοὶ ταξιδίων 232
 ὄδοιπορικόν 150
 ὄδοιπορικόν εἰκονογραφημένον 192
 ὄδος διὰ ξηρᾶς 82
 ὄδων ἐπίστρωσις 105
 Ὄθωμανῶν ἱστορία 65
 ὄθωμανικοῦ κράτους πῶσις 66
 Ὄθωμανοὶ ἱστορικοὶ 25
 οἰκίαι 106
 οἰκογένεια ἐν Κρήτῃ 201
 οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν ἁγίων Τό-
 πων 33
 ὀκνηρότης Τούρκων 125
 Olivier 135
 Ὁλλανδία 206.

- Ὁλλανδοὶ 194
 Ὀλυμπία 226
 Ὁμάρ 106
 Ὁμέρ-μπης 102
 Ὁμηρος 210, 225
 ὀμιλίας ἀπαγόρευσις 108
 Omont Henry 178
 ὀνομάτων ἐγγράφαις 117
 ὄνομα τουρκικόν 104
 ὀπλοφορία 108
 ὀρθόδοξον δόγμα 64
 Ὁρλώφ 72, 98, 192
 Ortelius 88, 120
 οὐδετερότης Ἑλλήνων 109
 Οὐσβέκ 46

 Παγασιτικὸς κόλπος 100
 Πάν 235
 Παναγίου Τάφου ἐπίσκεψις 32
 Παλαιολόγος 177
 Παλαιολόγος Ἄνδρέας 90
 Παλαιολόγοι 164
 Παλαιστίνη 163, 168, 183
 Παπαδόπουλος Γ. 224
 Παπαρηγόπουλος Κ. 138
 Πάπας 101
 παραποίησις φθογγολογική 120
 παράσιτοι 76
 Παρθενῶν 124, 182
 παρετυμολογία 120
 Παρίσιοι 196
 Παρίων γυναικῶν ἄραιότης 189
 παροιμίαι Ἑλλήνων 211
 Πάρος (Paris) 149, 157, 183, 185, 189,
 208.
 Παρνασσὸς 132
 Πασόμπης 102
 Passow 77
 Πάσχα 100, 213
 Πάτμος (Patino) 149, 163, 168, 185, 213
 Πάτμου πληθυσμὸς 168
 Πάτρα 143, 172
 Πατρῶν ἐβραϊκὸς πληθυσμὸς 172

 Πατραϊκὸς κόλπος (Petrasse) 153
 Πausanias 232
 Peacham 117
 πειραταὶ 85, 168, 170, 176, 183, 184,
 186, 189, 195, 208, 216, 217, 221,
 222, 223, 225
 πειραταὶ Ἀλγερίνοι 62
 πειραταὶ Ἑλληνες 90, 93
 πειραταὶ Ἑνετοὶ 89
 πειραταὶ ἐξωμόται 92
 πειραταὶ Ἐθνωπαῖοι 90
 πειραταὶ τῆς Μάλτας 96
 πειραταὶ Τούρκοι 89, 98
 πειραταὶ Χριστιανοὶ 90
 πειραταὶς 97
 πειρατεία 87
 πειρατείας καταστολή 102
 πειρατείας ἐπακόλουθα 96
 πειρατείας σχέσις καὶ ἐμπόριον 88
 μετὰ τῶν πειρατῶν συμβίβασις 185
 πειρατῶν εὐτολμία 93
 προφυλάξεις κατὰ τῶν πειρατῶν 94.
 πειρατῶν ὀρηκτήρια 98
 πειρατῶν φωλαὶ 98
 Πειραιεὺς 120, 185
 περιηγηταὶ ποιηταὶ 133
 Πέλλα 193
 Pellegrin 221
 Πελοπόννησος 194
 πένθος 106
 περγαμηναὶ οἰκογενειακαὶ 118
 περιηγητῶν ἀντιγραφή 128
 περιηγητῶν ἐπιτολιότης 120.
 περιηγητικῶν πηγῶν ἀξία 116.
 περιηγηταὶ ἀγεωγράφοι 120
 Πέραν Κωνσταντινουπόλεως 130
 Πέραν γυναῖκες 190
 Πέραν κάτοικοι 190
 περιάπτα 113
 περιδικοτροφία ἐν Χίῳ 186
 περιβολῆς μεταβολή 81
 περιγραφαὶ 126
 Perrot 204

περιπέτεια έλαφρά 73
 Περιθώρι 176
 Περούα 160, 198
 Pernot 177
 Περούγιος Παῦλος 43
 Πέτρος ὁ Μέγας 35
 Péthachia ἐκ Ῥατισβόννης 18
 Peyssonnel 47, 192
 Peytrand L. 162
 Πικαρδίας διάλεκτος 126
 πληροφοροί παρὰ τῶν κατοίκων 133
 Πλίνιος 148, 152
 πλοῖα ἐλληνικά 86
 ποιηταὶ 62
 ποιητῆς 73
 πολέμων διαφόρων ἐκρήξεις 84
 Polin 54, 156, 158
 Pomponne de Arnauld 121
 Pontchartrain De 215
 Postel Guillaume 44, 152, 161
 Potocki 118
 Pouillet 208
 Rouqueville 135, 195, 196, 197, 198,
 224, 226, 229
 πρεσβευταὶ 59, 121
 πρεσβευτοῦ ράπισμα 174
 πρέσβων δῶρα 68
 πρεσβευτῶν εὐρωπαϊῶν ταπεινώσεις παρὰ
 τῶν Τούρκων 122
 πρεσβευτῶν βάσανοι ἐν Κων|πόλει 68
 Prevost 231
 Priest Saint 185
 Primati 216
 προβλεπταὶ Ἐνετίας 24
 Προβλεπτής (provediteur) 170
 προϊόντα Ἑλλάδος 193
 προϊόντα Μορέως 194
 προϊόντα Ἰου 201
 προϊόντα (γεωργικά καὶ βιομηχανικά)
 Κρήτης 201
 προϊόντα Κύπρου 217
 προλήψεις Ἑλλήνων 211

προνόμια τῶν ξένων ἐμπόρων ἐν Τουρ-
 κία 194
 προσκυνηταὶ 126, 232
 προσκυνητῶν ὑποδοχὴ εἰς Ἱερουσα-
 λὴμ 81
 προσκυνητῶν μείωσις 32
 Propaganda fide 36
 πρόξενοι Γάλλοι 61
 πρόξενοι ξένοι 59, 121, 184
 προσηλυτισμὸς τῶν Ἑλλήνων νησιω-
 τῶν 36
 προστασία τῶν περιηγητῶν ὑπὸ τῶν
 πρεσβευτῶν 67
 προφητεία τῆς Ἑλλήν. Ἐπαναστάσεως
 ὑπὸ φιλελλήνων 125
 προφητεία ἀστρονομικὴ 113
 πρωθυερεὺς 183
 πρωτοτυπία 134
 Πύλος (Jonchio Junchio) 150
 πύργοι 97, 213

 Ραβδισμὸς 106
 Ράγουσα 81, 98, 160
 Ραιδεστός 176
 Raffanel 80
 Randolph 132
 rayas 108
 Rayband 76
 Ρέθυμνον 215
 Ρενάν 134, 235
 ρήγες 66
 Ρήνη τοῦ Σκληροῦ 113
 Riedesel 74, 116, 118
 Ricaut 65
 Ροβέρτος ὁ σοφὸς 43
 Ρογήρος ὁ Β' 69
 Ρόδος 86, 149, 150, 154, 163, 168, 181,
 185, 217, 218, 220
 Ρόδου πληθυσμὸς 168
 ροδόφυλλον 81
 Ροίδης Ἐμμ. 235
 Romania 156
 Rochechouart 143

Ρουμανία 166
 ἐν Ρουμανίᾳ χριστιαναὶ σύζυγοι Τούρ-
 κων 166
 Ρουμάνου ἀκολασία 125
 Ρούμελη 166
 ρωμαντισμὸς 133
 Ρωμανὸς Ἰ. 212
 Ρωσία 164
 Ρῶσοι 194

 Chabert De 191
 Saewulf 21
 Σάθας K. 138, 210
 Σάμος 96, 168, 200, 213
 Σάμου πληθυσμὸς 213
 Chandler 70, 132
 Σαντορίνη (Saint Thourin 149
 Σαρακηνοὶ 89
 Chateaubriand 129, 132, 134, 135, 193,
 196, 204, 221, 224, 229, 235
 Σατίναι 120
 Σατωβριάνδος 32
 Schefer 145, 231
 Σελήμ 227
 Σεμενδρία 166
 Chesneau Jean 160, 161
 Sethine (Ἀθήναι) Sethure 120
 σεράϊον 65
 Σερβία 166
 Σερβίας πληθυσμὸς 166
 Σέριφος (Zerphanto) 170
 Σερίφου κάτοικοι πένητες 170
 Σέρραι (Serès) 133, 176
 Sévin 46
 Cezy De 74, 170
 Σηλωβρία 177
 Σίκινος 157
 Chifont 205,
 Choiseul Gouffier 193, 225
 Simon (καπουκίνος) 130
 Cirigo 144, 145
 Σίφνος (Cefalu) 157
 σκλάβοι Χριστιανοὶ 101, 169

Scrofani 121, 132
 Σκυλίτης 215
 Σμιθ Ἀγνή 77
 Σμύρνη 167, 170, 174, 176, 184, 186,
 192, 198, 206, 208, 209
 Σμύρνης πληθυσμὸς 167, 198, 200
 Σμύρνης ἐμπόριον 27, 28, 29, 167
 Soliman-aga 177
 Σονίνης (Sonini) 125, 218
 Σουλεϊμάν ὁ μεγαλοπρεπῆς 150, 156,
 160, 161, 162, 214
 Σουλιῶται 102
 Σοφίας Ἀγίας ναὸς 156, 158, 161, 166
 Σοφιανὸς Νικ. 120
 σουλτάνου κινήγιον 177
 Σπαρτιάται Ἀρχαῖοι 192
 Σπαλάτο 81
 Σπάρτη 77, 118, 152, 226
 Σπαρτιάτης 224
 Σπέται 26, 224
 Σπηλιώτισσα 235
 Spon 116, 129, 132, 178, 217, 235
 Σποράδες 203
 Stackelberg 100
 σταθμοὶ τῆς περιηγητικῆς κινήσεως 22
 Stambol—Islampol 166
 σταυροφόρος εἰρηνικὸς 21
 Στενὰ τῶν Δαρδανελλίων 217
 στερήσεις ἀνά τὰς περιηγήσεις 82
 Stephanopoli 221, 222, 224
 Stives=Θῆβαι 21
 Stochove 169
 Στροφῶν 152, 232
 Stradioti Ἀλβανοί, Ἰταλοὶ 153
 Στροφάδες νῆσοι (Strivaly) 98, 100,
 143, 154, 180
 Στροφάδων μοναχοὶ 180
 συγκοινωνία 81
 συμπεριφορὰ ἀγροῖκος καὶ σκατὰ ἐναντι
 τῶν ξένων 82
 Συνθήκαι Ἐνετῶν μετὰ τῶν Τούρκων
 50, 52
 συνοδεία τῶν γυναικῶν ὑπὸ τῶν θερα-

- παινίδων 211
 Συρία (Sourie) 160, 181, 183, 191
 Συρίας λόγιοι 181
 Σύμμεττα 186
 Σφακιανοί 201
 Σφακτηρία 96, 98, 143, 149
 σχεδιογράφημα 70, 116
 σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων 112
 σχέσεις Τούρκων καὶ Ἑλλήνων 213
 σχέσεις διπλωματικαὶ Γαλλίας καὶ Τουρ-
 κίας 182
 σχολεῖα Ἑλλήνων 114
 σχολεῖα Τούρκων 114.
 Σχολή Ἰησοῦτων 209
 σωματεῖον Χηρῶν καὶ Ὀρφανῶν 77.
- Ταίναρον 157, 225
 ταῖνι 112
 Tancoigne 198, 201
 Τουρκαλβανοί 98
 Τουρκία 134, 206
 Τουρκίας ἰατροὶ 181
 ἐν Τουρκίᾳ ὥρολόγια 176
 Τουρκογραφικὰ 204
 Τούρκοι ἐν Χίῳ 176
 Τούρκοι 101, 109, 110, 198, 200, 212, 216
 Τούρκοι Κωνσταντινουπόλεως 207
 Τουρκοκυρῆτες 200, 201
 Οἱ Τούρκοι ἀποφεύγουσι τὸ ἐπάγγελμα
 τοῦ ἐμπόρου καὶ τοῦ γεωργοῦ 121
 Τούρκος φανοφόρος 105
 Τουρκόφιλοι 201
 Τούρκων ἀρεταὶ 110, 175
 Τούρκων βίος 175
 Τούρκων ζυφοφιλία 175
 Τούρκων κοινωφελῆ ἔργα 110
 Τούρκων λουτήρες 110
 Τούρκων προλήψεις 112
 Τούρκοι θραύουν ἀρχαῖα ἀγάλματα 118
 Tournefort 116, 135, 215, 216, 218
 Tournese Castel 82
 τραγοῦδια ἐλεύθερα 77
 τραγοῦδι ἐλεύθερον 132
- τραγοῦδια τῆς σκλαβιάς 77
 Τραϊάνος 117
 τουλπάνιον λευκὸν 109
 Τόποι Ἅγιοι 164
 Tott 125
 τοπωνύμια 118
 Tollot 128
 Τρίκαλα 176
 τοκογλυφία Ἑβραίων 205
 τιλοῦχοι 74
 Τρικκαληνῶν γλῶσσα 176
 τρικυμίας κατευνασμός 175
 Τρίπολις 196, 221, 230, 235
 τροβαδοῦρος Ἑλλήν 228
 Τροία 167, 185
 Τροφάς 191
 Τσάκωνες 230
 Τίτλοι τῶν βασιλέων τῆς Εὐρώπης 55
 Τσίμοβα τῆς Μάνης 92
 Τύνιδος Ἄραβες 89
 ταπεινότης Ἑλλήνων 121
 ταξιδιωτικὰ Ἐγκυκλοπαιδεῖα 231
 τάξις ἀστική 74
 ταξιδιωτικοῦ σκοπὸς 126
 τάσις ἀνθρωπιστικῆ τῆς ἱστορίας 136
 Ταυρικὴ χερσόνησος 109
 Tavernier 132
 Τελεταὶ Τούρκων 181
 τεμένη 175
 Τέμενος τῆς Ἁγίας Σοφίας 181
 τέμενος 105
 Τένεδος 149, 158, 164, 174, 185
 Τερτσέτης Γεώργιος 88
 Thenaud (Jean) 148, 150
 Thévenot 56, 102, 132, 207, 208
 Thevet André 124, 128, 150, 152, 161
 Τήνος (Saint Jehan de Chiona) 149,
 157, 170, 189, 208
 Thurot 225
 τίτλοι τῶν περιηγητικῶν κειμένων 232.
- Ὑδρα 224, 225, 228
 Ὑδραῖος 109

- Ἑπόμνημα τοῦ De Brèves περὶ κατα-
 λύσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας 163
 ὕφος τῶν συγγραφέων περιηγητῶν 234
 ὕφος ἐπιστημονικῶν 235
 Ὑψηλὴ Πύλη 213
 Yescir 108
- Φαναριῶται 201
 φανατισμός 80
 Fauriel 77, 226
 Fauvel 191
 φάρμακα ἀλεξιτηρία 113
 Φειδίας 136
 Φερδινάνδος βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας
 101, 108
 Febre 102
 Ferdinand Aldenhoven 232
 Ferregeau 227
 φιλοδωρήματα τῶν πρεσβευτῶν 54
 φιλέλληνες 76, 86, 120, 124, 125
 Φιλέλληνες γυναῖκες συγγραφεῖς 77
 φιλελλήνων ἡμερολόγια 78
 Φιλελληνικὸς σύλλογος ἐν Ζυρίχῃ 77
 φιλελληνικὸς 65
 φιλέλλην 172, 195, 196, 202, 212, 229,
 230
 φιλελληνισμὸς ἐν Εὐρώπῃ 152
 φιλοξενία Ἑλλήνων 200
 φιλέορτον τῶν Χίων 213
 φιλαρέσκεια Ἑλληνίδων 221
 φιλοξενία Ἑλλήνων ἱερέων 214
 φιλοξενία Τούρκων 110, 214
 φιλοσόφων περιηγητῶν ἐπιστημονικὰ
 ἔργα 74
 φιλόσοφοι 74
 Φίλιππος ὁ Ἁγαθὸς 69
 φιλοπατρία Ἑλλήνων 114
 φιλευσπλαγχνία Τούρκων 110
 Φιλαδελφεὺς Θ. 139
 Φλωρεντία 232
 Forest Jean de la 53, 61
 Fonseca 46
 φόνος φιλοξένου χριστιανῆς 230
- Fourmont 46
 Φράγγοι 28, 58, 109, 209, 221
 Φράγγοι λέξεως ἔτυμολογία 58
 Φραγγίσκος Ὁ Α' 52, 70, 117, 156, 169, 203
 Φράγγοι 194
 Φραγκόπουλος 94
 φρέατα 105
 φρούρια 100
 φρούριον Χίου 200
 φυλάκισις 68
 φυσιογραφία 73
 φυσιοδίφης 73
 Φυλετικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων 124.
 Fumel De 203
- χαιρетиσμός Ἑλλήνων 221
 Χαλκίς 35, 191
 Χαλκοκονδύλαι 100
 Χάνδαξ 215
 χάνια 214
 Chan 104
 Χάνδακος πληθυσμὸς 215
 Χανιά 198, 202, 215
 Χανίων πληθυσμὸς 215
 χαρακτηρισμὸς Ἑλλήνων 209
 χαρακτηρισμὸς τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ με-
 ροληπτικῶν ἐμπόρων 121
 χαρακτηρισμὸς Κρητῶν 201
 χάριτες γεωλογικῆς 73
 χαράτσι 109
 Χαραμίδες (κουρσαῖοι) 98
 Χαροκοπιὸν 234.
 χαιρетиσμός 213
 χαρακτηρισμὸς τῶν ναυτικῶν τῆς Ἰου-
 201
 χειρόγραφα ἑλληνικὰ 43
 χειρόγραφα 162, 183, 188, 191
 χειρογραφοσυλλέκται 47
 χειρογράφων συλλογὴ 44
 Χίος (Chio) 85, 149, 158, 163, 164, 167,
 170, 174, 175, 176, 181, 184, 186,
 189, 191, 200, 205, 207, 208, 209
 213, 217, 218, 220

Χίων γυναικῶν ὠραιότης 186	χρονοκογράφος 19
Χίου πληθυσμὸς 167, 176, 181, 186, 200, 206	Χρυσοκουβουκλιώτισσα 114
Χίος 109	χρῶμα πράσινον 106
Χίου μαστίχα 186, 218	χρωματισμῶν χρῆσις ὠρισμένη 106
Χίων συμπεριφορὰ 150	
Χίου χαρακτήρ 150, 200, 205, 208	Vaillant 100
Χίων εὐγένεια 184	Vallé Pietro della 180
Χίαι ἀξιόραστοι 184	Vantelet De la Haye 69, 175, 182
Χίων ἀσχολίαι 181	Vandal Albert 182
ἐν Χίῳ τουρκικὸς στόλος 170	Vase De 77
Χίου προϊόντα 167	Viertel A. 162
ἐν Χίῳ πέδιλοι 170	Villemain 80
Χίου πασᾶς 69	Villeneve Eugène 116
χορὸς Ἑλλήνων 211, 220	Villoison 47
χριστιανοὶ σκλάβοι 205	Vivien 136, 204, 229
Χριστιανοὶ ἐν Τουρκίᾳ μετὰ τὴν γαλλο- τουρκικὴν συμμαχίαν 169	Webb John 231
Χριστιανοὶ 186	Wheler 132
	Winckelmann 116

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

	Σελίς
1 Θερμοπάτη ὑποδοχὴ προσκυνητοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ	20
2 Γάλλος περιηγητὴς μετὰ περιβολῆς Ἀνατολίτου	23
3 Τουρκικὸς ξενὼν καραβανίων	27
4 Καραβάνιον	31
5 Γιαννίτσαρος ἀκόλουθος πρέσβευς — γιαννίτσαρος	34
6 Ἡ ἐν Ἀθήναις μονὴ τῶν Καπουκίνων	37
7 Ἀκρόασις τοῦ Βαυλοῦ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βεζύρη	41
8 Ἀρωματισμὸς τοῦ Βαυλοῦ κατὰ τὴν ἀκρόασιν	45
9 Αἰθιοπίδες πρὸς πώλησιν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Φαρσάλων	48
10 Ἀγορὰ σκλάβων ἐν Κωνσταντινουπόλει	51
11 Συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς σκλάβους	57
12 Παρόδιος κρήνη καὶ ὑδροφόρος	60
13 Σφράγισις οἰνοπωλείου καὶ ραβδισμὸς τοῦ ἰδιοκτῆτου	63
14 Ἑλληνικὸν ἰστιοφόρον ἐν Σμύρῃ	67
15 Προσκυνητὴς τῆς Μέκκας	71
16 Ἑλλῆν ἔμπορος	75
17 Ἱατρός Ἑβραῖος	79
18 Κάτοικος τῆς νήσου Δήμνου	83
19 Γυναῖκες τῆς Κιμῶλου	87
20 Μουσουλμᾶνος ἱερωμένος	91
21 Γιαννίτσαρος μεταβαίνων εἰς τὸν πόλεμον	95
22 Ἀγροτικαὶ ἀσχολίαι τῶν Ἀθηναίων	99
23 Σπαρτιάτης υἱὸς στρατηγοῦ καὶ πρόγκηψ ἐκ Χίου	103
24 Παρόδιος κρήνη παρὰ τὴν Πύλιν τοῦ Ἀδριανοῦ	107
25 Ὅψις τῶν Ἀθηνῶν ὀλίγον πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως	111
26 Ἑλληνικὸς γάμος ἐν Ἀδριανουπόλει	115
27 Χορὸς Ἀρθίδων παρὰ τὰς στήλας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς	119
28 Χορὸς Ἑλληνίδων τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους	123

29	Ἐπιγράμματα ποιμένας παρὰ τὴν Πύλῃν τοῦ Ἀδριανοῦ	127
30	Σουλιώτισσα—Ἡπειρώτης	131
31	Ἐπιστολὴ Τουρκοῦ μαθητευομένου εἰς συντεχνίαν	137
32	Ἐπιγράμματα κούρεῦς	140
33	Ἀγορὰ τῆς Λαορίας	147
34	Σχολή	151
35	Μουσουλμανὶς συνοδεύουσα τὰ τέκνα αὐτῆς	155
36	Κυρία ἐκ Χίου	159
37	Κυρία ἐκ Μακεδονίας	165
38	Κόρη ἐκ Πάρου	173
39	Κόρη ἐκ Χίου	179
40	Ἀλβανὶς κάτοικος Ἀθηνῶν	187
41	Γυνὴ ἐκ Μυκόνου	199
42	Ἑλλήν χωρικὸς	219
43	Ἑλλήν προῦχων	233

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίς
Πρόλογος	5
Βιβλιογραφία	7—16
Ἐισαγωγή	16—19

Μέρος Α'

I	Ὁ Περιηγητικὸς κύκλος	21—24
II	Αἱ πηγαὶ	24—26
III	Τὰ ἐλατήρια τῶν περιηγήσεων	26—38
IV	Ἡ Ἀναγέννησις	38—49
V	Ἐμπορικαὶ συνθήκαι	50—59
VI	Διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι	59—69
	Ἀποστολαὶ	69—72
	Ἐπιστημονικὸν ἐλατήριο	72—74
	Τελευταῖαι ἐπιδράσεις	76—80
VII	Δυσχέρειαι τῆς ἀπὸ τὴν Τουρκίαν περιηγήσεως	81—86
	Πειρατεία	86—105
VIII	Ἡ περιηγητικὴ φιλολογία ὡς ἱστορικὴ πηγή	105—139

Μέρος Β'

I	Προσκυνηταὶ	143—161
II	Διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι	161—202
III	Ἐπισιτήμονες περιηγηταὶ	202—230
IV	Φιλολογικὴ ἀξία τῶν περιηγητικῶν κειμένων	230—236
	Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	237—252
	Πίναξ εἰκόνων	253—254

